

THE
SIDDHANTA KAUMUDI

OF

BHATTOJI DIKSHITA,

EDITED AND TRANSLATED INTO ENGLISH

BY
SRISA CHANDRA VASU,
AND
VĀMAN DĀS VASU,

Vol. II., Part II.

(VERBS.)

2948

So. 4V
Bha/V.V.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHVARI ASHRAM.
ALLAHABAD:

PRINTED AT THE UPPER INDIA PRESS, ALLAHABAD.

1907.

All rights reserved

6 of 10

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. .... 211.95 ...

Date..... 16. 7. 57 .....

Call No. .... 544 V .....

Pt 1/2/che

B-ha/V.V

FORE WORD.

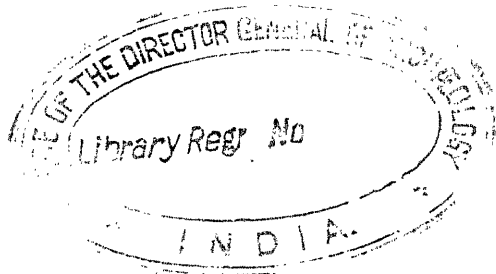

This part contains the Kridanta affixes: or those affixes which are applied directly to roots in order to form substantives. In addition to the affixes given in Panini's Grammar, it contains some 800 sūtras relating to the Unādi affixes. This portion is complete in itself and may be studied separately from the rest of the book.

1st January, 1907.

S. C. V.

B. D. V.

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ.

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ वृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् । 'तलोपपद'सहमीत्यम्' (७८१) । 'कृदतिङ्' (३७४) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikāra Sūtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृत् and कृत्य affixes, which will be described later on.

Here we must again repeat the two sūtras that follow it in the Ashtādhyāyī, namely, III. 1. 92. S. 781 ; and III. 1. 93. S. 374,

२८ २९ । क । तलोपपद सहमीत्यम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८ २९ । ख । कृदतिङ् ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except tiñ is called kṛit.

२८३० । वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसकृपोऽपवादप्रत्ययवत्तुसर्गस्य बाधको वा स्यात्सकृदाधिकारो वर्तते विना ।

2830. In this portion of the sūtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it ; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

Note.—Thus the affixes एवुल् and वृच् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sūtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utsarga* or a general rule; while the sūtra III. 1. 135 ordaining the affix क after verbs having a penultimate इक् vowel, and the roots ज्ञा, ग्री and कृ is an *apavāda* or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes एवुल् and वृच् also. Thus विष्प is a root that has a penultimate इ belonging to the pratyāhāra इक्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix क will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विष्प + क = विष्पि + क = विष्पिः; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विष्पि + एवुल् = विष्पिकः; and विष्पि + वृच् = विष्पि नो. sing. विष्पिहा.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । ९५ ।

अधिकारीज्यं एवु लः प्राक् ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism एवुल् वृच् (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of *Kṛitya*.

This defines the class of affixes known as *kṛitya*, a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like तव्य, अनीच, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्तरि कृत् । ३ । ४ । ६७

कृत्प्रत्ययः कर्तरि स्यादिति प्राप्ते ।

2832. The affixes called 'Kṛit' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like एवुल् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like एवुल् and वृच् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्त्ता 'an agent'; वन्दनः 'one who causes happiness'; ग्राही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sūtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्मणोरेव स्युः ।

2833. The affixes called 'kṛitya' and the affix 'kṛta' and those that have the sense of 'khal', have only these last two senses, namely, an action and an object, (bhāva and karma).

Note.—The word तयो 'of those two' refers to भाव 'an Impersonal act', and कर्म 'object'. The word एव 'only' is used in the sūtra to exclude the word 'agent' from it. Thus कर्तव्यः कटो भवता 'the mat must be made by you'; भोक्तव्यः श्रोतृना भवता 'the rice must be eaten by you'. Here the affix तव्य has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also आशितव्यभवता 'you must eat'; शयितव्यभवता 'you must lie down'. Here the sense of the affix तव्य being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number: as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix क्त denotes both the object and the action; कृतः कटो भवता 'the mat is made by you'; भुक्त श्रोतृना भवता 'the rice is eaten by you'. Here त is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly त may be used in denoting the mere act; आशितं भवता 'you sat'; शयितं भवता 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of खल् (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; ईषत्करः कटो भवता 'this mat is made, by little at a time, by you'; सुकरः 'what is made with ease'; दुष्करः 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; ईषदादंभवः भवता and स्वादंभवः भवता ।

After transitive verbs, the *kritya*, the *kta* and the *khalādrtha* affixes only denote the object, but never denote the भाव or 'an Impersonal action'.

२८३४ । तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ ।

धातौरेते प्रत्ययाः स्युः । तकाररेफौ स्वरादी । एधितव्यम् । एधनीयं त्वया । भावश्चात्सर्गिकनेक वचनं क्लीबत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया । * वसेस्तव्यत्कर्तरि शिञ्च* । वसतीति वास्तव्यः । * केलिभर उपसंख्यानम्* । पचेलिमा सायाः पक्तव्याः । मिदेलिमाः सरलाः भेत्तव्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्तरि चायमिष्यते' इत्याह । तद्भाष्यविरुद्धम् ।

2834. The affixes तव्यत्, तव्य and अनीयर् come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by anuvṛitti from sūtra 2829. The final letters त् of तव्यत् and र् of अनीयर् are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter त् indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter र् indicates penultimate udatta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus एध+तव्यत्=एधितव्यम्, and एध+तव्य=एधितव्यम् 'must be increased; एध+अनीयर्=एधनीयम् 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or bhāva, there is neuter gender singular number.

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example चेतव्यः or चवनीयो धर्मस्तुवदा "The dharma must be acquired by thee." Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix तव्यत् when coming after the verb वस् 'to dwell' in marking the agent, is treated as if it had an indicatory ण. The force of ण is to cause vṛiddhi. Thus वस् + तव्यत् = वास्तव्यः 'a dweller'. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix केलिन् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus पकेलिना नाभाः 'kidney beans fit to be cooked'; भिदेलिना सरलाः 'the woods are apt to be split, i.e., fragile'. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (i.e., in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above, to denote also the action. The author of Kāsikā says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhāṣya.

२८३५ । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्या च उत्तरस्य कृत्यस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयम् । 'अचः' किम् । प्रसङ्गः । "निर्विण्णस्योपसर्गयानम्" । अचः परत्वाभावाच्चकारेण व्यवधानाच्चाप्राप्ते वचनम् । परस्यणत्वम् । पूर्वस्व ऋत्वम् । निर्विण्णः ।

2835. The ण् of a Kṛit affix, preceded by a vowel, is changed into ण, when it follows an alterant upasarga.

The following are the specific Kṛit affixes in which 'this change takes place:—अन (द्यु), मान (यानच् &c. VII. 2. 82), अनीय (III. 1. 96) अनि (III. 3. 111) इनि (णिनि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of निष्ठा (VIII. 2. 42).

Thus

अनः प्रयाणश्च, परिमाणश्च प्रमाणश्च परिव्याणश्च ॥ मानः प्रयायमाणश्च, परियायमाणश्च ॥

अनीय प्रयाणीयश्च, परियाणीयश्च ॥ अनि अप्रयाणि, अपरियाणि ॥

इनि प्रयायिन्, प्रयायणौ, परियायिन्, परियायिणौ

निष्ठादेशः प्रहीणः, परिहीणः, प्रहीणवान् परिहीणवान् ॥ Long ई by VI. 4. 66.

Why do we say अचः 'preceded by a vowel'? Observe प्रसङ्गः, the Nishthā of मस्ज ॥ It is thus formed: मस् + क्त = मस् + त = मस् + न् (VII. 2. 45, the root मस् is read as दुस् मस्जो युद्धौ in the dhātupāṭha, having an indicatory ओ thus giving scope to the rule). मस् + न = मस् + न् (The न substitution being considered asiddha, the स of masj is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30) = मङ्गः ॥

Vart.—The word निर्विण्णः should be enumerated in this place. As निर्विण्णोऽस्ति खलसङ्गेन ॥ निर्विण्णोऽहमल्लाघेन ॥ Here the न does not come after a vowel but after द् of विद् and so the rule would not have applied to it. This vārtika

makes the rule applicable to this न also. Thus निर्विद् + त = निर्विद् + न (VIII 2. 42. S. 3016) = निर्विद् + ण = निर्विणः ॥ The द is changed also to ण ॥

२८३६ । शेर्विभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपपन्नस्यान्निमित्तात्परस्य यन्ताद्विहितयः कृतस्य नस्य शो वा स्यात् । प्रयापणीयम् प्रयापनीयम् । 'विहितयिषेयम्' किम् । यका व्यवधाने यथा स्यात् । प्रयाप्यमाणं पश्य । णत्वे 'दुर् उपसर्गत्वं न' इत्युक्तम् । दुर्यापनम् । दुर्यापनम् ।

2836. The न् of a Kṛit-affix ordained after a causative verb (यन्त), is optionally changed to ण् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापणम् or प्रयापनम्, परिवापणम् or परिवापनम्, प्रयाप्यमाणम् or प्रयाप्यमानम्, प्रयापणीयम् or प्रयापनीयम्, अप्रयापणः or अप्रयापनः, प्रयापिणौ or प्रयापिनौ ॥

Why have we used the word विहित 'ordained' in explaining the sūtra ? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix णि but where a third affix such as यक् intervenes. As प्रयाप्यमाणम् पश्य ॥ The शो being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the kṛit-affix should come immediately after णि. For the purposes of causing the change of न to ण, the word दुर् is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vārtika under VIII 4; 16. S. 2231). Thus दुर्यापनम् or दुर्यापनम् ॥

२८३७ । हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादेर्जुपधात्कृन्तव्याचः परस्य शो वा स्यात् । प्रकोपणीयम्-प्रकोपनीयम् । 'हलः' किम् । प्रोहणीयम् । 'इजुपधात्' किम् । प्रवपणीयम् ।

2837. A kṛit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate इच् vowel, changes optionally its न् which is preceded by a vowel, into ण्, when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृत्यचः is understood here. Thus प्रकोपणीयम् or प्रकोपनीयम्, परिकोपणम् or परिकोपनम् ॥

Why do we say हलः 'beginning with a consonant'? Observe प्रहणीयम्, and प्रोहणीयम्, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ईह चेष्टावान् and ऊह विकर्त्त ॥

Why do we say 'इजुपधात्' 'having a penultimate इच् vowel'? Observe प्रवपणीयम् and परिवपणम्; no option.

Note.—The word हलः in the sūtra should be interpreted as हलादेः, and not as ordinarily "after what ends in हल" ॥ For an इजुपधा verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हलः in the text would have been useless had it meant हलन्तात् ॥

२८३८ । इजादेः सनुम् । ८ । ४ । ३२ ।

सनुमञ्चेद्वति तर्हि इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृतस्त्वस्यैव । प्रेङ्क्षणीयम् । 'इजादेः' क्तिम् । 'मगिसमर्पणे' । प्रमङ्गनीयम् । उन्मृहणमनुस्वारोपलक्षणम् । 'अट कुक्वाड्—'(१९७) इति सूत्रेऽप्येवम् । तेनेह न । प्रेन्वनम् । इह तु स्यादेव । प्रोम्भणम् ।

2838. A *krit*-affix ordained after a verb beginning with an इच् vowel, having the augment नुच् in it, and ending with a consonant, changes its न into ण when preceded by an alterant upasarga.

The word हलः of the last sūtra is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last sūtra, here it means हलन्तात्, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an इजादि root to commence with a हल् ; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus प्रेङ्क्षणीयम्, परेखङ्क्षम् from इखि गत्यर्थः the नुच् is added because it is इदित् ॥ The rule will not apply to प्रेन्वनम् but it will apply to प्रोम्भणम् from उम्भपूरणे where न् or the nasal is part of the root. The नुच् here means the anusvāra generally as also in sūtra (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been vaild by the general rule, (VIII. 4. 29) this sūtra makes a नियम or restriction. That is, only in the case of इजादि सनुच् verbs the change takes place, not in other सनुम्-verbs. Thus प्रमङ्गनम्, परिसङ्गनम् from the root मगि समर्पणे ॥

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to रयन्त verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant. Moreover, we have used the word विहितः in explaining the sūtra, in order to indicate this fact, that the *krit*-affix must be *ordained* after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the *krit*-affix is *ordained* after a vowel-ending (णि) verb, and the vowel is elided *after* the adding of the affix. So that *before* the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषां नस्य यो वा स्यात्कृति परे । प्रणिंसितव्यम्—प्रनिंसितव्यम् ।

2839. The न of निंस 'to kiss' निष् 'to be angry' and निन्द 'to blame' is changed to ण optionally, when preceded by an upasarga having in it a cause of change.

Thus प्रणिंसितव्यम् or प्रनिंसितव्यम्, प्रणिषणम् or प्रनिषणम्, प्रणिन्दनम् or प्रनिन्दनम् ॥

Note.—These verbs are written with ण in the Dhātupāṭha, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of न into ण would have been obligatory. The present sūtra makes it optional. The root णिचि means 'to kiss', णिणि रोषणे, and णिदि कुम्भावात् ॥

२८४० । न भाभूपूकनिगमिप्यायिवेषाम् । ८ । ४ । ३४ ।

सन्त्येः कृन्तस्य शो न । प्रभानीयम् । प्रभवनीयम् । 'पूञ् सवेह ग्रहणमिष्यते' । पूरुस्तु प्रपवणीयः
 शोः । '*यन्तभादीनामुपसंख्यानम्*' । प्रभापनीयम् । 'कथाजः यस्य वो वा' इत्युक्तं शत्वप्रक-
 रणोपरि तद्वोध्यम् । यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न शत्वम् प्रख्यानीयम् ।

2840 The न of a kṛit-affix is not changed to ण, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs : भा 'to shine', भू 'to be', पू 'to purify', कनि 'to be brilliant', गमि 'to go', त्याचि 'to increase', वेप 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus:—

भा, प्रभानीयस् परिभाणस् । भू, प्रभवनीयस् परिभवनस् । पू, प्रपवनस्, परिपवनस् ॥

Ishti.—The verb पूञ् is to be taken and not the verb पूरु ॥ In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रपवणीयः शोः ॥

कनि प्रकननस्, परिकननस् ॥ गमि प्रगमनस्, परिगमनस् ॥

प्यायि प्रप्यायनस्, परिप्यायनस् ॥ वेप् प्रवेपनस्, परिवेपनस् ॥

Vārt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the न of their kṛit-affix. As प्रभापनीयस्, परिभापनस् ॥ There is no change in प्रख्यानीयस् also. It is derived from the root खयाञ् with the prefix प्र ॥ The य is replaced by ष by a vārtika in the Mahābhāṣya under II. 4. 54 : and the position of this vārtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the ण change rules. Therefore ष being considered asiddha, the न is not changed to ण because a य intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and न ॥ Had the root been ख्याञ् no rule would have prevented the change of न to ण in प्रख्यानीयस् and the form would be प्रख्याणीयस् See II. 4. 54. S. 2436.

When the श् is changed to ष् in नश् the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः ॥ The नश् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and ष् changed to ष् by VIII. 2. 36.

Why do we say यान्तस्य ? Observe प्रणश्यति, परिणश्यति ॥ The word ण्यन्त is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनष्टश्चति, which did end with ष् though the ष has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the श् of नश् is changed to ष् by VIII. 2. 36, and then this ष् is changed to ण् by VIII. 2. 41 ; and the नश् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

आप्तयेज् जातीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

2841. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *kṛitya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयोद्गाहणः 'a Brāhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्याश्च द्विवते = पादहारकः । गलेषो ष्यते = गलेषोपकः । For accent see VI. 2. 150.

To the root वद् with the upapada नञ् (the negative Particle अ) would have been added the two affixes यत् and वयप् under sūtra III. 1. 106. S 2854. This sūtra ordains यत् only: and that also, when the sense is that of censure. The irregular form अवद्य therefore is for both these purposes.

Thus अवद्यं पापं 'a trifling sin'. Why do we say "when condemnable"? Observe अनुद्यं गुरुनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnable nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Smṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

२८४२ । अचोयत् । ३ । १ । ९७ ।

अजन्ताद्वाप्यतोत्स्वात् । चैयम् । जेयम् । अज्यहन् शक्येनकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तव्यदादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्वात् ।

2842. The affix यत् comes after a root that ends in a vowel.

The letter त् of this affix is indicative showing that the udātta accent falls on the first vowel (VI 1. 213); thus गा + यत् = गेय noun sing, गेयम् 'what is to be sung'; so also पेयम् 'what is to be drunk'; जेयम् 'what is to be conquered'. The आ of गा and पा is changed into ए by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 124, a root ending in a consonant takes वयत् affix instead of यत्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix यत् comes

after roots which *primarily* end in a vowel, though in the course of development they may end in a consonant by the application of other rules. Thus from *दे* 'to cut', we have the desiderative root *दिस्व*, which ends in a vowel *स्व*. This *स्व* is elided before *ârdhadhâtuka* affixes and thus the root becomes *दिस्*, which ends in a consonant; nevertheless we shall have the affix *वत्* and not *वस्वत्*. Thus *दिस्ववत्* 'what is wished to be cut'; *पित्स्ववत्* 'what is wished to be placed'. Similarly *लु* before *ârdhadhâtuka* affixes becomes *लो*, the *ओ* is changed into *अव्* before *व* (VI. 1. 79) and the form then is *लव्*. The root *लव्* however takes *वत्* and not *वस्वत्*; as *लण्यो पन्वन*, &c.

We could have well spared the word *अवः* in this sūtra. For all roots either end in a vowel or a consonant. Now III. 1. 124. specifically ordains *ववत्* after all roots ending in a consonant. Therefore *ववत्* would find its scope only after those roots which end in a vowel.

For similar reasons, moreover there was no necessity of making this a separate sūtra. It could well have been included in the preceding *Ash-tādhyāyī* sūtra III. 1. 96. That is instead of *तव्यत् तव्यानीवरः* we could have well enunciated it as *तव्यत्तव्यानीवर्यतः* meaning "the affixes *tavyat*, *tavya*, *aniyar* and *yat* come after verbal roots." The scope of *yat* would be restricted to vowel ending roots by the subsequent sūtra III. 1. 124.

२८४३ । इद्यति । इ । ४ । ई३ ।

यति पर आत ईत्स्वात् । गुणः । देवत् । ग्लेवत् । * तकिशसिचतिवतिजनिभ्यो बद्धाण्यः * त कयत् । शस्यत् । चतवत् । वतवत् । जन्वत् । जनेर्यद्विभिः स्वरार्थः । यवतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिमसङ्गः । 'जनिवयोश्च' (२५१२) इति निषेधात् । * इनो वा बद्धवत् वक्तव्यः * । अघ्यः । पचे बद्धवसाथो ववत् । चात्वः ।

2843. The final *अ* of a stem is changed into *ई* before the *Krit*-affix *वत्* "

Thus *देव्यत्*, *ग्लेव्यत्*. The *Guna* takes place according to VII. 3. 84.

Vart.—The verbs *तक्* 'to laugh at' *शर* 'to kill' *चत्* 'to ask' *वत्* 'to attempt' and *जन्* 'to be born', should be enumerated in addition; that is to say, these verbs, though ending in a consonant, take *वत्* and not *वस्वत्*; as *तक्ववत्*, *शस्यवत्*, *चतव्यवत्*, *वतव्यवत्*, and *जन्व्यवत्*. The root *जन्* would have assumed the form *जन्व* even by the affix *ववत्*; the present *vārtika* ordains *वत्* for the sake of the accent. The *ववत्* would not have caused *vṛiddhi* of the *अ* of *जन्*; for *vṛiddhi* is specifically prohibited with regard to *जन्* by VII. 3. 35. The accent of *वत्* is regulated by VI. 1. 213, and of *ववत्* by VI. 1. 185.

Vart.—And of the verb *हृ* 'to kill' *वध* is the substitute when it optionally takes the affix *वत्*. Thus we have *बध्ववत्* or *चात्ववत्*. The latter form is evolved by sūtras VII. 3. 32 and 54. The affix *वत्* comes only after the *ववत्* substitute; after *हृ* the affix *ववत्* comes which changes the *हृ* into *घ*, and *व* into *त* and causes *vṛiddhi*.

२८४४ । पीरदु पधात् । ३ । १ । ९८ ।

पवर्गान्ताद्दुपधादस्स्यात् । यवतोऽपवादः । अप्यस् । लभ्यस् । 'X नातुबन्धकृतमसारूप्यस्X' । अतो न यवत् । तव्यदादयस्तु ह्युरेव ।

2844. The affix वत् comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short अ.

This debars यवत्; thus यप् + यत् = यव्यत् 'to be sworn'; लभ् + यत् = लभ्यस् 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short अ the root will take यवत्; thus पच् + यवत् = पाक्यवत् 'what is to be cooked'; वाक्यवत् 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short अ'? When preceded by any other vowel, it will take यवत्; thus कुप् + यवत् = कोप्यवत् 'to be angry'; so also होप्यवत् 'to be concealed'.

The word अत् is used in the sūtra in the original. The force of ह् here is, by I. 1. 70, that short अ having one mâtṛā or prosodial length is to be taken and not long आ. Therefore, after the root आप् 'to obtain', we have यवत् and not वत्; thus आप्यवत् 'to be reached' i.e. 'attainable'.

In the sūtra III. 1. 94, s: 2830, we have used the word असरूप । But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes asarūpa, whose efficient parts are identical. Therefore वत् and यवत् are sarūpa affixes; and one will debar the other. And so there will be no यवत् added to these roots. But the affixes तव्यत्, &c., are not debarred; and they will certainly come after these roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes अस् and क are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form i.e. अ; and therefore the sūtra III. 2. 1. ordaining अस् as a general rule, will be always debarred by sūtra III. 2. 3. ordaining क, as the latter is a special sūtra applicable only to those roots which end in long आ, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus गो + दा + क = गोदः 'giver of cows'. So also कन्वलदः 'blanket-giver'. In these cases we cannot have the affix अस्.

It follows from this sūtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (असरूप) when their essential effective element is the same. Thus the affixes क, अस्, अच्, य &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sūtra III. 3. 94. ordaining वित् in forming feminine nouns from roots is a general or *utsarga* rule,

while sūtra III. 3. 102. ordaining अ after roots that have already taken some affix is a special or *aparāḍa* rule, and though अ and ति are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots चिकीर्ष and जिहीर्ष will form feminine nouns in आ and not by क्तिन्. Thus चिकीर्षा and जिहीर्षा and not चिकीर्षति, &c.

२८४५ । आङो यि । १ । १ । ६५ ।

आङः परस्य लभेनु स्यादादौ प्रत्यये चित्तिने । तुमि कृतेऽनुपपत्त्याभावात् यवरेष । आलम्भ्यो गौः ।

2845. The augment उच् is added to लम् preceded by आ, before an affix beginning with य "

As आलम्भ्यो गौः " The उच् is added before the addition of the affix, and by so doing लम् becomes लम् and thus loses its character of having a penultimate अ, and therefore by III. 1. 124, we shall have यवत् affix, and not वत् affix by III. 1. 98.

Note.—Had the उच् been added *after* the addition of the affix, then वत् would be added by III. 1. 98. Though in both cases the form will be आलम्भ्य; the difference will be in the accent: वत् would throw the acute on the first syllable (यतोऽनाद्यः); while, as a matter of fact, the word has svarita on the final; thus instead of आलम्भ्य (VI. 1. 213. and by VI. 2. 139), which वत् gives, we have आलम्भ्य (तित् svar).

Note.—Why do we say 'when preceded by आ'? Observe लम्भ्य " How do you explain अग्निष्टेन आलम्भ्यः? All rules are optionally applied in the Vedas. Or आलम्भ्य may be explained by saying that the उच् having been added, is again dropped.

२८४६ । उपात्प्रशंसायाम् । १ । १ । ६६ ।

उपलम्भ्यः वायुः । 'स्तुतौ' कित् । उपलब्धुं शक्य उपलम्भ्यः ।

2846. The augment उच् is added to लम् preceded by उप, before य, when the reference is to something praiseworthy.

As उपलम्भ्यः वायुः " (These words are formed by यवत् and have svarita on the final.) Why do we say 'when referring to something praiseworthy'? Observe उपलम्भ्यः this is formed with the यत् affix (III. 1. 98). and means "capable of being perceived."

२८४७ । शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ ।

शक्यश्च । सह्यश्च ।

2847. The affix यत् comes after the roots शक् 'to be able', and सह 'to bear'.

Thus शक्यश्च 'possible' सह्यश्च 'endurable'.

२८४८ । गदसदचरयसश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गदस् । सदस् । चर्यस् । * चरेराङि चागुरौ * । आचर्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । 'अगुरौ' किम् । आचार्यो गुरुः । यत्तेर्नियमार्थस् । सोपसर्गान्मा भूदिति । प्रयास्यस् । निपूर्वात्स्यादेव । तेन 'तल्लन भवेद्विनियम्यस्' इति वार्तिकप्रयोगात् । एतेन 'अनिवर्त्यस्य नायुक्तितः' । 'त्वयानियस्या ननु दिव्य-चक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातस् । नियमे साधुरिति वा ।

2848. The affix चत् comes after the roots गद् 'to speak', सद 'to be mad', चर 'to go, to eat', and 'यन to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गँदस् 'what is to be spoken, i.e., prose'; सदस् 'wine'; चर्यस् 'what is to be followed'; यँस्वस् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compounded with an upasarga, these roots will take ययत्; thus प्रगादयत्, प्रसादयत् &c.

The root यस् would have taken the affix यत् by III. 1. 98 also, as it ends in य् and is preceded by अ; its separate enumeration in this sūtra is in order to show, that the compound verb यस् will not take the affix यत्. Therefore with regard to यस्, this is a *niyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus प्रयास्यस् । Exception, however, must be made in the case of the preposition नि । There the affix यत् is added and not ययत्; as we find the form दिनियस्यस् used in a vārtika. For this reason the form अनिवर्त्यस् is not without authority. As in the sentence त्वया नियस्या ननु दिव्यचक्षुषा॥

Or these forms can be explained not as kṛitya words formed by यत् added to the root यस्; but as Taddhita words formed by यत् added to the noun निवस् (IV. 4. 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आङ् takes the यत् affix when the sense is not that of a preceptor; thus आचर्यो देशः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of 'a teacher' the root takes ययत्; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८४९ । अवदपपयवयो गह्वर्ययसितठ्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ ।

वदेर्नञ्युपपदे 'वदः सुपि—' (२८५४) इति यत्कवपोः प्राप्त्योर्द्विषे सोऽपि गह्वर्यानेवेत्युभयार्थे निपातनस् । अवदन् पापस् । 'गह्वर्ये' किम् । अनुदन् गुरुनाम । तद्धि न गह्वर्यं वचनानर्हं च ।

'आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिक्रमणस्य च ।

अथेस्कानो न युङ्गीयाच्छेषेष्ठापत्यकलत्रयो ॥'

इति स्मृतेः । पयया गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पापयस्यस् । स्तुतवर्त्तित्वर्थः । अनिरोधोऽप्रति वन्धस्तस्मिन्विषये वृद्धो यत् । यतेन वर्या कन्या । दृत्याभ्या ।

2849. The words अवदन् (VI. 2. 160) पयय and वर्या are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अवदन् पाप 'a censurable or trifling sin'. Another and regular form is अनुदन् । This is formed by adding the affix क्यप् to the root वद् by III. 1. 106. As अनुदयं गुरुनाम "the name of an elder should not be uttered."

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares "a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife." So also पश्यः कृत्स्नः 'saleable blanket'; पश्या गौः 'saleable cow'. The other and regular form is पाश्यस्, formed by the addition of यत् and meaning 'praiseworthy'. So also शतेन वर्या 'courted by hundreds'; सहस्रेण वर्या wooed by thousands, i.e., there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words वर्या = wooed, courted. Courtied by hundreds, &c. The other and regular form is वृत्त्या from the root वृ 'to choose'. वर्या means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word वर्या in the sūtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus बार्वा ऋत्विजः.

२८५० । वह्न्यंकरणम् । ३ । १ । १०२ ।

वह्न्यनेनेति वह्न्यं शकटम् । 'करणम्' किम् । बाह्यम्-बोढव्यम् ।

2850. The word वह्न्यं is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word वह्न्यं is derived from the root वह 'to carry' and means 'a vehicle' i. e., that by which a thing is carried; as वह्न्यं शकटम्. When it does not mean a carriage, the root takes the affix यत्; thus बाह्यः 'an ox'.

२८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

‘अ गतौ’ अस्मादत् । यतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्यो वा । ‘अनयोः’ किम् । आर्यो ब्राह्मणः प्राहव्य इत्यर्थः ।

2851. The word अर्य (and अर्य) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root अ 'to go', would have taken यत् by III. 1. 124; but it takes यत् when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As अर्य स्वामी, 'honored sir' अर्यो वैश्यः Arya or Vaisya.

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix यत् makes the udátta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word अर्य, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya'? Otherwise the root takes the affix यत् as अर्यो ब्राह्मणः 'the respectable Brāhmaṇa,' i.e., one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्गा काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्रातःकाला वेदित्यर्थः । उपसर्गा गौः । गर्भाधानार्थं बृषभेवोपगन्तुं योग्येत्यर्थः । 'प्रजने काल्या' इति किम् । उपसर्गा काशी । प्राहव्येत्यर्थः ।

2852. The word उपसर्गा is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

The word उपसर्वा is formed by adding वृ affix to the root वृ 'to move', compounded with the preposition उप. The word काल्वा means having reached the time. The word प्रथम means the first conception. Thus उपसर्वा गौः 'the cow fit for cover'; उपसर्वा बहवा 'the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning' what has reached the time favorable to conception? Otherwise the affix एवद् will be used; as उपसर्वा काशी 'Kāshi is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

नञ्पूर्वाच्चीर्यतेः कर्तरि यत्संगतं चेद्विधेयम् । न जीर्यतीत्यजर्यम् । तेन संगतमार्थेण राजाजर्यं कुरु द्रुतम् इति भट्टिः । 'सुनैरजर्यं जरयोपदिष्टमदेहबन्धाव पुनर्भवन्' इत्यत्र तु संगतमिति विशेष्य-सध्याहार्यम् । 'संगतम्' किम् । अजरिता कव्यलः । भावेतु संगतकर्तृकोऽपि एवमेव । अजार्थ संगतेन ।

2853.—The word अजर्यम् (VI. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word सङ्गतम् 'friendship' expressed or understood.

The word अजर्यम् is formed from the root जृ by the addition of वृ with the force of the agent and affixing the negative particle अ; as अ + जृ + वृ = अजर्यम् the force is not that of bhāva (III. 4. 70).

Thus अजर्यं नोऽस्तु सङ्गतम् 'let our friendship be imperishable'. So also अजर्यमार्थसङ्गतम्. So also Bhatti, "तेन सङ्गतमार्थेण राजाजर्यं कुरु द्रुतम्"—O Rama! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word अजर्यं is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship: for two synonyms can not be used in the same sentence: and अजर्यं सङ्गतं of Bhatti would have been wrong. Ncr is ajaryam used in the sense of friendship in the sentence सुनैरजर्यं जरयोपदिष्टम् for here the word saṅgataṁ is understood, and ajaryam qualifies it.

Why do we say when qualifying the word सङ्गतम्? Observe अजरिता कव्यलः 'undecaying blanket' when the force is that of bhāva, the affix would be ण्यत्, though the agent be saṅgata. As अजार्थ संगतेन "Imperishable through friendship."

२८५४ । वदः सुपि क्यप् । ३ । १ । १०६ ।

उत्तरसूत्रादिह भाव इत्यपकृष्यते । वदेर्भावे क्यप्स्वाच्चाद्यदुपसर्गं सुप्पपदे । ब्रह्मोदयश्च ब्रह्मवदनम् । ब्रह्म वेदः तस्य वदनमित्यर्थः । कर्त्तुमिति प्रत्ययावित्येके । उपसर्गे तु एवमेव । अनुवादनम् । अपवादम् ।

2854. After the root वद् 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix क्यप् as well as वृ to denote condition.

The word भावे is to be drawn into this sūtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sūtra by *anuvritti* from III. 1. 100 S. 2843. The force of the word 'also' is to indicate that the affix वृ is also employed. The word सुपि means 'in conjunction with an upapada that ends in a case-affix'.

Thus ब्रह्म + बद् + क्यप् = ब्रह्म + बद् + य = ब्रह्मोदयस्; ब्रह्म + बद् + यत् = ब्रह्मबदयस् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योदयस् or सत्यवदयस् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance: and not that of bhāva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise बद् + क्यत् = वाद्यस् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवादयस् 'a rumour' formed by the affix क्यत् and not by यत् or क्यप्.

२८५५ । भुवो भावे । ३ । १ । १०१ ।

क्यप्स्यात् । ब्रह्मो भावो ब्रह्मभूयस् । सुपीत्येव । भव्यन् । अनुपसर्ग इत्येव । प्रभव्यन् ।

2855.—After the root भू 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्यप् is employed to denote condition (bhāva).

The words सुप्ति and अनुपसर्ग of previous sūtras are understood in this. The *anuvritti* of यद् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभूय गतः = ब्रह्मत्वं गतः 'gone to or arrived at Brahmahood; देवभूय = देवत्वं गतः 'gone to divinity'.

The word *bhāva* of this sūtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construction with a case-inflected word'? Otherwise it will take क्यत्; as भू + यत् = भौ + यत् = भव्यन् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभव्यन्.

२८५६ । हनस्व ऋ । ३ । १ । १०८ ।

अनुपसर्गो दुष्पुनर्वहे इतिर्वचि, क्यप्स्यात्सकारश्चान्तादेशः । ब्रह्मो हननं ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं स्त्रीकार्त् ।

2856. After the root हन् 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्यप् in denoting condition, and the letter न् is the substitute of its final स् ।

The phrases सुप्ति अनुपसर्ग and भावे are understood in this sūtra.

As ब्रह्म + हन् + क्यप् = ब्रह्म + हन् + न् = ब्रह्महत्य, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brāhmaṇa murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is घातः 'a blow' (हन् + घिच् + यञ्). This verb does not take the affix क्यत् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रघातो वर्तते 'there is a combat'.

२८५७ । एतिस्तुशास्वदूजुषः क्यप् । ३ । १ । १०९ ।

क्यप्स्यात् ।

2857. After the verbs इ 'to go', स्तु 'to praise', शास् 'to govern', हृ 'to choose', हृ 'to respect' and पृष्ट 'to please', comes the affix क्यप्.

The anuvritti of वुप्, अनुपसर्गे and सावे does not extend to this aphorism. The present sūtra ordains generally the affix क्यप् after the above verbs.

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६ । १ । ११ ।

इत्यः । स्तुत्यः । 'शास् इदङ्ङ्लोः' (२४८६) । शिष्यः । 'धृ' इति वृजो ग्रहणं न वृद्धः । वृत्यः । वृद्धस्तु वार्वा ऋत्विजः । आहृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यदुक्तिः परस्यापि ग्यतो बाधनार्था । अवश्य स्तुत्यः । 'यंविदुहिगुहिभ्यो वा' इति काशिका । शस्यस् । शंस्यस् । दुह्यस् । दोह्यस् । गुह्यस् । गोह्यस् । 'प्रशस्यस्य अः' (२००९) । ईडवन्दवृणंसदुहां ग्यतः' (३९०२) इमि सूत्रद्वयबलाच्छब्देः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं सृज्यस् । '*आङ्पूर्वादङ्गेः संज्ञायानुपसंख्यानम्*' 'अङ्ङ्' व्यक्तिप्रबन्धादिषु । बाहुलकात्करणे क्यप् । 'अनिदितास्-' (४९५) इति नलोपः । आह्वयस् ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment व (उव्) when a Kṛit-affix having an indicatory र follows.

Note.—Thus अग्नि+वि+क्विप्=आग्निचित् so also सेनसुत् ॥ Similarly प्रकृत्य and प्रहृत्य and उपस्तुत्य formed by the affix ल्यप् ॥ Why do we say "ending in a short vowel"? Observe आलूय, ग्रामणीः ॥ Why do we say "having an indicatory प्"? Observe कृत्य, हृत्य ॥ Why do we say "a kṛit-affix"? Observe पदुतरः, पदुत्तमः, with the Taddhita-affixes तरप् and तप् ॥ In the compound ग्रामणिजुलम्, though the root is made short, yet there is no augment तुक्, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Bahiranga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is अविदं बहिरङ्गसन्तरङ्गे ॥ "That which is Bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus इ+क्यप्=इ+त्+य=इत्यः 'to be gone'. So also स्तु+क्यप्=स्तुत्यः 'to be praised'; शास्+क्यप्=शिस्+य (आ being changed into इ by VI. 4. 34. S. 2486)=शिष्यः 'to be instructed, i. e., a pupil'. So also हृ+क्यप्=हृत् 'to be chosen. By हृ in the sūtra the root हृञ् is intended to be taken, and not the root हृङ्. The equivalent derivative of the latter is वार्वाः as वार्वा ऋत्विजः । आहृ+क्यप् आहृत्यः 'to be honoured'; जुष्+क्यप्=जुष्यः 'to be served.'

Though the anuvritti of क्यप् was current from the previous sūtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining nyat should not take effect in the above verbs. Thus III. 1. 125. s. 2886. requires ग्यत् after the verb स्तु, but the present rule prohibits that. Thus we have अवश्यस्तुत्यः 'must be praised.'

According to Kāśikā, the roots श्व 'to praise' दुह् 'to milk' and गृह् 'to cover' optionally take the affix क्यप्. As शस्यस् or शंस्यस् (VI. 4. 37); दुह्यस् or दोह्यस्, गुह्यस् or गोह्यस्. Of the above three forms s'asya may be explained by its being used by Pāṇini in the sūtra V. 3. 60. as formed by nyat of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

Part.—The verb अज्ज (रुच् 21) 'to anoint', preceded by the preposition आङ् takes the affix क्यप् when used as an appellative. As आ + अज्ज + क्यप् = आङ्जक्यप् meaning clarified butter. The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. The affix has the force of instrument as a diversity.

२८५९ । ऋदु पधाच्छाङ्गु पिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

'वृत्' । वृत्त्यप् । 'बृध्' । वृध्यप् । कृपिवृत्त्योस्तु । कल्प्यप् । चर्त्यप् । 'तपरकरण्य' क्तिप् । 'कृत्' । कीर्त्यप् । अनित्ययन्ताञ्जुरादय इति शिञ्जभावे एवत् । शिञ्जन्तास्तु वदेव ।

2859. After verbs having a penultimate short ऋ, the affix क्यप् is employed, with the exception of the verbs कृप् 'to be able', and चृत् 'to hurt'.

Thus वृत् + क्यप् = वृत्त्यप्; so also वृध्यप्. But कृप् and चृत् will form कल्प्यप्, and चर्त्यप्.

Why have we used the letter त् in ऋत्? It is to indicate that short ऋ is meant and not long ऋ (I. 1. 70). Therefore the root कृत् will take यत् and form कीर्त्यप्. It has already been taught that शिच् added to णरादि roots is not of universal application. Therefore when शिच् is not added we have the affix न्यत्. But when the root ends in णिच् then the yat is the proper affix.

२८६० । ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

चात्क्यप् । आङ्गुणः । खेयप् । 'इ च' इति इत्यः सुपठः ।

2860. The affix क्यप् is employed after the root खन् 'to dig,' and long ई is substituted for the final of the root.

By the force of च we draw in क्यप्.

Thus खन् + क्यप् = ख + ई + य = खेयप् 'to be dug' (VI. 1. 87). The long ई is used in the sūtra for the sake of euphony. The same purpose would have been served by using short इ, thus 'इ च खनः'. But the long ई indicates that the rule VI. 4. 43 does not apply here. By that rule the ञ् of खन् would have been lengthened into ञा before the affix क्यप्.

२८६१ । भृजोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

सृत्याः कर्मकरा भर्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयं न तु संज्ञा । * समस बहुलम् * । संसृत्याः । संभार्याः । असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकम् । 'असंज्ञायाम्' क्तिप् । भार्या नाम स्त्रियाः । अयं कथं भार्या वधुरिति । इह हि 'संज्ञायांसमज-' (३२७६) इति क्यप् भाव्यः । संज्ञापदं दासस्तु पुंलिङ्गं चरितार्थः । सत्यम् । बिभर्तेष्टु इति दीर्घान्तात्प्रादादेर्वा एवत् । क्यप् भर्तरेव । 'X तदनुबन्धक-ग्रहणे-X' इति परिभाषया ।

2861. The affix क्यप् is employed after the verb बृज् 'to bear' when not used as a name.

Thus बृज् + क्यप् = बृज्य Pl. भृत्याः 'those who ought to be supported,' i.e., 'servants'. The word is here a verbal noun and not an appellative. Why do we say 'when not used as an appellative'? Observe बृज् + यत् = भार्यः 'a Kshatriya'. How do you then explain भार्य meaning 'wife'. For by the

sūtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been मृत्वा with क्वप् and not भार्वा with न्यत्; for the exception असंवायान् finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. भार्वा is not from मृज्भरणे (Bhuâdi 946) but from either मृ of the Juhotyâdi 5, or from मृ ending in long ऋ of the Kryâdi class No. 21. The चृञ् of the present sūtra must be confined to the Bhuâdi root, and not to the मृञ् of the Juhotyâdi, for the latter has an indicatory ड and is read as डमृञ् in the Dhâtupâtha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Vart.—The use of *kyap* is optional when this verb takes the preposition च्च. Thus संवृत्वाः or संवार्वाः. This vârtika allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । मृजेर्विभावा । ३ । १ । ११३ ।

मृजेः क्वप्भा स्यात् । पठेयत् । चृञः ।

2862. The affix क्वप् optionally comes along with न्यत् after the root चृञ् 'to cleanse'.

This is an example of *Prâpta-vibhâshâ*. By III. 1. 110 *ante*, the root चृञ् having a penultimate ऋ would have necessarily taken *kyap*; this sūtra declares an option. As परिमृज्यः or परिमार्ज्यः 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

परिमृज् + रयत् (III. 1. 124). Now applies the following sūtra by which j is changed to g.

२८६३ । चजोः कु चिश्यतोः । ७ । ३ । ५२ ।

चस्य जस्य च कुत्वं स्यादिति चति च प्रत्यये परे । * निष्ठायाऽनिति इति वक्तव्यम् * । तेनेह न । गर्ग्यश्च । 'हृज्बृद्धिः' (२४७३) । मार्ग्यः ।

2863. For the final च् or ज् of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory च and before रयत् ।

Thus we have परिमृज् + रयत् । Then there is vṛiddhi of the ri of मृगि by VII. 2. 114 : so we get परिमार्ग्यः ॥

Note.—The यथासंख्य rule does not apply here. The sūtra does not mean that the च is gutturalised before a चिद् and ज before a चित् affix; but both.

This guttural change takes place in the case of nyan̄ku, &c., also by the following.

२८६४ । न्यङ्क्वादीनां च । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । न्यङ्कुः । 'नावक्येः—' इत्युप्रत्ययः ।

2864. The guttural is substituted in nyan̄ku and the rest. Thus नि + न्यङ् + च = न्यङ्कुः 'a kind of black antelope.'

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोदस क्यकुप्यकृष्टपचयाव्यश्याः । ३ । १ । ११४ ।

एते सप्त क्यबन्ता निपातयन्ते । राजा सोमस्योऽभिषेकद्वारा निपादयितव्यः । यद्वा । अतात्मकः सोमो राजा स सूर्यते क्यव्यतेऽन्तेर्वाचिकरणे क्यग्निपातनाद्दीर्घः । राजसूयः-राजसयस् । अर्धर्षादिः । सत्तयाकाशे सूर्यः । कर्तरि क्यग्निपातनाद्द्वयस् । यद्वा 'यू मेरते' तुदादिः । सुवति कर्मणि लोके मेरवति क्यपो वट् । वृषोपपदाद्देः कर्मणि नित्यं क्यप् । वृषोदस । विशेष्य-निर्देश्यस् । 'उच्छ्रावसौन्दर्यगुणा वृषोदसः' । रोचते वचः । गुपेरादेः कुत्वं च संज्ञावास् । उपर्व-रजतनिर्गमं चनं कुप्यस् । गोप्यतन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पचयन्ते कृष्टपचयाः कर्मकर्तरि । युडे उ कर्मणि कृष्टपाचयाः । न व्ययतेऽव्यश्याः ।

2865. The words राजसूय, सूर्य, मृषोदस, कस्य, कृष्ट, पच, and अव्यश्या are irregularly formed by the addition of the affix क्यप्.

Thus राजा सोमस्यः or राजा इह सूर्यते, राज + सू + क्यप् = राजसूयः 'the Râjasūya or coronation sacrifice. The soma creeper is also called rājā. The ceremony in which soma is extracted is also called râjasūya. The lengthening is by nipātana.

Similarly वृ or सू + क्यप् = सूर्यः 'the sun', literally that which moves (सरति) in the sky; or that which impels (सुवति) creation to action. When sūrya is derived from sri + kyp; then ri is replaced by short उ which becomes lengthened by VIII. 2. 77. When it is derived from the Tudādi root सुमेरते, then the augment वट् is added to kyp. वृष + वट् + क्यप् = वृषोदस 'false speech'; this is an exception to III. 1. 106, by which वट् would also have been applied. This rule prevents it. In mṛishodya the affix kyp is added to √vad preceded by the upapada mṛishā, the force of the affix being to denote an object, and it is nitya. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, i.e., it is dependant on its substantive (viseshya). Thus उच्छ्रावसौन्दर्यगुणा वृषोदसः. So also रोचते वचः, वच् + क्यप् = वच, 'an agreeable lover'. So also गुप् + क्यप् = कुप्यस् 'a base metal (other than gold and silver)'; the other form is गोप्यस् । कृष्ट + पच् = कृष्टपचयाः 'that which ripens of itself in cultivated ground.' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an object (Passive) only, the form is कृष्टपाचयाः । न व्ययते = अव्यश्याः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्धयौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

निदेवर्त्ते क्यप् । उक्तैर्घट्त्वं च । भिनत्ति कुल' भिदाः । उक्ततुदकमुद्धयः । 'नदे' क्ति । भेदा । उचित्वा ।

2866. The words भिदा and उद्धय are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus भिद् + क्यप् = भिदाः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidya river.

उद्धृक् + क्यप् = उद्धय 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhya river; the क् is changed into च. Why do we say "when mean-

ing a river''? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used ; thus जेता and उज्जिता.

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरेते खवग्निपात्यते । पुष्यन्त्वस्मिन्नर्थाः पुष्यः । सिध्यन्त्वस्मिन्सिध्यः ।

2867. The words पुष्य and सिध्य are irregularly formed by the affix खवप्, when used as names of asterisms.

Thus पुष् + खवप् = पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism. सिष् + खवप् = सिध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोषणं 'nourishing,' बोधनं 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

पुङ्ग्वीज्जिह्वः खवप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाद्य शोधयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । पिष्ट औषधिविशेष इत्यर्थः । पापसिति वा । जित्यो हलिः । बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः । कृष्टसमीकरणार्थं हल्युक्ताष्टुप् । अन्यत्तु विपव्यश्च । विनेवश्च । जेयश्च ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्ये are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि + पू + खवप् = विपूयः etymologically 'that which has to be purified to make rope'; वि + नी + खवप् = विनीय 'a sediment or sin'; जि + खवप् = जित्ये 'a plough that which is to be conquered by strength'.

The regular derivatives are, विपव्यश्च, विनेवश्च and जेयश्च.

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहे । ३ । १ । ११८ ।

* छन्दसीति वक्तव्यम् * । प्रतिशृङ्गश्च । अपिशृङ्गश्च । लोके तु प्रतिग्राह्यश्च । अपिग्राह्यश्च ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions प्रति and अपि, takes the affix खवप् (in the Vedic literature.)

Vart.—It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus सप्तस्य न प्रतिशृङ्गश्च तस्मान्नापिशृङ्गश्च ॥

Note.—The Kāśikā reads the word chhandasi into the sūtra itself.

In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिग्राह्यश्च and अपिग्राह्यश्च.

२८७० । पदास्वैरिवाह्यापदयेषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवशृङ्गश्च । मशृङ्गं पदश्च । अस्वैरी परतन्त्रः । शृङ्गकाः श्रुकाः । पञ्जरादिबन्धनेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः । बाह्यादां ग्रामशृङ्गा सेना । ग्रामवर्हिभूतित्यर्थः । क्षीलिङ्गनिर्देशात्पुन्नपुंसकयोर्न । पक्षे भवः पश्यः । दिगादित्वादात् । आर्यैर्युद्धत आर्यशृङ्गः । तत्पञ्चाश्रित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix खवप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside', or a 'partisan'.

Thus प्रग्रिह्य 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sūtra I. 1. 11. So also अवग्रहं. These are technical terms of the Prātisākhya also.

The word अवग्रि means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus ग्रहकाः युकाः 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word बाह्य means 'situated outside'. Thus ग्रामग्रहा येन 'an army lying outside the village'. The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from ग्रह must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word पथ्य is derived from पथ 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवग्रहाः 'siding with or being the partisans of Vāsudeva'. So also अर्जुनग्रहाः belonging to the party of Arjun'. So also आर्यग्रहाः 'the partisan of the Aryās.'

२८७१ । विभाषा कृदृषोः । ३ । १ । १२० ।

क्यप्त्वात् । कृत्यच् । वृत्त्यच् । पथे ।

2871. After the verbs कृन् 'to do', and वृन् 'to rain' the affix क्यप् is optionally employed.

The root कृ would have taken the affix क्यत् by III. 1. 124, and the verb वृन् would necessarily have taken क्यप् by III. 1. 110; the present sūtra therefore declares an optional rule. Thus: कृ + क्यप् = कृत्यच् 'to be done'; or कृ + क्यत् = कार्यच्. So also वृत्त्यच् or वर्य्यच् 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sūtra applies.

२८७२ । ऋहलोर्यत् । ३ । १ । १२४ ।

ऋवर्षान्तादलन्ताच्च ऋतोर्यत्स्वात् । कार्यच् । वर्य्यच् ।

2872. The affix क्यत् comes after a verb that ends in ऋ (long or short), or in a consonant.

The phrase ऋहलोः is in the genitive 'case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As कृ + क्यत् = कार्यच् 'to be made,' वृ + क्यत् = वर्य्यच्.

२८७३ । युग्यं च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं बाहनम् । युग्यो गौः । अत्र क्यप्कुत्वं च निपात्यते ।

2873. The word युग्यम् is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word पत्र means that by which a thing is carried. Thus युग्यो गौः 'the carrier bull or the yoked bull'. युग्यो हस्ती 'the harnessed elephant ready to carry'. युग् + क्यप् = युग्यम्. Here च is changed irregularly into य before the affix क्यप्. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form योग्यम्.

२८७४ । अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अनोपपदाद्द्वेरेषिकरणे यवत् । वृद्धौ सत्यां पाणिनो ह्रस्वञ्च निपात्यते । अमा सह बसतोऽस्यां चन्द्रार्कविभावास्या-अमावस्या । 'अहलोपर्यत्' (२८७२) । 'चजोः-' (२८६३) इति कुत्वञ् । पाकयञ् । '*पाणौ सृजेपर्यद्वाच्यः*' । अदुपधलक्षस्य क्यपोऽपवादः । पाणिन्यां सृज्यते पाणि-
सर्ग्या रज्जुः । '*समवपूर्वाच्च*' । समवसर्ग्या ।

2874. Optionally the word अमावस्या is irregularly formed.

The word अमा means 'along' or 'together'. अमा in composition with the root वच् 'to dwell', takes the affix यवत् in the sense of location of time. Optionally the *Vridhhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अमावास्या or अमावस्या.

The final त in अमावस्यत् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अमावस्या or अमावास्या are the same word, and *a fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a paribhāṣhā which declares एकदेशविकृतस्यानन्यत्वञ् ; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sūtra IV. 3. 30, though it in terms, says अमावास्यायावा is made applicable to the form अमावस्या also.

In the ashtādhyāyī order the sūtra अहलोपर्यत् (३ । १ । १२४) follows the present sūtra. So the author reads it again here.

2874A. The affix nyat comes after a verb that ends in ri or in a consonant.

Thus पञ् + यवत् = पाकयञ् । The gutturalisation is by VII. 8. 52. S. 2863.

Vart.—The root सृज् takes the affix यवत् when compounded with the word पाणि. Thus पाणिसर्ग्या रज्जुः 'a rope.' This debars the kyap of 2859.

Vart.—The root सृज् when preceded by both सञ् and अञ्च takes यवत् as सञ्चसर्ग्या.

२८७५ । न क्वादेः । ७ । ३ । ५८ ।

क्वादेशार्तोऽङ्गजोः कुत्वं न । गत्वञ् । वार्तिककारस्तु 'चजोः-' (२८६३) इति सूत्रे 'निष्ठावाप्त-
निटः' इति पुरयित्वा 'न क्वादेः' (२८७५) इत्यादि प्रत्याचक्ष्यौ । तेन अर्जितर्जिमधुतीनां न कुत्वं
निष्ठायां सेदत्वात् । युजुःपुत्रमधुतीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । सूत्रमते तु वदामि विपरीतं
प्राप्तं तथापि 'क्वोत्तरं जुनीनां प्राप्तायवञ्' ।

2875. A guttural is not substituted for the final ञ् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory च and before यवत् ॥

As कुज्, सज्, and गज् with यवत्. This is an exception to VII. 3. 52.

The vārtikakāra is, however, of opinion that this sūtra is superfluous. For he inserts the word निष्ठावाप्तनिटः in the sūtra चजोः कु विपरीतोः

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final च or ञ of a root, which does not take the intermediate ह in the nishṭhā, there is substituted a guttural before a चित् or चवत् affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots √arj, √tarj, &c., because these are चेत् in their nishṭhā or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of युच्, रुक्च, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sūtrakāra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pāṇini the sūtra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim यथोक्तमुनीनां प्राणावयम्. "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kātyāyana supersedes the rule of Pāṇini here.

२८७६ । अजिब्रज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न कुत्वच् । सनाजः । परिब्राजः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or ञ् of अज् and अज् before an affix having an indicatory च and before चयत् ॥

This is an exception to VII. 3. 52. Thus सनाजः, परिब्राजः ।

Note.—There is no example of अज् with the affix चयत्, because by II. 4. 56, चि replaces अज् before all ārdhahātuka affixes except चञ् and अञ् ॥ The च of the sūtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as बाजः, बावच् from वज् ॥

२८७७ । भुजन्मुञ्जौ पाण्युपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

इतयोरेतौ निपात्यौ । मुञ्जतेऽनेनेति भुजः पाणिः । 'इलच्' (३३००) इति चञ् । न्युञ्जन्त्यस्तिन्निति न्युञ्जः । उपतापो रोगः । 'पाण्युपतापयोः' किञ् । भोगः समुद्गः ।

2877. भुज 'an arm', and न्युञ्ज 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their ज before चञ् ॥

The word भुजः = भुजतेऽनेन, with चञ् (III. 3. 121. S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. न्युञ्जिताः शस्तेऽस्तिन् = न्युञ्जः from the root उञ्ज आर्जवे (Tudādi 20). The irregularity consists in the non-changing of ज ॥ When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have भोगः, समुद्गः ॥

२८७८ । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

इतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' किञ् । प्रयागः । अनुयागः ।

2878. प्रयाज and अनुयाज are irregularly formed with चञ् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from वज् with चञ् without the guttural substitution; as पञ्च प्रयाजाः, त्रयोऽनुयाजाः, त्वनग्ने प्रयाजानां पञ्चात् त्वं पुषस्तात् ॥ But प्रयागः and अनुयागः when not referring to portions of a sacrifice.

Note.—The प्रयाज and अनुयाज are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c., also, as उपयाजः, उपांशुयाजः, संयाजः, अनुयाजः, as in the sentences एकदशोपयाजाः, उपांशु याजन्तवरा यजति, अष्टो पत्नी संयाजा भवन्ति, अनुवाजे क्षरन्ति ॥

२८७९ । वञ्चैर्गतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वं न । वञ्चयस् । 'गतौ' किस् । वंचयं काष्ठस् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वञ्च् in the sense of 'going'.

As वञ्चयं वञ्चन्ति वणिजः, Why is गतौ used, when we know from the Dhātupāṭha (Bhuadi 204) that वच् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhātupāṭha. Observe वञ्चयं काष्ठं = कुटिलं ॥

२८८० । ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचैर्गुणकुत्वे निपात्येते के प्ररे । ओकः यकुन्तवृषली । हगुपथलवयः कः । यजा विद्धे अन्तो-
हात्तार्थनिदश् ।

2880. ओक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (अ) ॥

The change of च् into क् and the Guṇa are the irregularities. As ओकः 'a bird, a śūdra. The affix क is added under III. 1. 135. The क् is added with the force of चञ् the Kāraka relation being that of Location, &c. The चञ् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words दिवौकराः, जलौकयः &c., are also irregular, formed with the Unādi affix अङ्गुस् the क् being substituted for च् as an Unādi diversity (bahulam).

२८८१ । यय आवश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वं न । अपश्यपाचयस् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix यय, when it means 'to do as absolute necessity'.

As आवश्य पाचयस्, आवश्य वाचयस्, but पाचयं, वाचयं and रेचयं when the sense is not that of necessity. See. III. 3. 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचं प्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

यये कुत्वं न । याचयस् । याचयस् । रोचयस् । प्रवाचयं ग्रन्थविशेषः । "आच्" । अच्ययस् । अङ्गुप-
चत्वेऽप्यतएव चापकारणवत् । "त्यजेच्च" । त्याजयस् । 'त्यजिप्रत्येच्छ' इति काशिका । तत्र प्रजेर्ग-
हचं चिन्त्यं भाष्यानुकृत्वात् । 'यत्प्रकारणे त्यजेत्यसंख्यानस्' इति हि भाष्यस् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of यञ्, वाच्, रुच्, प्र-वच्, and आच् before the affix ययत् ॥

As वाचयस्, वाचयस्, रोचयस्, प्रवाचयस्, and अच्ययस् ॥ Though आच् has a penultimate च् and therefore by III. 1. 110 would have taken ययत्, it takes

एवत् by force of this sūtra. एवत् shows that the present sūtra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. एवत् is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to एत् only when it is preceded by ए and does not mean word or speech (VII. 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition. As अत्रिवाक्यनइरिति पठन्ति ॥ This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśarātra ceremony. In other places we have अत्रिवाक्यं ॥

Vārt.—एवत् should be enumerated in this connection, i.e., before एवत्, the ए remains unaltered, as एवाक्यम् ॥ According to Kāśikā, the vārtika applies to एवत् and एत्. The inclusion of एत्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahābhāṣya.

२८८३ । वक्त्रोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाक्यम् । अङ्गदाख्यायां तु वाक्यम् ।

2883. The guttural is not substituted for the final of एत् before एवत् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाक्यनाह, अवाक्यनाह but अवपुर्वित् वाक्यनाह ॥

२८८४ । प्रयोज्यनिर्णोक्तयोः शब्दार्थे । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोक्तुं चरमः प्रयोज्यो निर्णोक्तुं चरमो निर्णोक्तो भूत्यः ।

2884. प्रयोज्य and निर्णोक्त्य preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोक्तः = प्रयोक्तुं चरमः, निर्णोक्तः = निर्णोक्तुं चरमः, i.e., a servant; but प्रयोक्त्य and निर्णोक्त्य in other senses.

२८८५ । भोज्यं भक्ष्ये । ७ । ३ । ६९ ।

भोज्यवचनम् । * एवमन्तरां लविदन्मिदं चेति पठ्यम् * । लाप्यम् । दन्निर्वातुं चरमदिदोऽपि चार्तिस्त्वलात्स्वीकार्यः । दान्यः ।

2885. भोज्य preserves its palatal in the sense of 'eatable'.

The word is derived from भुज् with एवत् in the sense of 'able'. As भोज्य भोक्तः 'eatable rice', भोज्य चरमः 'eatable barley-gruel'. भक्ष्य here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have भोज्यः चरमः ॥

Vārtik.—The verb लप् and दप् should be enumerated in the chapter of एवत्. Thus लप् + एवत् = लाप्यम्. Though दनि is not read as a root in the Dhātupāṭha, it must be taken as a root by the force of this vārtika. Thus दान्यः

२८८६ । ओरावश्यके । ३ । १ । १२५ ।

उपस्थाताद्वातोपर्यत्स्वादवर्यभावे व्योत्ये । लाप्यम् । पाप्यम् ।

2886. The affix एवत् comes after a root that ends in the letter उ long or short when the sense is that of necessity.

This debars the affix. यत्. Thus जु+यत्=लौ+य=लौय (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be cut'; so also पु+यत्=पायस् must be purified'.

२८८७ । आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च । ३ । १ । १२६ ।

'यु' । आसायस् । 'यु मित्रणे' । यायस् । वायस् । रायस् । लायस् । त्रायस् । चायस् ।

2887. The affix यत् comes after the verbs आसु 'to distil', यु 'to join', वप् 'to sow', रप् 'to speak distinctly' जप् 'to be ashamed', and चस् 'to drink'.

The verb आसु is a compound verb formed by the preposition आङ् and the root सु. This sūtra debars यत् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus आसु+यत्=आसायस्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also पायस्, वायस्, रायस्, लायस् and चायस्.

२८८८ । आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वाग्नयतेर्यदावादेयश्च निपातवते । दक्षिणाग्निविशेष स्वेदस् । स हि गार्हपत्यादानीयते-
ऽनित्यश्च सततप्रवृत्तनात् । आनेयोऽन्यः । षटादिः । वैश्वकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ।

2888. The word आनाय्यः is irregularly formed when meaning 'impermanent'.

This word is thus formed:—आङ्+नी+यत्=आ+ने+य=आनाय्य, (the ई being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79).

As आनाय्यो दक्षिणाग्निः This is a species of Dakṣiṇāgni fire. As this fire is brought from the Gārhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ânâyya. This however, is not co-extensive with Dakṣiṇāgni. It is that fire which is brought from the Gārhapatya, and has the same source with the Dakṣiṇāgni and Ahavaniyāgni. A Dakṣiṇāgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gārhapatya fire. When it is taken from the last, i.e., from Gārhapatya fire, it is ânâyya Dakṣiṇāgni. Ahavaniya is also taken from Gārhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ânâyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेय meaning 'what ought to be brought'.

२८८९ । प्रणाय्योऽसंसती । ३ । १ । १२८ ।

संसतिः प्रीतिविषयीभजनं कर्तव्यापारः । तथा भोगेष्वादतोऽपिसंसतिः । प्रणाय्यस्योरः । प्रीत्य-
नर्ह इत्यर्थः । प्रणाय्योऽन्तेबासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

2889. The word प्रणाय्यः is irregularly formed when meaning 'disapproved'.

The word असंसति is a negative word meaning 'non-agreement'. It means also 'disrespect'.

Thus प्रणाप्यहोरः 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is प्र+नी 'to lead' यत्=प्रणेयः 'tractable'.

The word in the sūtra is असंसति which we have translated as 'disapproved'. But the word संसति also means अभिलाष or 'desire'; and असंसति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंसति means also 'free from attachment', as in the following sentence :—

एषेष्टाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रह्वयात्, प्रणाप्याय अन्तेवासिने नाम्यस्मै कस्मैचन 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। पाठ्यसंनार्यनिकायधायमानहविर्निवाससामिधेनीषु । ३। १। १२९१।

वीयतेऽनेन पाठ्यं मानम् । एयद्वात्वादेः पठ्त्वं च । 'आतो युक्-' (२९६१) इति युक् । सम्पङ्क्तौ यते होमार्थमग्निं प्रतीति संनार्यं हविर्निधेयः । एयद्वायादेशः सतो दीर्घञ्च निपात्यते । निधीयतेऽस्मिन्वाग्यादिकं निकाय्यो निवासः । अविकरणे एयत् । आयोधात्वादेः कुत्वं च निपात्यते । वीयतेऽनया समिधिति धाव्या श्रुक् ।

2890. The words पाठ्य, संनार्य, निकाय्य and धाय्या are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus :—मा (to measure) + एयत्=पाठ्यम्, the ण being changed into य and another य being added by VII. 3. 33. The regular form is मेयम् 'to be measured' (मा + एयत्=मे + य VI. 4. 65.=मेय). चङ् + नी (to lead) + एयत्=संनार्यम् 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is सम्नेयम् । नि + चि (to collect) + एयत्=नि + चै + य=नि + चाय + य=निकाय्यः 'a dwelling'. The regular form is निधेय । धा (to put) + एयत्=धाव्या (fem.). The sāmādhēni is the name of certain Rik hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is मेय ।

२८९१। कृतौ कुण्डपाठ्यसंचायौ । ३। १। १३०।

कुण्डेन वीयतेऽस्मिन्नेनः कुण्डपायः कृतुः । संवीयतेऽसौ संचायः ।

2891. The words कुण्डपायः and संचायः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed : कुण्ड + पा (to drink) + यत्=कुण्ड + पा + य + य (VII. 3. 33)=कुण्डपायः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213. चङ् + चि (to collect) + एयत्=संचायः 'the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुण्डपानम् and संवेयः

२८९२। अग्नौ परिचार्योपचार्यसमूह्याः । ३। १। १३१।

अग्नौ परिचार्योपचार्यसमूह्याः इत्येवमेष एते धावयः । अग्नौ नु पतिवेयम् । उपवेयम् । संचायम् ।

aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyut*, *tumun*, and *khal*, meanings are never denoted by the *kṛitya* affixes; and the *kṛityas* can never come with the force of *kta*, &c. Thus इजित् or इजन् वाच्यः. Here by the sūtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyut* have been added to /इच् with the force of भाव or condition. But the *kṛit* affix चच् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to /इच् with this peculiar force. Similarly we have इच्छति भोक्तुम् 'He wants to eat', but we cannot have the खोच् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the लिङ् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix जुच् is added to roots ending in long आ; but the affix खल् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८२३ । ख ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The *kṛitya* affixes and the affix *trich* are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the *lin*.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोता 'the panegerist'. The ordaining of the *kṛitya* and *trich* is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the anuvṛitti of लिङ् is current into this sūtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८२४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

इते कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । पदे तयोरेवेति सकर्मकात्कर्तृणि । अकर्मकात् भावे चोपाः । भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः सामानयच् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । 'यकि लिङ् च' (२८२३) । चात्कृत्याः । वोढुं शक्यो वोढव्यः । वहनीयो वाह्यः । लिङ् वाच्यः भा भूदिति कृत्योक्तिः । साधवादनेनैव सापनसंभवे प्रेपादिभूते 'कृत्याह' इति पुस्त्यञच् । अर्हे कृत्यतृचोर्ग्रहणं च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya', 'pravachaniya', 'upasthāniya', 'janya', 'āplāvyā' and 'āpātya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sūtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य=जायतेऽद्यै or जन्यमनेन means 'one who gives birth, i.e., a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य=आप्लावतेऽद्यै or आप्लाव्यमनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

immersed'; आपात्य = आपतत्यसौ or आपात्स्वमेत means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus गेयो गायकः सङ्गां 'the boy is the singer of the Sâma'; or गेयानि गायकेन सङ्गाणि 'the boy ought to sing the Sâma'; प्रवचनीयो गुरुः स्वाध्यायस्य 'the guru is the expounder of the lesson'; प्रवचनीयो गुरुणा स्वध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपस्थानीयो अन्तेवर्ती गुरोः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९४ । क । शकि लिङ्च । ३ । ३ । १९२ ।

2894A. And the affix *lin* as well as the *kritya* affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the *anuvritti* of *kritya*. Thus बोहुं वहयो बोहयः or वहनीयो, or वाहः "cabable of carrying." That the लिङ् may not debar the *krityas*, so the *kritya* has been read into this *sûtra* by the *anuvritti* or च ॥

We could have well omitted the words कृत्वाङ् in the *sûtra* III. 3. 163, if we consulted brevity; for the *jñâpaka* of this *sûtra* would have been enough, i.e., the च of this *sûtra* would have done it. The inclusion of the words कृत्वाङ् and वृच् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृतस्तकृत्यप्रकरणम् ।

Here ends the Chapter on the *Kritya*.

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER II.

अथ कृदन्तप्रकरणम् ।

२८५ । एवुल्लुच्ची । ३ । १ । १३३ ।

आतिरेतो स्तः । 'कर्तरि कृद' (२८३२) इति कर्त्रर्थे । 'युवोरत्नाको' (१२४९) । कारकः । कर्ता । बोहुमर्हो बोडा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्कुटा-' (२४६१) इति कृत्वच् । कुटिता । अङ्गि-
दित्युक्तेर्न कृत्वच् । कोटकः । 'विज इट्' (२५३६) । विजिता । 'इनस्तोऽन्विरणलोः' (२५७४) ।
घातकः । 'आतो युक्' (२७६१) । दायकः । 'नोदात्तोपदेश्य' (२७६३) इति न वृद्धिः । शनकः ।
दणकः । अनिटस्तु निदानकः । 'जनियथ्येष्ट' (२५१२) । जनकः । 'वध हिंसायास्' । वधकः ।
'रधिनभोरधि' (२३०२) । रन्धकः । जन्मकः । 'नेठर्षालिटि रधेः' (२५१६) । रधिता-रडाः ।
'नस्त्रिनशोः' (२५१७) इति जुष् । मङ्क्ता । नष्टा-नशिता । 'रभेरयन्मिदोः' (२५८१) । रन्धकः ।
रग्धा । 'लभेष्ट' (२५८२) । लम्भकः । लग्धा । 'तीषसह' (२३४०) । रधिता-रष्टा । उहिता-
बोडा । दरिद्रातेरालोपः । दरिद्रिता । 'एवुलि न' दरिद्रायकः । 'कृत्वस्वयुटः' (२८४१) इत्येव
सूत्रमस्तु । यत्र विहितास्ततोऽन्यत्रापि स्युरित्यर्थात् । एवं च बहुलग्रहणं योगविभागेन कृन्तात्र-
स्यार्थव्यभिचारार्थम् । पादाभ्यां द्विवते पादहारकः । कर्मणि एवुल् । * कुनेः कर्तर्यात्मनेपद-
विषयात्कृत् इतिनषेधो वाच्यः* । प्रकृन्ता । 'कर्तरि' इति कृत् । प्रकृन्तित्वच् । 'आत्मनेपद-'
इति कृत् । संकृन्तिता । अनन्वभावो विषयग्रहः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (२७१६) इति विकल्पाहस्य
न निषेधः । संज्ञिता । तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् । तेन कृन्तेत्यपीति चेद्विद् । 'गनेरिट्' (२४०१)
इत्यत्र परस्मैपदग्रहणं तद्विषयत्वमात्रं लक्षयति । संज्ञिगनिषिता । एवं 'न वृद्धमष्टुर्ण्यः' (२३४८) ।
विधृत्स्विता । तद्विषयत्वम् । अस्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । पापपकः । वक्त्रुगन्ताश्च
पापापकः ।

2895. The affixes एवुल् (अक) and वृच् (वृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ+एवुल्=कार+वु (VII. 2. 115)=कार+अक (VII. 1. 1.)=कारक; nom. sing. कारकः 'doer.' कृ+वृच्=कर+वृ (VII. 3. 84)=कर्तृ; nom. sing. कर्त्री. So also हारकः and इती.

The च् of वृच् is not indicative, but distinguishes this affix from वृत्; the simple वृ includes both वृच् and वृत्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 3.

The trich has the force of 'fitness' also by III. 3. 169. Thus, बोहुमर्हो=बोडा ।

Their feminines will be कारिका, and, कर्त्री ।

The affix वृच् is कृत् after the roots कृ and कृद &c. by I. 2. 1. Therefore we have कृद+वृच्=कृदिता । But एवुल् is not कृत् because it has an indicative च । Thus कृद+एवुल्=कोटकः ।

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment इद् is ङिद् after the root बिङ् । Thus बिङ् + वृच् = विजिता ॥

By VII. 3. 32, वृ replaces the वृ of वृ before a ङिद् affix. Thus वृ + वृच् = वातकः ॥

By VII. 3. 33, the augment युक् is added to वृच् when it comes after roots ending in long आ ॥ Thus दा + वृच् = दा + व + अक = दावकः ॥

By VII. 3. 34, udātta roots ending in न do not take vridhi before वृच् । Thus वृ + वृच् = वृक्कः ; so also दनकः ॥ But roots which are anudātta and anit consequently take vridhi. Thus नियच् + वृच् = नियानकः ॥

By VII. 3. 35. there is no vridhi of the roots जच् and वध 'to kill'. Thus जच् + वृच् = जनकः so also वधकः । The √वध here is a distinct root and not the substitute of इच् ॥

By VII. 1. 61. a nasal is inserted in the roots रच् and जन् before वृच् । Thus रन्धकः and जन्धकः ॥ But by the subsequent sūtra VII. 1. 62. the nasal is not inserted in रच् before सेद् affixes. Therefore रच् + वृच् = रधिता । It is optionally सेद् by VII. 2. 45. The other form is रच् + वृच् = रद्धा ।

By VII. 1. 60. a nasal is inserted in the roots नञ्च् and नय । Thus नञ्क्ता and नय्क्ता । But नयिता । नञ्क्ता is thus formed. To the root जुञ्ज्शी जुञ्जी (Tud. 121) is added वृच् ; the nasal is inserted by VII. 1. 60 ; the य is elided by VIII. 2. 29, and then the final ज is gutturalised into ञ ।

By VII. 1. 63. a nasal is inserted in the root रञ before वृच् ॥ Thus रन्धकः । But रञ्वा with वृच् ।

By VII. 1. 64 लञ gets a nasal before vowel-affixes. Thus लन्धकः but लञ्वा with वृच् ।

By VII. 2. 48 the augment इद् is optionally added to वृच् after the roots इच्, वृच्, जुच्, वृच्, and रिच् । Thus रधिता or रद्धा, रधिता or रोद्धा, &c.

By the vārtikas under VI. 4. 112, the आ of दरिद्रा is elided before वृच् । Thus दरिद्रिता । But not so before वृच् । As दरिद्रावकः ।

The sūtra कृत्यव्युदो बहुलम् III. 3. 113 should be divided into two parts (1) कृत्यव्युदो: 'Let the affixes kṛitya and lyuṭ be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) बहुलम् "The kṛit affixes have the senses other than those specifically given to them: and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sūtras, we can extend the scope of kṛit affixes. Thus वृच् may be added with the force of 'object' also. As पादाभ्यां द्विजते = पादहारकः ॥

Vārt.—Prohibition of इद् should be stated with regard to an Active kṛit affix when it comes after that root कृञ which is the subject of getting ātmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the ātmanepada. Thus by I. 3. 42 कृञ preceded by म or उप is ātmanepadi. Therefore वृच् will not take इद् । As मकृन्ता उपकृन्ता ॥ Why do we say 'the Kṛit-affix should have an active force'? Observe मकृन्तव्यम्, उपकृन्तव्यम् ॥ Why do we

say "when it was subject of *Ātmanepada*"? Observe संमिता ॥ Here there is इट् augment; for संकृत् is not *Ātmanepadi* but *Parasmaipadi*.

The word विषय in the *vārtika* means *ananyabhāva* or *solely*. Therefore where the *Ātmanepada* is *optional* as it is by I. 3. 43 when *kram* takes no *upasargas* there this prohibition does not apply: for it is not *solely* *Ātmanepadi*.

Thus कृमिता । But according to another view, the word विषय does not mean 'solely', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root कृत् is *liable* to be conjugated in the *Ātmanepada*, there the इट् is prohibited. So we have the alternative form कृन्ता also: for *kram* without *upasargas* can be conjugated in the *Ātmanepada*: though not *solely* in the *Ātmanepada*.

The *sūtra* VII. 2. 58 declares that an *ardhadhātuka* affix beginning with a च gets the इट् augment after गच् in the *Parasmaipada*. The phrase 'in the *Parasmaipada*' indicates the absence of the affixes *tan* and *āna*. Therefore the इट् is added before the कृत् affix. As संजिगन्मिषिता । To the root गच् preceded by सच् we add the desiderative सच् । Then there is reduplication, and we have संजिगच् + सच्. Then ज becomes जि by VII. 4 79. Then comes the augment इट् and we have संजिगन्मिस् and स् is changed to ष् । Then संजिगन्मिस् + तुच् = संजिगन्मिष् + इट् + तु = संजिगन्मिषिता ॥

So also VII. 2. 59 declares that वृत् and the three roots that follow it get the augment इट् before च । The *krit* also get the augment. Thus विवृत्सिता ॥

The affix ष्वल् is added to the Intensive root also. As पापचकः । There is no *vṛiddhi*, as the elided अ is *sthānivat*. But in *yanluk* Intensive the form is पापाचकः । The Intensive root is पापच्य. Thus पापच्य + ष्वल् = पापच्य् + ष्वल् (the अ is elided by VI. 4. 48). This *lopādeśa* is *sthānivat* for the purposes of preventing *Vṛiddhi*. See I. 1. 57. So the अ of पच्य् is not *vṛiddhi*ed. The च is elided by VI. 4. 49. Thus we have पापचकः ॥

२८९६ । नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युगिन्त्यच् । ३ । १ । १३४ ।

नन्दादेर्लुग्रहादेर्णिनिः पचादेरुत्स्यात् । नन्दयतीति नन्दनः । जनमर्दयतीति जनार्दनः । मधुसूदनः । विशेषेण भीषयतीति विभीषणः । लवणः । नन्दादिगणे निपातनाशत्वच् । ग्राही । स्थायी । मन्त्री । विशयी । बृध्यभावो निपातनात् । विषयी । इह पत्वमपि । परिभाषी-परिषयी । पाषिको वृद्धयभावो निपात्यते । पचादिराकृतिगणः । 'शिवशनरिष्टस्य करे' (३४८९) । 'कर्मणि यटो ठच्' (१८३६) इति सूत्रयोः करोतेर्घटेष्वाच्प्रयोगात् । अच्प्रत्ययेपरे यङ्लुगिन्निधानाच्च । केषांचित्पाठस्त्वनु बन्धासंजनार्थः । केषांचित्प्रपञ्चार्थः । केषांचित्पाठकबाधनार्थः । पचतीति पचः । चेलट् । नदट् । चोरट् । देवट् । इत्यादयस्मृताः । नदी । चोरी । देवी । दीव्यते: 'इगुपध-' (२८९७) इतिकः प्राहः । जारभरा । श्वपचा । अनयोः 'कर्मण्यण्' (२९१३) प्राहः । न्यङ्स्वादिषु पाठाच्छपाकोऽपि । 'यङोऽचि च' (२६५०) इति लुक् । 'न धातुलोपः-' (२६५६) इति गुणवृद्धिनिषेधः । चेक्रियः । नेन्यः । लोलुवः । पोषुवः । मरीचुजः । "चरिचलिपतिवदीनां वा द्वित्वमच्याङ्चाभ्यासस्येति वक्तव्यम् * । आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासहस्त्वो 'इलादिशेषः' (२९७९) च न । चराचरः ।

चलाचलः । पतापतः । वदावदः । * हन्तेर्धत्वं च * । चत्वमभ्यासस्योत्तरस्य तु 'अभ्यासाच्च' (२४३०) इति कुत्वच् । घनाघनः । * पाठेर्णिङ्कुवचोवच दीर्घङ्गाभ्यासस्व * । पाटूपाटः । पचे चरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाठः । 'रात्रेः कृति-' इति वा युच् । रात्रिंचरो रात्रिचरः ।

2896. After the verbs classed as नन्द 'to be happy', ग्रह 'to take' and पच 'to cook' there are the affixes ल्यु (अन) णिनि (इच्) and अच् (अ) respectively.

The word *addi* meaning 'and the rest,' is to be joined with every one of the above three words. These three affixes come respectively after the verbs of the above three classes. Thus after the verbs of नन्द class, comes the affix ल्यु; after the verbs of ग्रह class, comes the affix णिनि; after the verbs of पच class, comes the affix अच्.

The नन्दादि verbs will not be found in one place in the Dhâtupâṭha. The list of the words formed by these affixes have, however, been collected in the Gaṇapâṭha. Thus नन्द् + ल्यु = नन्द् + यु (I. 3. 8) = नन्द् + अन (VI. 1. 1) = नन्दन, nom. sing. नन्दनः 'son' (lit, what gladdens). So also from the following causative roots, nouns are formed, meaning names:—वासि—वासनः or वाशनः; नदि—नदनः; दूषि—दूषणः (or भूषणः); दाधि—दाधनः; वर्धि—वर्धनः; शोभि—शोभनः and रोचि—रोचनः.

The following derivatives are names:—सहि—सहनः; तपि—तपनः; दनि—दननः.

So also the following words:—जल्पनः, रमणः, दर्पणः, संक्रन्दनः, संकर्षणः, संहर्षणः, जनार्दनः, यवनः, पवनः, भृशसूदनः, विभीषणः, लवणः (the ण in लवण is irregular), चित्त-विनाशनः, कुलदमनः and शत्रुदमनः ॥

The ग्रहादि verbs are also nowhere enumerated in a group. The following are, however, those verbs:—ग्रह्—ग्रह् nom. ग्राही; उत्सह—उत्साहिन् nom. उत्साही; उद्गस्—उद्गासिन्; उद्गास्—उद्गासिन्; स्या—स्यसिन्; मन्त्र—मन्त्रिन्; संमर्द—संमर्दिन्. So also the verbs रक्ष, अ, वस्, वप् and शा preceded by नि; as, निरक्षन्, निश्चाविन्, निवासिन्, निवाप्तिन्, निशादिन्. The verbs चाचि, व्याहृ, संव्याहृ, ब्रज, वद and वस take णिन् when preceded by the negative particle; as, अयाचिन्, अव्याहारिन्, असंव्याहारिन्, अब्राजिन्, अवादिन् and अवासिन्. So also after verbs ending in a vowel when agents are non-conscious beings: as, अकारिन्, अहारिन्. So also, अविनायिन्, अविशायिन्, विशयिन्, विषयिन् (meaning a place) विशायिन् and विषायिन्, अभिभाविन्, अपराधिन्, उपरोधिन्, परिभविन् and परिभाविन् ।

The following are पचादि words:—पच, वच, वप, वद, चल, तप, पत, नदट्, मषट्, वस्, गरट्, श्ववट्, तरट्, चीरट्, ग्राहट्, जर, मर, षर, क्षम, सूदट्, देवट्, मोरट्, सेव, सेष, क्लोष, अण, दंश, दश, दन्त, जारभर, श्वपच, सेष, कीष, क्षप, मद, रज, दीषट्, चरट् ।

The ट् in नदट् &c., shows that the feminine of these is formed by long ङ् (IV. 1. 15). The पचादि class is an आकृतिगणः. Because we find words not enumerated above also formed by *ach* affix. Thus the word करः 'doer' is an ach-formed word and is used by Pāṇini himself in the sūtra IV. 4. 143. So also the word चटः "dexterous" in the sūtra V. 2. 35. That अच् is a general affix coming after almost all roots, we may infer from II. 4. 74 which

declares that the Intensive character यङ् is elided before the affix अच्; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the यचादि words are read in order to fasten the anubandha ङ् to them; others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अण् &c. Thus पचः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While नदद्, चोरद् and देवद् are read with the anubandha ङ् indicating that their feminine is formed with long ई, as नदी, चोरी and देवी॥ In the case of देव the affix क was the proper affix because the root has a penultimate ङ्। But अच् debars that क of III. 1. 135. In the cases of जारयरा and खपचत the affix अण् of III. 2. 1. is debarred by अच्, for these words can be analysed as जारं विभर्त्ति and खानं पचति। The word खपाकः is also another form of this word as found in the Nyāṅkvādi list.

When the यङ् is elided by II. 4. 74 before the affix अच्, then there is no Guna or Vṛiddhi of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, चेक्षियः, नेज्यः, लोखुवः, पोयुवः and सरीसृजः ॥

Vart.—The roots चर्, चल्, पठ्, and बह् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (abhyāsa) takes the augment आक् ॥ The final consonants of the Abhyāsa (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary; as there is no difference between the augment and the ādeśa (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः, चलाचल, पतापतः, पदापदः ॥

The above vārtika is optional, so we have the forms चरः पुनवेः, चलो रयः, बहो मनुजयः &c.

Vart.—The root हर् is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the Abhyāsa, and च is the substitute of ह् of the Abhyāsa. Thus हर् + अच् = चर् + आक् + हर् + अच् = चनाचनः (The second ह् is changed into च by VII. 3. 55), as in the phrase चनाचनः क्षोभनक्षुर्बणीनाम् ॥

Vart.—The causative root पाठि is reduplicated before the affix अच्, there is elision of णि (sign of the causative), and उक् is the augment of the Abhyāsa, and it is lengthened. Thus पाठि + अच् = पादूपठः ॥

To the upapada or रात्रि is optionally added the augment च् when it is followed by a kṛit word (VI 3. 72.) Thus रात्रिश्चरः or रात्रिचरः ॥

२८९७ । इगुपथक्षीमीकिरः कः । १ । ३ । १३९ ।

रभ्यः कः स्यात् । क्षिपः । लिखः । बुधः । कृयः । चः । मीणातीति प्रियः । किरतीति किरः । वाचकपविधिना एतुल्लुचांबपि । सेपकः—सेहा ।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by ह्, उ or ऋ (long or short), and after the verbs ज्ञा 'to know', प्री 'to please', and कृ 'to scatter', comes the affix क (अ).

Thus लिप् + क = लिप् non. sing. लिप्: So also लिखः 'inscription'; वुधः 'who knows'; कृषः 'lean'; ज्ञा + क = ज्ञः 'who knows' (VI. 4. 64); प्री + क = प्रियः 'what pleases'; कृ + क = क्ति + अ (VII. 1. 100) = किर + अ (I. 1. 51) = किरः 'who scatters' i.e. 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have ण्वल and त्रिच also. As ज्ञेयकः or ज्ञेयः ॥

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and शेष 'ram', should be read in the पञ्चादि class of the last sūtra, being formed by the affix अच् and not by क.

२८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । 'स्याद्व्यधा-' (२८०३) इति एयस्यापवादः । सुखलुः । प्रवः ।

2898. Also after a verb ending in long आ when there is a preposition along with it, the affix क is placed.

This is an *apavāda* of III. 1. 40, and debars the affix क. Thus प्रस्था + क = प्रस्थ + अ = प्रस्थः (VI. 4. 64). सुखलै + क = सुखल + अ = सुखलः 'very weary' (आ substituted for है by VI. 1. 45.) सुखलै + क = सुखला + अ = सुखलः 'very languid'. So also प्रवः ॥

The final आ is dropped before the affix क by VI. 4. 64. There is elision of long आ when an ārdhadhātuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or ऊ.

२८९९ । पाप्राध्ना घेट् दुशः शः । ३ । १ । १३७ ।

पिबतीति पिबः । जिघ्रः । घनः । घयः । घया कन्या । 'घेट् घिवात्स्ननं घयी' इति खशीव डीप्पाहः । 'खशीडन्यत्र नेष्वते' इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । 'प्रः संज्ञायां न' । 'उयाप्रादिभिः-' (७३५) इति निर्देशात् ॥

2899. The affix श (अ) is employed after the roots पा 'to drink', ज्ञा 'to smell', घ्ना 'to blow', घेट् 'to suck', and दृश् 'to see'.

Thus पा + श = पिब् + अ (VII. 3. 78) = पिब 'nom. sing. पिबः; जिघ्रः । घ्ना + श = घन् + अ = (VII. 3. 78) = घनः; घे + श = घयः; so also दृश् + श = पश्यः, (VII. 3. 78) = घनः; घे + श = घयः; so also दृश् + श = पश्यः, (VII. 3. 78). As in यदा पश्यः पश्यते स्तनन्धयीः । घया is the proper feminine of घय, as घया कन्या । The root घेट् having one indicatory ट would have made the feminine घयी with डीप् as we have in स्तनन्धयी formed by खश् but this ordains घया ॥ According to Haradatta the feminine in डीप् is formed only when the root takes खश् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sūtra. According to them the forms like पश्यः &c., cannot be formed.

The affix श, of which श् is indicatory, the real affix being अ, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sārvaadhātuka affix there; see sūtra III. 4. 113 and VII. 3. 78.

Prohibition must be stated of the root प्रा, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II. 1 56. As वि+आ+प्रा+क=व्याघ्रः 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is क and not the affix य.

२९०० । अनुपसर्गास्त्रिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च ।
३ । १ । १३८ ।

यः स्वात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुमण्यन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि सात्परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । 'यद् सर्वं चोरादिः । हेतुमण्यन्तो वा । साहयः । 'अनुसर्गात्' क्विप् । प्रलिपः । '* नौ लिम्पेर्वाच्यः *' । निलिम्पा देवाः । '* गवादिषु विन्देः संवायाश्च *' । गोविन्दः । अरविन्दः ।

2900. The affix य is employed after the following verbs when used without a preposition: लिम्प, विन्द and the causatives धारि, पारि, वेदि, उदेजि, चेति, साति and साहि.

Thus लिम्पः 'smearing'; विन्दः 'acquiring'; धारयः 'holding' पारयः 'ferrying'; वेदयः 'knowing'; उदेजयः 'shaking'; चेतयः 'perceiving'; सातयः, and साहयः.

The root साति means "to cause happiness," and is a sūtra root with the causative णि added to it. Thus सातयः "one who causes delight." By the maxim of va sarupa III. 1. 94) we can have क्विप also. As सात् परमात्मा "the supreme self, the giver of happiness." सात्वन्तो भक्ताः "The devotees are, &c." The/यद् 'to endure' 'to forbear' is churâdi (No. 267) and so has taken the णि. Or it is the causative of सह of Bhvâ li or Divâdi.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रलिपः; here the affix is क.

Vart.—The verb लिप् with the preposition नि takes the affix य. As निलिम्पा 'the name of certain deities', 'a cow'.

Vart.—The affix य is employed after विन्द when compounded with the words गो, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As गोविन्दः 'Krishna' (protector of cows); अरविन्दः 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

यः स्वात् । ददः । दधः । पक्षे वङ्ग्यभाषो यः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ।

2901. The affix य is optionally employed, after the root दा 'to give,' and धा 'to hold', when used without a preposition.

This debars य. Thus ददः 'giving'; or दायः 'inheritance'; दधः 'holding' or दायः 'having'.

When a preposition is used, the affix य is not employed; as मदः, प्रधः.

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आदर्शः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पश्चेज् । ज्वालः—ज्वलः । चालः—चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । ‘ * तनोतेरुपसंख्यानम् * ’ । इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

2902. After the verbs beginning with ज्वल ‘to shine’ and ending with कस ‘to go’, when used without a preposition, the affix ण is optionally employed.

The word इति in ज्वलिति means “beginning with”. These are about 56 verbs, all belonging to the *Bhūdi* class. See Nos. 842, &c.

This debars the affix अच् which comes in the alternative as ज्वाल or ज्वलः ; चालः or चलः

The affix ण (अ) having an indicatory ण् causes the vṛiddhi of the penultimate अ. When the affix ण is not used, then अच् is used, and we have the other form. But compound verbs take अच् ; as मज्जलः ‘luminous’.

Part.—The verb तन ‘to stretch’ must be included in this list, and it takes the affix ण ; as अवतान. The conditions ‘option’ and ‘without preposition’ do not apply in this case. The verb तच् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । श्याद्व्यधास्तुसंस्त्रतीणवसावहृलिहस्त्रिषश्वसश्च । ३ । १ । १४१ ।

श्यैङ्प्रसृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेत्यादन्तत्वात्सिद्धे पृथग्गुह्यमुपसर्गे कं बाधितुम् । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । आत् । दायः । धायः । व्याधः । ‘स्तु गती’ आहूर्ध्वः संपूर्वश्च । आघ्रावः । संघ्रावः । अत्याधः । अवधायः । अवहारः । लेहः । श्लेषः । श्वासः ।

2903. The affix ण is employed after the following verbs also:—श्यै ‘to go’, verbs ending in long आ, व्यध ‘to pierce’, आस्तु ‘to pain,’ संत्रु ‘to flow’, अतीष् ‘to pass on’, अवसा ‘to complete’, अवहृ ‘to take away’, लिह ‘to lick’, श्लिष ‘to embrace’, and श्वस ‘to breathe’.

The root श्यै, before affixes, becomes श्या, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase ‘verbs ending in long आ. What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited ण. Thus III. 1. 136 enjoins क when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb श्या.

Thus अवश्यायः ‘frost’, प्रतिश्यायः ‘catarrh’, दायः ‘inheritance’, धायः ‘having’, व्याधः ‘pain’, आघ्रावः wound’, संघ्रावः ‘flow’, अत्याधः ‘transgression’, अवधायः ‘conclusion’, अवहारः ‘taken away’, लेहः ‘licking’, श्लेषः ‘embracing’ श्वासः ‘breath’. See VII. 3. 33.

२९०४ । दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

चः स्यात् । दुनोतीति दाबः । नीसाहर्ष्यात्सानुवन्धकादुनोतेरेव चः । दबसेत्तु पचादप्यु । दबः । नवनीति नायः । उपसर्गे तु प्रदवः । प्रथयः ।

2904. The affix **ञ** is employed after the verbs **ड** 'to burn' and **नी** to 'lead', when used without a preposition.

The root **ड** is the Svâdi verb **डुड** 'to burn' (No. 10), and not the Bhvâdi **ड** 'to go' (No. 992), because it is read along with **नी**. The Bhvâdi **ड** takes the **अच्** of the पचादि class (III. 1. 134): as **दवः** ।

Thus **डु+ञ=दौ+अ** (VII. 2. 115)=**दावः** (VI. 1. 78) 'burning'. So also **नी+ञ=नी+अ=नायः** 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe **प्रदवः** 'burning'; **प्रदयः** 'friendship'.

२९०५ । विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।

गो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे ग्राहः । 'भवतेष्ट' इति कायिका । भवो देवः संघास्त्रम् । भावाः पदार्थाः । भाव्यमते तु प्राप्तवर्थाच्चुरादिष्यन्तादच् । भावः ।

2905. The affix **ञ** is optionally employed after the verb **ग्रह्** 'to seize'.

This debars the affix **अच्** which comes in the alternative. Thus **ग्रह्+अ=ग्रह्+अ** (VII. 2. 116)=**ग्राहः** 'seizing', 'a crocodile'; or **ग्रह्+अच्=ग्रहः** 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita-vibhâshâ* or definite option, that is to say, the affix **ञ** is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is **ग्राह**. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is **ग्रह**.

According to Kâśikâ vârtika this rule should be extended to the Bhvâdi root **भू** 'to be' also. Thus:—**भावाः** 'conditions' 'objects,' and **भवः** 'existence,' 'deity'. But this vârtika is not found in the Bhâshya. According to him bhâva is wrong. According to Bhâshya the word bhâva is derived from the Churâdi **भू** (भावि) (No. 300) 'to obtain': i.e., from **भावि** ॥

२९०६ । गेहं कः । ३ । १ । १४४ ।

गेहं कर्तरि ग्रहेः कः स्यात् । गृहाति धान्यादिकमिति गृहच् । तात्स्थयाद्गृहा दाराः ।

2906. The affix **क** is employed after the verb **ग्रह** when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus **ग्रह्+क** (VI. 1. 16)=**गृहच्** 'a house,' i.e., that which holds paddy, grain, &c. The **र** is changed into **ञ्** by the rule of *samprasârana*. The plural form **गृहाः** means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of **गृहं** meaning 'house' will be **गृहाणि**.

Note.—The sūtra is apparently redundant. Gṛihu could have been derived from gṛihu 'to take' with the affix **क** of III. 1. 135.

२९०७ । शिल्पिनि ष्वुन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पं तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात् । * नृतिखनिरञ्जिभ्य एव * । नर्तकः—नर्तकी । खनकः—खनकी । * अक्षि अक्षेणे च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः * । रजकः—रजकी । भाष्यमते तु नृतिखनिभ्यामेव ष्वुन् । रञ्जेस्तु 'ककुन्धिलिपसंज्ञयोः' इति ष्वुन् । टाप् । रजिका । पुंयोगे तु रजकी ।

2907. The affix ष्वुन् (अक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexterity in action is called śilpa.

Vart.—This affix should be confined to the verbs नृत् 'to dance', खद् 'to dig' and रञ्ज 'to dye'.

Thus नृत् + ष्वुन् = नर्त + अक (VII. 1. 1) = नर्तकः dancer.' The letter च is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by pre-fixes having indicatory च् form their feminine gender by the affix ङिष्. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी ; so also खनकः 'miner', fem. खनकी ; रजकः 'washerman', fem. रजकी.

In the case of the root रञ्ज the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahābhāṣya*, only two verbs are governed by this sūtra namely नृत् and खद्. According to him, the verb रञ्ज takes the affix ष्वुन्. Thus रञ्ज + ष्वुन् = रञ् + वु (VI. 4. 37) = रञ् + अक (VII. 1. 1.) = रजकः feminine रजिका, 'a washerwoman'; but the wife of a washerman will be रजकी ॥

२९०८ । गायकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायतेः स्यकन्स्यात् । शिल्पिनि कर्तरि । गायकः ।

2908. The affix यकन् (यक) comes after the verb गै to 'sing,' when the agent so expressed denotes an artist.

As, गै + यकन् = गायकः (VI. 1. 45) 'a singer', fem. गायिका.

२९०९ । गायुच् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टिप्पणाद्वायनी ।

2909. The affix गायुच् is also employed after the verb गै 'to sing', when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च 'also', the word गाय of the last sūtra is drawn into this. Thus गै + गायुच् = गाय + अन् (VII. 1. 1) = गायनः fem. गायनी ; the च is added by VII. 3. 33.

२९१० । हश्चव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

हाको हाङश्च गायुच् स्यात् व्रीहौ काले च कर्तरि । जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः । जहाति चावाजिति हायनो वर्बश्च । जिहीति प्राप्नोतीति वा ।

2910. After the verb हा, also the affix गायुच् is employed when the agent so expressed denotes 'rice' and 'time'.

The verb जा denotes the verbs जाक 'to abandon' and जाह् 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming जाहति and जाहति as 3rd per. sing. Thus जा + ययुट् = जायनः 'a kind of rice' (that which जाहति 'leaves off' all water) जायनः 'a year' (that which जाहति 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the udātta is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । मुसृत्वः समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

समभिहारश्चैव साधुकारित्वं लक्ष्यते । प्रचकः । चरकः । लवकः ।

2911. After the verbs मु 'to go', वृ 'to move', वृ 'to flow' and वृ 'to cut', the affix वुन् is employed, when repetition is meant.

As, मु + वुन् = प्रो + अक (VII. 1. 1) = प्रचकः ; so also, चरक, लवकः, and लवकः.

The word samabhihāra in the sūtra indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix वुन् being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धातोर्बुन्यात्कर्तरि । जीवताद्-जीवकः । नन्दताद्-नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्वचः । आशासिदुः पित्रादेरियमुक्तिः ।

2912. The affix वुन् is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, जीव् + वुन् = जीवकः 'may he live' = जीवताद् ; नन्दकः 'may he be happy'.

The word आशीः means a sort of prayer ; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवकः" » The feminine is जीवका. See vārtika to VII. 3. 45. S. 464

२९१३ । कर्मण्यथा । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरेषप्रत्ययः स्यात् । उपपदउभासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । आदित्थं पश्यतीत्यादावनभिधानान्न । '* शीलिकाभिषयार्थवृत्त्यो षः *' । अशोऽपवादार्थं वार्तिकम् । मांसशीला । मांसकासा । मांसमहा । कल्याणाचारा । '* ईदिवभिषयार्थे च *' । सुखप्रतीक्षा । बहुधना । कथं तर्हि गङ्गापरप्राचारादयः । कर्मणः येषत्वविद्वद्धार्या भविष्यन्ति ।

2913. The affix अच् comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an upapada).

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samāśas under II. 3. 65. Thus कुम्भम् करोति 'he make a pot' = कुम्भकारः. But we cannot form any compound of the phrase आदित्यं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix क् comes after the verbs शील, काश्, मंस्य and आचर and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसशीलः 'addicted to flesh', fem. मांसशीला; मांसकाशः 'loving flesh', fem. मांसकाशा; मांसमंस्यः 'carnivorous', fem. मांसमंसा; and कल्याणाचारः 'good-conducted', fem. कल्याणाचारा.

Vart.—The affix क् comes after the roots ईक्ष 'to look' and वृक्ष 'to forbear' under similar circumstances. As बुद्धप्रतीक्षः, fem. बुद्धप्रतीक्षा 'expecting happiness'; बहुवृक्षः fem. बहुवृक्षा 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाधरः, भूधरः &c., not formed by अण्? These are not upapada samāśas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by śesha rule of II. 3. 50. Thus धरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया धरः 'the holder of Ganga' = गङ्गाधरः &c.

२९१४ । ह्वावामश्च । ३ । २ । २ ।

अवस्थात् । कापवादः । स्वर्गं दायः । तन्तुवायः । धान्यभायः ।

2914. The affix अण् comes after the root ह्वे 'to call', वेच् 'to weave', माद् 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix क (III. 2. 3); as स्वर्गं + ह्वे + अण् = स्वर्गं + दाय + अण् = स्वर्गं + दाय + अण् (VII. 3. 33) = स्वर्गं दायः. So also तन्तुवायः, धान्यभायः.

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आदन्ताद्वातोऽनुपसर्गान्कर्त्तव्यमुपपदे कः स्वान्नाश् । 'आतो लोपः' । गोदः । पार्श्वित्रम् । 'अनुपसर्गे' क्त्वि । गोसन्दायः । ' * कश्चिदौ सर्वत्र संप्रसारणिन्यो हः * ' । ब्रह्म क्षिणाति ब्रह्मण्यः । सर्वत्र ग्रहणादातश्चोपसर्गे । आहः । प्रहः ।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars अण्; as गो + दा + क = गो + द + अण् = गोदः 'Giver of cows', (the long आ is elided by VI. 4. 64.). So also, कम्बलदः 'who gives a blanket'; पार्श्वित्रम् 'what protects the rear'; अङ्गुलित्रम् 'what protects the finger' (a thimble).

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसन्दायः 'who ceremoniously gives a cow', ब्रह्मसन्दाय 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb सन्दा takes the affix अण्.

Vart.—The affix क before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-

vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasârani means samprasârana. Thus the root jyâ ends in long आ and would have taken क. But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana snâ. Therefore the upapada samâsa will be ब्रह्मजिवः. So also आहुः and महुः. Had the affix been क, the forms would have been ब्रह्मजिवः, आहुवः and महुवः by vocalisation. The affix ड prevents it.

२९१६ । सुपि स्थः । ३ । २ । ४ ।

सुपीति योगो विभज्यते । सुप्युपपदे आदन्तात्कः स्यात् । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः । सप्तस्थः । विषमस्थः । ततः स्थः । सुपि तिष्ठते कः स्वादारम्भसामर्थ्याभावे । आखुनामुत्थानमाखुत्यः ।

2916. The affix क comes after the root स्या, when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sūtras, the word in composition was always in the accusative case. This sūtra declares that with regard to the verb स्या, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As सप्तस्थः = सप्ते तिष्ठति 'who dwells in accessible position'; and विषमस्थः 'having an inaccessible position'; ततः स्थः ॥

This sūtra should be divided into two sūtras (yoga-bibhāga). Thus:— (1) सुपि ॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वाभ्यां पिवति = द्वि + पा + क = द्विपः (VI. 4. 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' i.e., the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also पादपः 'a plant' (what drinks through the foot). कच्छपः 'a tortoise' (that always protects its mouth by drawing it in, at the approach of danger). (2) सुपिस्थः ॥ The affix क comes after the root स्या when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state'; for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2334. As आखुनाम् + उत्थानम् = आखुत्यः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats.' See VI. 4, 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 118.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्या also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the agent is indicated, while the second rule applies where condition is to be denoted. As आखुनामुत्थानम् = आखुत्यः 'a swarm of rats'; so also ब्रह्मजिवोऽयः a 'swarm of locusts'.

२९१७ । प्रहोऽग्रगामिनि । ८ । ३ । ९२ ।

प्रतिष्ठत इति प्रहो गौः । अग्रतो गच्छतीत्यर्थः । 'अग्र-' इति क्तिप् । प्रस्थः ।

2917. The word प्रह is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

Thus प्रष्टो गौ: 'a good cow' प्रष्टोऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe प्रस्ये हिमवतः पुरये. On the sacred peak of the Himalaya". प्रस्यो, मीहीणाच् 'a measure.'

२९१८ । अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्कुगुमज्जिपुज्जि-
परमेवर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्यः । ८ । ३ । ९१ ।

'स्यः' इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणम् । यद्यप्ये प्रथमा । स्यः स्यस्य सस्य सः स्यात् । द्विष्टः । त्रिष्टः । इत कर्ष्य कर्षणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्षकेषु सुपीत्यस्य संवन्धः ।

2918. The स् of स्य is changed to ष after अम्ब, आम्ब गो, भू नि, चव्य, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, यङ्कु, अङ्गु, नज्जि, पुज्जि, परमे, बर्हिस्, दिवि and अग्नि ॥

Thus अम्बष्टः, आम्बष्टः, गोष्टः, भूमिष्टः, सव्येष्टः, अपष्टः, द्विष्टः, त्रिष्टः, कुष्टः, शेकुष्टः, यङ्कुष्टः, अङ्गुष्टः, नज्जिष्टः, परमेष्टः, बर्हिष्टः, दिविष्टः, अग्निष्टः ॥

The word स्य is formed by the affix क and is shown in the sūtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्य, and it is not the genitive case of स्य, for then the rule would apply to गोद्वयानस्, भूमिस्थानस् &c.,

No ६.—Vart.—The same change takes place in स्या, स्थिर, and स्यु ॥ As सव्येष्टाः । परमेष्टी । सव्येष्टा सारथिः ॥

Both the words कर्षणि and सुपि are understood in the sūtras that follow: viz., the word कर्षणि in sūtras that relate to transitive verbs, and the word सुपि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदो । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्षणोपपदयोरारम्भा कः स्यात् । * आलस्यमुखादरण्योरिति वक्तव्यम् * तुन्द परिमार्ष्टीति तुन्दपरिष्ठाजलसः । शोकापनुदः । सुतस्याहर्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ष्ट एव । यश्च संसारसारत्वोपदेशेन शोकपनुदति स शोकापनोदः । * कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् * । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रयः । आकृतिगणोऽयम् । मदीन्द्रः । कुम्भः । गिल-
तीति गिलः ।

2919. The affix क comes after the verbs परिष्ठा 'to wash out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief', as objects, respectively.

As तुन्दं परिष्ठा आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then, when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्दं परिष्ठा is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्ष्ट means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनोदः means 'remover of sorrow': he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words मूलविभुजः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क. The words belonging

to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus चूलविभुजः 'a chariot', नखशुभः 'a bow', काकगुह 'sesamums', कुमुदम् (को मोदते) 'a lotus':

सहोमः 'a mountain'; कुम्रः 'a mountain'; गिलः 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows').

२९२० । मे दाज्ञः । ३ । २ । ६ ।

दाकृपाञ्जावातेश्च प्रोपवृष्टात्कर्त्तर्युपपदे कः स्यादणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रदः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्मिन्नुपि न कः । गोसंप्रदायः ।

2920. The affix क comes after a root having the form of दा 'to give' &c., and ज्ञा 'to know', when taking the preposition म, and in composition with a word in the accusative case.

By III. 2. 3. the affix क was applied after verbs that ended in long आ and had no *upasarga*. Now begins the case of verbs with *upasarga*. This debars the affix अण्; as सर्वप्रदः (VI. 4. 64) 'giver of all; liberal', पथिप्रदः (VI. 4. 64) 'acquainted with roads'. The long आ of दा and ज्ञा is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking म'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix अण्; as गोसंप्रदायः ॥

२९२१ । सनि खयः । ३ । २ । ७ ।

गोसंचयः ।

2921. The affix क comes after the root ख्या 'to tell', when preceded by the preposition च, and when the object is in composition with it.

The verb ख्या ends in long आ and by III. 2. 3 when compounded with an *upasarga*, it would have taken the affix अण्. This debars अण्; as गोसंचयः (VI. 4. 64) 'a cowherd' (गाःसंचयते),

२९२२ । गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपवृष्टाभ्यामाभ्यां टक्स्यात्कर्त्तर्युपपदे । वानगः—वानगी । उपसर्गे तु वानसङ्गायः । * पिवतेः सुराशीच्चेति वाच्यम् * । सुरापी । शीघ्रपी । अन्यत्र शीरपा ब्राह्मणी । सुरां पाति रक्षतीति सुरापा ।

2922. The affix टक् comes after the verbs गै 'to sing' and पा 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sūtra by *anuvriti* from III. 2. 3, though this *anuvriti* had temporarily lain dormant in III. 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars ञ्; of this affix, ट् and क् are indicative, the ट् showing, among others, that the feminine is formed by the affix ङीप् (IV. 1. 14).

As, शक्रं गायति = शक्र + गा + टक् = शक्रगः (VI. 4. 64) 'who sings Sakra-hymns'. चानगः 'singer of Sâma', fem. शकणी and चानणी ।

Vart.—The affix टक् comes after the verb पा when it means to drink and only when it is in composition with the words सुरा and शीघ्र as its object. This is an important modification of the general sūtra. Thus सुराप fem. सुरापी 'wine-bibber'; शीघ्रपः fem. शीघ्रपी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sūrâ and sidhu'? Observe: शीरपा ब्राह्मणी 'the milk-drinking Brâhmani'; formed by the affix क and the feminine, therefore, not formed by the affix ई but by आ.

Why do we say 'when पा means to drink'? When पा means 'to protect' this affix is not used; as सुराप 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but अच्; as शक्रसंगायः, चानसंगायः ।

Note.—*Vart.*—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes; as पा ब्राह्मणी सुरापौ or सुराप भवति नैनां देवाः पतिलोकं न गन्ति 'the Gods do not carry that Brâhmani to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३ । हरतेनुद्यननेऽच् । ३ । २ । ८ ।

अंशहरः । 'अनुद्यनने' क्तिच् । भारहृदः । * शक्तिशाललाङ्कुशतोमरयष्टिचटपटीधनुः प्रहेषपसंख्यानच् * । शक्तिगृहः । लाङ्गलगृहः ॥ सूत्रे च धार्यये । सूत्रगृहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते न तु धारयति तलायेव । सूत्रग्राहः ।

2923. The affix अच् comes after the verb दन् when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अच्. The word उद्यनन means 'to raise a load'. Thus अंश हरति = अंशहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिक्त्यहरः 'an heir' (हृ + अच् = हर् + अ = हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अच् will be employed; as भारहृदः 'a burden-bearer,* a porter'.

Vart.—This affix comes after the verb दन् when in composition with the words शक्ति 'spear', लाङ्गल 'plough', अङ्कुश 'goad'; यष्टि 'staff', तोमर 'an iron club', चट 'jar', पटी 'a small jar', धनुच् 'a bow'; as शक्तिगृहः 'a lancer', लाङ्गलगृहः 'a plough-man', अङ्कुशगृहः 'an elephant driver', यष्टिगृहः 'a staff-bearer', तोमर-गृहः 'a club-bearer', चटगृहः, पटीगृहः 'a jar-bearer', धनुगृहः 'a bow-bearer'.

Vart.—This affix comes after the verb गृह् when the word सूत्र is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as सूत्रगृहः 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have सूत्रग्राहः 'a thread-taker'.

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमार्थं सूत्रम् । कवचहरः कुमारः ।

2924. The affix **अच्** comes after the verb **हञ्** when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sūtra the verb **हञ्** has the sense of *udyamana* which was specifically excluded in the last. The word **वयस्** means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place; as **अस्थिहरः श्वः** 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. when it can raise it up); **कवचहरः कुमारः** 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield'; so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आङ्गि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पायवाहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' क्त्वि । भाराहारः ।

2925. The affix **अच्** comes after the verb **हञ्** (when the object is in composition with it), the root taking the preposition **आङ्**, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word **ताच्छील्यं** means a natural inclination or habitual occupation; as **पुष्पाहरः** (**पुष्प + आहरति = पुष्प + आहर**) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwise the affix will be **अच्**; as **भारावाहरति = भाराहारः** 'who brings load'.

२९२६ । अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरन्त्यात्कर्त्तव्यपुष्पपदेऽखोपवादः । पुजार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix **अच्** comes after the verb **अर्ह** 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars **अच्**. The words so formed are especially of feminine gender. As **पुजार्हा ब्राह्मणी** 'a Brāhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रमिजयोः । २ । २ । १३ ।

* 'इत्तिस्त्वचकयोरिति वक्तव्यम् *'. स्तम्बे रमते स्तम्बेरनो इस्ती । 'वत्पुष्पे कृति-' (२९२) इति 'इलदन्तात्-' (२९६) इति वा ङेरलुक् । कर्णोऽपः सूचकः ।

2927. The affix **अच्** comes after the verb **रच्** 'to sport' and **जप्** 'to whisper' when the case-inflected words **स्तम्ब** 'a clump

of grass' and कर्ण 'ear' are in composition with them respectively.

The verb रञ् is intransitive and the verb जप् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Sābda*; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the *anuvṛitti* of the word जप् from sūtra III. 2. 4 into this, and the *anuvṛitti* of the word कर्ण is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale-bearer'. Thus स्तम्बेरनते=स्तम्बेरनः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्णं जपति+कर्णंजपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix अच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'traducer'. Thus स्तम्बे रन्ता 'who plays in clusters of grass'. कर्णं जपिता मयङ्क, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८ । शमि घातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शम्भवः । शम्भदः । पुनर्घातुग्रहणं वाचकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थश्च । कृजो हेत्वादियु दो वा भूत् । शङ्करा नान परिव्राजिका तच्छीला ।

2928. The affix अच् is employed after all verbal roots, when शच् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As शच्+कृ+अच्=शङ्करः lit. 'who does good'. So also शम्भवः शम्भदः । All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhātu* in this aphorism, when it was understood by *anuvṛitti* from sūtra III. 1. 91? To this the reply is, that the repetition of the word *dhātu* shows that there is prohibition of the affix ट, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word शच् is in composition. The affix अच् will be employed after the verb कृ and not the affix ट, when शच् is an *upapada*, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of शङ्कर will be शङ्करा, and not शङ्करी, which, had the affix been ट, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). शङ्करा means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९ । अधिकरेणे शेते । ३ । २ । १५ ।

शे शेते लशयः । * पार्वदिषूपसंख्यानच् * । पार्वदिष्यां शेते पार्वदिशयः । वृद्धशयः । उदरेष शेते उदरशयः । * उत्तानादियु कर्तृषु * । उत्तानः शेते उत्तानशयः । अवसूर्धशयः । अवसन्तो मूर्धा यस्य सोऽवसन्मूर्धा । अपोमुखः शेते इत्यर्थः । * निरी इरचन्दसि * निरी शेते

गिरिषः । कथं तर्हि 'गिरिषुपयचार प्रत्यहं वा लुकेयी' इति । गिरिष्यास्तीति विग्रहे सोना-
दित्वाच्छः ।

2929. The affix **ञच्** comes after the verb **जी** 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word **सूषि** (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As **खे येने=खनयः** 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the words **पार्श्व** 'ribs', &c., though not necessarily denoting location; as **पार्श्वान्ध्यां येने=पार्श्वययः** 'who reclines on his sides', **उदरययः** 'who lies on his stomach', **पृष्ठययः** 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words **उत्तान** &c., are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As **उत्तानः येने=उत्तानययः** । **अयसूर्ता येने=अयसूर्ताययः** 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix **ञच्** comes after the verb **जी** when in composition with the word **गिरि** in the locative. As **गिरौयेने=गिरिषः** 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of **गिरिष** in the classical literature then, as in the following verse of Kalidāsa (Ku. I. 60 and 37) **गिरिषुपयचार प्रत्यहं वा लुकेयी** 'She of the beautiful hair daily worshipped Girīśa'. It is formed by the affix **ञ** (V. 2. 100. S. 1907) **गिरिरस्यास्ति** 'He who has hills', and not by this *vārtikā*.

The letter **ञ** of **ञच्** is indicatory denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । अरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकरण उपपदे । कुवचरः । कुवचरी ।

2930. The affix **ट** comes after the verb **चर्** 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word *adhikaraṇa* of the last sūtra is understood in this. As **कुवचु चरति=कुवचरः** 'who goes among the Kurus'. **मद्रचरः** 'who goes among the Madras'.

Of the affix **ट** the real affix is **ञ**, the letter **ट** being indicatory, showing that the feminine of these words is formed by the affix **ञीप्**. See. IV. 1. 14), as **कुवचरी**, **मद्रचरी** ।

२९३१ । भिक्षवेनादायेषु ञ । ३ । २ । १७ ।

निजं चरतीति भिक्षाचरः । वेभाचरः । आदायेति लब्धवन्तश्च । आदायचरः । कथञ्च 'मेव स्थितां चवचरीद' इति पञ्चदशु चरद्विति पाठस्त ।

2931. The affix **ट** is employed after the verb **चर्** 'to go', when the words in composition with it are **भिक्षा** 'alms', **सेना** 'army' and **आदाय** 'having taken'.

The *anuvṛitti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sūtra.

Thus भिक्षाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an army'; आदावचरः 'one who goes after having taken'. The word ādāya is formed by *lyap* (the substitute of *ktvā*). How do you explain the word सहचरि the feminine in क्रीप् of सहचर which must have been formed by ट *ta* in order to get *nīp*? It is not formed by *ṭa*-affix, but it is a compound of सह+चरट्. The word charaṭ is read with ṭ in Pachādi list III. 1. 134. S. 2896. The difference between an upapada compound such as bhikshāchāra, and a noun compound as सहचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II. 2. 19. S. 782.

२९३२ । पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तः । ३ । २ । १८ ।

पुरःसरः । अग्रतःसरः । अग्रतःसरेषु वा सरतीत्यग्रेसरः । अग्रेऽग्र सरत्येदमत्यन्तमपि निपात्यते ।
कथं सर्ति 'कथं तदग्रसरगर्भितकृत्स्नसारस्' इति । बाहुलकादिति हरदत्तः ।

2932. The affix ट comes after the verb वृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with ट and not 'agra'. This anomaly indicates that the word agresara may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रतःसरति or अग्रेषु सरति or अग्रे सरति । That the word in the sūtra is 'agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2. 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः सरति=पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रतःसरः and अग्रेसरः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रसर in कथं तदग्रसरगर्भितकृत्स्नसारस्? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२९३३ । पूर्वं कर्तरि । ३ । २ । १९ ।

कर्तृवाचिनि पूर्वशब्द उपपदे सर्वेष्टः स्यात् । पूर्वः सरतीति पूर्वसरः । 'कर्तरि' क्तिप् ।
पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः ।

2933. The affix ट comes after the verb वृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः सरति=पूर्वसरः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix अण् will be employed. As पूर्वदेशं सरति=पूर्वसारः 'going to the east'.

२९३४ । कृजो हेतुताच्छील्लयानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

एषु व्योत्प्रेष्य करोतेष्टः स्याद् । 'अतः कृकनि-' (१६०) इति सः । यश्चकरी विद्या । बाहु-
करः । घचनकरः ।

2934. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sūtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. ताच्छील्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. आनुलोम्य comes from अनुलोम्य meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have शोककरी कन्या 'the daughter that causes sorrow'; यशस्करी विद्या 'honorable science'; the visarga of yaśah is changed to s by VIII. 3. 46. S. 160.; कुलकरं चनं 'the family-making wealth'. Of ताच्छील्य, we have बाहुकरः 'who performs obsequies'; अर्थकरः 'who amasses wealth.' Of आनुलोम्य, we have प्रेषकरः 'who promptly does what he is directed'; घचनकरः 'who regularly does what he is told'.

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अच्. As कुम्भकारः 'potter', नगरकारः 'city-maker'.

२९३५ । दिवाविभानिशामभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिलिपि-
लिखिलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजल्घाद्याह्वहर्त्यतद्गुणरुःषु । ३ । २ । २१ ।

एषु कृजष्टः स्यादहेत्वादाक्षिपि । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः । कस्कादित्वात्सः । भास्करः । बहुकरः । बहुयदस्य वैपुल्यार्थं संख्यापेक्षया धृयगुहकश्च । लिपिलिखिलिभक्तौ पर्यायौ । संख्या । एककरः । द्विकरः । कस्कादित्वादइस्करः । 'नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्यस्य' (१५८) इति षत्वश्च । घनुष्करः । अरष्करः । * किंयत्तद्गुणु कृजोऽज्जिघानश्च * इति वार्तिकश्च । किंकरा । यत्करा । तत्करा । हेत्वादौ टं दाषित्वा परत्वादच् । पु'योगे ङीप् । किंकरी ।

2935. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make' when the following words are in composition with it:—दिवा 'by day', विभा 'light', निशा 'night', प्रभा 'splendour', भाः 'light', कार 'work', अन्त 'end', अनन्त 'endless', आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', किम् 'what', लिपि 'writing', लिखि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, जल्घा 'thigh', बाहु 'hand', अहर् 'day', वद 'what', तद् 'that', षनुश्च 'bow' and अरश्च 'wound'.

Both the words 'karma' and 'sup' are understood in this aphorism; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix ट comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sūtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विवाकरः 'the sun' (light-maker); निवाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रवाकरः 'the sun'; भास्करः 'the sun' (the letter च is not changed into *viśarga*, as it belongs to the Kaskādi list VII. 3. 48. S. 144; कारकरः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not saṅkhya: when meaning 'many' it is saṅkhya and would be governed by saṅkhya of this sūtra. ज्ञानदीकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिखिकरः 'a scribe'; बलिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; धर्तृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter'; क्षेत्रकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; गच्छाकरः 'a runner, an express'; वाहुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; आहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is s); यत्करः 'doing that'; यत्करः 'doing that'; बधुकरः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 च is changed to ब); अरुकरः 'causing or inflicting wounds'.

Vart.—The affix चच् comes after the verb कृ when किय्, यत्, तद् and बहु are in composition with it. The speciality of ट affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by चच् is formed by long आ. Thus किंकरा a female servant यत्कारा, वरकारा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31). Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be चच् and not ट for that is debarred. The feminine is by डीच् as किंकरी 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि श्रुतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मण्यद् उपपदे करोतेष्टः स्वाद्युतौ । कर्मकरो श्रुतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

2936. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word श्रुति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अण्; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दस्त्रीककलहगाथावैरचातुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

बहु कृज्यो न । हेत्वादियु मातः प्रतिषिध्यते । शब्दकार इत्यादि ।

2937. The affix **ट** does not come after the verb **कृ** 'to make', when the following words are in composition with it :—**शब्द** 'sound', **श्लोक** 'verse', **कलह** 'quarrel', **गाथा** 'praise', **वैर** 'enmity', **चाटु** 'flattery', **सूत्र** 'thread', **मन्त्र** 'hymns' and **पद** 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix **ट** being prohibited, the general affix **अच्** takes its place. As **शब्दकारः** 'sounding, sonorous'; **श्लोककारः** 'a verse-maker'; **कलहकारः** 'one who fomented quarrels'; **गाथाकारः** 'a writer of Gāthās or prakrittī verses'; **वैरकारः** 'an enemy'; **चाटुकारः** 'a flatterer'; **सूत्रकारः** 'an author of sūtras'; **मन्त्रकारः** 'a composer of Mantras'; **पदकारः** 'an author of Padapātha'.

२९३८ । स्तम्बशकृतीरिन् । ३ । २ । २४ ।

* 'ब्रीहिवत्सवोरिति पञ्चम्यच्' । स्तम्बकरिर्व्रीहिः । शकृत्करिर्वत्सः । 'ब्रीहिवत्सवोः' क्तिच् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

2938. The affix **इन्** comes after the verb **कृ** when the words in composition with it, are **स्तम्ब** 'a sheaf', and **शकृत्** 'ordure'.

Thus **स्तम्ब** + **कृ** + **इन्** = **स्तम्बकृतिः** : nom. sing. **स्तम्बकृतिः**; so also **शकृत्कृतिः**.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore **स्तम्बकृतिः**, means 'rice', and **शकृत्कृतिः** 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix **अच्** is employed. As **स्तम्बकारः** 'sheaf-maker', **शकृत्कारः**, 'ordure-maker'.

२९३९ । हृतिनाययोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

हृतिनाययोरेवपदयोर्हृज इन्स्यात् पशौ कर्तरि । हृतिं हरतीति हृतिहरिः । नायं नाधारश्च हरीति नायहरिः । 'पशौ' क्तिच् । हृतिहारः । नायहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix **इन्** comes after the verb **हृ** 'to take', the words in composition with it being **हृति** 'a leather-bag' and **नाय** 'nose-string'.

Thus **हृतिहरिः** 'a dog' (a carrier of skin); **नायहरिः** 'a beast' (that carries the nose-rope.) The word **नाय** means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix **अच्** is employed; as **हृतिहारः** 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water), **नायहारः** 'a carrier of his master'.

२९४० । फलेग्रहिरात्मन्मरिश्च । ३ । २ । २६ ।

फलानि गृह्णाति फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं विभवीति आत्मन्मरिः । आत्मनो मुनागमः । भृज इच् । चात्कुक्षिन्मरिः । चान्द्रास्तु आत्मोदरकुक्षि-चिविति चेदुः । 'उपोत्सनाकरम्भजुह्वनयश्चकोराः' इति सुरारिः ।

2940. And the words फलेग्रहि and आत्मन्मरि are irregularly formed.

The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix इर् to the verb गृह् and making the upapada end in the vowel इ. Thus फलानि गृह्णाति = फलेग्रहिः 'the fruit-bearing, i.e., a tree'.

The word आत्मन्मरिः is formed by adding the augment जुच् (न) to the upapada आत्मन्, and the affix इर् to the verb मृञ्. Thus आत्मानं विनर्ति = आत्मन्मरिः 'selfish' (one who feeds his own self).

The word 'and' indicates that there are other such irregularly-formed words. As कुर्विन्मरिः 'gluttonous, selfish' (caring to feed his own belly). उदरन्मरिः 'gluttonous, selfish'.

Chandra Grammarian says that when the words आत्मन्, उदर and कुर्वि, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murāri*, author of *Anargha-rāghava* using the form उदरन्मरि in the following verse :—

उयोत्सना करन्मनुदरं नयत्युकोराः ।

The word कुर्विं नराः in the following, is wrong it ought to be कुर्विं नरवः ।

गिरिस्तु कनकाचलः	इति न सन्ति चारुन ब्रजाः
किटिस्तु भरणीधरः	कति न सन्ति भुदारकाः ।
नरस्तु मलयानिलः	कति न सन्ति कञ्जानिलाः
प्रभुस्तु विबुधान्वयः	कति न सन्ति कुर्विन्मराः ।

२९४१ । एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

चयस्तादेजेः खश् स्वात् ।

2941. The affix खश् comes after the verb हृन् 'to tremble' when ending in खि and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of हृन्. Of the affix खश् the letters ख् and श् are indicative, the real affix is अ. The ख् indicates that the augment जुच् is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67.) The श् indicates that this is a Sārvadhātuka affix (III. 4. 113), and therefore the vikarāṇas like जप् &c. (III. 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । अरुद् विषदजस्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ ।

अरुदो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात्खिदन्त उत्तरपदे न त्वव्ययस्य । शिखाचक्रादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । * वातशुनीतिलयर्षेणजनेद्दुदजहातिभ्यः खश् उपसंस्कृतान् * । वातसजा घृणाः ।

2942. जुच् is the augment added immediately after the final vowel, of अरुच्, द्विषच्, and of a stem ending in a vowel, unless it is an Indeclinable, when a word formed by a खिच् affix follows.

Note.—Thus अवबुद्धः, द्विचन्तयः, कालिन्ग्या &c. See III. 2. 35, 39, 83. The व् of अवबुद्ध and the द् of द्विचन्त are dropped by VIII. 2. 23.

Note.—Why do we say 'of अवबुद्ध &c'? Observe बिद्वन्मन्या ॥ Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषानन्वयसहः, दिवागन्धारात्रिः ॥ Why do we use the word अन्त in अवचन्त, when merely saying अवचः would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sūtra does not debar the बुच् augment, nor does बुच् debar the shortening. So that बुच् is added after the shortening has taken place.

Thus जननेजयति = जननेजयः (जन + एजि + जप् + खच् = जनस् + एजे + अ + अ) जननेजयः 'who awes mankind'.

Vart.—The affix खच् comes after the verbs अगच् 'to go', सेट् 'to suck', बुट् 'to strike', हा 'to leave' when in composition with the words वाय 'wind', शुनी 'a bitch', तिल 'sesamum' and यर्द्ध 'flatulence'. As वातमजाः दृगाः 'swift antelopes' (going with the wind). For शुनी, the following applies by which the long ई of शुनी is shortened.

२९४३ । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

खिदन्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्वाच् । ततो बुच् । शुनिचयः । तिलंबुद्धः । यर्धजहा नापाः । यर्धोऽपामयवद्वत् जहातीति विगदः । जहातिरन्तर्भाषितवयवः ।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicatory ख, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus शुनी + चे + खच् = शुनिचयः 'a bitch-sucker'; तिलंबुद्धः 'an oilman'; यर्द्धजहा नापाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word जहाति has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus कालिन्ग्या, हरिखिन्ग्या ॥ The augment बुच् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषानन्वयसहः, दिवागन्धारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by खच् (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word खित् here means खिदन्तः contrary to the maxim enunciated in VI. 3. 17. उत्तरपदाधिकारे प्रत्ययगुह्ये वदन्वविधिर्नद्वये ॥ For an Aavyaya can never take a खिच् affix which is ordained only after dhātus.

२९४४ । नासिकास्तनयोर्धर्माचेतोः । ३ । २ । २९ ।

अत्र धार्तिकम्—'स्तने चेदो नासिकायां धनञ्जेति धाच्यच् *'. स्तनं चयतीति स्तनचयः । चेदष्टिस्वात्स्त्वञ्चयी । नासिकचयनः । नासिकचयः ।

2944. The affix खच् comes after the verbs ध्मा 'to blow' and चे 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

Var.—It should be stated that stana is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$, while nāsikā is compounded with $\sqrt{\text{dhet}}$ and $\sqrt{\text{dhma}}$ both.

The rule of *yathāśankhyā* as given in I. 3. 10 does not, however, apply here. For स्तन is compounded with चेट्; as (स्तन + चे + खञ् = स्तन + चुप् + चे + यप् + खञ् = स्तन + च् + थञ् + य + अ) = स्तनञ्चयः ‘an infant’ (sucking the breast)

The feminine of स्तनञ्चयः is स्तनञ्चयीः as the verb चे has an indicatory ट्.

But नासिका is compounded with both ण्ना and चे as नासिका + ण्ना + खञ् = नासिका + च् + धन + अ (VI. 3. 66 and 67; VII. 3. 78) = नासिकधनः ‘blowing and breathing through the nose’. So also नासिकञ्चयः ‘drinking through the nose’.

२९४५ । नाडीमुष्टयोश्च । ३ । २ । ३२ ।

सतवोरुपपदयोः कर्मणोष्मविटोः खञ् स्वात् । ‘ययासंख्यं नेचयते’ । नाडिञ्चयः—नाडिञ्चयः । मुष्टिञ्चयः—मुष्टिञ्चयः । ‘* चटोखारीखरीब्रुपसंख्याजम् *’ । चटिञ्चयः—चटिञ्चय इत्यादि । खारी परिमाद्यविशेषः । खरी गर्दनी ।

2945. And when the words नाडी ‘a tube’ and मुष्टि ‘fist’ are objects in composition with the verbs ण्ना and चे, the affix खञ् is employed.

Ishthi.—(Here also the irregularly-formed *Dvandva* compound नाडीमुष्टि shows that there is non-applicability of the rule of *yathāśankhyā*; for मुष्टि being a पि ought to have stood first (II. 2. 32).

Thus नाडिञ्चयः ‘blowing through the tube’; मुष्टिञ्चयः ‘blowing through the fist’; नाडिञ्चयः ‘sucking through the tube’, an infant; मुष्टिञ्चयः ‘an infant’.

Var.—The words ghaṭī, khāri (a measure), kharī (she-ass) should be enumerated.

The word *and* in the aphorism indicates that there are other words also so formed. Thus चटिञ्चयः, चटिञ्चयः, खारिञ्चयः, खारिञ्चयः, (वातञ्चयः, वातञ्चयः, ‘a mountain’), so also खरिञ्चयः ।

२९४६ । उदि कूलं सजिवहोः । ३ । २ । ३२ ।

उत्पुर्वाभ्यां सजिवहोभ्यां कूले कर्मव्युपपदे खञ् स्वात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः । कूल मुद्रवः ।

2946. The affix खञ् comes after the verbs रुञ् ‘to break into pieces’ and वह्, ‘to carry’ when preceded by the upasarga उत् and the word कूल ‘bank’ is in composition with them as the object.

Thus कूलमुद्रुजति = कूलमुद्रुजः ‘breaking down banks’ (such as a chariot, river, elephant, &c.); कूलमुद्रवः ‘tearing up or carrying away the bank’.

२९४७ । वह्नाश्चे लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्कन्धस्त्रं लेडीति वहलिहो गौः । अदादित्वाचक्षपो । लुक् । खयो कित्वात्तुषः । अङ्ग-विरो वायुः ।

2947. The affix खञ् comes after the verb लिङ् 'to lick' when the word in objective case in composition with it, is the word चङ् 'the shoulder of an ox' or अञ्ज 'a cloud'.

As वहङ्गिहो गौः 'the shoulder-licking cow'; अञ्जं लिङ्गो वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिङ् belongs to the Adâdi class, so the vikarṇa ञप् is elided. The ङ of लिङ् is not gunated as the affix खञ् is लिङ् (I. 2. 4. S. 2234).

२९४७ । परिमाणे पचः । ३ । २ । ३ ।

प्रस्थं पचा स्यात्ती । खारीपचा कटाहः ।

2948. The affix खञ् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus प्रस्थं पचति=प्रस्थं पचा 'a pot having the capacity to cook a *prastha* of food'; so also द्रोणम् पचः, खारिपचः 'a kettle.'

२९४८ । नितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

नितं पचा ब्राह्मणी । नखं पचा यवाग्नः । पचिन्न तापवाची ।

2949. The affix खञ् is employed after the verb पच् when नित 'a small quantity' or नख 'nail' is the word in composition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sūtra. Thus नितम् पचा ब्राह्मणी 'the Brâhmanî who cooks a little, i.e., a niggardly Brâhmanî'; नखम् पचा यवाग्नः 'the nailscorching barley gruel.' Her ञ्/pach denotes 'to scorch', 'to heat.'

२९५० । विध्वंसोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुस्तुदः । मुनि कृते संयोगान्तस्य लोपः । अरस्तुदः ।

2950. The affix खञ् comes after the verb तुद् 'to strike', when विधु 'the moon' or अरस् 'a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As विधुस्तुदः राहुः 'the Râhu that eclipses the moon'; अरस्तुदः 'corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment शुच् after the word अरस्, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अरस्+तुद । Now ष् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अरस्तुदः ।

२९५१ । असूर्यललाटयोद् शितयोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यमित्वसर्गसमासः । द्वयिना नञः संबन्धात् । सूर्ये न पश्यन्तीत्यसूर्यपरया राजद्वाराः । ललाटं तपः सूर्यः ।

2951. The affix खञ् comes after the verb दृश् 'to see' and तृ 'to heat' when असूर्य and ललाट are respectively the words in composition with them in the objective case.

Thus असूर्य + दृश् + खञ् = असूर्यस्पर्शः ; as असूर्यस्पर्शया राजदार 'the king's wives not even seeing the sun' (being shut up in the harem, and so having no opportunity of seeing the sun, far less any other person who is a stranger, that is, they are so well protected that even the sun cannot see them, much less any irreverent gaze).

So also ललाटन्तपः 'heating the fore-head' (such as the sun).

The word असूर्य is an incomplete or impossible compound, as the negative अ applies to the verb दृश् and not to the word सूर्य. This is in opposition to the rule of *samartha pada vidhi* (II. 1. 2).

२९५२ । उग्रपश्येरंसदपाणिधनोऽथ । ३ । २ । ३७ ।

एते निपातवन्ते । उग्रमिति क्रियाविशेषसं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खञ् । उग्रं पश्यतीत्युग्रं पश्यः । दृशेदसं तेत भवति दीप्यतेऽविन्धनत्वादिति इरन्मदो नेषज्येति । इह निपातनादयन् । पाकयो भवत्यन्तेऽस्मिन्निति पाणिधनोऽप्या । अन्धकारादाहृत इत्यर्थः । तत्र हि सर्पाद्यपनोदनाय पातयः यज्जन्ते ॥

2952. The words उग्रस्पर्श, इरन्मद and पाणिधन are irregularly formed.

Thus उग्रस्पर्शति = उग्रस्पर्शः 'fierce-looking'. The word ugra is an adverb ; with this as an upapada, khaś is added to dṛś इरया पश्यति = इरन्मदः 'delighting in drinking, an epithet of Agni, a flash of lightning'. The word ira means 'water' that which is excited or illumined by water is so-called. As an anomaly the vikarṇa śyan is not added. So पाणिधनताः पन्थाः 'dark roads'; literally "where hands (pāṇayah,) are clapped (dhmāyante), owing to darkness, in order to drive away the snakes, &c."

२९५३ । प्रियवशे वदः खच् । ३ । २ । ३८ ।

प्रियंवदः । वशंवदः । * गनेः सुपि वाच्यः * । असंज्ञार्थनिदम् सितगनो हस्ती । * विद्वा-
मसो विद् इति वाच्यम् * । * खच्च द्विवा वाच्यः * विहंगमः-विहंगः । भुजंगमः-भुजंगः ।

2953. The affix खच् comes after the verb वद् 'to speak' when प्रिय or वश is the word in composition with it in the objective case.

Thus प्रियं वदति = प्रियंवदः 'who speaks kindly'; वशंवदः 'who professes submission'.

Of the affix खच्, the letters ख्, and च् are indicatory ; ख् indicates the insertion of the augment डुच् (VI. 3. 67), and च् shows that there is shortening of the vowel in certain cases (VI. 4. 94. S. 2955)

In the case of प्रिय and वश with वद्, the affix खञ् would have given the same result as the affix खच्. Making a separate affix in this sūtra is for

the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than खच्.

Vart.—The affix खच् comes after the verb गच्छ 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As नितंगरो हस्ती 'the slow-moving elephant'; नितंगरा हस्तिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Vart.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with गच्छ is विहायच्; and the latter is then replaced by the word विद्. As विहायवा गच्छति=विहंगमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Vart.—In the *Vārtikas* above given, the affix खच् may optionally be considered as if it had an indicatory ड. The force of ड is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विहंगः or विहंगमः 'a bird'. So also भुजंगः or भुजंगः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५३ । द्विषन्तपरयोस्तापेः । ३ । २ । ३२ ।

खच्स्वात् ।

2954. The affix खच् comes after the verb ताप 'to heat', when द्विषन् or पर is the word in composition with it in the objective case.

Note.—The verb तच् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sūtra. In the case of the *Bhavadī*, the verb तापि is the causative ending in णि of तच्; while in the *Churādī*, all verbs take णि.

Note.—Thus द्विषन्त तापयति=द्विषन्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also परन्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The ताप becomes तप by the following sūtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्व । ६ । ४ । ९४ ।

खचपरे यो उपधाया ह्रस्वः स्वात् । द्विषन्त परं वा तापयतीति द्विषन्तपः । परन्तपः । षट्पदी-ग्रहणशित्कृद्विषन्तपरिभाषानिश्चया । तेनेह न । द्विषन्त तापयतीति द्विषन्ततापः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix खच् ॥

Thus द्विषन्तपः, परन्तपः, पुरन्दरः ॥ See III 292, and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix खच् will be employed; as द्विषन्ता तापयति=द्विषन्तातापः । The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, *Kātyāyana* would not have used both the masculine ghaṭa and the fem. ghāṭi in *vārtika* under S. 2945.

२९५६ । वाचि यमो ब्रते । ३ । २ । ४० ।

वाचयन्त उपपदे यमोः आचयन्ताद्ब्रते गम्ये ।

2956. The affix खच् comes after the verb च् 'to curb' when the word वाक् 'speech' is in composition with it as object, and the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । वाचंयसपुरंदरी च । ६ । ३ । १ । ६९ ।

बाहपुरोत्पन्नत्वं निपात्यते । वाचंयसो मौनव्रती । 'व्रते' क्च । अशक्त्वादिना वाचं चप्च-
तीति वाग्यासः ।

2957. वाचंयस and पुरन्दर are irregularly formed.

The word व्रत means a vow taken according to the rules of Dharma-śāstra. Thus वाचंयस आस्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is वाग्यासः 'restraining speech' (VI. 3. 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदारयति=पुरन्दरः see below, for its formation. The shortening of यान् and दार takes place by VI. 4. 94. S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वयोदीरिखहोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरं दारयतीति पुरंदरः । सर्ववहः । यद्विग्रहसमसंशयश्च । 'भगे च दारेः' इति काशिका ।
बाहुल्येन लब्धविदमित्याहुः । भगं दारयतीति भगंदरः ।

2958. The affix खच् comes after the verbs दारि 'to split' and च् 'to bear' when respectively in composition with the words पुर 'a city' and र्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारयति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI. 3. 69 and VI. 4. 94); र्वं च् 'the king who is all-forbearing'. The च् is taken here in order to form words which are not Names. When Names are to be formed, it takes khach by S. 2963.

Vart.—So also when the word भग is in composition with the verb दारि; as भगन्दरः 'a fistula in the anus'. This vātika is given in the Kāśikā. The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वकूलाञ्जकरीषेषु कचः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वकचः खलः । कूलंकषा नदी । अञ्जकषो वायुः । करीषंकषा वात्या ।

2959. The affix खच् comes after the verb कच् 'to rub' when the words र्व 'all', कूल 'bank', अञ्ज 'cloud' and करीष 'a dry cowdung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वकचः खलः 'a villain, a rogue'; कूलंकषा नदी 'a river'; अञ्जकषो वायुः 'a wind'; करीषंकषा वात्या 'a strong wind'.

२९६० । मेघर्तिभयेषु कृजः । ३ । २ । ४३ ।

मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयशब्देन तदन्तर्विधिः । असयंकरः ।

2960. The affix खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words मेघ 'cloud', ऋति 'misfortune' and भय 'fear' are in composition with it in the objective case.

As नेचंकरः 'producing clouds'; अतिकरः 'giving pain'; भयंकरः 'frightful'.

Vart.—The *tadanta vidhi* applies in the case of upapadas like भय, &c. This is an exception to the *vartika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have भयङ्करः 'who causes security'.

२९६१ । क्षेमप्रियसद्रेष्ण च । ३ । २ । ४४ ।

एषु कृतेऽप्यस्यात् । चात्सञ् । क्षेमंकरः—क्षेमकारः । प्रियंकरः—प्रियकारः । सद्रंकरः—सद्रकारः ।
इति वाच्येऽप्यग्रहणं हेत्वादिषु णो ना भूदिति । कथं तर्हि 'अल्पारम्भाः क्षेमकराः' इति कर्मणः
शेषत्वविबन्धायां पञ्चादाश्च ।

2961. And the affix अञ् as well as सञ् comes after the verb कृ 'to make' when the words क्षेम 'happiness', प्रिय 'pleasant' and सद्र 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix सञ् is also to be included.

Thus क्षेमकारः or क्षेमंकरः 'propitious'; प्रियकारः or प्रियंकरः 'showing kindness'; सद्रकारः or सद्रंकरः 'causing delight'.

The repetition of the affix अञ् when its *anuvritti* could have been read into this sūtra by using the word वा 'optionally', indicates that these words never take the affix ण् of sūtra III. 2. 20. S. 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by आ and not by ई ॥ How do you explain अल्पारम्भाः सञ्चकार 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form Kshemakāra is derived by the अञ् of the Pachādi class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभवयोः । ३ । २ । ४२ ।

आशित्यण्ड उपपदे भवतेः सञ् । आशितो भवत्यनेनाशितंभव औदनः । आशितस्य भवन आशितंभवः ।

2962. The affix सञ् comes after the verb कृ 'to be' when in composition with the case-inflected word आशित 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'भुवि' of III. 2. 4 is understood here.

Thus आशितंभवः meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. आशितो भावति अनेन. Here the word denotes instrument. And आशितंभवः also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः । ३ । २ । ४६ ।

विश्वं विभर्तीति विश्वंभरा । रथंउरं वाम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न त्ववयवार्था-
भुग्नः । पतिवरा कथा । यन्त्रंजयो हस्ती । युगंधराः पर्वतः । यन्त्रंतपः । यन्त्रंसहः । अरिंदमः ।
दमिः शमनायां तेन सकर्मक इत्युक्तम् । मतान्तरे तु अन्तर्भावितपर्यायौऽत्र दमिः ।

2963. The affix सञ् comes after the following verbs when the words to be formed denote a name:—viz., कृ 'to bear', कृ 'to

cross over', वृ 'to choose', जि 'to conquer', धरि 'to hold', रुदि 'to bear', तपि 'to heat' and दम 'to subdue'.

Both the words कर्मेणि and युधि of III. 2. 1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वंवर 'earth' (that which supports all); रथंतरं 'the Rathantara Sāma.' The etymology is merely रथेन तरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a *compound*, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथन्तराजमारा वसिष्ठः the avagraha is after रथं. The accent is on the second member by वृद्धस्वरपद-प्रकृतिस्वरः. Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phit. II. 3). पतिवरा 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); शत्रुजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); युगंघरः 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed'; सत्रुंसहः 'Śatrunsaṇa' (withstanding an enemy); शत्रुंतपः 'Śatrunṭapa' (destroying an enemy); अरिंदमः 'Arindama' (victorious). The √dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दम). According to another opinion, the root dam has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? Observe कुटुम्बभारः 'he who supports his family'.

२९६४ । गमश्च । ३ । २ । ४९ ।

सुतङ्गमः ।

2964. And the affix च् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As सुतङ्गमः 'Sutangama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvṛitti* of गम् into the subsequent sūtras.

२९६५ । अन्तात्यन्ताच्चदूरपारसर्वानन्तेषु डः । ३ । २ । ५० ।

अन्तात्यन्तानि निवृत्तम् । एवं गमैर्दः स्यात् । डिक्वसान्दर्शदनत्वापि ऐतेभिः । अन्तं गच्छ-
तीत्यन्तग इत्यसिद्धिः । * सर्वत्रपन्नयोः सवत्सदा गम् * । पर्वत्रयः । पन्नं पतितं गच्छतीति पन्नमः ।
पन्नमिति पक्षतेः कान्तं क्रियाविशेषणम् । * उरयो लोपवत् * । उरय गच्छतीत्युपपत्तिः ।
* कुटुलीरधिकरणे * । सुतेन गच्छत्यस्य सुतः । दुर्गः । * अन्वत्रापि दूरपार इति वक्तव्यम् * ।
शानमः । * डे च विशदयोः विशदयोः वक्तव्यः * । विगडः ।

2965. The affix ड comes after the verb गम् 'to go' when in composition with the following words as its objects:—अन्त

'end' अत्यन्त 'excessive,' अथर्व 'road,' दूर 'far,' पार 'across,' सर्व 'all' and अनन्त 'endless'.

The anuvritti of the word संज्ञायाम् does not extend to this. As अन्तगः 'having gone to the end, thoroughly conversant'; अत्यन्तगः 'going too fast'; अथवगः 'a way-farer'; दूरगः 'going to a distant place'; पारगः 'completely familiar'; सर्वगः 'going everywhere, the Supreme Being'; अनन्तगः 'going to infinity, moving for ever'.

Of the affix ड the letter ड् is indicatory, the real affix being अ. The ड indicates that the टि portion of the word to which this is added, must be elided (VI 4. 143); as अन्त + गम् + ड = अन्त + ग् + अ (the टि portion अम् of गम् is elided). Now though the rule VI. 4. 143 says 'when that which has an indicatory ड, follows, there is elision of the टि of a न'; yet in the present case, such elision takes place, although the word गम् here is not one of those called न (I. 4. 18); because the presence of ड as an indicatory letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart—The ड is also employed when the words in composition are सर्वत्र 'everywhere' and पन्न 'creeping'; as सर्वत्रगः 'Supreme Spirit'; पन्नगः 'a snake.' पन्नम् is an a-verb formed by the affix त् added to the √पद् (IV. 60) and means 'creepingly' or 'downward'.

Vart.—So also when the word in composition is उरस् 'breast', and there is elision of its final. As उरस् + गम् + ड = उरगः 'moving on breast, a snake'.

Vart—So also with the words सु 'well' and दुर् 'bad' when the resulting words denote location. As सुगः 'that in which one goes easily, easy of access' दुर्गः 'difficult of access, a fort'.

Vart—Others say, that this ड is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामगः 'going to the village'.

Vart.—विह्वयम् is replaced by विह्व when the affix ड (III 2. 48) comes after the verb गम्; as विह्वगः 'a bird'. Thus we have three forms: विह्वग, विह्वङ्, विह्वज्ज.

२९६६ । आशिषि हनः । ३ । २ ४९ ।

अनु वध्याच्छनुहः । 'आशिषि' क्तिप् । अनुघातः । ' * दातावाहनीऽणन्तस्य च टः संज्ञायाम् * ' । दातावाह उपपदे आहूप्रवृत्तिरेषट्कारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दातावाहः । ' * धारो वा * ' धावांषाटः धावांषाटः । ' * कर्त्तव्यि क्तिप् च * ' । कर्त्तव्युपपदे संप्रवृत्तिरेषट्कारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । धावांषाट् इति वक्ष्यते । पदसंघातः । वक्ष्यते । पदसंघातः । पदसंघातः ।

2966. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill', when the object is in composition with it, and when benediction is intended. .

The affix ड is understood in this sūtra. Thus अनुघ् वध्यात् = अनुघः 'may he kill the enemy'.

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have यन्त्रघातः 'who kills his enemy'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb आह् when the word दाव 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into ट, when the word so formed denotes a name. As दाव आहन्ति=दावाघाटः (दाव+आह्+अच्) 'the wood-pecker'.

Vart.—So also optionally when the word चार 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vārtika*: as चारवाघाटः or चारवाघातः.

Vart.—So also, when the verb ह् is preceded by the preposition च्, and is in composition with a word in the objective case, the affix अच् is employed; and the final is replaced by ट; as वर्णार्हं संहन्ति=वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः 'the alphabet'; पदार्थं संहन्ति=पदसंघाटः or पदसंघातः 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७ । अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० ।

अपप्रवर्तन्तेऽः स्वात् । अनाशीर्यनिदम् । क्लेशपहः पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

2967. The affix ट comes after the verb ह् 'to kill' when it is compounded with the preposition अच्, and when the object in composition with it, is the word क्लेश 'pain' or तमस् 'darkness'.

As, क्लेशपहः पुत्रः 'the pain-allayer, i.e., the son'; तमोपहः सूर्यः 'the darkness destroyer, i.e., the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८ । कुमारशीर्षयोर्णिनिः । ३ । २ । ५१ ।

कुमारघाती । शिरसः शीर्षभादौ निपात्वते । शीर्षघाती ।

2968. The affix णिनि comes after the verb ह् 'to kill' when the word in composition with it is कुमार 'a child', or शीर्ष 'head'.

Thus कुमार+ह्+णिनि=कुमार+घात+ह् (VII. 3. 54 and VII. 3. 32)=कुमारघातिन् Nom. sing. कुमारघाती 'child-killer'. So also शीर्षघातिन् Nom. sing. शीर्षघाती 'head-striking'.

The word शीर्ष is an irregular form of the word शिरस्.

२९६९ । लक्षणे जायापत्योष्टक् । ३ । २ । ५२ ।

हन्तेष्टकस्याल्लक्षणवति कर्तरि । जायापत्यो ना । पतिपत्नी स्त्री ।

2969. The affix टक् comes after the verb ह् 'to kill' when it is in composition with the word जाया 'wife' or पति 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

The word लक्षण of this sūtra gives rise to the doubt whether it means लक्षणे कर्तरि or लक्षणयति कर्तरि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाघ्नः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाघ्नः 'the murderer of his wife'; पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix टक् the letters ट् and क् are indicative. The ट् shows that the feminine is formed by ई, and क् causes the elision of the penultimate अ of हन्. Thus जाया + हन् + टक् = जाया + हन् + अ (VI. 4. 98) = जायाघ्नः (VII. 3. 54).

२९७० । असनुष्यकर्तृ के अ । ३ । २ । ५३ ।

जायाघ्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरैखा । पितृघ्नं घृतम् । 'असनुष्य-' इति किम् । आशुघातः दूदः । अयं कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः । शत्रुघ्नः । कृतघ्न इत्यादि । मूलविभुजादित्वा-
न्विद्धम् । चौरघातो नगरघातो हस्तीति तु बाहुलकादपि ।

2970. And the affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाघ्नस्तिलकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife); पतिघ्नी पाणिरैखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. श्लेष्मघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). पितृघ्न घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe आशुघातः दूदः 'a Sūdra' (literally one who kills the mice). Here the affix is अण्. How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or कृतघ्नः? These forms are valid under Mūlavibhujādi class (III. 2. 5. vārt S. 2919.): and are formed by the affix क् ॥

Why is the affix टक् not employed in the following? चौरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (i e., who kills a thief.) Here the word is formed by the affix अण् on the analogy of sūtra III 3. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krit* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

इन्तेष्टस्स्याच्छक्तौ द्योत्यायाश्च । मनुष्यकर्तृ कार्यमिदम् । हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नश्चोरः ।
कपाटेति पादान्तरम् ।

2971. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ती 'elephant' or कवाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

The sūtra applies where the agent is a human being. As इस्तिनं हन्तुं शक्तः = इस्तिघ्नः मनुष्यः 'a man who is strong enough to kill an elephant'; so also कपाटघ्नः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विशेष इस्तिनं हन्ति = इस्तिघातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is अच्.

Another reading is कपाटः ॥

२९७२ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

इन्तेष्टकिटलोपो घट्त्वं च निपात्यते पाणिघताडघोरूपपदयोः । पाणिघः । ताडघः । 'शिल्पिनि' । किञ् । पाणिघातः । ताडघातः ॥ ' * राजघ उपसंख्यानश्च * ' । राजानं इन्ति राजघः ।

2972 The words पाणिघ and ताडघ are irregularly formed when denoting an artificer,

These forms are thus evolved. This affix टक् is employed after the verb हृ in composition with पाणि 'hand' and ताड 'a blow' as object; then the टि portion of हृ, i.e., अच् is elided, and ह is changed into च irregularly. Thus पाणि + हृ + टक् = पाणि + हृ + अ = पाणिघः 'a drummer' (workman or handicraftsman); ताडघः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिघातः 'boxing'; ताडघातः 'hammering'.

Vart.—The word राजघः should be enumerated in this connection; राजघः 'a regicide'. The affix ख्युन् is taught now in the following:—

२९७३ । आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषुच्यर्थेष्वचवौ कृजः करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

सु च्यर्थेष्वच्यन्तेषु, कर्म्मसूपपदेषु कृजः ख्युन्स्वात् । अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यं करणम् । 'अचवौ' किञ् । अढ्योऽकुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्याल्ल्युडपि नेति काशिका । भाष्यमते तु स्युट् स्वादेव । अच्चावित्युत्तरार्थश्च ।

2973. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ख्युन् comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आढ्य 'rich', सुभग 'fortunate', स्थूल 'big', पलित 'grey', नग्न 'naked', अन्ध 'blind' and प्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix च्वि, though not actually ending in the affix च्वि. (S. 2117).

The affix च्वि (V. 4. 50.) is added to a noun when it is in composition with the verbs कृ 'to become', कृ 'to make' and अच् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The च्वि being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in च्वि and words not ending in च्वि. Both may have the force of च्वि. In the present sūtra, however, the words that actually end in च्वि have been ex-

cluded, while words which do not take the affix च्वि, but have the force of च्वि are included in the present sūtra.

Thus आढव् + कृ + ख्युर् = आढव् + कर् + ख्युर् = आढव्करणश्च 'that by the instrumentality of which the poor becomes rich, viz., wealth, prosperity, means of enriching'; सुभगकरणश्च 'making happy'; स्थूलकरणश्च 'by which one becomes big'; पलितकरणश्च 'rendering grey'; नग्नकरणश्च 'making naked'; अन्धकरणश्च 'making blind'; प्रियकरणश्च 'showing kindness'.

Why do we say 'when the force is that of the affix च्वि'? Otherwise आढव् तैलेन कुर्वन्ति, i.e., अन्त्यजयन्ति 'they anoint with oil.' Here though something is joined with what it previously was not joined, namely, with oil, yet as the radical word is not prominent here, the sense is not that of च्वि and hence this counter-example.

Why do we say 'when not ending in the affix च्वि'? Observe आढयी कुर्वन्ति अनेन 'they make rich by this'. Here the affix ख्युर् is not employed.

Kāśika.—It might be objected: 'well if ख्युर् is not used, then the affix ख्युट् must be used (III. 3. 117) as there is no difference between ख्युर् and ख्युट्; both having the efficient portion यु; what is then the use of prohibiting च्वि? We reply, 'because there is this prohibition, when the affix ख्युर् is not employed the affix ख्युट् will not also be employed. Thus by implication the affix ख्युट् is also prohibited.. The prohibition of च्वि in this sūtra is for the sake of the aphorisms that follow'.

Bhāṣya.—Pāṇjali observes that this prohibition is superfluous, because there is no distinction between ख्युट् and ख्युर्. For the word formed by any one of these affixes have the same form and the same accent. Nor is there any distinction in the feminines of their derivatives. For the word formed by भञ्, स्नञ्, ईक्, अक् and ख्युर् take ई in the feminine as well as the words तन्न and तन्नृन्. Nor is there any distinction in their *samāsas*. For in both the cases it will be *nitya samāsa*. Nor is the prohibition made for the sake of the augment जुश्. For it being an indeclinable, जुश् cannot come after it. The prohibition, therefore, is of no use to this sūtra, but it is inserted here for the sake of the following sūtras.

२९७४ । कर्तरि भुवः खिण्णुच्लुकञौ । ३ । २ । ५७ ।

आढवादिषु च्ययर्थेच्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अगाढ्य आढयो भवतीति आढय्भविष्णुः । आढय्भावुकः । 'स्पृशोऽमुदके किवर्' (४३२) घृतस्पृक् । कर्मणीति निहृत्तश्च । चन्नेषु स्पृशतीति चन्नेस्पृक् । 'अतिवर्द्धवृक्षरिदुष्विषगच्छुदुजिक्नुञ्चा च' (३७३) व्याख्यातश्च । 'त्वदादिषु द्वयेरनालोचने कञ्च' (४२९) ' * समानान्वयोऽस्मिन् वाच्यश्च * ' । सट्क्-सट्ठश्च । अन्वाट्क्-अन्वाट्ठश्च । ' * क्वाऽपि वाच्यः * ' । ताट्ठश्च । सट्ठश्च । अन्वाट्ठश्च ।

2974. When the word to be formed denotes an agent, the affixes खिण्णुश्च and चुक्ञ, come after the verb भू 'to become', when it is in composition with words आढय, &c., provided that

these have the sense of the words formed by the affix *क्वि* though not ending in *क्वि*.

Thus *आढयन्मवित्तुः* 'becoming rich (who was not rich before)'; *आढयन्मायुक्* 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of *क्वि*, otherwise not; as *आढयी भविता* 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in *क्वि*; *आढयी भविता* ।

२९७४ । क । स्पृशोऽनुदके क्विन् । ३ । २ । ५८ ।

2974A. The affix *क्विन्* comes after the verb *स्पृश्* 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than *उदक* 'water'.

By III. 2. 4, the *anuvritti* of the word *सुपि* is to be read into this sūtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvritti* of the word *कर्त्तृ* instead of *सुपि*, because the verb *स्पृश्* is a transitive verb, and after such verbs, the *anuvritti* of *कर्त्तृ* ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the *anuvritti* of *सुपि* in this case; because the word *कर्त्तरि* of the last sūtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus *घृतं स्पृशति* = *घृतस्पृश्*, nom. sing. *घृतस्पृक्* 'he who touches clarified butter'. *स्पृश् + क्विन् + सु* = *स्पृश् + वि + o* (VI. 1. 68) = *स्पृक् + o* (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also *मन्त्रेण स्पृशति* = *मन्त्रस्पृक्* 'who touches with hymns'; *जलेन स्पृशति* = *जलस्पृक्* 'who touches with water'. But *उदकेन स्पृशति* = *उदकस्पृश्*: here we have the general affix *ञक्*. See S. 432.

२९७४ । ख । ऋत्विग्दधृक्स्त्रिगुण्णिगञ्जुयुजिक्कुञ्चां च । ३ । २ । ५९ ।

2974B. The words *ऋत्विक्* 'a domestic priest', *दधृक्* 'impudent', *ञक्* 'a garland', *दिक्* 'a direction' and *उष्णिक्* 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix *क्विन्*; and so also after the verbs *अञ्जु* 'to worship', *युजि* 'to join' and *कुञ्च* 'to approach', the affix *क्विन्* is employed.

The first five words are irregular forms. Thus *ऋतु + यज् + क्विन्* = *ऋत्विक्* 'he who performs sacrifice in the season (ऋतौ) or to the season (ऋतुच)'. This word, however, is a *कृदि* word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. *धृज् + क्विन्* = *दधृक्*. Here there is reduplication and the final has acute accent. *सृज् + क्विन्* = *सृक्*. Here there is augment *अज्*. *दृश् + क्विन्* = *दिक्*. So also *उत् + स्निह् + क्विन्* = *उष्णिक्*. All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

The affix **क्विव्** comes after the three roots **युञ्**, **अञ्चु**, and **क्रुञ्च**. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of **क्विव्** to these verbs. Thus the affix **क्विव्** comes after **अञ्चु** only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As **प्र + अञ्चु + क्विव् = प्राञ्च्** nom. sing. **प्राङ्** (VI. 4. 24; VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62) 'east'; so also **प्रत्वङ्** 'west'; **उदङ्** 'north'.

The affix **क्विव्** comes after **युजिच्** and **क्रुञ्च** when these are uncombined. Thus **युञ् + क्विव् = युञ्**. In nominative singular, **युञ् + उ = युञ्ज् + र्** (VII. 1. 71) = **युञ्ज् + ०** (VI. 1. 68) = **युङ्** (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root **युञ्** is in composition with an *upapada*, it takes the affix **क्विव्** (see III. 2. 61). As **अश्वयुक्** 'yoked with horses'.

So also **क्रुञ्च + क्विव् = क्रुञ्च्**, nom. sing. **क्रुङ्**, 'a curlew'. The non-elision of the **ञ** (VI. 4. 24) of **क्रुञ्च** is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words See S. 373.

२९७४ । ग । त्यादादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix **कञ्** comes after the verb **दृश्** 'to see' when it is in combination with **त्यद्**, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the **क्विव्** also comes under similar circumstances. **त्यद्**, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus **त्यादृश्** nom. sing. **त्यादृक्**, 'such-like' when it is formed by **क्विव्**; and **त्यादृशः** 'such-like' when the affix is **कञ्**. So also **तद् + दृश् + क्विव् = तादृश्** (VI. 3. 91) nom. sing. **तादृक्** (VI. 1. 68, VIII. 2. 36 and 62, VIII. 4. 56); and **तादृशः** when **कञ्** is the affix. So **वादृक्** or **यादृशः** 'what-like'.

What is the force of the letter **ञ्** of **कञ्**? It is for the sake of accent; the *udatta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicatory **ञ्** or **र्** (VI. 1. 117). But the indicatory **र्** would have given the same accent, there being no difference between **कञ्** and **कर्** in this respect. The indicatory **ञ्** then serves only the purpose of distinguishing the affix **कञ्** from **कर्** in sūtra IV. 1. 15 in which **कञ्** is taken and not **कर्**. Had we not formed this separate affix, then for **कञ्स्वरप्** of that sūtra, we should have read **कर्स्वरप्** so that the feminine of words formed by **कर्** would have also taken long **ई**, so that the feminine of **यावकः** (**याव + कर्** V. 4. 29) would have been **यावकी** instead of **यावका**.

Why do we say 'when not signifying perception'? See **तं पश्यति = तद् दृशः** 'who sees that'. The words **त्यादृक्**, **तादृश्**, &c., are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

Vart.—This rule applies also when the words समान and अन्य are in composition with दृश्. 'As सदृक् or सदृशः 'like' (समान + दृश् + क्विप् = स + दृश् VI. 3. 89); so also अन्यादृशः or अन्यादृक् 'of another kind'.

Vart.—The affix क्स comes also after the root दृश्. As तादृशः, यादृशः, अन्यादृशः and कीदृशः। तद् + दृश् + क्स = ता + दृश् + क्स (VI. 3. 91.) = तादृक् + च (VIII. 2. 36) = तादृक् + च (VIII. 2. 41) = तादृक् + च (VIII. 3. 59) = तादृशः।

२९७५ । सत्सूद्विषद्बहुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजमुपसर्गेऽपि क्तिप् ।

३ । २ । ६१ ।

ह्रस्वः क्विप्स्यादुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे । द्युसत् । उपनिषत् । अपहृत् । प्रसूः । नित्रद्विट् । प्रद्विट् । नित्रघुक् । प्रघुक् । गोघुक् । प्रघुक् । अरघुक् । प्रघुक् । वेदविद् । निविदित्वादि ।
' * अग्रग्रासार्थं नयतेर्षो वाच्यः * ' । अग्रशीः । ग्रामशीः ।

2975. The affix क्विप् comes after the following verbs when in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an upasarga, viz:—सत् 'to sit', सू 'to bring forth', द्विप् 'to hate', दुह् 'to bear malice', दुह् 'to milk', युज् 'to join', 'to concentrate the mind', विद् 'to know', 'to become', 'to consider', निद् 'to divide', छिद् 'to cut', जि 'to conquer', नी 'to lead' and श् 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sūtra. The *anuvritti* of कर्त्तृ is not to be taken in this sūtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The upasargas are also words ending in a case-affix, i.e., they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñāpaka*) that wherever in the previous sūtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an upasarga (III. 1. 106).

The root सू being read in conjunction with द्विप् shows that अदादि class-verb is meant here, and not वृदादि class. The verb युज् includes, both जुयिद् 'to join' and युज् 'to concentrate one's mind'. The verb विद् includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb विद् 'to gain', because that root has an indicative वृ (विद्वत्) while all these verbs have indicative अ.

Thus, सत्, द्युसत् 'the dweller in the sky'; उपनिषत् 'the dweller in the presence of the master';—बुधिवत् 'dwelling in purity'; अन्तरिक्षवत् 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kāth. 5. 2); उपसत् 'serving'. सू—अपहृत् 'oviparous'; सत्सूः 'bringing forth hundred'; प्रसूः 'parent'. द्विप्—नित्रद्विट् 'treacherous'; प्रद्विट् 'hostile'. दुह्—नित्रघुक् 'treacherous'; प्रघुक् 'hostile' (VIII. 2. 37). दुह्—गोघुक् 'cowmilk'; प्रघुक् 'milk' (VIII. 2. 32. and 37). युज्—अरघुक् 'carriage'; प्रघुक् 'impulse', विद्—वेदविद् 'knower of Veda';

प्रविद् 'knower'; ब्रह्मविद् 'knower of Brahma' and निविद् 'invocation'. सिद्—
काष्ठसिद् 'wood-cutter'; प्रसिद् 'cutter'. विद्—रज्जुचिद् 'rope-cutter'; प्रचिद्
'a cutter'. जि—शत्रुजिद् 'enemy-conqueror'; प्रजिद् 'conqueror'. नी—सेनानीः
'leader of an army'; प्रणीः 'a leader'; ग्रामणीः 'head-borough'; अग्रणीः 'first'.
(Why is there cerebral ण in these words? Because the word ग्रामणी has a
cerebral ण in sūtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have
ण, as also by sūtra VIII. 4. 3). राज्—विराट् 'splendour'; सम्राट् 'emperor'
(the letter ण is added by VIII. 3. 25).

Var.—The letter ण replaces the न of the root नी 'to lead', when the
words 'agra' and 'grāma' are in composition with it, as अग्रणीः and ग्रामणीः।

२९७६ । भजो विवः । ३ । २ । ६२ ।

उपपदसर्वे चोपपदे भजेर्षिवः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ।

2976. The affix विव comes after the verb भज् 'to share'
when in composition with a word ending in a case-affix, whe-
ther it be an upasarga or not.

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sūtra. As अंश
भजते=अंशभाक् । Nom. sing. अंशभाक् 'sharing a portion. So also when in
composition with a preposition ; as प्रभाक् 'division'.

२९७७ । अदोऽन्नन्ते । ३ । २ । ६८ ।

विद् स्यात् । आत्मनस्ति आमात् । सस्यात् । 'अन्नन्ते' किद् । अन्नादः ।

2977. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,'
when in composition with a case-inflected word other than
अन्न 'food'.

Thus आत्मनस्ति=आमात् 'eating raw food'; सस्यात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as
an upapada, we have अन्नादः 'eating food', which is formed by the general
affix अण् (III. 2. 1.)

२९७८ । कूठये च । ३ । २ । ६९ ।

अदेर्विद् । पूर्वेषु सिद्धे वचनमपवादनाथस्य । कठयात् । आत्मनांसमसकः । कथं तर्हि 'कव्यादो-
ऽख्यप आधुरः' इति । पक्षवशांश्च शब्द उपपदेऽण् । उपपदस्य कव्यादेशः पृषोदरादित्वात् ।

2978. The affix विद् comes after the verb अद् 'to eat,' when
the word कव्य is in composition with it.

As कव्यनस्ति=कव्यात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sūtra, when this form could have been
obtained by the last sūtra also? To this the vārtika replies: 'This has
been made a separate sūtra in order to indicate that the rule of वाचस्प (III.
1. 94) does not apply here.' Therefore the affix अण् will not apply in the
alternative. If the affix अण् does not apply, how then we get the form
कव्यादः in the verse कव्यादोऽख्यप आधुरः (Amarakosha I. 1. 62) which is evident-

ly formed by the affix अण्? The affix अण् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked'; thus क्रव्यादः means a man who eats meat cooked and prepared, i.e., a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while क्रव्यात् means 'an animal which eats raw flesh'; the word क्रव्यादः in fact may be regarded as an irregular form falling under the पृषोदरादि class of sūtra VI. 3. 109. Thus पक्वमांस + अद् = क्रव्य + अद् the upapada pakvamāmsa is replaced by kravya irregularly under Prishodarādi.

२९७९ । दुहः कव्यञ्च । ३ । २ । ७० ।

कानदुघा ।

The affix कप् comes after the verb डृह् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter च replaces its final.

As कानदुघा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

चन्दसीति निवृत्तश्च । ननिन्द्वनिव्वनिव्विन् एते प्रत्यया धातोः स्युः ।

2980. These affixes viz. ननिच्, क्वनिप्, वनिप्, and बिच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word चन्दसि is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment इद्. This is answered by the next aphorism.

For examples of this sūtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेड्वशि कृति । ७ । ३ । ८ ।

वशादेः कृत इयन स्यात् । शृ । शुशर्मा । प्रातरित्वा ।

2981. The augment इद् is not added to a kṛit-affix beginning with a sonant consonant (वश् pratyāhāra).

As शु + शृ 'to injure' + ननिच् = शुशर्नच्, 1st. sing. शुशर्मा 'who destroys well i.e., destroys sin or ignorance'. प्रातर् + इ 'to go' + क्वनिप् = प्रातर् + इत् + वच् (VI. 1. 71) = प्रातरित्वन्, 1st. sing. प्रातरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विड्वनोरनुनासिकस्यात् । ३ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओणु । अद्यावा । विच् । सेट् । रेट् ।
सुगण् ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the विट् or वच्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अञ्जाः, गोजाः, श्वतजाः, अद्रिजाः, गोषाः (e.g. गोषा इन्द्रोन्मुषा असि Rv. IX. 2. 10), कूपखाः, शतखाः, सदृक्खाः, दयिकाः, अग्रेणा उन्नेतृषाश्च ॥ The affix विट् (which is totally elided) is added under III, 2. 67. The स of सच् is changed to ष by

VIII. 3. 108. in नीचा ॥ With the affix वृ we have the following:—विजावा अग्रेजावा (III. 2. 75). The repetition of the word अनुनासिक in this sūtra shows that the limitation of anudāttopadeśa, &c., which applied to the अनुनासिक of sūtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2. 75. S. 2980.

वि + जन् + वनिप् = वि + जा + वृ (VI. 4. 41) = विजावृ. 1st sing विजावा 'who brings forth'. अग्रेजावा 'who goes before'. So also from √ओच् Bhuādi 482 we have ओच् + वृ = ओ + जा + वृ = जवावृ. Nom. S. जवावा । रिप् + विप् = रेप् (VII. 3. 86) 1st sing. रेह् 'who injures'; as in रेहसि पर्य नयेः (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from √रुश् with विच्, the form is रोट् । So also सुगृ formed by विच्

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upadada. As पीवा, पीवा.

The words 'are seen' in this sūtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we see a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३ । क्तिप् । ३ । २ । ७६ ।

अयमपि दृश्यते । 'सत्सु द्विप्' (२९७५) इति त्वस्यैव प्रपञ्चः । उखास्वत् । पर्यध्वत् । वाहन्नट् ।

2983. And the affix क्तिप् is also seen after all verbs, whether having an upadada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As उखायाः संसते = उखास्वत् (VI. 4. 24) 'falling from the pot'; पर्यध्वत् 'falling from the leaves'; वाहाद् अरयति = वाहन्नट्, 1st. sing. वाहन्नट् 'falling from a car'. The हा is long by VI. 3. 137. See Rig. Ved. 1. 3. 8.

२९८४ । अन्तः । ८ । ४ । २० ।

पदान्तस्वानन्तिर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्याभिनवितात्पक्षेत् । हे प्राण् । 'याव इत्' (२९८६) इतीत्वम् । नित्राणि, यास्ति नित्रयोः । * आयावः षयी उपधाया इत्वं वाच्यम् * आयीः । इषोरात्वे । गीः । पुः ।

2984. The ण of अण् is changed into ण, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As हे प्राण् ! हे पराण् !! ॥ This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final ण् in a pada is not changed into ण ॥ The word अन्तः in the sūtra is to be understood to be equivalent to पदान्तः, and the rule applies when the word is in the vocative case.

The word प्राण् is a क्विप् formed word, and the ण् final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the ण् is padânta, it would be dropped; and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sūtra.

By VI. 4. 34. S. 2486, the आ of √शास् is changed to इ before क्विप् । As मित्रशीः=मित्राणि शास्ति । The stem is मित्रशिष् nom. मित्रशीः ।

Vārtika :—The आ of शास् preceded by the preposition आङ् is changed to इ before क्विप्. As आशीः from आशिष् । Similarly are formed गीः and पुः with the affix क्विप्. The crude forms are गिर् and पुर ।

२९८५ । इत्समन्त्रिक्विप् च । ६ । ४ । ९७ ।

एषु आदेशस्त्वः स्यात् । तजुच्छत् । 'अनुनासिकस्य क्विप्' (२६६६) इति दीर्घः । 'नो नो चातोः' (३४९) । प्रतात् । प्रशान् । 'छ्वोः' (२५६९) इच्छत् । अक्षदूः । 'उवरत्वर' (२६५४) इच्छत् । ज्ञः । ज्ञरी । ज्ञरः । हः । हू । ऊट् । वृद्धिः । जनानवतीति जनौ । जनावौ । जनावः । नूः । नुवौ । नुवः । नुनूः । नुनूवौ । नुनूवः । 'रास्तेपः' । (२६५५) । मूर्च्छानूः । मुरौ । मुरः । पूर्वौ । पूः ।

2985. The penultimate of छदि is shortened before the affixes इप्, न्, अन् and क्विप् ॥

Thus छदिष्, छद्मन् (neuter), छन्नस्, धानच्छत् and उपच्छत् ॥ The first three are Unādi affixes.

As तजुच्छत् ।

'From the roots तच् and शच् with affix क्विप्, are formed प्रतात् and प्रशान्; thus प्रशच्+क्विप्=प्रशान्+क्विप्=(the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) प्रशान् (च् changed to ञ् by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is प्रतात् ।

From the दिव् 'to play', with affix क्विप्, is formed अक्षदूः 'dice-player' ? The व् is changed to ऊ by VI. 4. 19. S. 2561. Thus अक्षदिव्+क्विप्=अक्षदिऊ+क्विप् ।

From the roots उवर् and त्वर् with the affix क्विप्, are formed ज्ञर् and हर्, the व् is changed to ऊ by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus: N S. ज्ञः । d. ज्ञरी । pl. ज्ञरः । Nom. S. हः । d. हरी । pl. हरः । From स्त्रिष् (S. 2654) is obtained नूः with क्विप्) From the root अक् (S. 2654) is derived ऊः with क्विप्. Thus अक्+क्विप्=अ+ऊट्+क्विप्=ऊः । d. उवौ । pl. उवः । With the upapada जन we have जन+अक्+क्विप्=जन+ओ=जनौ with the वृद्धि. It is declined. Nom. S. जनौ । d. जनावौ । pl. जनावः ।

From नक् (S. 2654, with क्विप्) is obtained नूः, declined as Nom. S. नूः । d. नुवौ । pl. नुवः । But नुनूः, d. नुनूवौ, pl. नुनूवः

From मुच्छर् (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with क्विप् नूः । नूरी । pl. नूरः । From √पूर्वी we get Nom. S. पूः । d. पूरी । pl. पूरः ।

२९८६ । गमः कौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गगतः । ‘ * गमादीनामिति वक्तव्यम् * ’ परीतत् । संयत् । सुमत् ।
‘ * ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च * ’ । अग्रेगूः । अग्रेभूः ।

2986. The nasal of गम् is always elided before विव ॥

Thus अङ्गगतः, कलिङ्गगतः, अञ्चगता हरयः ॥ The त् is added by VI. 1. 71.

Vart.—It should be stated of गम् and the rest. The elision takes place here also संयत् परीतत्, सुमत् ।

Vart.—The nasal of गम्, &c., is elided before ऊङ् : as, अग्रेगूः, अग्रेभूः ॥

२९८७ । स्यः क च । ३ । २ । ११ ।

धात्विक्वप् । शंस्यः । शंस्याः । ‘ शनि धातोः—’ (२९२८) इत्वचं धाधितुं सूत्रम् ।

2987. The affixes क and क्विप् come after the verb स्या when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1. 4. स्या would have taken क and by III. 1. 75. it would have taken क्विप् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sūtra III. 2. 14. S. 2923 prohibited the sūtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sūtra removes that prohibition. Thus शंस्यः and शंस्याः But for this sūtra, this form could not have been evolved; for, with the upapada यच्, the verb स्या would have taken the affix अच् by III. 2. 14.

२९८८ । सुप्याजातौ शिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । १८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्शिनिः स्यास्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी । ‘अजातौ’ किम् । ब्राह्मणानामन्त्रयिता । ‘ताच्छील्ये’ किम् । उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोपसर्गभिन्न एव सुपि शिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङ्घ्रि सर्वेऽपसंख्यानमिति पठितम् । हरदत्त-भाषवादिभिश्च तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यम् । मसिद्धश्चोपसर्गोऽपि शिनिः । ‘स वभूवोपजीविनाम्’ । ‘अनुयायिवर्गः’ । ‘पतत्यधो धाम विसारि’ । ‘न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः’ इत्यादौ । ‘ * साधुकारिण्युपसंख्यानम् * ’ । ‘ * ब्रह्मणि घटः * ’ । अताच्छील्यार्थं धातौ कङ्क्ष्यम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

2988. When ‘habit’ is to be expressed, the affix शिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उष्ण + भुङ् + शिनि = उष्णभोजिन्, 1st. sing. उष्णभोजी ‘who eats his meal hot.’ So also शीतभोजी, &c.

Why do we say ‘when it does not mean a genus’? Witness ब्राह्मणानामन्त्रयिता ‘the inviter of Brâhmanas.’ We cannot form ब्राह्मणानामन्त्रयी ।

Why do we say ‘when habit is to be expressed’? Witness उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् ‘he sometimes eats hot.’ The author of the Kâsikâ vṛtti says that

though the anuvṛitti of the word 'sup' was understood in this aphorism, its repetition here declares that the upasargas are not included and he gives the following vārtikā :—

Vart.—The verb आबु in composition with the preposition उद् or प्रति should be enumerated as taking this affix. As उदाहारिन्, fem. उदाहारिणी, 1st. plural उदाहारिण्यः. So also प्रत्याहारिणी, pl. प्रत्याहारिण्यः. Haradatta and Mādhava have followed Kāsika in this respect.

This is however, against the Bhāshya and should be discarded. Moreover this affix comes even with upasargas. As अनुवायिन्, अनुजीविन्, उपजीविन्, &c. As in the verse सदनुवायिजीविनाम् ; अनुवायिवर्गः । पतास्यथो धाम विचारि । नववर्गनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः ।

Vart.—So also when the sense is having skill in such and such action'. As चाबुकारी 'excellent worker'; चाबुदायी 'giving liberally.'

Vart.—So also after the verb वद् preceded by ब्रह्म. As ब्रह्मवादिन् in ब्रह्मवादिनो वदन्ति 'the knowers of Brahma say'. These two vārtikas cover cases where there is not the sense of 'habit'.

२९८९ । कर्तव्युपमाने । ३ । २ । ७९ ।

विनिः स्यात् । उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तु उपमानम् । उच्छद् इव क्रियति उच्छद्कोशी । प्वांश्चरावी । अताच्छील्यार्थं जात्यर्थं च सूत्रम् । 'कर्तरि' क्त्वि । अनुपानिव भवयति माषाद् । 'उपमाने' क्त्वि । उच्छद्ः क्रियति ।

2989. The affix विनि comes after a verb when it is in composition with a word denoting an object of comparison, expressing the agent, the sense of the affix being 'doing something like that', that is to say, when the upapada agent is the standard of comparison of the agent denoted by the word to which the sense of the affix refers.

Thus उच्छद् इव क्रियति = उच्छद्क्रियन् 'who makes a noise like a camel'; प्वांश्चराविन् 'who makes a noise like a crow'.

This sūtra applies where 'habit' is not indicated; or where 'genus' is denoted in opposition to the last aphorism.

Why do we say 'when expressing the agent'? Witness as अनुपानिव भवयति माषाद् 'he eats masha like apūpa'. Here अनुप is object and not agent, and hence no composition takes place.

Why do we say 'denoting a standard of comparison'? Otherwise there will be no composition. As उच्छद्ः क्रियति 'the camel makes noise'.

२९९० । ब्रते । ३ । २ । ८० ।

विनिः स्यात् । स्थण्डिलशादी ।

2990. The affix विनि comes after a verb, in composition with a word ending in a case-affix, when 'vow' is meant.

The word व्रत means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As स्वपिडलयाविद् 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' अत्राहुभोजिद् 'who has vowed not to eat during the performance of a Srâddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As स्वपिडले शेते देवदत्तः 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sūtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । बहुलसाभीक्ष्ये । ३ । २ । ८१ ।

पौनःपुन्ये दोत्ये शुष्पपदे चिनिः । वीरपायिष उयीनराः ।

2991. The affix चिनि comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word आभीक्ष्य means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As कषायपायिषो गान्धाराः 'the people of Gândhâra are kashâya-drinkers'. कषाय + पा + चिनि = कषाय + पा + युक् + चिनि (VII. 3. 33.) So also वीरपायिष उयीनराः 'the people of Usinâra are milk-drinkers'. वीरीर-पायिषो बाह्लीकाः 'the people of Bâhlika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sūtra, this affix is not applied in other places, as in the following :- कुक्कशाचखादः 'a grain eater'.

२९९२ । मनः । ३ । २ । ८२ ।

सुपि सम्यतेर्चिनिः स्वात् । दर्शनीयमानी ।

2992. The affix चिनि comes after the verb मन् 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'supi' is understood in this sūtra. As दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; सोमनसमानी 'who thinks himself beautiful'.

Note.—The verb मन् belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjugation: because the anuvṛiti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divâdi or Tanâdi मन् the resulting form would be the same, namely, मानिद्. But not so in the next aphorism, where before the affix ख्य there would be difference of form owing to the vikarâṇa, i. e., in the 4th conjugation ख्यन् would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

२९९३ । आत्ममाने खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्मेके मनते वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश्च स्वात् । चादिगुणिः । परिङितमात्मानं मन्यते परिङितमन्यः । परिङितमानी । 'खित्यनव्ययस्य' (२९४३) । कालिमन्या । 'अनव्ययस्य' कित् । दिवा-मन्या ।

2993. And the affix खश्च comes after the verb मन् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्ममान means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix खिनि may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; परिङितमन्यः or परिङितमानी 'who thinks himself learned'.

२९९३ । क । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश्च by VI. 3. 66. S. 2943. Thus कालिमन्या । Why do use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इजन्तादेकाचोऽस्यात्स च स्वादात्मवत्खित्ते परे । 'ओतोऽम्प्रत्ययोः' (२८५) । गामन्यः । 'वाच्ययोः' (३०२) । खियमन्यः । खीमन्यः । नृ । नरमन्यः । भुवमन्यः । खियमात्मानं मन्यते खिमन्यं कुलम् । भाष्यकारवचनाच्छ्रीयवदस्य इत्येव युक्तमोदभावश्च ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a खित् affix, receives the augment इच्, which is added in the same way as the affix अच् of the Accusative singular.

The word अच् is to be repeated here thus इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ॥ Thus गामन्यः, खीमन्यः or खियमन्यः, खियमन्यः, भुवमन्यः ॥ By force of the atideśa अम्प्रत्ययवत्, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also : viz : the substitution of long आ, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इयङ् and उवङ् । As आ-गामन्यः (VI. 1. 93. S. 285.) ; पूर्वसवर्ण as खीमन्यः (VI. 1. 107. S. 194.) ; guṇa, as, —नरमन्यः (VII. 3. 110 S. 275) from नृ । And इयङ् and उवङ्, as खियमन्यः, भुवमन्यः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्) ? Observe त्वन्नमन्यः ॥ Who do we say 'a monosyllable' ? Observe लेखात्रुमन्यः ॥

The affix **अच्** is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this **अच्** also be elided when **स्त्री** is treated as Neuter? As **अविद्यमानं मन्यते ब्राह्मणकुलं = अविद्यमान्यस् or अविद्यमान्यः** ॥ The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of **स्त्री**, and the absence of **अच्** and **बुच्** augments.

२९९५ । भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयम् । 'वर्तमाने लट्' (२९५०) इति यावत् ।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an *adhikāra* or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose *anuvṛitti* is also understood throughout the subsequent *sūtras*; see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism: 'after the verb **यञ्**, when the word in composition is in the instrumental case, the affix **णिनि** is employed. Here to complete the sense we must read into the *sūtra*, the words 'with the sense of past time'. As **अग्निष्टोमेनेष्टवाद् = अग्निष्टोमवाजिद्** 'who has sacrificed with an Agnishtoma or a five-day series of offerings'.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As **अग्निष्टोमेन वज्रति** 'he sacrifices with Agnishtoma':

२९९६ । करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करण उपपदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिः स्यात्कर्तरि । सेनेनेष्टवान् सोमवाजी । अग्निष्टोमवाजी ।

2996. The affix **णिनि** comes after the verb **यञ्** 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrumenal case.

The *anuvṛitti* of **णिनि** and not of **खञ्** is to be read into this *sūtra*. As **अग्निष्टोमवाजिद्** 'who has sacrificed with Agnishtoma.' Here Agnishtoma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also **सोमवाजिद्** ।

२९९७ । कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

पितृव्यघाती । कर्मणीत्येतत् 'सहे च' (३००६) इति यावदधिक्रियते ।

2997. The affix **णिनि** comes after the verb **हृ** 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

As पितृव्यघातिन् 'who has killed his paternal uncle'; हृत् + णिनि = घृत् + णिनि (VII. 3. 54.) = घृत् + णिनि (VII. 3. 32.) = घातिन् (VII. 2. 116.)

This affix is employed only when censure is implied. Therefore it is not employed in चोरं हतवान् 'he has killed the thief'.

The anuvṛitti of the word कर्त्तव्य of this aphorism extends up to sūtra III. 2. 96, S. 3006.

२९९८ । ब्रह्मभ्रूयावृत्रेषु क्विप् । ३ । २ । ८१ ।

एषु कर्त्तव्यपदेषु हन्तेभूते क्विप्स्यात् । ब्रह्महा । भ्रूयाहा । वृत्रहा । 'क्विप्' (२९८३) इत्येव सिद्धे नियमार्थनिर्देशः । ब्रह्मादिव्येव हन्तेरेव भूत एव क्विप्वेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । ब्रह्मादिव्येव क्विप्वेति द्विविधो नियम इति भाष्यम् ।

2998. The affix क्विप् comes after the verb हृत् 'to kill' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition: ब्रह्म 'a Brāhmana,' भ्रूय 'at foetus' and वृत्र 'Vritra'.

As ब्रह्महृत् 1st. sing. ब्रह्महा 'who has killed a Brāhmana'; भ्रूयाहा 'who has killed a foetus'; वृत्रहा 'who has killed Vritra,' i.e., Indra'.

Since by sūtra 2983, the affix क्विप् was ordained to come after all verbs, and therefore would have come after the verb हृत् also, where is the necessity of the present aphorism? This aphorism makes a niyama, i.e., the verb हृत् takes the affix क्विप् only when it is composition with the words ब्रह्म, &c. Four-fold restriction is here intended according to the Kāśikā:—

(1) When हृत् has, as upapada, the words ब्रह्म, &c., and not any other word; as पुरुषं हतवान् 'he has killed the man'.

(2) When the words ब्रह्म, &c., are upapadas of any other verb than हृत्, then this affix is not employed; so that the verb must be हृत्; thus ब्रह्माचीतवान् 'he has read the Veda'.

(3) The क्विप् is the only affix to denote past time in the case of हृत् preceded by ब्रह्म, &c., and no other affix can be employed in this sense.

(4) This is employed only in the past tense and not in any other tense; as ब्रह्महन्ति or हन्तिष्यति 'he kills or will kill the Brāhmana'. According to the Bhāṣhya, the niyama is two-fold only namely 2 and 3, i.e. the upapadas must be Brāhmāna, &c., and the affix must be क्विप्.

२९९९ । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृजः । ३ । २ । ८२ ।

सुकर्मादिवु च कृजः क्विप्स्यात् । त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका । सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । क्विप्वेति नियमात्कर्म कृतवानित्यन्नायम् । कृज एवेति नियमान्मन्त्रधीतवान्मन्त्राध्यायः । अत्र न क्विप् । भूत एवेति नियमान्मन्त्रं करोति करिष्यति चेति विवक्षायां न क्विप् । स्वादिभ्योऽेति नियमाभावादन्यस्मिन्मन्त्रपुण्यपदे क्विप् । शास्त्रकृत् । भाष्यकृत् ।

2999. The affix **क्विप्** comes after the verb **कृ** 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition :—**सु** 'well', **कर्म** 'action', **पाप** 'sin', **मन्त्र** 'hymn' and **पुण्य** 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except **सु** which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As **सुकृत** (VI. 1. 71) 'who has done well'; **कर्मकृत** 'who has done all works'; **पापकृत** 'who has committed sins'; **मन्त्रकृत** 'who has made a mantra'; **पुण्यकृत** 'who has done virtuous actions'.

This sūtra also ordains a restrictive rule or *niyama*. Three-fold restriction is intended here according to the Kāśikā: namely, restrictions with regard to past time, root **कृ** and the affix; but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be **क्विप्**, we have no **अण्** in **कर्मकृतवाद्** ॥ 2. The root must be **कृ**, we have **मन्त्राध्यायः = मन्त्रमधीतवाद्**. Here there is no **क्विप्**. 3. The time must be *past*. Therefore no **क्विप्** in the Present or Future; as **मन्त्रं करोति** or **करिष्यति**. There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these **सु**, **कर्म**, &c., are upapadas. As, **शास्त्रकृत** 'who has made Scriptures'; **भाष्यकृत** 'who has made a commentary'. The **क्विप्** is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे सुजः । ३ । २ । ८० ।

सोमसुद । चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ।

3000. The affix **क्विप्** comes after the verb **सु** 'to press out juice', with the sense of past time, when the word **सोम**, in the accusative case, is in composition.

As, **सोमसुद** 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual **सोमसुता**; 1st. plural **सोमसुतः** ।

This sūtra is also for the sake of making a *niyama* of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, *i.e.*, as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the Kāśikā. So also in the next sūtra.

३००१ । अग्निचेः । ३ । २ । ८१ ।

अग्निचित् ।

3001. The affix **क्विप्** comes after the verb **अग्नि** 'to collect' with the sense of past time, when the word **अग्नि**, in the accusative case, is in composition.

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ; 1st. plural अग्निचितः ।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२ । कर्मण्युपधाख्यायाम् । ३ । २ । ९२ ।

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः विवत्स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायात् । श्येन इव चितः श्येनचित् ।

3002. In expressing an object the affix विवप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चेः and कर्मणि are understood in this sūtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As श्येनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk'; कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word आख्या indicates that these words are rudhi words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names; that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called श्येनचित्, and so on.

३००३ । कर्मणीनिविक्रियः । ३ । २ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे विप्रवर्तकीणातेरितिः स्यात् । ' * कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम् * ' सोमविक्रयी । घृतविक्रयी ।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विकृ 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vāricita.—The repetition of the word कर्मणि in the sūtra, though its anuvṛitti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As सोमविक्रयिन् 'the seller of soma plant'; घृतविक्रयिन् 'the seller of liquors'; employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in धान्यविक्रायः 'the seller of paddy'.

३००४ । दृशेः कनिप् । ३ । २ । ९४ ।

कर्मणि भूत इत्येव । पारं दृष्ट्वात् पारदृशत्वात् ।

3004 The affix कनिप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

As मेरुदृशव् 1st sing. मेरुदृशवा 'who has seen the Meru'. पारदृशवा 'who has seen the end or the other side'

Though the affix क्वनिप् was valid by sūtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृजः । ३ । २ । ९५ ।

क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितपर्ययः । राजानं योधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

3005. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् 'to fight' and कृ 'to make' with a past signification, when the word राजन् 'king' is in composition, in the accusative case.

How can the verb युध्, which is an intransitive verb, govern an object? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the क्तिच् affix latent. As राजयुध्वन्, 1st. sing. राजयुध्वा (VII. 2. 7.) 'who has caused the king to fight'; राजकृत्वन्, 1st. sing. राजकृत्वा (VI. 1. 71.) 'who has made a king'.

३००६ । सहे च । ३ । २ । ९६ ।

कर्मणीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

3006. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् and कृ, with a past signification, when the word सह 'with,' is in composition.

The anuvṛitti of karmani ceases.

The word सह, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As सहयुध्वन् 'who has made to fight with', सहकृत्वन् 'who has done any thing along with another'.

३००७ । सप्तम्यां जनेडेः । ३ । २ । ९७ ।

सरसिजम् । सन्दुरायां जातोऽसन्दुरजः । 'हयापोः' (१००१) इति ह्रस्वः ।

3007. The affix ड comes after the verb जन् 'to be produced', with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case.

As सरसिजम् । So also उपसरे जातः = उपसरजः । जन् + ड = ज् + ञ (VI. 4. 143) = ञ 'born of the first conception'; सन्दुरजः 'born in the stable'. Here सन्दुरा is shortened to सन्दुर by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपत्तौ जनेडेः स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

3008. The affix ड comes after the verb जन्, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

As बुद्धिजः 'born through understanding'; संस्कारजः 'born of habit'; दुःखजः 'born through pain'. अदृष्टजः "result of the past karmas (adrishṭa)."

Note.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe हस्तिनो जातः 'born of elephant'; अश्ववाक्जातः 'born of horse'.

३३०९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ ।

'प्रजा स्यात्संततौ जने'

3009. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As प्रजाः 'people', or 'a son'; as in the sentence प्रजास्यात्संततौ जने (Amarakosha III. 3. 32.)

३०१० । अनङ् कर्मणि । ३ । २ । १०० ।

अनुपूर्वाञ्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुबध्य जाता पुमनुजा ।

3010. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when the root takes the preposition अनु and is compounded with a word in the accusative case.

As पुमनुजा 'a girl born after the male child, i. e., a girl having an elder brother'; स्त्र्यनुजाः 'a boy born after the female child, i. e., a boy having an elder sister'.

३०११ । अन्येष्वपि दृश्यते । ३ । २ । १०१ ।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्हः स्यात् । अजः । द्विजः । ब्रह्मणजः । अपिशब्दः सर्वोपाधिष्वभिचार्यः । तेन चात्यन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित् । परितः खाता परिखा ।

3011. The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sūtras.

Thus the locative case has been dealt with in sūtra III. 2. 97; but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जायते = अजः 'unborn'; द्विर्जातः = द्विजः 'twice-born'.

Thus, it is said in sūtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ब्राह्मणजो धर्मः; सन्नियजं युद्धम् ।

It is declared in sūtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix ड comes after the compound verb जन्. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative; as अग्निजाः or परिजाः 'born or produced all round, i. e., hair'.

It is declared in sūtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb अनुज् this affix is employed'. But it may also be employed when no object is in composition. As अनुजः 'born after, i. e., younger brother'.

The force of the word अपि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As परितः खाता = परिखा 'a moat' (literally that which has been dug all round); आखा 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवतू निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतो निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishthā.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावकर्मणोः क्तः । 'कर्तरि कृत' (२८३२) इति कर्तरि क्तवतुः । उकावितौ । स्नातं भवा । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

3013. The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' i. e., it is Passive Participle; while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67. S. 2832. The उ and क's are इत्, the real affixes are त and वत् । As स्नातं भवा 'bathed by me'. स्तुतस्त्वया विष्णुः "Vishnu was praised by thee." विष्णुर्विश्वं कृतवान् 'Vishnu made the universe'. As कृ + क्त = कृतम् 'made'; कृ + क्तवतु = कृतवत्, 1st. sing. कृतवान् 'done'; so also भुक् and भुक्तवान् 'eaten'.

३०१४ । निष्ठायामण्यदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

ण्यदर्थे भावकर्मणो ततोऽन्यत्र निष्ठायाम् द्वियो दीर्घः स्यात् ।

3014. A long is substituted for the इ of णि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in ण्यत् ।

Note.—The force of ण्यत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of ण्यत्, the vowel of णि is lengthened. Thus आसीणः, प्रसीणः, परिशीणः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive णि to denote the agent (III. 4. 72). Thus प्रसीणमिदं देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do

we say 'not having the force of यवत्?' Observe अक्षितमविनाशेष्टः ॥ Here त is added with the force of condition, and akshitam means 'imperishable'. The vowel not being lengthened the त is not changed to न (VIII. 2. 46).

३०१५ । क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्तृणोस्तु क्षितः कामो मया । 'श्रुतः किति' (२३८९) । श्रितः—श्रितवान् । भूतः—भूतवान् । भुतः । ' * ऊर्णोर्जुवद्भावो वाच्यः * ' । तेन वृकात्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः । भुतः । वृतः ।

3015. The त of Nishṭhā is changed to न, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीणाः क्लेशाः; क्षीणो जाल्मः; क्षीणस्तपस्वी ॥ The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,?' Observe अक्षितमविनाशेष्टः ॥ The word अक्षितं is formed with क्त in the sense of भाव and means 'imperishable'. The Nishṭhā being added in the sense of यवत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि क्षये and क्षि निवासगत्यौः ॥ As क्षितः कामो मया ॥ See also the commentary of Sāyana on अक्षितो तितः सनेदिचं वाजसिन्धुः सहुस्त्रिणं (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क । श्रुतः किति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Karika:—वाच्य ऊर्णोर्जुवद्भावो यद्ग्रसिद्धिः प्रयोजनम् । आनञ्च प्रतिषेधार्थमेकाचक्षेडु-पग्रहात् ॥

3015A. The augment इट् is not added to an affix having an indicatory क्, when it comes after the root क्षि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, ऋ or ॠ in the Dhātupāṭha.

As श्रित्वा, श्रितः, श्रितवान् ॥ So also with roots ending in उक् vowels: as वृत्वा, वृतः, वृतवान्; लृत्वा, लूनः, लूनवान्; वृत्वा, वृतः, वृतवान्; तीर्त्वा, तीर्णः, तीर्णवान्; ॥ भूतः । भूतवान् । भुतः ॥

Why 'क्षि and उक् ending roots only'? Observe विदितः ॥ Why having an indicatory क्? Observe अयिट्, अयितुश्, अयितव्यश् ॥ Some read two क's in the sūtra and would apply it to the indicatory ग् also, as भूषण् (III 2. 139).

Kārikā:—ऊर्णु is treated as if it was नु, when the affix यद् is to be applied, आस् is to be prohibited, or इट् is to be debarred.

The √ ūṇu being thus treated as a monosyllabic root, does not get इट् । Thus ऊर्णुतः । So also वृतः । वृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । श । 'श्रुत इट्' (२३८०) । रपरः । खटवश् । यीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वान्नेह । कृतस्वापत्यं कार्तिः । निम्नः । क्षिप्तः ।

3016. After र and द, for the त of the participial suffix त and तवत्, there is substituted न, and the same substitution takes place also for the preceding द ॥

After र:—अस्तीर्णस्, विस्तीर्णस्, विधीर्णस्, निगीर्णस्, अवगूर्णस् ॥ Thus from √गृह् we get गृ + क्त = शि + क्त (VII. 1. 100. S. 2390) = शिर् + क्त. (I. 1. 51. S. 70) शिर् + न (VIII. 2. 42. = S. 3016) = शीर्णः ।

Note.—Why do we say “after र and द”? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word र here does not denote the common sound र, which would include ऋ also, but the consonant र ॥ But even if र be taken a common sound-name including र and ऋ, yet the र change does not take place in कृत, &c., because between त and the र sound, there intervenes vowel-sound इ, for ऋ is sounded not like pure र, but र + a vowel sound.

Note.—Why do we say “of the Participial suffix”? Observe कर्त्ता, इर्त्ता ॥

Note.—Why do we say “for the त”? Observe चरितस्, इरितस् ॥ Here the त of the Nishṭhâ does not follow immediately after र the augment इद् intervenes.

Note.—Why do we say “of the preceding”? The succeeding द will not be changed. As भिन्नवद्भ्यास्, भिन्नवद्भिः ॥

In the word कर्त्तिः the descendant of कृतः the त of Nishṭhâ is immediately preceded by र, but no change has taken place, because the Vṛiddhi, by which कृ is changed to कार्, is Bahiranga and consequently asiddha, and for the purposes of न change, the र so obtained is invalid. For the Vṛiddhi is ordained because of the ञ् of इञ् added to कृत; and it lies outside of the nishṭhâ त, and so is Bahiranga.

After दः—भिन्नः, भिन्नवान्, छिन्नः, छिन्नवान् from निद् and छिद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो धातेर्यएवतः । ८ । २ । ४३ ।

निष्ठातस्य नः स्यात् द्राणः । स्त्यानः । स्लानः ।

3017. For the त of the Nishṭhâ there is substituted न, after a root ending in आ and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from √द्रा कुत्सायास् we have प्रद्राणः, प्रद्राणवान् ॥ स्त्यानः ॥ स्लानः, स्लानवान् from स्लै ॥ These roots द्रा and स्ला end in आ, have a conjunct consonant in the beginning, one of which is a semi-vowel र and ल ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लृजादिभ्यः प्राग्वत् । लृजः । ल्वा । ‘ग्रहिज्या’ (२४१२) । जीनः । ‘*दुग्धोर्दीर्घश्च *’ । ‘दु गतौ’ । दूनः । ‘दुद् उपताप’ इत्ययं दु न युज्यते साधुबन्धकत्वात् । ‘दुदतया दुतया’ इति साधः । गुनः । ‘* प्रजो विनाशे *’ । प्रना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । प्रतमन्वत् । ‘* सिनोतेर्ग्राधकर्नकर्तृकस्य *’ । सिनो ग्राधः । ‘ग्राध इति किच् । सिता पात्रेन सूकरी । ‘कर्न कर्तृक-’ इति किच् । सिनो ग्राधो देवदत्तेन ।

3018. The त् of Nishṭhā is changed to न्, after the root लृ and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kryādi class, and commence from लृञ्छेदने (IX. 13) and end with वृ वरणे (IX. 32).

Thus लूनः, लूनवान्, धूनः, धूनवान्, from ज्या जीनः, जीनवान् the vocalisation is by VI. 1. 16. S. 2412.

Note.—After a root ending in ऋ or ॠ and after a root of Luādi class, the त् of the affix क्तिन् is changed to न्, like as in Nishṭhā. Thus कीर्तिः, गीर्तिः, श्रीर्तिः, लूतिः, धूतिः ॥ These are from कृ (IX. 26), गृ (IX. 28), शृ (IX. 18), लृ and धृ ॥

Vārt.—The vowel of the roots दुगतौ (Bhu. 991) and गु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishṭhā which is changed to न् ॥ As आहूतः, विगूतः ॥ The root दु 'to heat' (3va. 10) has an indicatory दृ and is therefore not taken. Its Nishṭhā त् is not changed to न् ॥ As दुतः in सुदुतया दुतया (Māgha).

Vārt.—The न् change takes place after पूञ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As पूना यवाः=विनष्टाः ॥ But पूतं चान्नं from पूञ् 'to purify' (IX. 12).

Vārt.—The same change takes place after the root सि वन्धने of Svādi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As सिनो ग्रासः स्वयनेव, i. e., where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. वध्यमानः पिरुडीक्रियमासो ग्रासो, यदा दध्वादिभ्यश्जन धर्मेण तत्रानुकूल्यं प्रतिपद्यते तदाऽवस्व प्रयोगः ॥ But when not used in this sense, we have सिता पाशेन सूकरी 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the ग्रास must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here : सिनो ग्रासो देवदत्तेन ॥

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजे भुजः । दुओरिव । उच्छूनः । ओहाक् । महीणः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । सूनः—सूनवान् । दूनः—दूनवान् । ओदिन्मध्ये डीङ्ः पाठसामर्थ्यान्नेट् । उच्छूडिनः ।

3019. The त् of Nishṭhā is changed to न्, after a root, which has an indicatory ओ in the Dhātupāṭha.

Thus from √bhuj o (Tud. 124), : भुजः । भुजवान् । √tu o śvi (Bhu. 1059) उच्छूनः । उच्छूनवान् । √o hāk (Juha 8) :—महीणः

So also ओलसजी—लसः, लसवान्, ओविजी—उद्विग्नः, उद्विग्नवान् ॥ ओप्यायी वृद्धौः—आपीनः, आ पीनवान् ॥

The roots सूङ् प्राणिमण्डवे (Div. 24) &c. are considered as ओदित See Divādi root 24. Thus, सूनः, सूनवान्; दूङ्—दूनः, दूनवान्; दीङ्—दीनः, दीनवान्; डीङ्—डीनः, डीनवान्; धीङ्—धीनः, धीनवान्; भीङ्—भीनः, भीनवान्; रीङ्—रीणः, रीणवान्, लीङ्—लीनः, लीनवान्, व्रीङ्—व्रीणः, व्रीणवान् ॥

The root डी which otherwise takes ङट् does not do so in the Nishṭhā as it is included in the ओदित class. Thus उच्छूडिनः ।

३०२० । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः इयः । ६ । १ । २४ ।

द्रवस्य सूर्ति काठिन्ये स्पर्शे चार्थे द्रविकः संसारणं स्वाग्निहायात् ।

3020. There is vocalisation of the semivowel of the root इय (इयै) 'to go' when the nishthâ affixes follow, when the sense is "coagulation" or "cold to touch".

The word द्रवमूर्ति means 'hardening of a fluid,' by coagulation, &c.

Thus इयै + क्त = यि + क्त । Now applies the following sūtra by which the nishthâ त is changed to न ।

३०२१ । श्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ४७ ।

इयैको निष्ठातस्य नः स्वादस्पर्शोऽर्थे । 'हलः' (२५५८) इति दीर्घः । शीनं घृतम् । 'अस्पर्शे' क्तिम् । शीतं जलम् । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः' क्तिम् । संशयानो वृश्चिकः शीतात्संकुचित इत्यर्थः ।

3021. The Nishthâ त is changed to न after इयै, but not when the Participle denotes 'cold to the touch.'

Thus यि + त = यि + न = शीनं (the lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559) as शीनं घृतं 'frozen butter'.

Why do we say 'not cold to the touch'? Observe शीतं जलम् 'cold water'. Why do we say 'there is vocalisation when meaning 'coagulation' and 'cold, to touch'? There is no vocalisation when the sense is not that of 'coagulation' or 'cold', as संशयानो वृश्चिकः 'the rolled up scorpion'. The short इ is lengthened in शीन, &c., by VI. 4. 2. S. 2559.

The word स्पर्श is a guṇa word formed by चञ्, and denotes the particular guṇa or sensation to be sensed through the organ of touch. In this sense it is derived from the root स्पृश् संस्पर्शने ॥ It also denotes a disease, derived from स्पृश् उपतपे ॥ There is nothing to show, what स्पर्श is meant in the sūtra. Explanation is the only refuge here.

३०२२ । प्रतेष्ट्व । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य इयः संसारणं स्वाग्निहायात् । प्रतिशीनः ।

3022. There is vocalisation of इय preceded by the upasarga प्रति, when the nishthâ affixes follow.

Thus प्रतिशीनः प्रतिशीनवान् ॥ This sūtra applies to cases where the words need not have the meaning of "coagulation" or "cold".

३०२३ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

इयः संसारणं वा स्यात् । अविशयानं अविशीनम् घृतम् । अवशयानोऽवशीनो वृश्चिकः । अवयवस्थितविभाषेयम् । तेनेह न । समवशयानः ।

3023. There is optionally the vocalisation of इय followed by the Nishthâ affixes, when the upasargas अवि and अव precede it.

Thus अभिशिनीन् or अभिशयानन् घृतं, अवशीनो or अवशयानो वृश्चिकः ॥ This option applies even when the word means "coagulation" and "cold". As (?) अवशीनं or अवशयानं घृतं, नेदः ॥ अवशीतो or अवशयानो वायुः, &c., अवशीतं or अवशयानमुदकं ॥

The पूर्व in this sūtra serves the same purpose as in VI. 1. 23. Thus अभिशिनीन् or अभिशयानं अवशीनीन्, अवशयानं ॥ The word पूर्व shows that it is a vyavasthita vibhāṣhā, hence there is no option allowed when अभि and अव are in the middle, as, समभिशयानं, समवशयानः ॥ Here we cannot have the alternative forms समभिशिनीन्, &c.

३०२४ । अऊचोऽनपादान् । ८ । २ । ४८ ।

अऊचो निष्ठातस्य नः स्यान्न त्वपादाने ।

3024. The Nishṭhā ण is changed to न, after अऊच्, but not when it is in connection with an Ablative case.

Thus समवनौ यकुनेः पादौ = सङ्गतौ ; तस्मात् पथवो ष्वक्ताः ॥ The इट् augment is not added in समवनः by the following.

३०२५ । यस्य विभाषा । ८ । २ । १५ ।

यस्य क्वचिद्विभाषयेद् विहितस्ततो निष्ठाया इष्यते स्वात् । 'उदितो घा' (३३२८) इति क्त्वायं सेट्त्वादिह नेट् । समवनः । 'अनपादाने' किञ् । उदक्तमुदकं कृपात् । नत्वस्यानिष्ठत्वात् 'बृश्च-' (२२४) इति षट्त्वे प्राप्ते । ' * निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेड्विधिषु सिद्धो वाच्यः ' । वृक्काः ष्वक्त्वायान् ।

3025. The Participial-affixes do not take इट्, after those roots, to which another suffix can optionally be added, with or without this augment ण ॥

That is, a root which is *option ally* Set before other affixes, is *invariably* aniṭ before Nishṭhā. Thus by VII. 2. 44, वल् consonant beginning affixes are optionally सेट् after the roots घृ, &c. The Nishṭhā after घृ, &c., will be *invariably* aniṭ. Thus विधूतः, विधूतवान् ; गूढः, गूढवान् ॥ By VII. 2. 56. S. 3328. the roots having an indicative उ, *optionally* are followed by Set क्त्वा ॥ The Nishṭhā after, उदित् roots will *invariably* be aniṭ as समवनः (from √añichu 't, honor').

No'.—By the vārtika तनि यदि इन्द्रिणाणामुपसंख्यातस्य the roots तद्, पत and इन्द्रि take optional इट् in the Desiderative (VII. 2. 49). Though पत is a root which thus *optionally* takes इट् in the Desiderative, yet its Nishṭhā is always सेट्, for Pāṇini himself has employed the word पतित in sūtra II. 1. 24, 38. According to Padamanjari this rule of यस्य विभाषा is anitya and not of universal application. Because had this rule been of universal application, then the root कृत which is *optionally* aniṭ by VII. 2. 57, would be *universally* aniṭ by the present sūtra : and there would be no necessity of reading it with a long ई in the Dhātupāṭha, as कृती छेदने (VI. 141) to make its nishṭhā aniṭ under VII. 2. 14.

Why do we say in S. 3024 'when not in construction with an Ablative case'? Observe उदकमुदकं कृपात् = उद्धृतं 'drawn out'.

The word व्यक्तश्च is from the root व्यक्तृ व्यक्तिप्रत्यय कान्तिगतियु, and not from the root व्यक्च्; and hence the Nishṭhâ is not changed.

The change of त into न is ordained by a Tripâdi rule (VIII. 2. 48. &c.) and therefore it is considered asiddha (VIII. 2. 1. S.12), and therefore the च् of √vraśch requires to be changed to च before त by VIII. 2. 36. S. 294. This is, however, prevented by the following.

Vart.—The substitute of the Nishṭhâ affixes should be considered as valid or siddha for the purposes of the rules relating to the (1) changing of च to च्, (2) accent (3) affix, and (4) इट् augment. As (1) वृक्णः, वृक्णवान् ॥ The root is ओवृञ्चु (Tudâdi 11) the indicatory ओ shows that the nishṭhâ त is changed to न (VIII. 2. 45. S. 3019). This nishṭhâ substitute is considered as valid or siddha, and the final of the root is not changed to च, as it otherwise would have been by VIII. 2. 36. S. 294. for न would have been still considered as त or a कल् letter. The equation is as follows :—चरच् + त = चरच् + त (VI 1. 16) = चरच् + न (VIII. 2. 45) = वृच् + न (VII. 2. 29) = वृक् + न (VIII. 2. 30) = वृक्णः (VIII. 4. 1) The च् is changed to क् by VIII. 2. 30, by considering न as asiddha and therefore equal to त of a कल् letter. Thus it will be seen that this न is असिद्ध for the purposes of rule VIII. 2. 30, but it is सिद्ध only for the purposes of rule VIII. 2. 36.

३०२६ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । ७५ ।

पूर्वेषु नूतन्ये प्राप्ते तदनावो निपातयते । परिस्कन्दः । 'प्राच्य-' इति किच् । परिस्कन्दः-परिस्कन्दः । 'परेष्व' (२३१६) इति विकल्पः । 'स्तन्मे' (२२७२) इति षत्वे प्राप्ते ।

3026. The word परिस्कन्दः is used without the cerebral change in the country of Eastern Bharata.

This is an anomaly. The च required by the VIII. 3. 74. S. 2399 is prohibited. The other form is परिस्कन्दः ॥ The word परिस्कन्द is formed by the affix अच् or it is a Nishṭhâ, the त being elided. The word भरत qualifies the word प्राच्य ॥

Prof. Bohtlingk translates it "परिस्कन्द is seen in the usage of the Eastern People and the Bharata". He bases his construction on the sūtras II. 4. 66, and IV. 2. 113, where प्राच्यभरतेषु means "the Eastern People and Bharata".

Why do we say 'Eastern'? Observe परिष्कन्दः or परिस्कन्दः । The double form is by the option of VIII. 3. 74. S. 2399.

The च of √स्तन्व required to be changed to च by VIII. 3. 67. S. 2272. The following sūtra prevents that.

३०२७ । प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च । ८ । ३ । ११४ ।

अत्र पठ्यं न स्यात् ।

3027. The words प्रतिस्तब्ध and निस्तब्ध are anomalous.

In these words the च is not changed to ञ, though so required by VII. 3. 67. S. 2272.

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् । ८ । २ । ४९ ।

दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाच् । द्वयनः । विजिगीषायां तु । द्वयत्तच् ।

3028. The Nishṭhâ त is changed to न, after दिव् when the sense is not that of 'play'.

The word विजिगीषा means "desire of conquest or gain", but here it means "gambling".

Thus आदूनः, = औदरिकः, परिदूनः = चीनः ॥ Why do we say "when it does not mean to play"? Observe द्वयत्तं वर्तते ॥ Here the throwing of dice is with the desire of winning or gaining victory (vijigishâ) over the opponent.

३०२९ । निर्वाणोऽवाते । ८ । २ । ५० ।

अवात इति च्छेदः । निर्वाणोऽवाते निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्तो न । निर्वाणोऽग्निर्गु निर्वा । वाते तु निर्वाते वातेः ।

3029. The word निर्वाण is irregularly formed by changing the Nishṭhâ त to न, when the 'wind' is not the agent of the verb.

The word निर्वाण is formed the root वा, with the preposition निर् and the Participial affix त ॥ Thus निर्वाणोऽग्निः, = उपशान्तः, निर्वाणः प्रदीपः, निर्वाणो भिक्षुः = उपरतः ॥

Why do we say when not meaning "the wind"? Observe निर्वाते वातेः, निर्वाते वातेन ॥

In the sentences निर्वाणः प्रदीपे वातेन, निर्वाणोऽग्निर्वातेन, the न change has taken place, because the location of the verb वा is in the प्रदीप and अग्नि, and not in the वाते, which is merely an Instrument. Hence the above vritti uses the words "if the sense of the verb वा has not the word वाते as its agent".

३०३० । शुषः कः । ८ । २ । ५१ ।

निष्ठात इत्येव । शुष्कः ।

3030. क is substituted for the Nishṭhâ त after the root शुष् ॥ As शुष्कः, शुष्कवान् ॥

३०३१ । पचो वः । ८ । २ । ५२ ।

पक्वः ।

3031. व is substituted for the Nishṭhâ त after the root पच् ॥ As पक्वः, पक्ववान् ॥

३०३२ । क्षायो नः । ८ । २ । ५३ ।

क्षायः ।

3032. न is substituted for the Nishṭhā न after the root क्षे ॥

Thus क्षानः, क्षानवान् ॥

३०३३ । स्तयः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

मात्स्वयः संप्रसारणं स्वान्निष्ठायात् ।

3033. The verb स्तया (स्त्ये and ष्ट्ये) when preceded by प्र changes its semivowel to a vowel, when a Nishṭhā affix follows.

The phrases “when the nishṭhā follows”, and “there is vocalisation” are understood here. The anuvṛitti of स्त्री does not run here. The roots स्त्ये and ष्ट्ये both assume the form स्तया and are included here. Thus प्र + स्तया + क्त = प्र + स्ति + त (VI 1. 108) = प्रस्तीतः (VI. 4. 2), and प्रस्तीतवान् ॥ The त of nishṭhā affix would have been changed into च् by VIII. 2. 43 in as much as the root-स्त्य has a semivowel and ends in long आ ॥ But by the vocalisation of च्, the condition of यण्वत् for the application of VIII. 2. 43, no longer existing, the affix त is not changed to न ॥ But त is optionally changed to न by VIII 2. 54 below as प्रस्तीनः and प्रस्तीनवान् ॥

३०३४ । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठातस्य नो वा स्यात् । प्रस्तीनः-प्रस्तीतः । ‘मात्’ किच् । स्तयानः ।

3034. न is optionally substituted for the Nishṭhā न, after the root स्त्ये preceded by प्र ॥

Thus प्रस्तीनः or प्रस्तीतः, प्रस्तीनवान् or प्रस्तीतवान् ॥ In the second alternative when न does not come, we first vocalise the root स्तया into स्ती, and then add त ॥ Had Samprasāraṇa not taken place first, then the Nishṭhā त would have been changed to न after स्त्य by VIII 2. 43. But when samprasāraṇa is once made, the root no longer has a semivowel and so there remains no occasion for the application of VIII. 2. 43.

Why do we say “when preceded by प्र?” Observe संस्तयानः (VIII. 2. 43). संस्तवानवान् ॥ If it was intended that vocalisation should take place when प्र singly stood before, then the sūtra could well have run thus प्रस्तयः ॥ The use of the word पूर्वस्य implies that the rule applies when प्र stands first, though other upasargas may intervene between it and the root. Thus प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् ॥ The compound प्रपूर्वस्य should be explained as a Bahuvrīhi = प्रः पूर्वो यस्य भावपूर्ववर्गमुदायस्य च प्रपूर्व (that which consisting of root and upasarga is preceded by प्र is called प्रपूर्व). Therefore the rule is made applicable to प्रसंस्तीतः &c.

३०३५ । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोष्णाघ्राः । ८ । २ । ५५ ।

अफला । फुल्लः । निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते । क्वत्वैकदेशस्यापीदं निपातनमिष्यते । फुल्ल-
वान् । क्षीबादि । तु क्तप्रत्ययस्यैव तलोपः । तस्यासिद्धत्वात्प्राप्तस्येदोऽभावश्च निपात्यते । क्षीबा
मलः । कृशस्तनुः । उष्णाघो नीरोगः । 'अनुपसर्गात्' किम् ।

3035 The irregular Participles फुल्ल 'blown,' क्षीब 'drunk, mad' कृश 'lean' and उष्णाघ 'healthy' are formed then only, when no Preposition precedes them.

The word फुल्ल is derived from the root अफला विशरणे the त is changed to ल ॥ The change of अ to उ (VII. 4. 83) and the want of इट् augment (VII 2. 16) are regular. The same change takes place before क्वत्व also, as फुल्लवान् ॥

The affix त is elided after the roots क्षीब्, कृष् and उट्—लाप्, and as the elision is asiddha there would have been इट्, but as an anomaly the augment इट् is prohibited also; this is the irregularity in क्षीबः, कृष्ः and उष्णाघः ॥

Why do we say when not preceded by a Preposition? Observe (प्रफुल्लाः पुनमसः, प्रक्षीबितः, प्रकृशितः, प्रोष्णाघितः ॥ In the case of लाप्, prepositions other than उट् are prohibited).

३०३६ । आदितश्च । ७ । २ । १६ ।

आकारेतो निष्ठाया ह्यन स्यात् ।

3036. The Participial-affixes do not get इट् augment after a root which has an indicatory आ ॥

The root अफला has an indicatory आ, and so its nishthā will not take इट् । Thus फल् + क्त । Now applies the following by which the अ of फ is changed to उ ॥

Note.—As जमिदा—जिम्नः, जिम्नवान्; जिबिदा—जिबयणः, जिबयणवान्, जिब्विदा—जिब्विम्नः, जिब्विम्नवान् ॥ The च implies that other roots not enumerated are to be also included, as आश्वस्तः, शान्तः ॥

Note.—This and the sūtra following it in the Ashtādhyāyī could have been made into one, as आदितश्च विभाषा भावादिकर्मणोः ॥ The separate making of two sūtras indicates that the rule of यस्य विभाषा (VII. 2. 15), applies with the restrictions and limitations of the rule ordaining 'option', i. e., the prohibition of इट् augment, with regard to the participial-affixes is limited by the same conditions, which apply to the optional employment of इट् before other affixes in the विभाषा rules (यदुपाधेर्विभाषा, तदुपाधेः प्रतिषेधः) ॥ Thus VII. 2. 68 ordains इट् optionally to the affix वसु after the roots गम्, हृन्, विद् and विश् ॥ The root विद् there is the Tudādi root meaning 'to acquire'. The rule यस्य विभाषा will apply to this विद् with this meaning: and not to विद् meaning 'to know' the Past Participles of which are विदितः, विदितवान् ॥

३०३७ । ति च । ७ । ४ । ८९ ।

चरकलोरेत उत्स्यात्ताशे किति प्रकुलः । प्रजीवितः । प्रकृषितः । प्रोक्तापितः । कथं नहि
'लोप्रकुलं सानुगतः प्रकुलश्' इति । 'कुल विकसने' पचादाच् । सूत्रं तु कुलादिनिवृत्त्यर्थम् ।
'*उत्कुलसंकुलयोश्चपसंख्यातम्*'

3037. उ is substituted for the vowel of च् and कल् before an affix beginning with त having an indicative क ॥

Thus कूर्तिः (= चरण or ब्रह्मणः) प्रकुलाः and प्रकुलिः ॥ The anuvṛitti of च् कुलोरेभ्यास्य does not apply here, though present. See VIII. 2 55.

Thus कल् + त = कुल् + त = त्कुलतः ; so also प्रजीवितः । प्रकृषितः । प्रोक्तापितः । How do you explain the form प्रकुलश् in लोप्रकुलं सानुगतः प्रकुलश् । (Raghu II. 29). It is not the Passive Part. of जिफला, but a derivative of √कुल 'to bloom' with the affix च् of the Pachādi. The present sūtra prevents the forms कुलत, &c.

Vart —The forms उत्कुलः and संकुलः should be enumerated. Here त is changed to ल, though the root has taken a Preposition.

In the word परिकृषः, the word परि is not a Preposition with regard to the verb कृष् ; परिगतः कृषः = परिकृषः ॥ So that परि is upasarga of the verb गतः understood, hence we have the form कृषः ॥

३०३८ । रुद्विदोन्द्वाघ्राहीभ्याऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६ ।

भ्यां निडातस्य नो वा । रुन्मः-नुत्तः । 'विद्' विचारणे रौधादिक एव मुह्यते । उन्दिना परेष साहचर्यात् । विन्मः-वित्तः । वेत्तेस्तु विदितः । विदितेर्विन्मः । उन्दी ।

3038. The Nishphâ न may optionally be changed to म, after रुद, विद, उन्द्, त्रा, प्रा, ही ॥

Thus रुन्मः or नुत्तः, विन्मः or वित्तः, (सनुन्मः, or सनुत्तः, त्रायः or त्रातः, प्रायः or प्रातः, हीयः or हीतः) ॥

With regard to ही, the न change was not ordained by any rule, and so it is an aprâpta-vibhâshâ. With regards to others, the न change would have a'ways taken place by VIII. 2. 42 and 43, this makes it optional.

The root विद् विचारणे of Rudhâdi is to be taken here, and not other विद् roots, because it is read along with √undî which belongs to that class.

Thus Nishphâ of विद्—वेत्ति of Adâdi class is विदितः ; (2) of विद्—विदिते, of Divâdi class is विन्मः only ; (3) of विद् of Tudâdi is विन्मः ; (4) of विद् of Rudhâdi are both वित्तः and विन्मः ॥ The Tudâdi विद् has also the form वित्तः in the sense of भोग by VIII. 2. 58.

● The root उन्द् is read in the Dhâtupâtha with an indicative long ई, the force of which is explained in the following sūtra :—

३०३९ । श्वीदितो निष्ठायाम् । ७ । २ । १४ ।

इवयतेरीदितश्च निष्ठाया इवम् । उन्नः-उत्तः । आणः-त्रातः । प्राणः-प्रातः । ह्रीणः-ह्रीतः ।

3039. The Participial affixes त् and तवत् (kta and ktavatu), do not get the वद् augment after श्वि, and after the 'root which has an indicatory ई ॥

Thus उन्द् + क्त = उन्नः or उत्तः । The Past Participle of √त्रा (S. 3038) is त्रातः or त्राणः । Of √प्रा (S. 3038) is प्राणः or प्रातः । Of √ह्री, ह्रीणः or ह्रीतः ।

३०४० । न ध्याख्यापमूर्च्छिन्नाम । ८ । २ । ५७ ।

इभ्यो निष्ठातस्य नत्वं न । ध्यातः । ख्यातः । प्रूर्त्तः । 'राख्योपः' । मूर्त्तः । नत्तः ।

3040. The Nishṭhā न is not changed to न after ध्या, ख्या, प्रूर्त्त, मूर्च्छि and नत् ।

Thus ध्यातः, ध्यातवान्, ख्यातः, ख्यातवान्, प्रूर्त्तः, प्रूर्त्तवान्, मूर्त्तः, मूर्त्तवान्, नत्तः, नत्तवान् ॥

This debars the न change prescribed by VIII. 2. 42, 43. S. 3016 and 3017.

The root मूर्च्छि is exhibited in the sūtra in its lengthened form ; the root, प्रूर्त्त is lengthened by VIII. 2. 78, and the च्च् is elided before त् by VI. 4. 21. S. 2655.

३०४१ । वित्तो भोगप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेर्निष्ठातस्य निपातोऽयं भोग्ये प्रतीते चार्थे । वित्तं धनम् । वित्तः पुण्यः । 'अनयोः' कित् । विन्नः । 'विभाषा गनदन-' (३०९९) इति ष्वसौ वेदत्वादिह नेट् ।

3041. The irregularly formed Participle वित्त denotes 'possession' and 'renowned'.

This is derived from विद् लामे of the Tudādi class, the त् is not changed to न though so required by VIII. 2. 42. S. 3016.

Thus वित्तस्य बहु = धनस्य बहु 'he has much riches'. Because riches are enjoyed (भुज्यते), so they are called भोग or 'enjoyments' *par excellence*.

In the sense of 'renowned', we have वित्तोऽयं ननुष्यः 'this man is renowned or famous'. Here वित्तः = प्रतीतः ॥ प्रतीयते = प्रत्ययः ॥

Why do we say when having the sense of 'possessions' and 'famous'? Observe विन्नः ॥ The root is aniṭ in the Nishṭhā because it is optionally वेद् before ष्वसु affix by VII. 2. 68, S. 3099. See S. 3025.

३०४२ । भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५९ ।

भिन्नमप्यत् ।

3042. The word भित्त is irregularly formed in the sense of 'a fragment, a portion'.

Thus भिन्नं तिष्ठति, भिन्नं प्रपतति ॥ This is synonymous with यकल ॥ The root-meaning of भिन् is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhi* word. The regular form is भिन्न under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणसाधनार्थे । ८ । २ । ६० ।

ऋणातोः क्ते तकारस्य नत्वं निपात्यते आधनार्थव्यवहारे । ऋतसम्बन्धः ।

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the त् is changed to न् ॥ The word अधनार्थ is compounded from अधन ऋणे "he who in a debt transaction holds a lower position, i.e. a debtor." The other form is ऋतं 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

3044. The स्फी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishthâ affixes follow.

Thus स्फीतः, स्फीतवान् ॥ Why do we say "when the Nishthâ affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिन् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिन् ॥

३०४५ । इयिनिष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुपो निष्ठाया इट् स्याद् । 'यस्य विभावा' (३०२५) इति निवेद्ये प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुपितः ।

3045. The augment इट् is added to the Participial affixes त् and तवत्, after कुप् preceded by निट् ॥

As निष्कुपितवान्, निष्कुपितः ॥ The special mention of इट् in the sūtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Ashtādhyāyī sūtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्याद् । उषितः । क्षुधितः ।

3046. The affix क्त्वा, क्ता and क्तावतु always receive the augment इट् after वस् (वसति) and क्षुध् ॥

As उषित्वा, उषितः and उषितवान्, क्षुधित्वा, क्षुधितः, क्षुधितवान् ॥

Note.—The वस् of the Adâdi class will get इट् as it is enumerated in the list of वेट् roots. The repetition of इट् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Ashtādhyāyī sūtra does not affect it.

३०४७ । अञ्जेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादञ्जेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्याद् । अञ्जितः । गतौ त्वक्तः ।

3047. The affixes *ktvâ*, *kta* and *ktavatu* take the augment इद् after the root अञ्च्, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अञ्चित्वा जातु जुहोति, अञ्चिता अस्य गुरवः (III. 2. 188, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अञ्चु would optionally have caused इद् to come before *ktvâ*, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Nishṭhâ. This sūtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe उदकमुदकं कूपार, 'the water is raised from the well,' where /anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII 2. 15. S. 3025.

३०४८ । लुभो विमोहनं । ७ । २ । ५४ ।

लुभः क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिद् स्वान्न तु गार्ध्यं । लुभितः । गार्ध्यं तु लुब्धः ।

3048. The affixes *ktvâ*, and *kta*, *ktavatu* take इद् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, विलुभिताः क्रियाः, विलुभितः शीघ्रतः, विलुभितानि पदानि ॥ विमोहनं = आकुलीकरणं ॥ By VII. 2. 48 लुभ would have optionally caused इद् to come before *ktvâ*, and then by VII. 2. 15 the Nishṭhâ would never have been चेद् ॥ Hence this sūtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुब्धः दृषलः = शीतेन पीडितः, ॥ लुभ् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुब्ध्वा or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26) ॥

३०४९ । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः । ७ । २ । ५० ।

इद्वा स्यात् । 'क्लिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते । 'क्लिशु विवाधने' । अस्य क्त्वायां विकल्पे चिद्देऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः । क्लिशितः-क्लिष्टः ।

3049. The affixes *ktvâ*, *kta*, and *ktavatu*, may optionally take इद् after क्लिश् ॥

As क्लिष्ट्वा or क्लिशित्वा, क्लिष्टः or क्लिशितः, क्लिष्टवाद् or क्लिशितवाद् ॥ क्लिश् (Divādi 52) उपतापे, being anudātta would always have taken इद् before *ktvâ* and Nishṭhâ. Hence this rule ordains option with regard to *ktvâ*. क्लिश् विवाधने (IX. 50) having an indicatory ऊ would have optionally taken इद् before *ktvâ* by VII. 2. 44, but then the Nishṭhâ affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५० । पूङ्गवः । ७ । २ । ५१ ।

पूङ्गः क्त्वानिष्ठयोर्दिद्वा स्यात् ।

3050. The affixes *ktvâ*, *kta* and *ktavatu* optionally get इद् after पू ॥

As पूत्वा or पवित्वा, सेनातिपूतः, सेनातिपवितः पूतवाद् or पवितवाद् ॥ This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 22, given below.

When the affix takes the augment इट्, it is no longer regarded as क्तिट्, by the following sūtra, and so there is guṇa.

३०५१ । पूङ्गः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

पूङ्गः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात् । पवितः-पूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'नेपकाद्-' (३३२४) इत्यत्र हि क्तवैव संवध्यते ।

3051. The set Nishṭhā and the set *ktvā* are not *kit* after the verb pūⁿ 'to purify.'

Thus पू + इट् + क्त = पो + इत = पवितः । When there is no इट्, we have पूतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb पू the Nishṭhā affixes and *ktvā* take the intermediate इ. So that *ktvā* being set (by virtue of S. 3050) would have been non-kit by S. 3322; and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sūtra: when I. 2. 18. S. 3322 comprised the case. The reason of this repetition is that by mentioning *ktvā* in this sūtra, it has governing force over the succeeding Aṣṭādhyāyī sūtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix *ktvā* alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्स्त्रिदिमिदिद्विदिधृषः । १ । २ । १९ ।

अभ्यः सेयिनष्ठा किन्न स्यात् । शयितः-शयितवान् । अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निधृष्यर्थः । शेरियतः-शेरियतवान् । * आदिकर्त्तृणि निष्ठा वक्तव्या * ।

3052. The set Nishṭha affixes are not *kit* after the five verbs śi 'to lie down,' *svi* 'to sweat,' *mi* 'to melt,' *kshvi* 'to be unctuous,' and *dhrish* 'to offend.'

Thus शयितः । शयितवान् ।

The root शीङ् is read in the sūtra with its indicatory letter इ, in order to indicate that this rule does not apply to the Nishṭhā of yan luk. Thus शेरियतः । शेरियतवान् ।

The other four roots स्विङ् (जिष्विदा), मिङ् (जिनिदा), विङ् (त्रिदिदा) and धृष् (जिधृषा) have all a long आ as indicatory, as well as the syllable जि. These roots therefore by VII. 2. 16. S. 3036 are *anīṭ*, and consequently beyond the scope of the operation of the present sūtra. As स्विन्नः, स्विन्नवान्.

Though Nishṭhā क्त is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following vārtika.

Vartika: when the beginning of an action is intended to be expressed, the Nishṭhā affixes are employed.

When *kta* denotes an *âdikarma*, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sūtra. Therefore, when the Nishthâ affixes denote 'a state or condition, bhâva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *set*. (VII. 2. 17) It is in that case that the present sūtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ३१ ।

आदिकर्मणि चः क्तः च कर्तरि स्यात् । चाद्भावकर्मणोः ।

3053. The affix '*kta*' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word आदिकर्मणि means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of च in the sūtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the क्त may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhâva and âdikarma are denoted by the Nishthâ, it optionally takes क्त्वा by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । ३ । २ । ३२ ।

भाष आदिकर्मणि चादितो निष्ठाया इङ्वा स्यात् । प्रस्वेदितश्चैत्रः । प्रस्वेदितं तेन । 'त्रि-
जिह्वा' इति भवादिरलङ्घ्यते ऋद्धिः साहचर्यात् । स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव । 'त्रिजिह्वा'
'त्रिजिह्वा' दिवादी भ्वादी च । प्रवेदितः—प्रवेदितवान् । प्रस्वेदितः—प्रस्वेदितवान् । प्रधर्षितः—
प्रधर्षितवान् । धर्षितं तेन । 'सेट्' किच् । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्यादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicative अग, may optionally take the augment क्त्वा, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots *ñi shvidâ*, *ñi midâ*, *ñi kshvidâ* and *ñi dhrishâ* become क्त्वा when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishthâ is not क्त by S. 3052, Thus प्रस्वेदितश्चैत्रः (*âdikarma*). प्रस्वेदितं तेन (*bhâva*). The (*ñi*) *shvid* (*â*) of this sūtra (S. 3052) is the *Bhûâdi* root, as it is read in the company of *√mid* *√kshvid*. &c., which have जि indicative. It must, therefore, be that *√svid* which has an indicative जि, and that is *Bhvâdi* (No 780). Of the *Divâdi* root स्विद्य (No. 79) there is no *guṇa*, as स्विदितः ।

The two roots *ñi midâ* and *ñi kshvidâ* belong both to the *Divâdi* (Nos. 133, 134) and the *Bhvâdi* (No. 779, 780 or 1027). Both are taken here. Thus प्रवेदितः । प्रवेदितवान् । प्रस्वेदितः । प्रस्वेदितवान् ।

The fifth root *dhrish* (V. 22) offers no peculiarity. Thus प्रधर्षितः प्रधर्षितवान् । So also धर्षितं तेन ।

Why do we say in S. 3052 "the क्त्वा nishthâ"? Observe प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन । No *guṇa*.

३०५५ । मृषस्तिविज्ञायाम् । १ । २ । २० ।

सेपिनष्ठा किम्न स्यात् । नर्षितः-नर्षितवान् । 'ब्रजायास्' किम् । अपहृषितं वाक्यम् । अपि-
स्पष्टमित्यर्थः ।

3055. The set Nishṭha is not *kit* after the verb mṛish when meaning 'to forbear.'

Thus नर्षितः 'forborne' नर्षितवान् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the set nishṭhā will be किम्. As अपहृषितं वाक्यम् 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेपिनष्ठा वा किम्न स्यात् । द्युतितच्-द्योतितच् । मुदितच्-
मोदितच् साधुना । प्रद्युतितः-प्रद्योतितः । प्रमुदितः-प्रमोदितः साधुः । 'उदुपधात्' किम् । विदि-
तच् । 'भावा-' इत्यादि किम् । रचितं कार्पापणम् । 'सेट्' किम् । कृष्टच् । 'यन्निष्करणेभ्य
रवेभ्यते' । नेह । गुह्यतेर्गुहितम् ।

3056. The set Nishṭhā is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate उ, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the set Nishṭhā suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate उ if those verbs are used impersonally (bhāva) or denote the beginning of action (ādi-kārman). Thus द्युत् 'to shine' द्युतितन् नेन or द्योतितसनेन 'it has been lighted.' Similarly प्रद्योतितः or प्रद्युतितः 'he first illumined.' So also मुदित or मोदित साधुना । प्रमुदितः or प्रमोदितः साधुः । The word penultimate or upadhā has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when उ is penultimate?"

If the verb has any other vowel than उ as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितसनेन 'written by him.' Or विदितम् । Here इ is penultimate ; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting ādikarma?"

This rule has no application where the Nishṭhā does not express either भाव 'condition' or 'Impersonal action'; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As रचितं कार्पापणं ददाति 'he gives a shining coin (called kārshāṇa).' Here the word रचित 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'सेट्'?

The rule applies to the Nishṭhā which takes the intermediate-इ and not to others; as, प्रभुक्त ओदनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also कृष्टच् ।

Iṣṭhi :—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the vikarṇa यप् i. e., the verbs of the *Bhu* class, &c., admit of this option. Thus गुप् 'to wrap up' belongs to the Divādi class, and therefore, its participle has one form only, as, गुपितं.

३०५७ । निष्ठायां सेटि । ६ । ४ । ५२ ।

शेर्लोपः स्यात् । भावितः—भावितवाच् । 'इषीदितः—' (३०३९) इति नेट् । संप्रसारणश्च । झुनः । दीप्तः । गुहः । गूढः । वतः । ततः । पतेः । सनि वेट्कत्वादिङभावे प्राप्ते 'द्वितीया चित—' (६८६) इति सूत्रे निपातनादिट् । पतितः । 'सेजसिचि' (२५०६) इति वेट्कत्वात्सिद्धे कृन्तत्यादीनामीदृश्वेनाभित्यत्वशापनाद्वा तेन 'भावितमिभराजधिया' इत्यादि । 'यस्य विभाषा' (३०२५) इत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

3057. The affix णि is elided before the affixes kta, and ktavatu when these take the augment इट् ॥

Thus भावितः । भावितवाच् । So also. कारितश्च, हारितश्च, गणितश्च, लखितश्च ॥

By sūtra VII, 2. 14. S. 3039 the √śvi does not take इट् in the Nishṭhā. The root is ड् ओ रिख in the Dhātupāṭha. Thus रिख+क्त=यु+त (the vocalisation is by VI. 1. 15. S. 2409)=यु+त (VI. 4. 2. S. 2559)=युनः (VIII. 2. 45. S. 3019). Similarly from √dîpî (IV. 42), दीप्तः, √guhû, गूढः ।

From √vanu, वतः, the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428 √tanu, ततः । The root पत is optionally सेट् in the Desiderative by the vārtika तनियतित्दरिद्रादिभ्यः सने वा इङ् वाच्यः (See S. 2621). The Nishṭhā would not therefore, have taken इट् (S. 3025); but as Pāṇini himself has used the form पतितः in II. 1. 24. S. 686, we infer that the prohibition of S. 3025 does not apply to पत । Or it may be said that S. 3025 is anitya (not universally valid). For had it been universally valid, the roots कृत, चृत, नृत took optional इट् by VII. 2. 57. S. 2506; and would therefore have formed their Past Participle without इट् by virtue of S. 3025. What was, therefore, the necessity of teaching these roots with a long ई in the Dhātupāṭha (Tudâdi 141 & 35; Divâdi 9), and making them applicable the rule VII, 2. 14. S. 3039. Thus यस्य विभाषा (S. 3025) is anitya: hence the form भावित, &c., are valid: as in भावितमिभराज धिया । &c. See note under S. 3025.

Moreover, the sūtra यस्य विभाषा (S. 3025) applies only to monosyllabic roots, as the word एकाचः is understood therein from VII. 2. 10. S. 2246. It does not apply to roots having more than one syllable. Thus दरिद्रितः from √daridra.

३०५८ । लुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिढ्यफाण्टव्याढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु । ७ । २ । १८ ।

लुब्धादीन्यष्टावनिट् कानि निपात्वन्ते समुदायेन मन्थादिषु वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो मन्थः । मन्थनदण्डश्च । लुब्धो मन्थयेत् । स्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लग्नं सक्तम् । म्लिष्टान्त्वमपि निपातनात् । म्लिष्टमविस्पष्टम् । विरिढ्यः स्वरः । 'स्लेष्छ' 'रेषु' अनयोः पध्यावा इत्यमपि निपात्यते । फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः । साधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं द्रव्यं फाण्टमिति वेदमाध्य आह । वाढं भृशम् । अन्यत्र तु भुमितम् । लुब्धो राजेति त्वागमग्राह्यत्वाभित्यत्याच् । स्वनितम् । ध्वनितम् । लगितम् । स्लेष्छितम् । विरेभितम् । कणितम् । वाहिकम् ।

3058. The following eight words are formed without इट् augment, in the senses given against them:—

1. घुब्धः ‘porridge’ or ‘a churning stick’, 2. स्वान्तः ‘the mind’, 3. ध्वान्तः ‘darkness’, 4. लग्नः ‘attached’, 5. क्लिष्टः ‘indistinct or unintelligible’, 6. विरिधः ‘a note or tone’, 7. फापटः ‘a decoction made without an effort or by an easy process’, and 8. बाढः ‘excessive’.

The word ‘mantha’ means ‘fried barley mixed with any liquid substance’. It also means ‘the churning stick.’ 2. Svānta means ‘mind, or manas’; 3. Dhvānta means ‘darkness’ 4. Lagna means ‘attachment.’ The त् of the nishṭhā is changed to न् as an irregularity. 5. Mliṣṭham means ‘indistinct,’ or inarticulate speech. 6. Viribḍha means ‘tone or sound.’ These last two words are derived from √mlechehha and √rebhri: the penultimates have been changed to ह् anomalously. 7. Phāṇṭam is a decoction made by an easy process. But Mādhava in his commentary on the following text of the śatapatha Brahmana: (तद् वै नवनीतं भवति घृतं देवानां फापटं मनुष्यानाम् ।) says ‘phāṇṭam is the first particles of butter produced by churning.’ 8. Bāḍha means excessive.

When the words have not the above senses we have 1. घुभितं ‘disturbed or agitated’. The phrase घुब्धो राज is a metaphorical use of the word and shows the anitya nature of āgama rules (as the इट् āgama) 2. स्वनितः as स्वनितो घुदङ्गः, स्वनितं मनसा ॥ 3. ध्वनितो घुदङ्गः or ध्वनितं मनसा ॥ 4. लग्नितं, 5. क्लिष्टितं, (=अपभाषितं) 6. विरेभितं from रेष्ट ‘to sound’, or विरिभितं from रिभि ॥ 7. फापितं ॥ 8. बाढितं from बाह् ‘to strike.’

३०५९ । धृविशसी वैयाट्ये । १ । २ । ११ ।

एतौ निष्ठायां विनय एवानिदौ स्तः । घृष्टः । विग्रस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विशसितः । भावादिकर्माद्योस्तु वैयाट्ये धृषिर्नास्ति । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः । घृषेरादिष्वे कलं चिन्त्यमिति ह्रस्वः । नाधवस्तु भावादिकर्माद्योर्वावैयाट्ये विकल्पमाह । घृष्टस्-धर्षितस् । प्रघृष्टः-प्रधर्षितः ।

3059. The Participial affix does not get इट् augment, after the roots धृष् and यञ्, ‘bold, impudent and arrogant’.

As घृष्टः विग्रस्तः ॥ The root धृष् is exhibited in the Dhātupāṭha as जिघृषा ‘to be impudent’ (V. 22), and as it has an indicatory आ, its past participle would be अनिट् by VII. 2. 16. S. 3036 यञ् is यञु in the Dhātupāṭha (I. 763), and as it has an indicatory उ by VII. 2. 56. read with VII. 2. 15, its Nishṭhā is also Anिट्. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अनिट् only then when meaning ‘impudent’, and षेट् in other senses: as धर्षितः, विग्रहितः

“घृप् never forms past participle with the force of भाव (Impersonal action) or आदिकर्म (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a niyama rule”—thus says the author of the Kāśikā. Haradatta says “the use of indicatory आ in घृष् is of doubtful propriety.” But Mādhava says “that the option is allowed in the Impersonal and Adikarma when it does not mean impudent.” Thus घृष्ट or वर्धितस् bhāva and and प्रघृष्टः and प्रवर्धितः (Ādikarma) Bhattiji quotes Haradatta and Mādhava, and says that घृप् forms participles in those senses, when option is allowed as, घृष्ट or वर्धित, प्रघृष्टः or प्रवर्धितः not meaning ‘impudent’.

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते । ‘दृढ दृढि दृढी’ । कस्येहभावः । तस्य डत्वच् । इत्य लोपः । दृढितो नलोपश्च । दृढितः—दृढितोऽग्न्यः ।

3060. The irregularly formed Past Participle दृढ means ‘stout’ and ‘strong.’

It is derived from दृह् with क् affix. In other senses, the forms are दृहितस् or दृहितस् । There are two roots one दृह् (I. 769) without nasal, and the other दृह् (I. 770) with the nasal. दृढ can be derived from any one of these by eliding ह, and the nasal, and changing त to ढ, and not adding the augment इट् ॥

The difference between स्थूल and बल is that a man may be stout or स्थूल without being strong (बलवान्) and *vice versa*. The word बल in the sūtra is equal to बलवत् । The irregularity in the formation of दृढ consists in the absence of इट् and the elision of ह् (and of ह्, if the root दृह् be taken): and the change of त into ढ ॥ This irregular elision of ह् is for the sake of preventing the application of the rule पूर्वत्रासिद्धस् (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of ढ, thus : दृह् + त = दृह् + त (VIII. 2. 31) = दृह् + च = दृह् + ढ = दृ + ढ (VIII. 3. 13) = दृढ ॥ But then when ढ is elided, the rule पूर्वत्रासिद्धस् will apply, and the forms द्रुहिता, द्रुहीयात्, द्रुहयति could not be obtained. For ऋ is changed to र by VI. 4. 161 only when it is *laghu* or light, but ढ-lopa being considered asiddha, the ऋ would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form परिदृढस्यागतः could not be obtained : for the णि would not be changed to ऋ before ह्यप् when the ऋ is not light or *laghu* (VI. 4. 56). So also, परिदृढस्यापत्यं = परिदृढी (the daughter of Paridṛdha) could not be formed. For ऋ being considered guru or heavy, the affix ण्यङ् would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । ७ । २ । २१ ।

‘दृह दृहि दृढी’ । निपातनं प्राग्वत् । परिवृढितः—परिवृढितोऽग्न्यः ।

3061. The irregularly formed परिवृढ means ‘Lord’.

This is formed, like दृढ, from वृह् or वृह् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृद्धितस् and परिवृद्धितस् ॥

The ह् is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृद्धयेति, परिवृद्धयगतः ; परिवृद्धीकन्या ॥

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः । १ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इयन् स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यात्कष्टं कृच्छ्रभाभीलम्' । कष्टो मोहः । कष्टं शास्त्रम् । दुरवगाहनित्वर्थः । कषितमन्यत् ।

3062. The Participial affix does not take the augment इट् after the root कष्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word *kashṭa* means 'sorrow' and 'its cause', See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' i.e., cause of sorrow, कष्टं शास्त्रम् 'difficult is the scripture' i.e., difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि कष्टतराणि यानानि ॥ "Difficult is Fire-sacrifice i.e., it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire; and difficult enough is Grammar, but the Sāmāns are worst of all". कष्टानि वनानि 'impervious forests.' कष्टाः पर्वताः ॥ When not having these senses, we have कषितं सुवर्णम् ॥

३०६३ । घुषिरविशब्दने । १ । २ । २३ ।

घुषिर्निष्ठायामनिट् स्यात् । घुष्टा रज्जुः । 'अविशब्दने' क्तिच् । घुषितं वाक्यम् । शब्देन प्रकटीकृताभिप्रायनित्यर्थः ।

3063. The Participial affix does not take the augment इट्, after the root घुष् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As घुष्टा रज्जुः, घुष्टौ पादौ । Why do we say 'not meaning to proclaim'? Observe घुषितं वाक्यमाह 'He uttered definite speech' i.e., he expresses his intention by words विशब्दन=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. घुषिर् अविशब्दने is Bhvâdi (I. 683), and घुषिर् विशब्दने is Churâdi (X. 187), both of these are referred to in the sūtra. The prohibition of विशब्दन in the sūtra, indicates by jñâpaka that the णिच् added to the root in the Churâdi class in the sense of विशब्दन is anitya. So the following construction becomes valid:—as महीपालवचः श्रुत्वा जुघुषुः पुरुषभाषावः "expressed their opinions in words". In fact the Churâdi णिच् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इट् । Thus घुष् + णिच् + क्त = घोषितः (S. 3057).

३०६४ । अर्देः संनिविभ्यः । १ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया इयन् स्यात् । समर्थः । न्यर्थः । व्यर्थः । अर्दितोऽन्यः ।

3064. The Participial affix does not take the इट्, after the root अर्द when it is preceded by सं, नि or वि ॥

As समर्थः 'plagued,' न्यर्थः, व्यर्थः ॥ Why 'of अर्द' ? Observe सनेधितः ॥ Why 'सच्, नि' or 'वि' ? Observe अर्दितः ॥

३०६५ । अभ्यर्थाविद्वर्त्ये । १ । २ । २५ ।

अभ्यर्थाच् । नातिदूरभासन्नं वा । अभ्यर्द्धितमन्यत् ।

3065. The Participial affix does not take the इद्, after अर्द् preceded by अभि, when the meaning is that of 'near'.

As अभ्यर्था सेना, अभ्यर्था शरत् ॥ Why 'when meaning near'? See अभ्यर्द्धितो वृषलः शीतेन meaning पीडितः ॥ विद्वरं means 'remote,' that which is not remote is अविद्वरं 'non-remote,' the state of being non-remote is आविद्वर्यच् 'non-remote-ness.' The affix यक् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । शिरोऽप्यने वृत्तम् । १ । २ । २६ ।

एयन्तावृत्तेः कस्येडभावे शिखुक्वाधीयमानेऽर्थे । वृत्तं छन्दश्छात्रेण संपादितम् । अधीतमिव यावत् । अन्यत्र तु वर्जिता रज्जुः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इद् and luk-elision of the causative sign. Thus वृत्तं छन्दश् छात्रेण 'the prosody was finished "by [the pupil.]' वृत्ते गुणो देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna.' (गुणं पाठः पदक्रम-संहिता इवोऽप्यनविशेषः) ॥ वृत्तं पारायणं देवदत्तेन ॥ When the sense is not that of 'read,' we have वर्जितम् as varjitam rajjuh 'the coiled rope' ॥ The root वृत् is intransitive, and becomes Transitive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transitive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क्त is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निवृत्तश्च in sūtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निवृत्त the word वृत्तः could also have been formed without this sūtra."

३०६७ । शृतं पाके । ६ । १ । २७ ।

आतिअपयत्तोः क्ते शृभावे निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरं स्वयमेव विविक्षन्नं यक्यं वेत्यर्थः । क्षीरहविष्यधिक्यस्य आणं-अपितं वा ।

3067. Optionally शृत is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semivowel of आ before the nishṭhā affix क्त ॥

The word विविक्षा is understood here. The roots श्रे 'to cook' of the Bhvadi class, and आ 'to cook' of the Adâdi class, and आ 'to cook' of the Bhvâdi sub-class Ghatâdi, are meant here. In all these, शृ replaces आ, whether causative or not. Thus शृतं क्षीरं, शृतं हविः ॥ This is a vyavasthita vivhâshâ; so that आ is invariably changed to शृ when referring to क्षीर and हवि, but not anywhere else. Thus आखा यथाशूः, अपिता यथाशूः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, अपितं क्षीरं देवदत्तेन यज्जदत्तेन "Devadatta through Yajna-datta has caused the milk to be cooked". The आ is intransitive. When

the sense is that of Reflexive, or Causative, there the form *श्रुतं* is to be used. As *श्रुतं शीरं दधयमेव*, *श्रुतं शीरं देवदत्तेन* ॥

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ताः । १ । २ । २९ ।

एते निचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पञ्चे । दमितः । शमितः । प्रुरितः । दासितः । स्पा-
शितः । छादितः । जपितः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take इट्, namely दान्त, शान्त, पूर्ण, दस्त, स्पष्ट, छन्न, जप्त ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दस् &c. The other forms are [दमितः, शमितः, प्रुरितः, दासितः, स्पाशितः, छादितः and जपितः ॥ The words दान्त &c., are formed by the luk-elision of चि (Causative), and not taking the इट् Augment. By VII. 2. 49 जप् optionally is ऐट् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* अविट् hence, this sūtra makes an option.

३०६९ । रुष्यमत्वरसंयुषास्वनाम् । १ । २ । २८ ।

रुष्यो निष्ठाया इड्वा । रुषितः—रुषट् । आन्तः—असितः । हर्षः—ह्वरितः । अस्यादिस्वे
फलं नन्दम् । संयुष्टः—संयुषितः । आस्वान्तः—आस्वमितः ।

3069. The Participial affix may optionally get इट् aug-
ment, after रुष्, अर्ष, त्वर, संयुष्, and आस्वन् ॥

As. रुषट् or रुषितः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after रुष् are *optionally* सेट्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishthâ after this verb 'would have been *always* anit; hence this optional rule. अर्षवान्तः or अर्षयमितः ; हर्षः or ह्वरितः ॥ The ह्वड् is exhibited in the Dhâtupâtha as नित्वरा (I. 812) i.e., with an indicatory long आ, and hence by VII. 2. 16. would have been anit always, this rule makes it optionally anit. So also, संयुष्टौ पादौ, or संयुषितौ पादौ, संयुष्टं, or संयुषितं वाक्यमाह, संयुष्टौ or संयुषितौ दन्तौ ॥ युष preceded by रुष् will be optionally anit, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sūtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आस्वान्तः or आस्वमितो देवदत्तः, आस्वान्तश्च or आस्वमितं मनः ॥ स्वन् when preceded by आ, though denoting 'mind,' is *optionally* anit, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by this *subsequent* rule.

३०७० । हृषेलोमसु । १ । २ । २९ ।

हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्वाच् लोमसु विषये । हृष्टं—हृषितं लोम । ' * विस्मितप्रतिपातयोश्च * '
हृष्टो—हृषितो मैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो वेत्वर्यः । अन्यत्र तु । ' हृषु अलीके ' उदित्वा निष्ठायां
नेट् । ' हृष तुष्टौ ' इट् ।

3070. The Participial affix optionally takes इट्, after हृष when the word लोमश्च or its synonym is in construction with it.

As हृष्टानि लोमानि or हृषितानि लोमानि; हृष्टाः केशाः or हृषिताः केशाः; हृष्टं or हृषितं लोमनिः or केशैः । The word लोम means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोमनखं स्पृष्ट्वा शौचं कर्तव्यम् ॥ The sense of हृष in connection with लोम will be that of bristling up, horipillation. Why do we say “in connection with लोम ?” Observe हृष्टो (Bhuadi) देवदत्तः ‘the deceived Deva Datta’ and हृषितो (Divâdi) देवदत्तः ‘the delighted Devadatta.

Vart :—The option is allowed also in the senses of ‘astonished’ and ‘beaten back’, as हृष्टो or हृषितो देवदत्तः ‘the astonished D’. हृष्टाः हृषिता दन्ताः ‘the bent or destroyed teeth’.

हृषु अलीके ‘to lie’ (I. 741) is exhibited with an indicatory उ in the Dhâtupâṭha, and would have been consequently *always* anit in the Nishthâ (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvâ (VII. 2. 56) hence this rule. हृष् शुद्धौ ‘to be delighted’ (IV. 119) is also included here, this verb is सेट् ॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१ । अपचितश्च । १ । २ । ३१ ।

चायतेर्निपातोऽयं वा । अपचितः—अपचायितः ।

3071. And अपचित has also a second form with the augment ह् ॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चाय् (I. 929) ‘to honor, to fear, to see’ and चाय् changed irregularly to चि before क्त ॥ The other form is अपचायितः, as अपचितो or अपचायितो जनेन गुरुः ‘the teacher is feared by him’. This example is given when the sense is that of ‘fear’; when the word means ‘honor’, then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२ । प्यायः पी । ६ । १ । २८ ।

पी वा स्यान्निष्ठायाश्च । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन स्वाङ्गे मित्यम् । पीनं सुखम् । अन्यत्र प्यानः—पीनः स्वेदः । तोषवर्गस्य न । प्रप्यानः । आङ्गूर्वस्यान्धूषोः स्वादेव । आपीनोऽन्धुः । आपीनसूयः ।

3072. पी is optionally the substitute of the root प्याय् ‘to increase’ before the Nishthâ affixes.

The root ओप्यायी वृद्धौ belongs to the Bhvâdi class. The indicatory ओ shows that the affixes त and तवत् are changed into न and नवत् (VIII. 2. 45). Thus पीनं सुखम्, पीनो ब्राह्म, पीनसुरः ॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution takes place when it refers to a limb (svânga) or a portion of body. As पीनं सुखम् । But when it is not a svânga word, then प्यानः or पीनः स्वेदः ।

Vartika.—The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus प्रप्यानः, आप्यानश्च द्रुताः ॥

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition आङ् precedes the root, and the words अन्धुः and ऊयस् are in composition: as आपीनोन्धु andhu means a “well”. आषीनमूधः ॥

३०७३ । ह्लादे निष्ठायाम् । ६ । ४ । ८५ ।

हस्वः स्यात् । प्रहन्नः ।

3073. The penultimate of the Causative of हृद् (ह्रादि) is shortened before the Participle affixes क् and क्तवत् ॥

Thus प्रहन्नः, प्रहन्नवान्, but प्रह्रादयति before non-nishṭhā. The rule applies also when क्तिन् follows as प्रहन्तिः ॥ This is done by splitting up the aphorism into two (1) ह्रादः (2) निष्ठायाम् ॥

३०७४ । द्युतिस्यतिमास्थामिति किति । ७ । ४ । ४० ।

यवासिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईद्वदद्वाक्योरपवादः । दितः । पितः । मा माङ् मेङ् । मितः । स्थितः ।

3074. The short इ is substituted for the final of दे (Div. 40) के (Div. 39) मा (Ad. 6, Bhu. 1010) and स्था, before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

This debars the long ई and द् इ substitution (S. 3077 and 2462).

As निर्दितः and निर्दितवान्; अवसितः and अवसितवान्, मितः and मितवान्; स्थितः and स्थितवान्, all with क् and क्तवत् ॥ Why before त्? Observe अवदाय ॥ Why before a क्ति affix? Observe अवदाता with वृष् ॥

३०७५ । शाच्छीरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शितः—शतः । क्षितः—क्षतः । व्ययस्थितविभाषात्वाद्भ्रतविषये शयतेर्नित्यम् । संशितं भ्रतम् । सन्ययसंपादितमित्यर्थः ॥ संशिते ब्राह्मणः । भ्रतविषयकयज्ञवानित्यर्थः ।

3075. Short इ is optionally substituted for the final of श (शे) (Div. 37) and क्ष (क्षे) (Div. 38) before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

As निशितं or निशातम्, निशितवान् or निशातवान्, अवच्छितं, अवच्छितवान् or अवच्छातं, अवच्छातवान् ॥ The शा always takes the इ when it means a vow as संशिते ब्राह्मण = संशितव्रतः “diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow”. The rule of this sūtra thus becomes a vyavasthita vibhāsha.

३०७६ । दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 इ is substituted for धा (दधाति) before an affix beginning with त् and having an indicatory क् ॥

As अभिहितम् । निहितम् so also, हितः, हितवान्, हित ॥

३०७७ । दा दह्योः । ७ । ४ । ४६ ।

पुर्ववक्तव्य 'दा' इत्यस्य 'दह्' स्यात्तादौ किति । चत्वंस् । दत्तः । 'योः' क्तिस् । दातः । तान्ते वायनादेशः । न चैवं विद्वत्तन्निपादादुपसर्गस्य 'दस्ति' (३०७८) इति दीर्घपत्तिः । तस्मादादौ तद्विधानात् । दान्ते वा । धान्ते वा । न च दान्तत्वे निष्ठापत्वं धान्तत्वे 'क्षयस्तयोः—' (२२८०) इति धत्वं यङ्गयद् । संनिपातपट्तिषाविरोधात् ।

3077. For दा, when it is a Ghu (I. 1. 20), there is substituted दह् before a क्ति affix beginning with त् ॥

As दत्तः, दत्तवात्, दत्ति ॥ Why of दा? Observe धीतः, धीतवात् from घेद्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दाहं बर्हिः from दाप् 'to cut', and अवदातं सुखं from दैप् 'to cleanse.'

Note.—The substitute is दय् ending in य, according to an *Ishti*.

Karika:—तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्याद्, दान्ते दोषो निष्ठा नत्वम् ।

धान्ते दोषो धत्व प्राप्तिश्च, धान्तेऽदोष स्तस्मात् धान्तम् ॥

If the substitute be दह् ending in त्, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sūtra दस्ति should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which ends in त्' in order to make this objection applicable. That sūtra however is capable of another interpretation). If the substitute be दह् ending in ह् then the Nishṭhâ त् would be changed to न् by VIII. 2. 42: as in भिद्+त=भिन्नः ॥ If the substitute be दय् ending in य्, then by VII. 2. 40 S. 2280, the Nishṭhâ त् would be changed to च ॥ Hence the substitute is दय् ॥

If however, the sūtra VI. 3. 124, is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which begins with त्", then the substitute may be दह् also without any harm. Even if the substitute be दह् or दय्, the apprehended त् and य् substitutions will not take place, on the maxim संनिपातलक्षणो विधि रनिमित्तं तद्विषादस्य ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अवचपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात्परस्य 'दा' इत्यस्य घोरचस्तः स्यात्तादौ किति । चत्वंस् । प्रत्तः । अवत्तः । अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।
सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेद्यते ॥

चषाडदास्यप्राप्तम् ।

3078. त् is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a क्ति affix beginning with त्, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus प्र+दा+त=प्र+इ+त+क्त=प्र+त+त+क्त (दा changed to त् by S. 121.)

The examples under the present sūtra are प्रत्तं, अवत्तं, नीत्तं परीत्तं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel?'

Observe निर्दत्तश्च दुर्दत्तश्च ॥ Why “after an Upsarga only”? Observe दधि दत्तश्च, चधु दत्तश्च ॥ Why ‘the दा called Ghu’? Observe अवगात्तं सुखं form दैप् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवदत्तं, विदत्तं, प्रदत्तं, सुदत्तं, अमुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kārikā:—अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्म्मणि ।

सुदत्तममुदत्तं च निदत्तमिति ज्ञेयते ॥

The word आदिकर्म्मणि qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवत्तं, वित्तं, प्रत्तं, &c also are valid.

Obj. The word उपसर्गात् in the sūtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes त् should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole* ?

Ans—The word अवः is to be repeated in the sūtra, one अवः being in the Ablative case and qualifying उपसर्गात्, and the other अवः being in the Genitive case showing the sthānin to be आ, as “after an Upasarga ending in a vowel, त् is substituted for the vowel of दा”. Or the word अस्य may be read into this sūtra from VII. 4. 32. Or उपसर्गात्तः consists of three त्’s, the substitutes being त्त, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 55).

Vart.—After a Preposition ending in a vowel, त् is substituted for the final अ of दा (दे), when द् would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवसत्, प्रत्तश्च लुहोति and नीत्तं, वीत्तं ॥

३०७९ । दस्ति । ६ । ३ । १२४ ।

इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्वादेशो यस्तत्कारस्तदादाबुत्तरपदे । ‘खरि च’ (१२१) इति चर्त्त्व-साश्रयात्सिद्धम् । नीत्तश्च । सूत्तश्च । ‘पुमास्या-’ (२४६२) इतीत्वश्च । घेद् । वीत्तश्च । गीत्तश्च । पीत्तश्च । ‘जनसन-’ (२५०४) इत्यात्वश्च । जात्तश्च । सात्तश्च । खात्तश्च ।

3079. A Preposition ending in ह् or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to त् ॥

Thus नीत्तश्च, रूत्तश्च, वीत्तश्च, परीत्तश्च, ॥ See VII. 4. 47 S. 3078 for the change of दा to त् ॥ But प्रत्तश्च, अवत्तश्च, where the prepositions do not end in ह् or उ ॥ Why do we say ‘दा is changed to त्’? Observe द्वितीर्यश्च नित्तीर्यश्च ॥ Why do we say ति ‘a substitute of दा, beginning with a त्’? Observe सुदत्तश्च, here दद् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द् to त् takes place by S. 121 (as दा + क्त = द् + त् + क्त S. 3078 = त् + द् + त्); and S. 121 खरिच (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tripādi is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sūtra); and so the त् substitute of द् should be considered as द् and the present sūtra cannot apply.

Ans.—The present sūtra will apply by considering त् substitution of ह् to be siddha or valid: as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of व् ॥

By VI. 4. 66. S. 2462 the आ of ghu verbs is changed to ई. Thus घेद् (घा) forms its Past Participle घीतस् । By the same rule गा becomes गी as गीतस् ; and पा becomes पी as पीतस् ।

By VI. 4. 42. S. 2504, the roots जन्, सन् and खन् become जा, सा and खा, as जातस्, सातस् and खतस् ॥

३०८० । अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ ।

ल्यप्ति लुप्तसप्तमीकस् । अदो जग्धिः स्याल्ल्यपि तादौ किति च । इकार उक्त्वारणार्थः । घटवस् । 'सरो घटि-' (७१) जग्धः । 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च' (३०५३) । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायाप्तयदर्शे' (३०१४) इति दीर्घः । 'क्षियो दीर्घात्' (३०१५) इति नत्वस् । प्रचीणः सः ।

3080. The word जग्धि is the substitute of अद् 'to eat,' when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ârdhadhâtuka क्ति affix beginning with त follows.

प्रजग्ध्य 'Having eaten.' (प्र+अद्+ल्यप्=प्र+जग्ध्+य). So also जग्ध 'eaten' (अद्+क्त=जग्ध्+त=जग्+ध्+त=जग्+ध (elided by S. 71.)

The ह् in जग्धि is merely for the sake of articulation and is not an anubandha, otherwise there would have been the insertion of the nasal न् (नुच्). So also the ह् in वचि &c., is merely for the sake of articulation. But अद्+क्त=अन्नः 'food' is an irregularity.

Note.—The employment of ल्यप् in this sūtra indicates the existence of this Paribhâṣhâ. 'A bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antranga rules.' Because in case this maxim did not exist, the substitution of जग्ध् for अद् before ल्यप् which is taught in this sūtra, would follow already from the word किति (before that which is distinguished by an indicatory क्) in this rule, i.e., जग्ध् would (by maxim 'that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antaranga has taken effect') first be substituted for अद् before क्त and ल्यप् afterwards for क्त.

Why do we say 'before affixes beginning with त'? Observe अदते 'is eaten.'

Why do we say 'before affixes having an indicatory क्'? Observe अन्नव्यप्.

Here we repeat III. 4. 71 S. 3053,

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ३१ ।

3080. A. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

Thus प्रकृतः कर्तृ देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कर्ता देवदत्तेन ; here the object is denoted. प्रकृतम् प्रयुक्तं औदनं देवदत्तेन ; here mere action is denoted. Similarly प्रयुक्तं औदनं देवदत्तः (agent); प्रयुक्तं औदनो देवदत्तेन (object); प्रयुक्तं देवदत्तेन (act).

Similarly from /kshi, is derived प्रहीणः सः with the force of ādikarma. The short इ is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix त is changed to न by VIII. 2. 46. S. 3015. But this lengthening of the short इ of चि is optional under the following sūtra.

३०८१ । वाक्रोशदैर्न्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्वादाक्राये दैर्न्ये च । क्षीयायुर्भव । क्षितायुर्वा । क्षीणोऽयं तपस्वी । क्षितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the इ of चि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle ण्यत्, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus क्षितायुरेधि or क्षीयायुरेधि 'Be thou short lived.' क्षितकः, क्षितोऽयं तपस्वी, क्षीणोऽयं तपस्वी 'this hermit is miserably lean' ॥ When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as क्षीणशत्रुः ॥

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८९ ।

आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात्कौशले गस्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नदां स्नातीति नदीष्णः । 'सुपि-' (२८१६) इति कः

3082. The ष् is substituted for the स् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्णातः शास्त्रेषु 'expert in the scriptures?' निष्णातो रज्जुवर्त्तने । नदां स्नातीति नदीष्णः 'dexterous in swimming in the river'. This last word is formed by the क्त added to स्ना preceded by the upapada नदी under sūtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निस्नातः, नदीस्नातः (नदां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वश्च । प्रतिष्णातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्वयप्रतिस्नातम् ।

3083. The word प्रतिष्णातः is irregularly formed when meaning a sūtra.

Thus प्रतिष्णातः सूत्रम् i. e., शुद्धम् 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिस्नातं = 'bathed'

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ९१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कपिष्ठलिः पुत्रः । 'गोत्रे' किम् । कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ।

3084. The word कपिष्ठल is irregularly formed denoting the founder of a gotra of that name.

Thus the son of Kapishtala will be कपिष्ठलिः ॥ The word "gotra" here does not mean the grammatical "gotra," but the popular term 'gotra' denoting 'clans,' as described in the list of pravaras. Why do we say "when denoting the founder of a gotra"? Observe कपिस्थलम् 'the land of the monkeys.'

३०८५ । विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । ३ । ९६ ।

भ्यः स्थलस्य सस्य चः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । यमिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

3085. The ष् is substituted for the स् in स्थल after वि, कु, यमि and परि ॥

Thus विष्ठलम्, कुष्ठलम्, यमिष्ठलम् and परिष्ठलम् ॥ The word वि, कु and परि are compounded under II. 2. 18.; the word यमी forms a genitive by VI. 3 63. In the aphorism the word यमि is shown with a short ष्, indicating thereby that when the ष् is not shortened, the cerebral change does not take place; as यमीस्थलम् ।

३०८६ । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ ।

४ । ३२ ।

भ्यः कर्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोरच । गङ्गां गतः । गङ्गां प्राप्तः । स्तानः सः । लक्ष्मीं स्पर्शयित्वा हरिः । शेषमधिगम्यतः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारुढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

3086. The affix 'kta' is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after intransitive roots, and after the verbs 'ślish' (to embrace), 'śi' (to lie down), 'sthâ' (to stand), 'âs' (to sit), 'vas' (to dwell), 'jan' (to produce), 'ruh' (to mount) and 'jri' (to grow old).

The phrase 'the act and object' has been added into the sūtra by virtue of the word च ॥ गङ्गागतः 'gone to the Ganges'; गङ्गाप्राप्तः 'reached the Ganges'; स्तानः सः 'he is, fatigued'; लक्ष्मीं स्पर्शयित्वा हरिः 'Hari embraced Lakshmi'; शेषमधिगम्यतः 'Sat on the serpent' वैकुण्ठमधिष्ठितः 'resided in the Vaikunṭha', शिवमुपासितः 'Served Śiva' हरिदिनमुपोषितः 'fasted on the day of Hari'. राममनुजातः 'followed Râma'. गरुडमारुढः 'rode Garudha'. विश्वमनुजीर्णः 'destroyed the universe'.

In addition to the examples given in the text above, we give the following more from the Kâśikâ,

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object); गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only; or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus ग्लानो भवान्, 'you were wearied' (agent), ग्लानं भवता (object); आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टं भवता 'you embraced' (act); उपश्रयितो गुरुस् भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपश्रयितो गुरुः भवता (object), उपश्रयितं भवता (act); उपस्थितो गुरुस् भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुस् भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act); अनुषितो गुरुस् भवान् (agent), अनुषितं भवता (act); अनुजातो नाणवको नाणविकास् (agent), अनुजातो नाणवकेन नाणविका (object), अनुजातं नाणवकेन (act); आरूढो वृक्षं भवान् (agent), आरूढो वृक्षो भवता (object), आरूढं भवता (act); अनुजीर्णो वृक्षो देवदत्तः (agent), अनुजीर्णो वृक्षो देवदत्तेन (object), अनुजीर्णं देवदत्तेन (act). The verbs श्लिष्य &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions, would be included in the word *akarmaka* of the sūtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौढ्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३ । ४ । १३ ।

एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चादायाप्राप्तश्च । ध्रौढ्यं स्थैर्यम् ।

मुकुन्दस्यासितमिदं यातं रमापतेः ।

भुक्तनेतदन्तस्त्वेषूगोप्यो दिदृशवः ॥

पक्ष आसिरेकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो मुकुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रमापतिरिदं यातः । तेनेदं यातम् । भुजेः कर्मणि । अन्तस्तेनेदं भुक्तम् । कथम् 'भुक्तं ब्राह्मणाः' इति । भुक्तमस्ति एवानिति सत्त्वर्थीयोऽच् वर्तमान इत्यधिकृत्य ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौढ्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasāna* means 'eating' also; the force of च in the sūtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyārtha* it denotes the *agent*, the *act* and the *location*; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of *object*, *act* and *location*. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat'; आसितं तेन 'sitting by him (act); इदमेवमासितम् 'this was their seat' (location); यातो देवदत्ता ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active); यातो देवदत्तेन ग्रामः (passive); यातं देवदत्तेन (abstract); इदमेवां यातम् 'this is their place of going'

(location); भुक्त ओदनो देवदत्तेन (passive); भुक्त ओदनं देवदत्तः (active); देवदत्तेन भुक्तम् (abstract); इदमेवं भुक्तम् (location); कथं भुक्ता ब्राह्मणाः । पीता गावः । The *आ* in भुक्ता and पीता has the force of मनुप् (IV. 2. 85) भुक्तनेषामस्ति or पीतनेषामस्ति ।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of *आस* &c.

मुकुन्दस्यासितमिदं सिद्धं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्युक्तुं गौप्यो दिदृक्षवः ॥

“This is the seat (*âsitam*) of Mukunda’ this is the path (*yâtam*) trodden by the Lord of Ramâ; this is the food (*bhuktam*) of Ananta,”—thus spoke the Gopīs desirous of seeing.

The *आस* being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As आसितो मुकुन्दः Mukunda sat. आसितो तेन ‘It was sat upon by him.’

After roots denoting ‘to go’, the force of the affix is ‘agent’ and ‘object.’ As रमापतिरिदं यातं and तेनेदं भुक्तम् ।

After verbs of ‘eating’ it denotes the object. As अनन्तेनेदं भुक्तम् । How do you explain the active use in भुक्ता ब्राह्मणाः ? It is not Past Participle, but formed by the affix *अच्* added with the force of *Matup*, to the noun *bhukta*: as भुक्तमस्ति यथाच=भुक्तः ।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sūtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. §. 2151.

३०८८ । जीतः क्तः । ३ । २ । १८७ ।

जिष्विदा । खिषणः । जिहन्धी । हृष्टः ।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory *जि* take the affix *क्त*, in denoting the present time.

The *Nishṭhā* affix *क्त*, as a general rule, is a participial affix and denotes past time; and is so ordained by III. 2, 102. The present sūtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory *जि* in the *Dhātupāṭha*; as जिमिदा ‘to be affectionately inclined’; मिन्नः (मिद्+क्त=मिद्+त=मिच्+न (VIII. 2. 42) ‘being affectionately inclined’. So (जिखिषदा—खिषणः ‘sounding inarticulately’; जिधृषा—धृष्टः ‘bold’. (जिहन्धी—हृष्टः) । The anuvritti of वर्तमाने ‘in the sense of present’, is read into this sūtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ ।

मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात् । राशं नत हृष्टः । तैरिष्यमाण इत्यर्थः । बुद्धः । विदितः । प्रजितः । अचितः । यकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । शीलितो रक्षितः शान्त आकृष्टो बुद्ध इत्यादि ।

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क्त is employed with the force of the present

The word चति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge'; and पूज् means 'worship', 'honor' or 'respect.' As राज्ञा क्तः,—इष्टः,—बुद्धः,—चातः,—पूजितः, &c. 'the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c'.

The force of the word च is to include other kinds of verbs, not included in the above sūtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only: शीलितः 'practised'; रक्षितः 'protected'; क्षान्तः 'forbearing' आक्रुष्टः 'censured'; सुष्टः 'pleased'; रुष्टः 'angry'; रुषितः 'angry'; अभिव्याहृतः 'uttered'; तृष्टः 'happy'; तुष्टः 'satisfied'; कान्तः 'favourite'; संयतः 'restrained'; उद्यतः 'ready' कष्ट 'evil, misery' (with a future signification); and अमृतम् 'immortal'. So also :—सुप्तः 'sleeping'; शयितः 'lying down'; आशितः 'eaten'; लिप्तः 'smeared'; तुष्टः 'satisfied'; all these have a present signification.

३०९० । नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

लोकव्यविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । जल्पितम् । हसितम् ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितम् 'speech', शयितम् 'sleeping'. So also गतं, साहितं &c.

३०९१ । सुयजोर्ङ्वनिप् । ३ । २ । १०४ ।

सुनोतेर्यजिश्च ङ्वनिप्स्याङ्ङते । सुत्वा । सुत्वानी । यज्वा । यज्वानी ।

3091. The affix ङ्वनिप् comes after the verbs सु 'to press out or extract juice' and यज् 'to sacrifice', with a past signification.

As सु + ङ्वनिप् = सुत् + वत् (VI. 1. 71) = सुत्वा 1st. sing. सुत्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual सुत्वानी । यज् + वत्, 1st. sing. यज्वा 'who has sacrificed' d. यज्वानी । The ङ् is added by VI. 1. 71. See Rig. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरतन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरन्तः । वासरूपन्यायेन निष्ठापि । जीर्यौ जीर्यवात् ।

3092. The affix अतन् comes after the verb जृ 'to grow old' with the sense of past time.

As वृ + जरु = जरू + अत् (VII. 3. 84) = जरत्, 1st sing. जरत्, dl. जरन्तौ, pl. जरन्वः 'grown old' (VII. 1. 70).

By the rule वाचस्प (III. 1. 94), the Nishṭhā affixes also come after this verb. As जीर्णः and जीर्णवाद् । वृ + ञ् = जिर् + त (VII. 1. 100 and I. 1. 51) = जिर् + न (VIII. 2. 42) = जीर्णः (VIII. 2. 77 and VIII. 4. 1) 'grown old'

३०९३ । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signification.

As अहं सूर्यमुपयतो ददर्श 'I saw the sun from both sides'; अहं द्यावापृथिवीं आततान 'I stretched the heaven and the earth'. Here the words ददर्श and आततान have the force of nishṭhā. See Yaj. Ved. VIII. 9.

Why this separate sūtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *luṇ*, *luṇ*, and *liṭ* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (धातुसंबन्ध) with each other (III. 4. 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४ । लिटः कानच्वा । ३ । २ । १०३ ।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् ।

As अग्निं चिक्रवान् 'he consecrated the fire'; सोमं सुपुषाणः 'he pressed the soma juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed; as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *liṭ* been repeated in the sūtra, when its anuvṛitti could have been drawn from the last sūtra? The substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sūtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense; so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. हवुजान (Rig. Ved. I. 3. 6).

३०९५ । कसुञ्च । ३ । २ । १०१ ।

इह भूतसान्नाये छन्दसि लिट् । तस्य विधीयमानो कसुकानच्चावपि छन्दसाविति त्रिमुनिमतम् । कवयस्तु बहुलं प्रयुज्जते । 'तं वस्थिवांसं नगदीपकरटे' । 'अेषांसि सर्वाण्यधिजग्मुवस्ते' इत्यादि ।

3095. In the Chhandas the affix कसु is optionally the substitute of लिट्.

The force of लिट् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pāṇini, Kātyāyana and Patanjali) the

affixes Kânach and Kvasu which come with the force of लिट् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely. As तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे ॥ श्रेयांसि सर्वाणि अधिजग्मुषस्ते ॥

As जश्चिबस् 1st. sing. जश्चिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19) ; पपिबस् 1st. sing. पपिवान् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sūtra III. 2. 105 ; अहं सूर्यमुभयतो ददर्श.

The division of this sūtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvritti of वस् only runs.

३०९६ । वस्वेकाजादुसाम् । १ । २ । ६१ ।

कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानां घसेष वसोरिट् नान्येषास् । एकाच् । आरिवान् । आत् ददिवान् । 'एषास्' किच् । वभूवान् ।

3096. The Participial affix वस् (वस्) gets the augment इट् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after चस् ॥

Thus monosyllable :—आरिवान् । So also आदिवान्, आशिवान्, पेचिवान् श्रेकिवान् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आद् and आश् become of one syllable by the coalescence of अ आद् and अ आश् ॥ In पेच् and श्रेक् the reduplicate is elided and the vowel अ changed to इ, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवान्, ययिवान्, तस्थिवान्, of चस्—जश्चिवान् ॥ This वस् would have taken the augment by the general rule of इट् increment, the present sūtra makes a niyama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are anit : as विभिद्वान्, चिञ्चिद्वान्, वभूवान्, शिशिवान् ॥

३०९७ । भाषायां सदवसश्च वः । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिट्वा स्यात् तस्य चनित्यं कृद्गुः । 'निषेडुषीमाशन-
वन्वधीरः' । अष्टद्व्युपस्तासभवज्जनस्य' । शुश्रूषान् ।

3097. In the classical Sanskrit, the affix वस् optionally replaces लिट् after the verbs वद्, वस् and श् with a past signification.

This being a substitute only, the original affix लिट् also comes after these verbs. As, उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिस् 'Kautsa served Pāṇini.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As उपासदत् 'he served' ; उपासीदत् and उपससद्.

So also अनूपिवान् कौत्सा पाणिनिस्. In the alternative we have उपासीषीत्, उपाशूषीत् and अनूषास.

So also उपगुण्वात् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाशौषित् उपगुणोत् and उपगुणुव. So also निषेदुषीत् and अच्युषः from सद् and वच् ॥

The affix ववसु is employed with the force of लुङ् and लङ् also.

३०९८ । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०८ ।

एते निष्पत्त्यन्ते । उपपूर्वादिणो भाषावामपि भूत नात्रे लिङ्वा तस्य नित्यं कसुः । इट् । उपेयिवान्, 'उपेयुषः स्वामपि नृतिमय्यान्' । उपेयूषी । उपेत्यविबक्षितम् । ईयिवान् । समीयिवान् । नञ्पूर्वादशततेः ववसुर्लिङ्भावेऽङ् । 'धृतञ्चधृतेरनाशुषः,' इति भारविः । अनुपूर्वाद्वचेः कर्तरि कानच् । वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः ।

3098. The forms उपेयिवान्, अनाश्वान्, अनूचान् are irregularly formed.

These forms are thus evolved:—To the verb इ 'to go' with the preposition उप, the affix ववसु is added: as उप+इ+ववसु. The root is reduplicated: as उप+ई+इ+ववसु. The reduplicate is here long ई by VII. 4. 69. This long ई does not coalesce with the short इ by the rules of sandhi; for then the rule by which this ई was introduced would have no scope. Now we add the augment इट् contrary and in opposition to the rule VII. 2. 67, and this is the irregularity. As उप+ई+इ+इट्+ववसु. Then the root इ is replaced by य by sūtra VI. 4. 81. As उप+ई+य्+इट्+ववसु=उपेयिवस्, 1st. sing. उपेयिवान्. The augment इट् is however dropped in those cases (भ) where वस् is changed into उस्; because the insertion of इट् was itself an exceptional case of limited scope:—for while the general rules VII. 2. 75 &c. ordained it, the special rule of VII. 2. 67 prohibited it; and it was by prohibition of this prohibition that इट् was employed before वस्. Therefore in the accusative plural we have उपेयुषः; instrumental sing उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप; we find such irregular forms with other upasargas and without them also; thus समीयिवान्, and ईयिवान् as well.

By the anuvṛitti of the word वा read in this aphorism, we have लुङ् &c. in the alternative. As in Aorist उपागात्, Imperfect उपैत्, Perfect उपेयात् ।

The word अनाश्वान् is thus formed:—To the verb अश् 'to enjoy' we add the negative particle अन्; apply the affix ववसु and do not insert the augment इट्; so, we have अन्+अश्+ववसु=अनाश्वन्, 1st. sing. अनाश्वान्. In the alternative we have Aorist नाशीत्, Imperfect नाशनात् and Perfect नाश.

The word अनूचानः is thus derived:—The affix कानच् is added in expressing the agent to the verb वच् preceded by अन्. In the alternative we have Aorist अन्वचोचत्, Imperfect अन्वचूकीत् Perfect अन्वचाच.

३०९९ । विभाषा गमहनविदविशाम् । ७ । २ । ६८ ।

रभ्यो वहे। रिड्वा । जग्मिवान्—जगन्वान् जघ्निवान्—जघस्वान् । विविदिवान्—विवि-
द्वान् । विविशिवान्—विविशिवान् । विशिना साहचर्याद्विन्दतेर्ग्रहणम् । 'वेत्तेस्तु विविद्वान् । 'नेडव
शिकृति' (२१८९) इतीप् निधेयः । *दृशेष्ट* , ददृशिवान्—ददृश्वान् ।

3099. The affix वस् (वंस्) optionally takes इट् after गस्, इस्, विद् and विश् ॥

As गस्—जग्मिवान् or जगन्वान् (स् changed to न् by VIII. 2. 64); इन्—जघ्निवान् or जघन्वान् (VII. 2. 54 and 55) विद्—विविदिवान् or विविद्वान्, विश्—विविशिवान् or विशिवान् ॥ The root विद् 'to acquire' belongs to the Tudādi class, as it is read here with the Tudādi शिम् ॥ The root विद् 'to know' (II. 55. IV 62), forms *invariably* विविद्वान् because it is Ātmanepadi and cannot take इट् augment before वस् affix. (S. 2981).

Vart.—The root दृश् should also be enumerated. As ददृशिवान् and ददृश्वान् ॥

३१०० । लटः शतृशानवावप्रथमासमानाधिकरणे । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । शयादि । पचन्तं चैत्र पश्य ।

3100. The affixes शट् and शानच् are substitutes of लट्, when agreeing with what does not end with the first case-affix.

As पचमानं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta who is cooking'; पचता कृतम् or पचमानेन कृतम् 'done by one who is cooking'. पच् + शानच् = पच् + शप् + शानच् (III. 4. 113. III 1. 68) = पच् + अ + मुक् + आन (VII. 2. 82) = पचमान । So also पच् + शप् + शट् = पच् + अ + अट् = पचत् as पचन्तं चैत्रं पश्य ॥

Why do we say 'when agreeing with what does not end with first case-affix? Observe देवदत्तः पचति 'Devadatta cooks'.

The affix आन of शानच् &c. takes the augment च by the following.

३१०१ । आने मुक् । ७ । २ । ८२ ।

अङ्गस्वातो मुनागमः स्यादाने परे । पचमानं चैत्रं पश्य । लङित्यनुवर्तमाने पुनर्लङ्ग्रहणमधिक-
विधानार्थम् तेन प्रथमासामाधिकरण्येऽपि कृत्तु । सन्नासकः । *माडसाक्रीय इति वाच्यम्* ।
'मा जीवन्वः परावन्नाडुःखदधोऽपि जीवति' । 'माडि लुङ्' (२२९६) इति प्राप्ते । एतद्वचन-
सामर्थ्यात् ।

3101. Before the Participial ending आन, a verbal stem ending in short अ, gets the augment लुङ् ॥

Thus पचमानः । As पचमानं चैत्रं पश्य 'see Chaitra who is cooking.'

Since the term लट् might have been supplied in III 2. 124 S. 3100 from the last Aṣṭādhyāyī aphorism, III. 2. 123. S. 2151 its double cita-
tion is for the sake of larger application of this rule; that is to say, this rule applies sometimes even when the word is in concord with a nominative

case. As सन् ब्राह्मणः 'who is a Brāhmaṇa' = अस्ति ब्राह्मणः ; so also विद्यते ब्राह्मणः and विद्यमानो 'ब्राह्मणः ; लुहत् and लुहोति ; and अधियानः and अधीते ।

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle साच् is in composition, and censure or curse is implied. As सा पचन् and सा पचमानः 'may he not cook' ; सा जीवन् यः परावद्वादुः खदग्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvṛitti of the word 'option' from sūtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthita-vihāśhā*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (साङ्गि लुङ्) the aorist replaces all tense affixes when सा is used. This *vartika* makes an exception to that and the Present is used.

३१०२ । संबोधने च । ३ । २ । १२ई ।

हे पचन् । हे पचमान ।

3102. The affixes शच् and यानच् are the substitutes of लट् even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case.

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३ । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १३ई । ।

क्रियायाः परिचायके हेतौ चार्थे वर्तमानादातोर्लटः शट्शानच् स्तः । यवाना भुञ्जते यवनाः । अर्जयन्वसति । हरिं पश्यन्मुच्यते । हेतुः फलं कारणं च । 'कृत्यचः' (२८३५) । मपीयमानः सोमः ।

3103. The affixes शच् and यानच् are the substitutes of लट् and come after a verb, in expressing an attendant circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known *i.e.* an attribute ; हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakshana* :—as, यवानाः भुञ्जते यवनाः 'the Yavanas take their meals lying down' तिष्ठन्तीऽनुयासति गणकाः । Of *hetu* :—as हरिं पश्यन् मुच्यते 'by (reason of) seeing Havi, he gets liberation ; अधीयानो पठति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth.'

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks' ; पठति 'he reads'.

Why do we say 'of the action'? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As चः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Aswattha'; सहुत्सुपते तत्सुपुः 'whatever floats is light'; चन्निनीदति तद्गुरुः 'that which sinks down is heavy'.

Vart.—This participle also defines the agent of an action as, सोऽधीयान आस्ते स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Vart.—This participle is also used to state a general truth: as शवाना वर्धते दुर्वा 'the Dûrvâ grass grows in a recumbent position'; आसीनं वर्धते विसं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound लक्षणहेत्वोः of the sūtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands, first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14. is not universal.

३१०३ । क । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

प्रपीयमाणः होतः ।

3103. A. The dental न of a Krit-affix is changed to क, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रपीयमाणः होतः । See S. 2835.

३१०४ । ईदातः । ७ । २ । ८३ ।

आतः परस्वान्त्येत्यात् । 'आदेः परस्व' (४३) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of आन, after आत् ॥

Thus आसीनो यजते ॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the *first* letter of the *second* term after आतः which is exhibited in the Ablative is taken here) The आने which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विदेः शतुर्वचुः । ७ । १ । ३३ ।

येतेः परस्व शतुर्वचुरादेशो वा स्यात् । विद्वत् । विद्वात् । विदुषी ।

3105. The वचु is substituted for the Present Participle affix शतृ after the root विद् 'to know'.

Thus विद्वन् n. s. विद्वात्, विद्वांसौ, विद्वांसः ॥ The words formed with affixes having an indicatory उ शृ (उगित्) add a न् in their strong cases (VII. 1. 70), and form their feminine with unaccented ई As, विदुषी । The शतृ is an affix having an indicatory शृ, therefore, its substitute would also be considered as having an indicatory शृ, the उ of वचु therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगित् operations, वचु is so written, in order that in the sūtra वचो संप्रसारणं (VI. 4. 131), both वचु and वचु should be included. Nor can we object that in the above mentioned sūtra, वचु with one indicatory letter being taken, cannot include an affix like वचु having two indicatory letters,—on the maxim एकादुपपन्नकयद्वे न शतुपपन्नकतय—for if that were so, there was no necessity of उ in वचु ॥ Some read the anuvṛitti of the word optionally into this: and we have विद्वत्, विद्वन्तौ, विद्वन्तः formed with शतृ (see V. 4. 38).

३१०६ । तौ सत् । ३ । २ । १२९ ।

तौ शतृशानच्चौ सत्संज्ञौ स्तः ।

3106. These two शतृ and शानच् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name ; and as such they are not limited by the conditions enumerated above ; so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III. 3. 14.), as well as other tenses. Thus ब्राह्मणस्य कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वन्तः करिष्यन्तः ।

The word सत् occurs in sūtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृटः सृद्धा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषिण्य् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्यये।त्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोद्घातित्यम् । करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य । करिष्यतेऽपत्यं कारिष्यतः । करिष्यद्भक्तिः । हे करिष्यन् । अर्जयिष्यन्ववति । प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि कवचित् । करिष्यतीति करिष्यन् ।

3107. The affixes called 'Sat' i. e. 'sātri' and 'sānach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option ; that is to say, the affixes शतृ and शानच् replace लृट् under the conditions in which they replace सृट् thus by III 2. 124, s. 3100 these affixes will replace सृट् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases सत् will *invariably* replace सृट्. In other cases it will *optionally* replace सृट्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta about to do'; करिष्यमाणं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन् or हे करिष्यमाण. Besides simple futurity, it denotes intention or purpose, as अर्जयिष्यन्ववति 'he dwells intending to earn his livelihood'; करिष्यमाणः शरान् शरासनं 'intending to furnish his bows with arrows'. The descendant of करिष्यत् is कारिष्यतः. So also करिष्यद् भक्तिः।

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यन्, करिष्यमाणः, करिष्यति or करिष्यते देवदत्तः 'Devadatta will do'.

The form करिष्यन् is thus evolved. As कृ+लृट्=कृ+स्य+लृट् (III. 1. 33) =कृ+इट्+स्य+शतृ=करिष्यत् nom. sing करिष्यन् । In other words the participial affixes अत् (अन्त) and चान्, technically known as शतृ and शानच्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूङ्ग्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्तमाने । पक्वमानः । यजमानः ।

3108. The affix शानन् comes after the verbs पू 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As पक्वमानः 'purifier (fire or air)'; यजमानः 'sacrificer'.

३१०९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । ३ । २ । १२९ ।

यस्य दशोदयेषु कर्तरि चानश् । भोगं भुञ्जानः । कवचं विभ्राणः । यत्रुं निघ्नानः ।

3109. The affix चानश् comes after a verb, in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.'

The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as 'infancy', 'youth' &c; शक्ति means 'capacity to do a thing'. As भोगं भुञ्जानः 'habituated to enjoy'; कवचं विभ्राणः 'wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; यत्रुं निघ्नानः 'able to destroy his foe'. So also, कर्तृह सुषड्यमानाः, भूषयमानाः, कवचं पर्यस्यमानाः, शिखण्डं वह्नाना, and पचमानाः ।

३११० । इङ्धार्योः शतकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां षट् स्यादङ्कृच्छ्रिणि कर्तरि । अ गीयद् । धारयद् । अङ्कृच्छ्रिणि क्तिप् । कृच्छ्रेणाधीते । धारयति ।

3110. The affix षट् comes after the verbs इङ् 'to go' and धारि 'to hold' in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अङ्कृच्छ्र means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अथीयद् पारायणश् 'the facile reading of the Purāna'; धारयन्नुपनिषदश् 'easily mastering the Upanishad'. The root धारि is causative of धृ and means here 'to master'.

Why do we say 'when facility is indicated'? Otherwise कृच्छ्रेणाधीते 'he reads with difficulty'; कृच्छ्रेण धारयति 'he remembers with difficulty'.

३१११ । द्विषोऽभिन्ने । ३ । ३ । १३१ ।

द्विषच्छत्रः ।

3111. The affix षट् comes after the verb द्विष् when the agent indicated means an enemy.

The word अभिन्न means 'enemy'. As द्विषन् 'enemy', द्विषन्तौ 'two enemies'. द्विषन्तः 'enemies.'

Why do we say 'when denoting an enemy'? Observe द्वेष्टिः भार्या पतिश्च 'the wife hates her husband'.

३११२ । सुजो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे सुहृन्तः सर्वे यज्ञमानः सुमित्रः ।

3112. The affix षट् comes after the verb सु 'to press out juice' when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an instrumental compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु+उ+षट्: (III. 1. 76, III. 4. 113)

=सुवृ+अवृ (1. 2. 4.)=सुवृत् (VI. 1, 77), 1st. sing. सुवृत्, 1st. pl. सुवृन्तः 'the sacrificer'; as in सर्वे सुवृन्तः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice' सर्वयजमानाः ॥

The word संवेद्य indicates that the principal sacrificer, *i.e.* the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity; such as याजकाः 'the sacrificing priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हन् ।

3113. The affix श्व comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्निह भवान्विद्याम् 'thou art worthy of this knowledge here'; अर्हन्निह भवान्भूजाय 'thou art worthy of honor in this place'.

३११४ । आ क्वेस्तच्छीलतद्वर्ततत्साधुकारिषु । ३ । २ । १३४ ।

क्वपिपनभिद्याप्य बध्यमानाः प्रयत्यास्तच्छीलतद्वर्ततत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sūtra as far as क्विप् in sūtra III 2. 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of आ in this sūtra is limit inclusive, and includes, क्विप्, also. The term तच्छील means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तद्वर्त means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । कृत् । ३ । २ । १३५ ।

कर्ता कटम् ।

3115. The affix कृत् comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The कृत् is indicative, and regulates the accent (VI. 1. 197). As कृ+वृत्=कर्तृ, 1st. sing. कर्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्ता कटात् 'who is accustomed to make mats'. *Nature*:—as सुव्रतयितारः आविधायना भवन्ति वधूमृदाय 'the family of Srāvishtāyana shave the heads of their widows'; अन्नमपहर्तार आहूतका भवन्ति आहूते शिष्टे 'the Ahvarakas steal away food as soon as Srāddha is accomplished'; उन्नेतारस्तीक्ष्णलायना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvalāyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*:—as कर्ता कटम् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽखेटम् 'skilful hunter'.

Vart.—The simple verbs, without upsargas, take the affix **वृ**, when the words so formed are names of sacrificial priests. As **हु+वृ=होवृ**, 1st. sing. होता 'the Hotri priest'; so also, **पोवृ** 'the Potri priest'.

Why do we say 'when not taking the upasargas'? Observe **उद्गावृ** 'the Udgâtri priest'; **प्रतिहवृ** 'the Pratihatri priest'. Here the affix is **वृच्**. Though the form is the same, there is difference however in the accent; *i.e.* **वृन** places udâta accent on the first syllable (VI. 1. 197), while **वृच्** places it on the last (VI. 1. 163).

Vart.—The augment **षुक्** is added when **नी** takes the affix **वृ**; as **नी+षुक्+वृ=नेष्टृ**, 1st. sing. नेष्टा 'Neshtri priest'.

Vart.—When signifying deity, the verb **त्विष्** takes **वृ**; the letter **अ** is the substitute for the **इ** of the root; and the affix does not take the intermediate **इट्** augment; as, **त्विष्+वृ=त्वष्टृ**, 1st. sing. त्वष्टा 'Tvashtri'.

Vart.—The root **वद** takes **वृच्**, when the word to be formed means an officer; as **वद्वृ** 'an attendant, a door keeper'.

Vart.—In the Veda, the root **वद** takes **वृच्**, as **वद्वृ**. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृञि राकृञ्प्रजनीत्पचीत्पतीन्मदस्यपत्रपवृत्तुवृधुसह-
चर इण्युच् । ३ । २ । १३६ ।

अलंकरिष्णुः । निराकरिष्णुः । प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उन्मदिष्णुः ।
रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । वर्तिष्णुः । वर्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ।

3116. The affix **इण्युच्** comes after the following verbs in the sense of the 'agent having such a habit &c.; viz.—**अलंकृ** 'to adorn', **निराकृ** 'to expel', **प्रजन्** 'to be born', **उत्पच्** 'to be ripe', **उत्पत** 'to fly', **उन्मद्** 'to be mad', **वृच्** 'to shine **अपत्रप्** 'to be ashamed', **इत्** 'to be', **इष्** 'to grow' **सृ** 'to bear' and **चर्** 'to walk'.

As **अलंकरिष्णुः** 'decorating', **निराकरिष्णुः** 'repudiating', **प्रजनिष्णुः** 'procreative', **उत्पचिष्णुः** 'apt to ripen', **उत्पतिष्णुः** 'flying', **उन्मदिष्णुः** 'mad', **रोचिष्णुः** 'bright', **अपत्रपिष्णुः** 'bashful', **वर्तिष्णुः** 'revolving', **वर्धिष्णुः** 'growing', **सहिष्णुः** 'patient', **चरिष्णुः** 'moveable'.

Vart.—The affix **इण्युच्** debares by anticipation the affix **युच्** of III. 2. 151, after the root **अलंकृ** though it has the sense of decorating.

३११७। शोश्छन्दसि । ३ । २ । १३७ ।

वीरुधः पारयिष्णवः ।

3117. The affix **इण्युच्** in the sense of 'the agent having such a habit &c.', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative णि.

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As दृषद् धारयिष्णवः 'who hold the stones'; वीरयः पारयिष्णवः ।

३११८ । भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

छन्दसीत्येव । भविष्णुः । कथं तर्हि 'जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवश्' इति । निरङ्कुशाः कवयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । भ्राजिष्णुरिति वृत्तिः । एवं चयिष्णुः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

3118. The affix *इष्णुच्* in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb *भू* 'to be' also.

Thus भविष्णुः 'becoming'. How do you explain its use in the classical literature, as in the following जगत्प्रभोर प्रभविष्णु वैष्णवश् । "The Poets are above all rules and free."

The *yoga-vibhāga* or the division of this sūtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sūtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not included in the above two sūtras ; as, भ्राजिष्णुना सोदितचन्दनेन । This example is given in the Kāsika. Also चयिष्णुः । This is, however, not found in the Bhāṣhya.

३११९ । ग्लजिस्थश्च स्तुः । ३ । २ । १३९ ।

छन्दसीति निवृत्तश्च । गिदयं ननु कित् । तेन स्थ ईदयं न । ग्लस्तुः । गित्वान्न गुणः । जिष्णुः । स्यास्तुः । चाद्रुवः । 'अयुक्तः किति' (२३८१) इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट् । भूष्णुः । 'दंशेच्छन्दस्युपसंख्यानम्' * । वङ्क्षणवः पशवः ।

3119. The affix *ग्लु* comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz.—ग्ल 'to be weary', जि 'to conquer' and स्था 'to stand', as well as after *भू* 'to be'.

As, ग्लस्तुः 'languid'; जिष्णुः 'victorious'; स्यास्तुः 'disposed to stand firm, immoveable'; भूष्णुः 'being'.

The anuvritti of the word *Ohhandasi* does not extend to this sūtra. The indicative letter of this affix is really ग and not क, and therefore, there is no substitution of long ई for the स्था of स्या, which would otherwise have taken place, had the affix been कित् (VI. 4. 66).

In the sūtra I 1. 5. (क्ङिति च) the letter ग is also included ; for ग coming before क, is changed by the rules of *sandhi* into क and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun*. As जिष्णुः । स्यास्तुः । By the force of च, the rule applies to $\sqrt{\text{भू}}$ also.

So also in sūtra VII. 2. 11. S. 2381 (अयुक्तः किति) the augment इद् does not come after the verb स्तु, or a monosyllabic verb ending in a letter of the partyāhāra उक्, when an affix having an indicative क follows. Here also क includes ग; and therefore in भूष्णु we have no intermediate augment इद्.

Varṭ—In the Chhandas this affix comes after the verb दंश् 'to bite'; as दंशणवः पशवः 'the beasts that bite'.

३१२० । त्रसिगृधृविक्षिपेः क्तुः । ३ । २ । ११० ।

त्रस्तुः । गृध्रुः । घृष्टुः । विष्टुः ।

3120. The affix क्तु comes after the verbs त्रस् 'to tremble', गृध्र 'to be greedy', घृष्ट 'to be bold' and विष्ट 'to throw' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As, त्रस्तुः 'trembling'; गृध्रुः 'greedy'; घृष्टुः 'bold'; and विष्टुः 'throwing'.

३१२१ । शमित्यष्टाभ्यो चितुश्च । ३ । २ । १४१ ।

उकार उच्चारणार्थ इति काशिका । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शमित्यष्टा शमिनीशरेत्यत्र 'उगितश्च' (१८७) इति ह्रस्वविकल्पः । न चैवं शमी शमिनावित्पादो नुप्रसङ्गः । अलङ्कारमपकृष्य अलन्तानामेव तद्विधानात् । 'नोदात्तापदेशस्य'—(२७३३) इति वृद्धिनिषेधः । शमी । तमी । दमी । अमी । भमी । क्षमी । प्रमादी । उत्पूर्वान्मदेः अलङ्कारादित्त्रेणेऽनुबुक्तो वासरूपविधिना चितुश्च । उन्मादी । 'ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति + ' इति तु प्रायिकम् ।

3121. The affix चितुश्च comes after the eight verbs beginning with शस् 'to be calm', in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The word इति in the aphorism indicates beginning. These eight verbs begin with शस् and end with सद् in the list of verbs. Of the affix चितुश्च the real affix is इत्, the other letters are servile; the च is for the sake of substituting guttural for the final palatals; उ is for the sake of euphony according to Kāśikā, or for the sake of rule VI. 3. 45 according to the Bhāṣya; and the letter त् causes vridhhi (VII. 2. 16): which in the case of roots ending in स is prohibited by the rule VII. 3. 34 S. 2703, the only verb taking vridhhi being सद् ।

As शमिद् 1st. sing. शमी 'calm'; likewise तमी 'desiring'; दमी 'taming'; भमी 'laborious'; अमी 'whirling', 'moving round'; क्षमी 'fatiguing'; रमी 'bearing'; प्रमादी 'mad' and उन्मादी 'mad'. Though by III. 2. 136, S. 3116 the verb उन्मद takes the affix इत्तुश्च, it also takes the affix चितुश्च by the rule of वासरूप (III. 1. 94).

All these verbs belong to the *Divā li* class. After other verbs than these eight, we have other affixes; as असिता.

The उ being an indicatory letter, we have शमितीरा or शमितीराः. Here there is optional shortening by considering the affix as "ugit" under VI. 3. 45, S. 287. Nor is there any occasion to add नुप् augment in शमी, शमितीरे &c. because नुप् is added to क्तु ending words only: the word क्तु being drawn into VII. 1. 70 S. 361, from VII. 1. 60 S. 2517, that rule (S. 361) is limited to words ending in a क्तु letter. The vridhhi is prohibited by S. 2703.

Paribhāṣā:—"The rule III. 1. 94. S. 2830 by which an *Apavāda*-affix which is not uniform with an *utsarga* affix should supersede the

latter only optionally, has no concern with *Apavada* affixes added in the sense of 'having such a habit' *v.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177.

This Paribhâshâ is not of universal application; hence we have two derivatives *उन्मदिष्टः* by S. 3. 11. 6, and *उन्मादिच्* by the present sūtra.

३१२२ । संपृ वानुसृष्टाड्यसाड्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षि-
पपरिरतपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहसुजाक्रीडविविचत्यजरज-
भजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च । ३ । २ । १४२ ।

चिनुहद्यात् । संपर्की । अतुरोधी । आवासी । आयासी । परिसारी । संसर्गी । परिदेवी । संज्वारी । परिक्षेपी । परिराटी । पतिवादी । परिदाही । परिभोही । दोषी । द्वेषी । द्रोही । दाही । योगी । आक्रीडी । विवेकी । त्यागी । रागी । भागी । अतिचारी । अपचारी । आभोषी । अभ्याघाती ।

3122. The affix चिनुच् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. viz :—संपृच्, अनुसृच्, आसृच्, आयसृ, परिसृ, संसृज्, परिदेव्, संज्वर, परिक्षिप्, परिरत्, परिवद्, परिदह्, परिमुह्, दुष्, द्विष्, द्रुह्, डह्, युज्, आक्रीड्, विविच्, ल्यज्, रज्, भज्, अतिचर्, अपचर्, आभुच् and अभ्याहर्.

The root संपृच् is to be taken as belonging to the Rudhâdi class, and not as belonging to the Adâdi, because the vikarana is elided in the latter. The root परिदेवि belongs to the Bhvâdi class, the simple verb being देव् 'to sport'. The verb चिप् 'to throw' is common both to the Tudâdi and the Divâdi, and both are taken here. युज् 'to concentrate' is Divâdi, and युज् 'to join' is Rudhâdi; both are meant here. The verb रज् 'to color' has lost its nasal in this sūtra, irregularly.

Thus संपृच् + चिनुच् = संपर्क + ह् (VII. 2. 52) = सम्पर्किन् 1st sing. सम्पर्की 'mixture'; similarly, अतुरोधी 'compliant'; आवासी 'one who restrains'; आयासी 'one who exerts'; परिसारी 'that which flows round'; संसर्गी 'united'; परिदेवी 'lamenting'; संज्वारी 'greatly heating'; परिक्षेपी 'moving about'; परिराटी 'crying aloud'; पतिवादी 'reviling'; परिदाही 'burning'; परिभोही 'beguiling'; दोषी 'guilty'; द्वेषी 'hating'; द्रोही 'quarrelling'; दाही 'milk-
ing'; योगी 'uniting or concentrating'; आक्रीडी 'playing'; विवेकी 'discriminating'; त्यागी 'renouncing'; रागी 'yearning after'; भागी 'sharing'; अतिचारी 'transgressing'; अपचारी 'offending'; आभोषी a thief; अभ्याघाती 'attacking'.

The indicatory च of the affix shows that the final palatal is changed into a corresponding guttural before this affix. (VII. 3. 52 and 54).

३१२३ । वौ कषलसकत्थस्सम्भः । ३ । २ । १४३ ।

विकापी । विलापी । विकल्पी । विस्रम्भी ।

3123. The affix चिनुच् comes after the verbs कष् 'to injure', लष् 'to embrace and sport', कत्थ 'to praise' and स्सम्भ 'to believe', when these are in composition with the preposition वि ।

As विकारी 'injuring'; विलासी 'sportive, a sensualist'; विकट्यी 'vaunting'; and विस्वसनी 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

चादौ । अपलासी । विलासी ।

3124. The affix चिड् comes after the verb लष 'to wish' when compounded with the preposition अप and वि ।

As अपलासी 'thirsty'; विलासी. The term वि is to be read into this sūtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसृद्मथद्वसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रसारी । प्रद्वापी । प्रसाथी । प्रवादी । प्रवासी ।

3125. The affix चिड् comes after the verbs लप्, सृ, दु, मथ, वद and वच when compounded with the preposition प्र ।

As प्रलापी 'prattling'; प्रसारी 'extending around'; प्रद्वापी 'running away, fugitive'; प्रसाथी 'tormenting'; प्रवादी 'reporting'; प्रवासी 'a traveller'.

The root वच् here is the Bhvâdi वच् meaning 'to dwell' and is not the Adâdi meaning 'to cover', because in the latter the vikarana is elided.

३१२६ । निन्दहिंसक्रिखाद्विनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिभ्यश्च
आभासूयोदुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । स्मर्यो दुष्टत्वात् । निन्दकः । हिंसक इत्यादि । शत्रुला सिद्धे दुष्टवचनं चापकं तच्छीलादिषु वाचकपन्थायेन वृत्तादयो नेति ।

3126. The affix दुञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—निन्द्, हिंस, क्रिश्, खाद्, विनाश्, परिक्षिप्, परिरट्, परिवादि, व्यभाष् and अशूय ।

In this sūtra the whole phrase ending with अशूय has taken the termination of the first case; which, however, has the force of the ablative here.

As निन्द् + दुञ् = निन्दकः (VII. 1. 1) 'blaming'; so also हिंसकः 'injuring'; क्रेशकः 'tormenting or troublesome'; खादकः 'eating'; विनाशकः 'destroying'; परिक्षिपकः 'surrounding'; परिराटकः 'who cries aloud'; परिवादकः 'a plaintiff; व्यभाषकः 'detracting'; and अशूयकः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix शत्रुल taught in III. 1. 133, as by adding दुञ्: its separate enunciation indicates the existence of the following paribhâsha:—

The rule of III. 1. 94 by which an *apavâda*-affix which is not uniform with *usarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *apavâda*-affixes added in the sense of 'having such a habit' i.e. with the affixes taught in III. 2. 134—177. Therefore the affixes दुष् &c, are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्ग' क्रिप् । देवयिता । क्रोष्टा ।

3127. The affix दुञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and क्रुश् 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

As आदेवकः 'one who sports or laments'; आक्रोशकः 'vociferous, a reviler'; बरिदेवकः 'one who laments'; परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe देवविता and क्रोष्टा formed by वृच् (III. 2. 135).

३१२८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलार्थान्चलब्धार्थान् च युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता विद्वाम् ।

The affix युच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल + युच् = चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping'; कम्पनः 'shaking'; शब्दनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe पठिता विद्वाम्.

३१२९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

अकर्तृकाद्युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् । भविता । 'हलादेः' किम् । रघिता । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता वद्वाम् ।

3129. The affix युच् comes in the same sense after such intransitive verbs as are Atmanepādi and begin with a 'consonant' and are Anudātṭet *i. e.* have a gravely accented vowel as indicatory.

As वर्तनः 'boring'; वर्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudātṭet'? Observe भविता.

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe रघिता, which though Atmanepādi, takes वृच्.

Why after 'Intransitive'? This rule will not apply if the root is transitive; as वसिता वस्त्रम् ।

३१३० । जु चक्रम्यदन्मसृगृध्रिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु' इति सौत्रो धातुर्गौरी वीगे च । जवनः । चक्रमणः । दन्मणः । सरणः । गृध्रं सिद्धे पद-ग्रहणं 'लषपतपद-' (२९३४) दृष्टयुक्ता वाधा सा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं वासरूप-विधिरस्तीति । तेनलङ्कारमुच्यते ।

3130. The affix युच् comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c', viz:— जु, चक्रम्य, दन्म्य, सृ, गृध्र, ज्वल, शुच, लष, पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhātupāṭha, but is taught in the aphorisms and is hence called a *sautra dhātu*. It means 'to go', 'to be quick'. As जु + युच् = जो + यन (VII. 1. 1. and VII. 3. 84) = जवनः (VI. 1. 73, II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. चक्रम्य + युच् = चक्रम्य + यन (II. 4. 74) = चक्रमनः 'moving about'; so also दन्मणः 'wandering'; सरणः 'flowing'; गृध्रनः 'greedy'; ज्वलनः 'burning'; शोचनः 'grieving'; लषणः 'desiring'; पतनः 'falling'; पदनः 'moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this sūtra applies to the transitive verbs; otherwise the sūtra III. 2. 148 would

have been sufficient, as पद् is a चलनार्थ verb. Moreover the affix ukāñ of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this युच् after पद्, otherwise it would have. Others say that the inclusion of पद् in this aphorism indicates the existence of the *pr. ibhāśhā* already given under sūtra III. 2. 141 i.e. the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a habit &c'. The affix एच्छुच् which by III. 2. 136 is added to अलङ्कृन्, supersedes, therefore, not merely the addition of वृच् to अलङ्कृन् (III. 2. 135), but also the addition of एदुच् to the same. If a *tachchhika apavāda* were to supersede only an *atāchchhika utsarga*, it would have been superfluous for Pāṇini to teach in this sūtra the addition of युच् to पद्, because in that case the addition of उक्क्च् to पद् by III. 2. 154 would not have debarred the addition of युच् to पद् by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *jñāpana* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *jñāpana* is not, however, of universal application; for sometimes both affixes are applied concurrently; as गन्ता खेट-विकत्यनः ।

३१३१ क्रोधमरुडार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

3131. And after the verbs having the sense of क्रुच् 'to be angry' and लपड् 'to adorn', the affix उच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful'; रोषणः 'irascible'; मण्डनः 'adorning'; भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलङ्कृ to which sūtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्गुञ्ज स्यात् । कूयिता । ह्मायिता ।

3132. The affix उच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debar III. 2. 149. As कूयिता 'making creaking sound'; ह्मायिता 'trembling'. In these cases the affix वृच् is employed (III. 2. 135).

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

गुञ्ज स्यात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'ममिकम्पि—' (३१४७) इति रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्यङ्गं चापयति + ताच्छीलिभ्यो वासकूपविधिर्नास्ति + इति प्रायिकमिति । तेन कम्पा कथना द्युयतिः । कम्पा कम्पना शाला । यदि सूदेद्युञ्ज कथं मधुसूदनः । नन्द्यादिः ।

3133. The affix उच्, does not come after the verbs सूद् 'to strike', दीप् 'to shine' and दीक्ष 'to initiate'.

These three verbs are *anulātet*, and by sūtra III. 2. 149, would have taken युच् । The present sūtra prohibits that. Therefore, they take वृच्. As, सूदिवृ 1st sing सूदिता 'one who strikes'; दीपिवृ one who shines'; दीक्षिवृ 'one who initiates'.

Now, it might be objected—"We find that sūtra III. 2. 167 specifically enjoins the affix र after दीप्; this *apavāda* rule will therefore, supersede the general rule; where is then the necessity of the present

rule? If you say that the affix **युच्** is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhāṣhā given under sūtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhāṣhā is not of universal application; there are exceptions to it, as **कन्या युवतिः** and **कनना युवतिः** 'a young girl' which are both valid forms derived by adding **र** and **युच्** to the verb **कृच्**. So also **कम्पना** and **कम्पना शाखा** 'a shaking branch.'

If we prohibit **युच्** after the root **सूच्**, how do we get the forms **सधुसूदन** and **रिपुसूदन**? This objection may be answered in three ways: (1) the present is *anitiya* rule, not of universal application, which can be inferred from finding this sūtra separated from the last (*yogavibhāṣa*), when it was easier to make them one, (2) the words **सधुसूदन** &c. belong to the *नन्द्यादि* class (III. 1. 134) taking the affix **रयु** or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix **रयुट्**.

३१३४ । लघपतपदस्याभूवृषहनकनगमशृभ्य उक्ञ् । ३ । २ । १५४ ।

लायुकः । पातुक इत्यादि ।

3134. The affix **उक्ञ्** comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c':—**लघ्**, **पत्**, **पइ**, **स्था**, **भू**, **वृष्**, **हृन्**, **कृन्**, **गम्** and **शृ** ।

As **अपलायुकं** व्यलङ्गितं, **प्रपातुका** गर्भा भवन्ति, **उषयादुकंसरत्नं** उपस्थायुका **रत्नं** पश्यते भवन्ति 'प्रभातुकमन्नं भवति, प्रययुक्ताः पर्जन्याः, आघातुकं कापालिकस्य शूलम्, कायुक रत्नं स्त्रियो भवन्ति, आगतुकं वाराणसी रत्नं आहुः, किंशारुकं तीक्ष्णनाहुः । The **च्** is added after **स्था** in **उपस्थायुक** by VII. 3. 33. The **हृन्** is changed into **चाट्** by VII. 3. 32 and 54.

३१३५ । जल्पभिक्षकुटलुण्टवृडः षाकन् । ३ । २ । १५५ ।

जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ।

3135. The affix **षाकन्** comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs:—**जल्प्**, **भिष्**, **कुट्**, **लुण्ट** and **वृ** ।

The **च्** is indicative showing that the feminines of the words so formed take the affix **ङीप्** i.e. long **ई** (IV. 1. 41.) As **जल्पाकः** 'talkative'; **भिक्षाकः** 'a beggar'; **कुट्टाकः** 'who or what cuts'; **लुण्टाकः** 'a thief or robber'; **वराकः** 'low, miserable'. In the feminine **जल्पाकी**, **वराकी** &c.

३१३६ । प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजबी । प्रजविनी । प्रजविनः ।

3136. The affix **इनि** comes in the sense of 'the agent having such a habit etc', after the verb **प्रजु** 'to hasten forward.'

As **प्रजविन्**, sing. **प्रजवी** 'an express, courier', dual **प्रजविनौ**, pl. **प्रजविनः** ॥

३१३७ । जिहृक्षिविश्रीएवमाव्यथाभ्यसपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ ।

जयी । दरी । वी । विशयी । अत्ययी । वरी । अव्ययी । अभ्ययी । परिभयी । प्रसयी ।

3137. The affix **जि** comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs **जि** 'to conquer', **वृ** 'to respect', **वि** 'to waste, to dwell, to go', **विशि** 'to shelter', **वृ** 'to go', **वस** 'to vomit', **अव्यथ** 'not to give pain', **अभ्यन** 'to injure', **परिभू** 'to humiliate' and **प्रसू** 'to beget'.

As **जयिच्** 1st. sing. **जयी** 'conquering'; similarly, **दरी** 'respecting'; **वसयी** 'wasting'; **विशयी** 'wasting', **अव्ययी** 'exceeding'; **वसयी** 'vomiting'; **अव्यथी** 'free from pain'; **अभ्ययी** 'not injuring'; **परिभयी** 'humiliating' and **प्रसयी** 'procreating'.

३१३७ । स्पृहिसृष्टिपलितयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८

आकास्त्रयश्चरादावदन्ताः । स्पृह्यालुः । सृष्ट्यालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । तद्वा । तदो नान्तत्वं निपात्यते । तन्द्रालुः । * शीङो वाच्यः * । शयालुः ।

3138. The affix **आलुच्** comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the following words:—**स्पृह** 'to desire', **सृष्ट** 'to seize', **पत** 'to fall', **दय** 'to give, to go, to protect', **निद्रा** 'to sleep', **तन्द्रा** 'to be tired' and **अष्टा** 'to venerate'.

The first three verbs belong to the Churādi class and end in short **अ** and take **णिच्** without **guna** or **vridhhi**.

As, **स्पृह्यालुः** 'disposed to be desirous of'; **सृष्ट्यालुः** 'disposed to catch hold of or seize'; **पतयालुः** 'tending or prone to fall'; **दयालुः** 'compassionate'; **निद्रालुः** 'disposed to sleep'. The word **निद्रा** is formed by adding the preposition **नि** to the verb **द्रा** 'to go crookedly'; **तन्द्रालुः** 'slothful'; **तन्द्रा** is formed by adding **तद्** to **द्रा**, and then irregularly changing the **इ** into **वृ**. **अष्टालुः** 'full of faith'. The term **अष्टा** is formed by adding **अत्** to the verb **डुधाच्** 'to hold'. See VI. 4. 55 for adding **अत्**.

Vart.—The affix **आलुच्** comes also after the root **शीङ्** 'to lie down'; as **शयालुः** 'disposed to lie down'.

३१३८ । दाधेदसिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ ।

दारुः । धारुः । सेरुः । शङ्गुः । रुद्रुः ।

3139. The affix **रु** comes after the verbs **दा** 'to give', **धेदु** 'to suck', **सि** 'to bind', **चद** 'to fall' and **सद** 'to sit'.

As **दारुः** 'a munificent man'; **धारुर्वत्सो मातरच्** 'a sucking child of the mother'. The genitive case is here prohibited by II. 3. 69, the **रु** being taken as equivalent to **उ**. As **सेरुः** 'binding'; **शङ्गुः** 'falling'; and **रुद्रुः** 'resting'.

३१४० । सूषस्यदः क्मरच् । ३ । २ । १६० ।

सुमरः । घमरः । अद्मरः ।

3140. The affix **क्मरच्** in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes after the verbs **सू** 'to flow', **पचि** 'to eat', and **अद** 'to eat'.

As **सुमरः** 'going, a kind of deer'; **घमरः** 'gluttonous'; **अद्मरः** 'voracious'.

३१४१ । भञ्जभासनिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भासुरः । मेदुरः ।

3141 The affix घुरच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs भञ्ज् 'to break', भास् 'to shine', and निद 'to be fat.'

As भञ्ज् + घुरच् = भञ्ज् + चर (VII. 3. 52) = भञ्जुरः 'brittle'; the palatal being changed into guttural because of the indicatory च. So also मेदुरः पद्भुः 'a fat breast'; भासुरं ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भञ्ज् this affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । भिदुरच् । छिदुरच् ।

3142. The affix कुरच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs विद् 'to know', भिद् 'to divide' and छिद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit'; भिदुरं काष्ठम् 'a splitting or fragile wood'; छिदुरा रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs भिद् and छिद्.

Note.—The affix कुरच् comes after the verb वध् 'to kill'; and there is vocalisation of the semivowel; as विधुरः ।

३१४३ । इगन्तश्जिस्त्रिभुवः क्वरप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । वृत्वरः ।

3143. The affix क्वरप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs इ 'to go', नश् 'to destroy', जि 'to conquer', and वृ 'to flow'.

The प् is indicatory employed in order to introduce the augment हुक् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ + क्वरप् = इ + ल + वर = इत्वरः, fem. इत्वरी 'a traveller'; नश्वरः, fem. नश्वरी 'transitory,' जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी; वृत्वरः fem. वृत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वल् pratyahāra, and ought to have taken the intermediate इद् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII. 2. 8

३१४४ । गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गमेरनुनासिकलोपोऽपि निषत्त्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्वर is irregularly formed.

The word गत्वर is formed by eliding the च् of गच् and adding the affix क्वरप्. As गत्वरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्तेकः स्यात् । जागयकः ।

3145. The affix ऊक् comes after the verb जाग् 'to be awake' in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरूकः 'wakeful',

३१४६ । यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

यभ्यो यङन्तेभ्य ऊङः स्यात् । दद्यामिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जञ्जपूकः ।
दन्दशूकः ।

3146. The affix ऊङ comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs यच्, जप् and दंश् when they end in the affix यङ्.

The intensives of these verbs take ऊङ. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices'; जञ्जपूकः 'a mutterer of prayers repeatedly'; दन्दशूकः 'a snake (what bites frequently)'. The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दंश् (Bhvādi) is shown in the sūtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24. S. 415.

३१४७ । नमिकन्पिस्मजसकनहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

नञः । कम्पः । स्मेरः । जसिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते । अजस्रं संततमित्यर्थः । कम्पः ।
हिंसः । दीपः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs नम 'to bow', कम्प् 'to shake', स्मि 'to smile', अजस् 'not to cease', कम् 'to desire', हिंस 'to injure', and दीप 'to shine'.

Thus, नम्रं काष्ठं 'soft wood'; कम्पा शाखा 'shaking branch'; स्मेरं मुखं 'smiling face'; अजस्रं जुहोति 'he sacrifices perpetually'; कम्पा युवती 'a beautiful maiden'; हिंसं रक्षः 'the injuring Rākshas'; दीपं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्रं is an adverb, and is derived from the root जस् 'to set free', with the negative particle अ, and the affix र; as अ+जस्+र=अजस्रं ।

३१४८ । सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix सन् and after the verbs आशस् 'to wish' and भिक्षु 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term सन् in the aphorism means Desideratives in the affix सन्, and not the verb सन्, because the verb सन् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing'; जिहीर्षुः 'desirous of taking'; आशंसुः 'desirous'; भिक्षुः 'a beggar'.

The verb आशस् with the upasarga आ is the verb शसि 'to desire' and not the verb शसि 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्मुमिशेषद्वत्वं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149 The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb विदि we add the augment उस् and then the affix उ; as, विद्+उस्+उ=विन्दुः (I. 1. 47)=वेदनशीलः 'intelligent'; so of इष् 'to wish', the ष is replaced by छ, and we have इच्छुः=इच्छाशीलः 'desirous'.

३१५० । क्वाच्छन्दसि । ३ । २ । १९० ।

‘देवाञ्जिगति सुप्तयुः’ ।

3150. The affix च comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्य in the sense of ‘the agent having such a habit &c’.

The term क्य includes the three affixes क्यच्, क्यङ् and क्यप् (see sūtras III. 1. 8. 11, 13, &c). As नित्रयुः, संस्वेदयुः, सुप्तयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As देवाञ् जिगति सुप्तयुः ।

In the modern Sanskrit वृत् will be employed. As नित्रीयिता. By sūtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final अ, when क्यच् follows; as पुत्र + क्यच् = पुत्री + य = पुत्रीय. Why then in the case of नित्रयुः there is not the substitution of long ई for the अ of नित्र? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the अ ।

३१५१ । आद्रुगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १९१ ।

आदन्ताद्द्रुगमाद्गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिट् वत् । पपिः सोमश्च । ददिर्गाः । वभिर्वज्रश्च । जग्मिषुवा । ‘जघ्निर्हृत्रमनित्रियश्च’ । जज्ञिः । ‘* भाषायां धातुकृतसृगमिजनिनिभ्यः *’ । दधिः । चक्रिः । सस्त्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः । ‘* सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानश्च *’ । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and कित् in the sense of ‘the agent having such a habit &c’ come after the verbs that end in long आ, or short or long ऋ, and after the verbs गच्छ ‘to go’, हृच्छ ‘to kill’, and जन् ‘to be produced’, and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The इ after आ is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been त्, then by the rule of तपर (I. 1. 70) short ऋ would only be included and not long ऋ. But the present rule is applicable to long ऋ as well.

Thus पा + कि = पपिः ‘drinking’; as पपिः सोमं ‘drinking the soma-juice’; ददिर्गाः ‘giving cows’ (Rig. Ved. VI. 23. 4). मित्रावरुणौ तदुरिः (Rig. Ved. IV. 39. 2, VI. 68. 7). दुरे अप्वाजगुरिः (Rig. Ved. X. 108. 1). गच्छ + कित् = जग्मिः ‘being in constant motion, wind’; जग्मिषुवा (Rig. Ved. II. 23. 11), हृच्छ + कित् = जह्मिः ‘killing, a weapon offensive’; जह्मिर्हृत्रश्च (Rig. Ved. IX. 61. 2); जन् + कित् = जज्ञिः as जज्ञिर्वीजश्च (T. S. VII. 20. 1). So also वभिर्वज्रश्च ।

The letter क् in these affixes is indicative. It might be said ‘it is superfluous to make these affixes कित्, because these being treated like लिट् will be कित् by rule I. 2. 5’. True, they would be कित् by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11. (when लिट् follows, गुण is the substitute of the verb ऋच्छ and of those that end in the long ऋ) would also have applied to these affixes, and would have caused गुण. It is to prevent this गुण of the letter ऋ that we have annexed an indicative क् to these affixes.

Vart.—The affixes कि and क्ति are of universal application in the Chhandas, and are not confined to the verbs enumerated in the sūtra, as we see them in सद् &c.; as सेदिः (Yaj. Ved XII. 105); नेनिः (Rig. Ved. II. 5. 3).

Vart.—The affixes कि and क्ति come after the roots याञ्, कृञ्, सू, जनि, गनि, and ननि in the classical literature also; as, दधिः, चक्रिः, सखिः, जघ्निः, जग्निः, नेनिः &c.

Vart.—The affixes कि and क्ति come after the Intensive (यङन्त) roots of सद्, वद्, चल, and पठ. As, सासहिः, वावहिः, चाचलिः, पापतिः (VII. 4. 83).

३१५२ । स्वपितृषोर्नजिङ् । ३ । २ । १९२ ।

स्वप्नक् । तृष्णक् । तृष्णजौ । तृष्णजः । 'धृषेन्न' इति वाच्यमिति काशिकादौ । धृष्णक् ।

3152. The affix नजिङ् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c', after the verbs स्वप् 'to sleep' and तृष् 'to be thirsty'.

As स्वप् + नजिङ् = स्वप्नञ् 1st. sing. स्वप्नक् 'sleeping, drowsy'; तृष्णञ् 1st. sing. तृष्णक् 'covetous, thirsty'.

Vart.—So also after the verb धृष् 'to insult, be bold'; as, धृष्णञ् 1st. sing. धृष्णक् 'bold, impudent'. (This vārtika is found in Kāśikā).

३१५३ । शृवन्द्योराहः । ३ । २ । १९३ ।

शराहः । बन्दाहः ।

3153. The affix आह comes in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs शृ 'to injure' and बन्द 'to praise', 'to salute'.

As शराहः 'noxious, a mischievous animal'; बन्दाहः 'praising, a bard'.

३१५४ । भियः क्लृक्लनौ । ३ । २ । १९४ ।

भीरः । भीलुक् । '* क्लृक्लनपि वाच्यः *'. भीरक् ।

3154. The affix क्लृ and क्लृक्ल come in the sense of 'the agent having such a habit' after the verb भी 'to fear'.

As, भीरः 'fearful, timid'; भीलुक् 'timorous, a bear, a tiger, a jackal'.

Vart.—The affix क्लृक्ल should also be stated; as भीरक् ।

३१५५ । स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १९५ ।

स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । वेस्वरः । कस्वरः ।

3155. The affix वरच् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs स्था 'to stand', ईश्व 'to rule', भास् 'to shine', विस् 'to go' and कस् 'to go'.

As स्थावरः 'immoveable'; ईश्वरः 'ruler, God'; भास्वरः 'luminous.' वेस्वरः 'going, destructive'; विस्वरः 'opening, expanding'.

३१५६ । यश्चयङः । ३ । २ । १९६ ।

यातेर्यङन्ताद्वरच्स्यात् । 'अतो लोपः' (२३०८) । तस्य 'अचः परस्मिन्-' (५०) इति रयानि-
जद्वावे प्राप्ते पदस्य चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्यानिवद् । तस्य
यलोपं प्रति स्थानिवद्वावनिषेधात् 'लोपो व्योः-' (८९३) इति यलोपः । अस्लोपस्य स्यानिवचन-
नित्यातो लोपे प्राप्ते 'वरे लुप्तं न स्यानिवद्' ॥ यायावरः ।

3156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb वा when it ends with the affix यङ्.

With the affix यङ्, the intensives of verbs are formed ; as वायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sūtra I. 1. 58.

Thus वा + यङ् + वरच् । Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the अ of the य of यङ् । Thus वा + य् + ० + वरच् । This elided अ caused by a subsequent rule would have been sthānivat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthānivat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58. S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of य् before वर । But if the elided अ be sthānivat, then it would intervene, and य् could not be said to be followed by वर and so there would be no elision of य् । But I. 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of य् elision the vowel substitute is not sthānivat. Thus वायाय् + ० + वर = वाया + ० + ० + वर । Now the आ of वा requires to be elided, if the elided अ be sthānivat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विधिः ।

Note.—To understand this sthānivat question properly, we give the following quotation from the Ashtādhyāyī I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb वायाय we have वायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise वायाय + वर (III. 2. 176) = वायाय् + ० + वर (VI. 4. 48). Here the अ of य has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ārdhadhātuka affix वरच्. The next step is to drop the य् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters य् and र् are dropped before affixes beginning with any consonant except य् i.e., beginning with consonants of वल् pratyāhāra. Now if the lopa substitute be considered as sthānivat to अ, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of य्, would not apply. The sūtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthānivat.

Thus वाया + ० + वर. Now there is a rule (VI. 4. 64) which declares that the final long आ of a base is dropped before ārdhadhātuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the ādeśa 'lopa,' which replaced the vowel अ, be considered as sthānivat, by I. 1. 57. S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the आ of वाया requires to be dropped. But this sūtra prevents this and we have the form वायावर ; as अस्तु वायावरः प्रवेत पिपडात् ॥

३१५७ । आजभासधुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुबः क्विप् । ३ । २ । १९९ ।

विभ्राट् । भाः । भावौ । धूः । धुरौ । विद्युत् । ऊर्क् । पूः । पुरौ । दृशिग्रहणस्यापकपञ्ज-
वतेर्दिधिः । झः । झुरौ । जुयः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते । ततः क्विप् ।
ग्रावस्तुत् ।

3157. The affix *क्विप्* comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs *भास्* 'to shine' *भाच* 'to shine' *भुज्* 'to injure', *भुव्* 'to shine', *कर्ज्* 'to be strong', *पृ* 'to fill', *जु* 'to move rapidly' and *स्तु* 'to praise', when it is preceded by the word *ग्रावद्* 'a stone'.

Thus, *विभ्राज्* 1st. sing. *विभ्राट्* 'splendid'; *भास्* 1st. sing. *भाः* 'light'd'; *भासौ* ; *भुज्* + *क्विप्* = *भुर्* (VI. 4. 21), 1st. sing. *भू* 'who injures'd. *भुरौ* । *विभ्रुत्* 'lightning'; *कर्ज्* 1st. sing. *कर्ज्* 'strength'; *पृ* 1st. sing. *पूः* 'what fills'; *पुतै*; *पूः* 'swift'. In the case of *जु*, a long vowel is the substitute of *जु* by applying the next sūtra, where the word *दूरयते* shows that the rules, of lengthening &c., apply also. Thus S. *जुः* । d. *जुवौ* । pl. *जुवः* । See vārtika under that sūtra. *ग्रावस्तुत्* (VI. 1. 71) 'a priest (VII. 2. 92). The compounding of the noun *grāvan* with a root is anomalous and formed by this sūtra. After such compounding *क्विप्* is added. Though by the universal rule III. 2. 76, the affix *क्विप्* would have come after these verbs also, the repetition of the affix shows that *वाऽस्वरूपविधि* does not apply in *tāchchhīlīka* affixes.

३१५८ । अग्नयेभ्योऽपि दूरयते । ३ । २ । १७८ ।

क्विप् । *खिद्* । *भिद्* । *दुशियद्* । विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम् । क्वचिद्दीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्द्वे क्वचिद्वस्वः । तथा च वार्तिकम् । * *क्विप्* अत्रि प्रच्छयायतस्तुकटमुज्जुतीनां दीर्घोऽसंप्रसारणं च * । *क्विप्* अत्रि दीर्घादिनादिद्वयेण केषांचित्सिद्धे तच्छीलादौ तुना वाधा ना भूदिति वार्तिके ग्रहणम् । यत्कीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् । आयतं स्तौति आयतस्तूः कट् । प्रयते कटपूः । जुवतः । अयति द्विर् श्रीः । * *दु* तिगमिजुहोतीनां द्वे च * । *दुशियद्* अत्रिदभ्याससंज्ञा । *दिभ्रुत्* । जगत् । * *जु* हेदीर्घश्च * । *जुहूः* । 'दु भवे' । अस्य द्वस्वश्च । दीर्घिति । दहत् । * *आ* यतेः संप्रसारणं च * । पीः ।

3158. The affix *क्विप्* is seen after other verbs also, besides those mentioned above, in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As *युज्*, 1st. sing. *युक्* 'joining'; *खिद्* 'piercing'; *भिद्* 'dividing'.

By using the words 'is seen' in the aphorism, it is implied that other rules also apply concurrently with *क्विप्*. Thus in some cases we find lengthening of the vowel; in some, there is reduplication of the root; in some instances there is *samprasāraṇa* of the semivowel; and in other cases there is shortening. These are taught in the following vārtikas.

Vart.—When *क्विप्* follows, the long vowel is the substitute of *वच्* 'to speak', *प्रच्छ्* 'to ask', *आयतस्तु* 'to praise long', *कटमु* 'to move through a mat', *जु* 'to move rapidly', and *श्री* 'to serve', and there is no substitution of a vowel for the semivowel (VI. 1. 16). Some of these would have been formed by the Unādi sūtra (II. 57). Their inclusion in the vārtika shows that in the *tāchchhīlīka* sense, the *kvip* should not be superseded by *दृ* ।

As, वाक् 'the voice'; प्रश् + क्विप् = प्रश् + क्विप् (VI. 1. 10) = प्रश् + क्विप् (VIII. 2. 36) प्राश् (VIII. 4. 56) 'who asks'; आवतस्तुः 'who praises long'; कटम् 'a worm'; ब्रुः 'swift'; लक्ष्मीः 'the goddess Lakshmi'.

The word ब्रु which was mentioned in the last sūtra is redundant here.

Vart.—There is reduplication of the verbs द्युत् 'to shine', गच्छ 'to go' and ब्रु 'to invoke', when क्विप् follows. By force of 'drisyate', the words get the designation of abhyāsa : so the doubling of the eighth adhyāya applies also. As, विद्युत् 'shining'; जगत् 'going, the world'.

Vart.—There is lengthening also of the vowel of ब्रु as ब्रुः 'a crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire.'

Vart.—The root हृ 'to fear' is shortened also ; as वहृत् 'fearing'.

Vart.—The verb चिन्ता 'to think' has samprasāraṇa ; as चिन्ता 'thinking'.

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १५९ ।

निप्रभूर्नाम कश्चित् । भनिकाधनार्थयोरन्तरे वस्तिवृत्ति विश्वासायै स प्रतिभुः ।

3159. The affix क्विप् comes after the verb भू 'to be' when the word so formed denotes a name or a surety.

As, विभुः 'a person called Vibhû'; प्रतिभुः 'a surety i.e. he who stands intermediate between the debtor and the creditor'. So also निप्रभुः ।

३१६० । विप्रसंभयो इवसंज्ञायाम् । ३ । २ । १६० ।

वभयो भुवो ब्रुः स्वात्मन ब्रु संज्ञायाम् विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । संभुर्जनिता । संज्ञायाम् ब्रु विभुर्नाम कश्चित् । * नितद्वादिभ्य उपसंख्यानम् * । नितं द्रव्येतीति नितद्रुः । यतद्रुः । यच्चभुः । अस्तद्भावित एवैवाऽत्रभवति ।

3160. The affix ब्रु comes after the verb भू when it is preceded by the upasargas वि, प्र and चच्; provided that the word to be formed does not mean an appellative.

As विभुः 'all pervading'; प्रभुः 'lord'; संभुः 'Creator'.

Why do we say 'when it is not a proper name? Observe विभुः 'a person called Vibhû'.

Vart.—The words नितद्रु &c, also are formed by this affix. As नितद्रु 'the sea'; यंचुः 'causing happiness'. This has the force of latent causative: as चं (चुत्) भावयति = यंचुः 'causing happiness'. So also यतद्रुः ।

३१६१ । चः कर्मणि छन् । ३ । २ । १६१ ।

बेटो पात्रञ्च कर्मण्यर्थे दृश्यात् । 'पात्री जनन्याससतीवधुनस्तुपमावृषु' ।

3161 The affix श्रान comes, in denoting the object, after the verb पाल् 'to feed'.

The indicatory च denotes that the feminine is formed by ङीप् (च) affix. As पात्री 1, "the mother" whom the children suck (*dhayanti*) 2, the Amalaki fruit, which holds (*dadhāti*) all medicinal properties) 3, "the earth" which sustains all; 4 the wet nurse'. See Amarakosa III. 3, 176.

३१६२ । दाम्नीशसयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ३ ।

२ । १८२ ।

दाबादेः दुस्स्यात्करणेऽय । दायक्यमेन दात्रम् । नेत्रम् ।

3162. The affix *shtran* with the sense of instrument, comes after the verbs दाप् 'to cut', नी 'to lead' शत् 'to hurt', यु 'to join', युज् 'to join', स्त 'to praise', दुष 'to inflict pain', बि 'to bind', सिच् 'to sprinkle', मिह 'to urine', पत् 'to fall', दश् 'to bite' and नह 'to bind'.

As दात्र, 1st. sing. neuter दात्रम् 'a sickle' (lit, that with which one cuts); नेत्र 1st sing. नेत्रम् 'eye'.

३१६३ । तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ९ ।

दशानां दशानां कृत्प्रत्ययानामिह न स्यात् । यक्षम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् । सेक्त्रम् । नेट्रम् । पत्रम् । दंष्ट्रा । नट्टी ।

3163. The इट augment is not taken by the following Kṛit-affixes:— ति, ड, त्र, त, य, सि, ड, सर, क and च ॥

यस्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon'; योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रम् 'the tie of yoke'; स्तोत्रं a penegyric; तोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेक्त्रं 'a sprinkling vessel'; नेट्रम् 'the penis'; पत्रम् 'a vehicle'; दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajādī* class and hence forms its feminine in टाप् (आ) and not in ई (IV. 1. 4).

The root दश् is read in the aphorism without its nasal i.e. as दश्. This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as यमुट्; thus we have दशनम् 'tooth'.

And lastly नह् + षट् = नह् षट् fem. नह् ष्टी (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) क्तिच्—तन्तिः but तनिता तनितुच्, क्तिच्—दीप्तिः but दीपिता, दीपितुच् ॥ (2) डुच् (Un I 70)—सक्तः but सकिता, सचितुच् ॥ (3) ष्टुच् (III. 2. 182)—पत्रं but पविता, पतितुच्, so also Unādi ष्टुच् (Un IV. 158), as तन्त्रम् from तन् ॥ (4) तच् (Un III. 86)—इस्तः but इसिता, इसितुच्; so also लीतः, पीतः, धूर्तः from लू, पू, धूर्ति forming सेट् लविता, पविता धूर्विता ॥ The affix mentioned in the sūtra refers to this Unādi त (Un III. 86), and not to the त (क्त) of Nishṭhā, for the Nishṭhā त takes the augment, as इसितम् ॥ (5) क्यच् (Un II. 2)—कुह्यन् but कोषिता, कोषितुच्, काह्यन् but काशिता, काषितुच् ॥ (6) क्विच् (Un III. 155), as कुचिः but कोषिता, कोषितुच् ॥ (7) क्लुच् (Un III. 157)—ह्लुः but ह्लविता, ह्लवितुच्; (8) सरच् (Un III. 70)—असरच्.

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

प्रक्प्रजोः करणे दुस्स्यात् । तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा योत्रम् । पुवमित्यर्थः ।

3164. The affix *यत्र* is employed after the verb प्र with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

The verb **घृ** includes both **घृङ्** and **घृञ्**; as **घोत्रम्** 'a plough-share'; **घोत्रम्** 'the snout of a hog'.

३१६५ । अति लूधूसूखनसहचर इन्नः । ३ । २ । १८५ ।

अरिन्नम् । **लविन्नम्** । **धविन्नम्** । **सविन्नम्** । **खनिन्नम्** । **सदिन्नम्** । **चरिन्नम्** ।

3165. The affix **इन्न** comes after the verbs **गृ** 'to go', **लृ** 'to cut', **धृ** 'to shake', **सृ** 'to bring forth', **खृ** 'to dig', **सहृ** 'to bear', and **चर** to go' with the sense of instrument.

Thus, **अरिन्नं** 'a rudder'; **लविन्नं** 'a sickle'; **धविन्नं** 'a fan'; **सविन्नं** 'cause of production'; **खनिन्नं** 'a spade'; **सदिन्नं** 'patience'; **चरिन्नं** 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६ । पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । ३८५ ।

पविन्नम् । येनाज्यमुत्पूयते यच्चानानिकावेष्टनम् ।

3166. The affix **इन्न** comes after the verb **पू** 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb **पू** includes two verbs **पूङ्** and **पूञ्** both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as **पविन्नं** 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer; and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इन्नः स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तृष्टिणेति दर्शनात् । प्रयतेऽनेनेति पविन्नम् । देवतायां तु 'अग्निः पविन्नं स मा पुनातु' ।

3167. The affix **इन्न** comes after the verb **पू** 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi* the force is that of an instrument, and when applied to a *Devatā* the force is that of an agent. As, **पवित्रोऽयमुष्टिः** 'this Vedic Rishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word *Rishi* here means 'mantra or sacred Vedic verse': as we find in the sentence **तदुक्तृष्टिणा ॥ अग्निः पविन्नं स मा पुनातु** 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, **बायुः खेगः सूर्य इन्द्रः पवित्व ते मा पुनन्तु** ।

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT-AFFIXES.

THE UNĀDI SŪTRAS.

The *Unādi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *taddhita* suffixes added to the nouns of the *gaṇa-pāṭha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pāṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unādis* by saying "Unādayo bahulam, they are too many." Moreover the formation of *Unādi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prosthesis, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacresis, synephonesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of *aunādika* words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kātyāyana for the derivation of doubtful words in the same manner as the Sautra roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unādi vritti* says. "The Unādi Sūtras are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *krits*, are not commonly used for the purposes of derivation." Again, in another place, for distinguishing them from the *krit* suffixes, he says, "We find the *krit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unādi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unādi* words are frequently arbitrary and whimsical." It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, "that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the Nairuktās or etymologists (except Gārgya), and the other consisting of some of the *Vaiyākaranas* or grammarians, and the etymologist Gārgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root,

which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Niruktā* and *Unādi Sūtras*, as Yaska says, नामाख्यात जानीति याकटायनो नैकस्मयम् "that all nouns derive their origin from verbs; so says Śākatāyana, and all the commentators of the Vedās." The latter denied the possibility of deriving the Unādi words from verbal roots. Pātanjali, in his commentary on Pāṇini, says उणादीन्यव्युत्पन्नानि प्रतिषेद्धिक्तानि "Unādis are crude forms without origin;" and another grammarian, उणादीनि यथा जातानि तथा सार्धानि "the Unādi words are perfect as they are;" thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sūtras. They were composed before the time of Pāṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both Yāska and the author of the *Kārikā* (व्याकरणशक इत्येव च तौक्यं) specify Śākatāyana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nāgoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Śākatāyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rūpamālā grammar, I find the statement that Vararūchi is their author." उणादि स्फुटीकरणाय वर्णविना पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि तदस्या कृत्वापाणि शीत्यादिः. This assertion which makes Vararūchi older than Pāṇini, would have a claim to probability. But if Vararūchi be another name for Kātyāyana, then Dr. Carey's text of the sūtras has every right to be attributed to him. Goldstucker, however, in his strictures on Aufrecht, would not have him for the elder Kātyāyana, but Vararūchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unadi Sūtras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unadi Sūtras* to be anterior to Pāṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pāṇini lived a considerable time before the author of the *Unādi Sūtras*, who compiled them for supplying the defects in Pāṇini's work. (Dr. Rājendralal Mitra).

अथउणादयः ।

THE UNĀDI AFFIXES.

PADA I.

१ । कृयापाजिभिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । १ । १ ॥

करोतीति कारः शिल्पी कारकश्च । 'आतो युक्'—(२७६१) । वातीति वायुः । पादुयुर्दश
जयत्यभिभवति रोणाज्जायुरीदधश्च । मिनोति प्रक्षिपति देहे जप्साणमिति वायुः पित्तश्च । स्वादुः ।
साधनोति परकार्यं साधुः । अरनुते आधुः । शीघ्रश्च । 'आधुर्ब्रूहिः पादलः स्यात्' ।

1. The affix *un* comes after *√kṛi* 'to do' (VIII. 10), *√vā* 'to scent', to 'blow' (II. 41), *√pā* 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), *√ji* 'to conquer' (I. 593), *√mi* 'to throw' (V. 4) *√svad* 'to be pleasant to taste' (I. 18), *√sādh* 'to accomplish' (V. 17) and *√asû* 'to pervade' (V. 18).

Thus कृ+उण्=कार्+उण्=कारः 'an artificer, artist' lit. the maker. वा+उण्=वा+युक्+उण् (the augment *yuk* is added by VII. 3. 33. S. 2761)=वायुः 'wind,' lit. the blower.' पा+उण्=पायुः 'anus:' 'protector'. In this last sense, we find it in भुवस्तस्य स्वतवां पायुरग्ने (स्वतवाद्+पायुः=स्वतवां पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also जि+उण्=जै+उण्=जायुः 'medicine'. अगदो जायुः Amarakośa.

So also मि+उण्=मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakośa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद्+उण्=स्वादुः 'sweet'. साध्+उण्=साधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आधुः 'quick', 'rice'. See Amarakośa II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the *unādi* affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sūtras : because of *bahulam* ("diversely"). Thus *√rah* 'to abandon—राहुः 'the demon Rāhu'; lit. 'that which after catching the Moon, again *abandons*, it.' *√vas* 'to dwell' वासुः 'The Container, the All-pervading',—lit. 'that in which all *dwell*', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (*vāsu*) and divine (*Deva*) is called *Vāsudeva*.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'मा न आयौ' ।

2. In the Vedas the affix उण् comes after हण् (to go).

Thus हण्+उण्=हे+उ=आय्+उ=आयुः 'man'.

As in त्वागग्ने प्रथमसायुसायवे &c. (Rig. I. 31. 11), मा नस्तोके तनये मा न आयौ &c. (Rig. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be dis-

tinguished from the word अयुस् ending in स् which is formed by the affix च स् (See Unâdi II. 118.) In the classical Sanskrit the word आयुस् meaning 'life-period' of man, is Neuter and ends always in स्. See Amarakośa (I. 8. 119.) आयुर्जीवितकालो ना । So also जटायुस् and जटायुः ।

३ । हसनिजनिचरिचटिभ्यो जुष् । १ । ३ ।

दीर्घत इति दाहः । 'जुः प्रत्ययः जानुरस्त्रियास्' । जानु । जानुनी । इह 'जनिवध्योश्च' (२५९२) इति न निषेधः । अयुजन्धव्यसामर्थ्यात् । चारु रन्त्यस् । चाटु प्रियं वाक्यस् । घृण्यवादिस्वात्कु-प्रत्यये 'चटु' इत्यपि ।

3. The affix *ñun* comes after the roots √dri (I. 846) 'to tear', √shanu (I. 492) 'to give', √jana (I. 862) 'to beget', √chara 'to walk' (I. 591) and √chata (I. 316) 'to pierce'.

Thus दृ + जुष् = दाहः 'timber' (Amarakośa II. 4. 13): lit. 'that which is torn asunder' चाटुः 'summit' (A. K. II. 3. 5.) जानु n. knee. dual जानुनी । Here the prohibition against vṛiddhi, as ordained by VII. 3. 35, S. 2512, does not apply, because the affix जुष् has two letters ज् and स् both of which are potent enough to produce vṛiddhi. If the vṛiddhi force of one letter be debarred by VII. 3. 35 the other letter will produce its effect. चारुः, 'pleasant' चाटुः 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is चटु derived by affixing कृ under Mṛigayvâdi class.

४ । किंजरयोः शिखाः । १ । ४ ।

किं शृणोतीति किंभारः सत्यश्रुतं वाणद्वयं । जरामेति जरायुर्गर्भाशयः । 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' ।

4. The affix *ñun* comes after √śri (IX. 18) 'to injure' preceded by *kim*, and √in (II. 36) 'to go' preceded by *jara*.

Thus किंश्रु + ज् उञ् = किंभारः 'the beard of corn', 'an arrow' (A. K. II. 9. 21 and III. 3. 162.) जरा इ + उञ् = जरायुः 'the uterus'. (A. K. II. 6. 8.) The Medini Kosa says "Kim śāru. masc. means the ear of corn; an arrow, a heron's feather". It means a desert, a bleak mountain also.

५ । त्रौ रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन प्रसी इति तालुः ।

5. The affix जुष् comes after the √tri (I. 1018) 'to cross over' and च् 'to go' and thereby its र is changed into ल ॥

Thus तृ + जुष् = तालुः the palate, lit. 'over which the sounds of letters cross'. The sūtra is त्रः रः चलः । Some read च् into it, thus तृ + च् = तृ, dual त्रौ । Gen. dual त्रौः । Thus च् + जुष् = आर् + उ = आलुः 'potato'; 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६ । कृके वचः कश्च । १ । ६ ।

कृकेन गलेन वक्तीति कृकवाकुः । 'कृकवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे' इति विश्वः ।

6. The affix ñan comes after the √vach (III 54) 'to speak' preceded by वृज , and the च is changed into क ॥

Thus $\text{कृकवत् + वृज} = \text{कृकवज्जुः}$ (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'through the throat'. $\text{Krika} = \text{throat}$. Viśva Kośa says " Krikavāṇa means a peacock and a lizard (saraṭa) and a cock (charaṇāyudha). "

७ । भृशृशीतृचरित्सरितनिधमिनिमस्त्रिभ्य उः । १ । ७ ।

भरति विसर्ति वा भरः स्वामी हरश्च । क्षियन्तेऽस्त्रिभूतानि भरनिर्जलदेशः । श्रेते शयुरजगरः । तर्ह्यवशः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति चरः । त्वरः खड्गादिमुष्टिः । तनुः स्वरूपम् । तन्यते कर्मपाशोऽनया तनुः शरीरम् 'स्त्रियां सूर्तकतुस्तनुः' । घनुः शस्त्रविशेषः । 'घनुर्न च घनुर्विदुः' । 'घनुरिवाजनि वज्रः' इति स्त्रीद्वयः । तनुः किन्नरः । 'तदुः पानीयकाकिका' इति रभसः । न्यङ्-यवादिवात्तुत्वं जरत्वेनदस्यदः ।

7. The affix उ comes after the √bhri (I. 946. to support) √mri (VI. 110. to die) √śī II. 22 (to sleep), तृ (to cross over), चर (to move), 'to eat' सर (to go with speed), तन (to spread), घन (to produce or yield corn), मि (to scatter,) मस्त्र (to purify).

Thus $\text{भृ + उ} = \text{भरः}$ 'Master', 'God'. lit. who supports, भरः 'desert', lit. the waterless place where people die. शयुः 'python' lit. who sleeps: (A. K. I. 8. 5); तनः 'tree', lit. by which the planters thereof cross the hell. चरः 'charu,' the food offered to the gods: lit. that which the Devas eat. त्वरः 'sword,' 'the fist' तनु 'a little', 'body' (fem). Then it is either तनुः or तनूः . Literally that by which the noose of Karma is drawn out is tanu —as embodiment means further production of new karmas. घनुः 'a bow' The word घनु ending in उ is masculine. Another form is घनुस् ending स् . The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha: घनुरिवाजनि वज्रः ।

So also from $\text{मि} - \text{तनुः}$ 'kinnara' (see A. K. I. 1. 74). The आ required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also $\text{मस्त्र् + उ} = \text{मद्गुः}$ 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water.' Rābhasa says " madgu and Pāṇiya-kāṇikā are synonyms." The ज is gutturalised to ग by its belonging to Nyankvādi class. The स becomes द by जश्चत्व change.

८ । अस्त्रश्च । १ । ८ ।

'स्त्रलेयकणाश्रवः' । चात्कटिवदिभ्यास् । कटति रसनं कटुः । वटति वदतीति वटुः ।

8. The affix उ comes after the root अण (I. 471 to sound).

Thus $\text{अण् + उ} = \text{अणूः}$ (an atom). By force of the word च , this affix comes after कट् (to go) and वट् (to surround), also कटु as 'bitter' that which cuts the tongue, वटुः speaker, 'the child of a twiceborn.'

९ । धान्ये नित् । १ । ९ ।

धान्ये वाच्येऽश उप्रत्ययः स्यात् । स च नित् । निष्वादादु दात्तः । त्रियङ्गवक्ष्येऽणवक्ष्ये । 'ब्रीहिमेवत्वणुः पुमान्' । निङ्ग्रहणं 'फलिपाटि-' इत्यादिसत्तमनिष्ठाया संवध्यते ।

9 The affix उ comes after the root ञ् (to sound), and it is considered as having an indicatory न, when the word denotes a kind of barley.

Thus अञ्जुः grain, barley. The indicatory न makes this word have the acute accent on the first syllable, while अञ्जुः formed by the previous sūtra, has the accent on the last syllable.

This consideration of the affix as नित् governs the subsequent sūtras as far as फलिपादि &c. (Up I. 19). Thus म्रियङ्गवश्च नेऽणवश्च ने (Yajur Veda).

The word अञ्जुः (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० शृङ्गस्निहित्रप्यसिधसिह्निल्लिदिवन्धिमनभ्यश्च । १ । १० ।

शृङ्गातीति शङ्ः । 'शङ्गराज्यकोपयोः' । स्वरवर्जम् । स्नेहुर्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु सीसम् । 'पु'सि भूस्न्यसवः प्राणाः' । वसुर्द्देश्यौ योक्त्रेऽथौ वसु तोये धने नष्टौ हनुर्वक्त्रैकदेशः । झेदुश्चन्द्रः । वन्धुः । मनुः । चात् 'विदि अवयवे' । विन्दुः ।

10. The affix उ comes after the root शृ (to hurt), स्नह (to sound), स्निह (to be easily attached), त्रपु (to be ashamed), अशु 'to throw', वत् ('to live', 'to cover') &c., हृ (to kill), झिह (to become wet), वन्ध (to tie), नश् (to sound) 'to know'.

Thus शृ + उ = शङ्ः (weapon), स्वरः (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 50. स्नेह (disease, moon) त्रपुः (Tin), अशुः (Hfe), (अशु is always used as masculine gender plural) (see Amara kosha II. 8. 119). वसु m. lake, fire, yoke, and rays, nent. 'water,' 'wealth,' and 'gem'. हनुः (chin), झेदुः (moon) वन्धु (friend), मनुः (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix उ comes after the root विद् also because of the word च in the sūtra, as विन्दुः 'a drop'?

Note.—शङ्ः 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hema Chandra). Trapu, tin or lead : because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. Trapu-ranga or sisaka (Medinī). अशुः 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. हनुः masculine means 'cheek'. It is feminine also हनुमाद् 'Hanumân'—the broad-cheeked one. Sometimes it is long, as हनूमाद् । वन्धुः 'friend' lit. one who binds another with the ties of affection'. मनुः the first king : it means Mantra also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं चश्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽथौ सिन्धुर्ना सरिति लिवाश्' इत्यमरः ।

11. The affix उ comes after the root स्यन्द (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of द into च ॥

Thus स्यन्द + उ = सिन्धुः ('Sindh'. Ocean, the Indus,) Amarakosha III. 3. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

१२ । उन्देरिच्छादेः । १ । १२ ।

उनसि हन्डुः ।

12. The affix उ comes after the root उन्ड् (to make wet), and इ is substituted in the place of उ of the root,

Thus उन्ड् + उ = हन्डुः 'The moon'.

१३ । ईषेः किञ्च । १ । १३ ।

ईषेः स्यात्स च किदादेरिकारादेशश्च । ईषते हिनस्ति इषुः शरः । 'इषुर्द्वयोः' ।

13. The affix उ comes after the root ईष् (I. 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and ई is replaced by short इ ॥

Thus ईष् + उ = इषुः 'an arrow', lit. the killer. See Amarakosā (II. 8. 87).

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । १ । १४ ।

कन्दुः ।

14. The affix उ comes after the verb स्कन्द् (I. 1028 to ascend,) and the स is elided thereby.

Thus स्कन्द् + उ = कन्दुः ('a boiler', an oven). A. K. II. 9. 30.

१५ । सृजेरसुम्भ । १ । १५ ।

चात्सलोप उमस्ययश्च । रज्जुः ।

15. The affix उ comes after the root सृज् (IV. 69. "to let go"), the स is elided and the augment असुच् is added.

Thus सृज् + असुच् + उ = रज्जुः 'rope'. The स of the augment is changed first to य् by वृत्त्व, and then to ज् by जश्त्व । रज्जुः means 'braid of hair,' 'rope,' 'woman'. (Medinī).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ककारतकारयोर्विभिनयः । तर्कुः सूत्रवेष्टनश्च ।

16. The affix उ comes after the root कृच् 'to cut off,' and there is the transposition of the letters क and स ॥

Thus कृच् + उ = तर्कुः + उ = तर्कुः 'a spindle'.

१७ । नावञ्चेः । १ । १७ ।

न्यङ्कुवाहित्वात्कुत्वश्च । नियतमञ्चति न्यङ्कुर्दृशः ।

17. The affix उ comes after the root अञ्च् 'to make clear' preceded by the preposition नि ।

Thus नि + अञ्च् + उ = न्यङ्कुः (a kind of antelope).

१८ । फलिपाटिनभिन्ननिजनां गुरुषटिनाकिधतश्च । १ । १८ ।

फलेयुक् फल्युः । पाटेः पट्टिः । पाटयतीति पट्टुः । सन्यतेऽनेन नाकुर्वन्भीकश्च । सन्यत इति सपु । जायत इति जपु ।

18. The affix उ and the augment गुक् come after the roots फल् (to bear fruit), पाट replaced by पट (to go), नस् (to salute, to bow down) replaced by नास्, मन (to consider, to think); ऊस् (to be born); the final स् of the last two roots are respectively replaced by च् and त् ॥

Thus फल् + गुक् + उ = फल्गुः 'unsubstantial'. पटुः 'clever'. नाकुः 'a white ant hill'. A. K. II. 1. 14. मधु 'sweet,' and मधुः 'a demon'. जतु 'red resin of certain trees'.

१९ । वल्लेगुक्च । १ । १९ ।

'वल संवरणे' ।

19. The augment गुक् comes after the root वल् (I 520. 'to live') before the affix उ.

Thus वल् + उ = वल्गुः 'beautiful'. The root is √vala संवरणे (I 520)

२० । शः कित्सन्वच । १ । २० ।

शयतेः स्यात्स च कित्सन्वच । शिशुर्बालः ।

20. The affix उ is कित् and is treated like च् (desiderative) after the √शो (IV. 39) 'to sharpen', 'to make thin'.

Thus शिशुः 'child', शो + उ = शा + उ (VI. 1. 45. S. 2370) = शाया + उ = शिशा + उ (S. 2317) = शिशुः (VI. 4. 64. S. 2371).

२१ । यो द्वे च । १ । २१ ।

सन्वदिति प्रकृते द्वेग्रहणमिष्वग्निरुत्थयन् । ययुरश्चोऽश्वनेधीयः ।

21. The affix उ comes after the verb या (II. 40) 'to go away', and it is doubled.

Thus ययुः 'a horse, fit for the Aśvamedha sacrifice', या + उ = याया + उ = ययुः । Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been यियुः by सन्वतः S. 2317. Hence the sūtra kâra uses the words 'dve cha' 'There is doubling, but not like Sanvad.

२२ । कुम्बश्च । १ । २२ ।

'बभ्रुर्गुण्यस्तरे विष्णो बभ्रु नकुम्बपिङ्गसौ' । आदशयतोऽपि । बभ्रुः कर्ता । बभ्रुर्हन्ता । पयुः पालकः ।

22. The augment कु comes after the root व् (I. 946. III. 5) 'to support', and the root is doubled.

Thus बभ्रुः 'an epithet of Śiva', 'Brown'. बभ्रुः means the Vaisvânara fire, 2, the Sûlâpâni—the Trident carrier; 3, the Garuḍa-bannered (Vishṇu), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means 'brown', and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च 'and', the affix कु comes after other roots also. As कृ + कु = चक्रुः 'agent', हृ + कु = जहनुः 'killer', प + कु = पयुः 'protector'.

२३ । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्यात् । पुरुः । भिनत्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहिज्या-' (२४१२) इति संप्रसारणम् । विरहिषं विध्यति विधुः । 'विधुः शयाङ्गे कर्पूरे हृषीकेशे च राक्षसे' । गृधुः कान्तः । धृषुर्दक्षः ।

23. The affix कु comes after the verbs पृ (III. 4.) 'to protect, 'to fill up', भिद् (7. 2) 'to divide', व्यथ (4. 72) 'to hurt', गृथ (4. 136) 'to desire', धृष (5. 22.) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुरुः [पृ+कु=पु+कु (VII. 1. 102 S. 2494)=पुर्+उ]. 'much' heaven; the name of a prince; the pollen of flowers. भिदुः 'Indra's thunder-bolt', lit. that which splits asunder. विधुः from व्यथ, the थ is vocalised to ह by S. 2412. It means 'the moon, lit. 'he who pains the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as. 'The moon, 2, the camphor, 3, the Hṛishīkesā, and 4 Rakshasa. गृधुः 'God of love', धृषुः 'expert' हृषुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Rāhu.'

२४ । कृग्रोरुच । १ । २४ ।

करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII. 10) 'to do', and गृ (IX. 28) 'to sound' and उ is substituted in the place of अ and र follows such उ by S. 70.

Thus कुरुः 'a species of amaranth, गुरुः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King: it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुः सुषु स्यः । १ । २५ ।

'सुषुमानदिषु च' (१०२२) इति षत्वच् । अपदु मतिकूलम् । दुष्टु । सुष्टु ।

25. The affix कु comes after the verb स्या (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप, दुर् and सु.

Thus अपदुः 'unfavourable', 'a child' दुष्टुः 'a wicked person.' सुष्टुः 'a good person.' The स of स्या is changed to ष under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushāmādi class.

२६ । रपेरिच्छोपधायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

26. The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate अ is changed to इ ।

Thus रिपुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिहृशिक्रम्यसिपशिबाधामृजिपशितुग्धुदीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुणान्नुक्षुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्तुः । अन्धुः क्रूषः । 'पांसुर्ना न द्वयो रजः' । तालव्या अपिदन्त्याश्च संबसूकरपांसवः । बाधत इति बाहुः स्त्रीषु संयोर्युजः ।

27. Before the affix कृ, अज् is substituted for अर्ज (I. 242, X. 186) 'to gain', पश्य is substituted for दृश् (I. 1037) 'to see,' the augment इक् is added to कम् (I. 470. 869) 'to desire,' धुक् to अग्नि (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long आ is substituted for the short अ of पश्य (10. 179) 'to destroy', and इ for the final च of दाच (1. 5) 'to oppress.'

Thus अज्जुः 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पश्युः 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. कन्तु 'cupid', अन्धुः 'a well', पांशुः 'dust' पांशुः 'manure', बाहुः 'arm', lit. that which obstructs.

The word पांशु is spelt as पांसु also. It is masculine. See A. K. II. 8. 98 (पांसुर्ना &c). The three words सस्व, सूकर and पांसु are spelt with the palatal श also instead of the dental स as शस्व, शूकर and पांशु। बाहु is masculine ; while its synonym भुजः is both masculine, and feminine as भुजा।

२८ । प्रथिन्नदिभ्रस्त्रां संप्रसारणं सलोपश्च । १ । २८ ।

अथाणां कुः संप्रसारणं भ्रस्त्रेः सलोपश्च । पृथुः । दृढः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वश्च । भृज्जति तपसा पृथुः ।

28. The affix कु is added to the roots प्रथ (I. 802) 'to become known', भ्रज् (I. 804) 'to crush' and भ्रज्ज (VI. 4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the च of bhraśj.

Thus पृथुः 'wide', दृढः 'delicate' पृथुः 'a Rishi'. The ज् is changed to ग as the word is considered to belong to the Nyankvādī class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९ । लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च । १ । २९ ।

लघुः । * बालमूललघ्वलमङ्गुलीनां वा लो रत्वसापदाते । रघुर्नृपमेदः । बहुः ।

29. The affix कु comes after the roots लङ्घ (I. 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and बंह् (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus लघुः 'light'; बहुः 'many'.

Vart.—The ल is optionally replaced by र in the following :—bāla, mūla, laghu, alam, and anguli. Thus बाल or वार; मूल or मूर, लघु or रघु, अलश्च or अरश्च and अङ्गुलिश्च or अङ्गुरि। Raghū is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३० । ऊर्ध्वोत्तेर्नलोपश्च । १ । ३० ।

ऊर्ध्वः सक्थि ।

30. The affix कु comes after the root ऊर्ध्व (II. 30) 'to cover', and the च् of the verb is elided thereby.

Thus ऊर्ध्वः 'the thigh.'

३१ । महति ह्रस्वश्च । १ । ३१ ।

कच महत् ।

31. The क of कच is shortened when the sense is that of great'.

Thus कचः 'precious'.

३२ । श्लिषेः कश्च । १ । ३२ ।

श्लिष्यतीति श्लिङ्गुर्भूत्यः । उदातो ज्योतिश्च ।

32. The affix कु comes after the root श्लिष (I. 734, IV. 77, X. 38) 'to embrace', and the final ष is changed to क ॥

Thus श्लिङ्गुः 'a servant', 'a libertine'; 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशृभ्यां डिच्च । १ । ३३ ।

आ खनतीत्याङुः । परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादिवाद्कारलोपात्परशुरपि ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and शृ (9. 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix कु, and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आङुः 'a mouse', lit. that which digs all round, परशुः 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form परशुः also, by the elision of अ of र under the Prishodarâdi class.

३४ । हरिमितयोर्द्ववः । १ । ३४ ।

'दु गतौ' अस्माद्धरिमितयोरपपदयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रव्यते हरिद्रव्यवः । मितं द्रवति नितद्रुः समुद्रः ।

34. The verb दु, (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि or मित, takes the affix कु under the same circumstances.

Thus हरिद्रुः a kind of tree', नितद्रुः 'Ocean'.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतथा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुर्द्वयः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

35. So also when दु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्रुः = शतथा द्रवति इति literally that which runs in a hundred different channels.

By force of the word बहुलं, the affix comes, even after the root singly. As दुः (दु + कु = द्रु + च = दुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dru" or branches, is called द्रुमः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्कु पीयु नीलङ्ग लिगु । १ । ३६ ।

पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरो सुखोऽश्वश्च । 'शङ्कुर्ना कीलश्लययोः' । 'पिबतेरीचवं युगागमश्च' । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णं च । निपुर्वाहलगिता-

अस्मात्कुत्स्वने दीर्घश्च । नीलङ्गः कृषिविशेषः शृगालयु । 'नीलङ्गः' इति पाठान्तरम् । तत्र धातोरादि दीर्घः । 'लगे सङ्गे' अस्मात् इति च । लगतीति लियु चित्तम् । लियुमूर्धः ।

36. The five words खर, शङ्कु, पीयु, नीलङ्ग, and लियु, are irregularly formed by कु affix.

खर is from √खरु 'to dig' (I. 927), शङ्कु from √शकि 'to doubt' (I. 86). In खर the र् of khan is replaced by र before the affix कु ॥ Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Daitya also. It means also white. It is the name of Śiva.

2. शङ्कुः masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger'; 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीयुः is from √पा 'to drink': the अ is changed to ई and युक् augment is added before कु । It means 'a crow', time', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. नीलङ्ग is from √लगि 'to go' (I. 154), preceded by नि, the vowel इ is lengthened before कु । Some derive it from नील + गम् + कु, the अम् of गम् is elided and the augment चुम् is added. Another form is नीलङ्ग where the root vowel is also lengthened. It means 'an insect', 'a jackal', 'a large black, bee'.

5. लियु from √लगे 'to adhere' (I. 823), the अ is changed to इ. लियु (Nent) the 'heart, लियुः 'a block head' (masc.)

३७ । मृगयवाद्यश्च । १ । ३७ ।

एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । घृमं यातीति घृगयुर्व्याधः । देवयुर्वर्धिकः । मित्रयुर्वीकयाला-
मित्रः । आकृतिगोऽयम् ।

37. So also the words घृगयुः 'hunter' &c are irregularly formed by the affix कु ।

Thus घृगयुः 'a hunter', lit. 'one who goes (yāti) after deer'; देवयुः 'pious', मित्रयुः 'an expert in worldly matters', 'friendly'. It is an Akṛitigaṇa.

Note.—Mṛigayu means 'a jackal', 'a hunter', the Supreme Spirit'. Other words not enumerated above also belong to this class. √पील to check : पीलुः 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryâs generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (فيل). So also √पडि 'to go', पण्डः 'yellow &c, with the vṛiddhi of the root vowel. √कडि 'to be proud', कण्डुः 'itching.'

३८ । मन्दिवाशिमथिवतिचङ्क् यङ्किभ्य उरच् । १ । ३८ ।

मन्दुरा वाजिशाला । वायुरा रात्रिः । मयुरा । चतुरा । चक्रुरा रथः । अक्रुराः । खड्गैरादित्वा-
त्वादङ्कुरोऽपि ।

38. The affix उरच् comes after the verbs मन्द (I. 13) to praise &c, वायु (4. 54) 'to roar', मथ (I. 901) 'to churn', चते

(I. 918) 'to beg', चक् (I. 93, 820) 'to resist' and अकि (I. 87) 'to count or mark'.

Thus मन्दुरा 'a stable for horses' वायुरा 'night' lit. in which animals, roar, मयुरा 'a town', चतुरः 'cunning', चक्रुरः 'a chariot, a tree', अक्रुरः 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', 'a sprout'. The word is अक्रूरः also with long ऊ, when it belongs to the Kharjurādi class, and takes the affix ऊर ।

३९ । व्यथेः संप्रसारणं किञ्च । १ । ३९ ।

'विथुरश्चोरश्चोः' ।

39. The affix उरच् comes after the verb व्यथ् (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the य is changed to थ and the affix is treated as if it had an indicatory क् ।

Thus विथुरः 'a thief' 'a Rākshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sūtra is व्यथेः संप्रसारणं थः किञ्च । By this the थ is changed to थ also. According to this reading we cannot get the form विथुर । But this is a valid form as found in the Vedās:—त्वमेषां विथुरा शावा । So also अथ विद्वा विथुरेणाचिदस्त्रा । There is however another word विथुर with ध also. It is derived from थुर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence, distressed, love lorn.

४० । मुकुरदुर्दुरौ । १ । ४० ।

मुकुरो दर्पणः । बाहुलकान्मकुरोऽपि । 'दृ विदारणे' घातोर्द्विर्वचनमभ्यासस्य रुजितलोपश्च । 'दुर्दुरस्तोयदे मेके वादभाख्वादिभेदयोः' । 'दुर्दुरा चरिहकायां स्याद्वागजाले च दुर्दुरश्' इति विश्वः ।

40. The words मुकुर 'a mirror', and दुर्दुर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of मुकुर is मकुर । This is because of the word bahulam. From √drī 'to tear' (IX. 23) is obtained दुर्दुरः by reduplication, and adding रुक् augment to the abhyāsa, and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurah means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine दुर्दुरा means 'Chandikā—a name of Dūrgā'. The Neuter दुर्दुरम् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kośa).

Note.—From √मकि 'to adorn' (I. 89), is formed मकुरः by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guṇa of drī, and the addition of the augment दुक् । Instead of वागजाल other readings are 'दास जाल' and वासजाल ।

४१ । मद्गुरादयश्च । १ । ४१ ।

उरब्धता निप्रास्यन्ते । आद्यतेगुक् । मद्गुरो मत्स्यभेदः । 'कटु वर्ण' । रगागमः । 'कटुरः श्वेत-
रवसोः' । बध्नातेः कर्त्तरादिन्वाहरोऽपि । 'बन्धूरवन्धुरौ स्वातां नञ्सुन्दरयोस्त्रिषु' इति रन्तिदेवः ।
'कोकतेर्बा कुक्' । कुक्कुरः—कुक्कुरः ।

41. So also with the words मद्गुर 'a kind of fish' and the
rest.

These are words formed by the affix उरच् ।

1. From √मदी is formed मद्गुरः with the augment गुक् । It is the
name of a kind of fish. √मदी 'to be glad'. (IV. 99)

2. √कट् 'to colour' (I. 405), कटुरः । The augment is रुक् । It means
'white', and 'a demon' Karburam (Neut.) 'water', 'gold'. Karburah
(masc.) 'sin', 'an evil spirit'; Karburâ (Fem.) 'name of a plant.'

3. बन्धुरः from √बध्नाति (IX. 37) 'to bind'. As it belongs to the Khar-
jurâdi class also, बन्धूरः with long ऊ is also valid. It means 'bent', and
'lovely': and is used in all the three genders.

Vant.—The augment कुक् is optionally added to the √कुक् 'to accept'
(I. 91) before the affix उरच् । As कुक्कुरः or कुक्कुरः 'a dog.'

Similarly √अत 'to move continuously'—आतुरः 'hurt', √वा 'to blow'—
वायुरा the augment गुक् is added: 'a trap, a net'.

४२ । असेरुरन् । १ । ४२ ।

असुरः । प्रहादयन् । आसुरः ।

42. The verb अश् (IV. 100) 'to throw up' takes the affix
उरन् ॥

Thus असुरः 'a demon', with the अश् of the Prâjñâdi class, आसुरः
'demoniac'. (V. 4, 38)

४३ । मसृश्च । १ । ४३ ।

पञ्चमे पादे 'मसृक्षरन्' इति वक्ष्यते । 'मसूरा मसुरा ब्रीहिप्रभेदे पययोषिति' । 'मसूरा मसुरा
वा ना वेद्याब्रीहिप्रभेदयोः' । 'मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुनान्' । 'मसूरमसुरौ च द्वौ' इति
विश्वः ।

43. The verb मश् (4. 112) 'to measure' 'to become changed'
also takes the उरच् affix.

Thus मसुरा 'kind of small pulse' 'a harlot.' In the Fifth Pâda, there is
a sūtra declaring that the verb मश् takes the affix ऊरन् । So we get मसूरा
'a lentil', 'a harlot'. In these senses the words are masculine optionally:
namely मसुरः or मसूरः । while मसूरी means 'a kind of disease, small-pox', and
मसुरः (masc.) means 'a pillow', also.

४४ । शवशेरासौ । १ । ४४ ।

शु इत्थश्चयै । श्वशुरः । पतिपत्न्योः प्रसूः श्वशूः श्वशुरस्तु पिता तयोः इत्यमरः ।

44. The verb अश्रु (5 18.) to pervade, preceded by शु the abbreviated form of आश्रु takes the affix उरन् when the sense is that of obtaining.

Thus श्वशुरः 'father-in-law.' अश्रु + अश् + उरन् = शु + अश् + उरन् = श्वशुरः 'wife's father, or husband's father'. Fem. श्वशूः । See Amarakośa. (II. 6. 31)

४५ । अदिनह्योष्टिषच् । १ । ४५ ।

अविषः । महिषः ।

45. The affix टिषच् comes after the verbs अज (I. 631). 'to protect', and मह (I. 766) 'to worship'.

Thus अविषः 'The Ocean, a king', महिषः 'great'. (Buffalo) 'The demon Mahisha'. As तुरीयं धाम महिषो विवर्त्ति । So also उत माता महिषमन्ववेनत् । Fem. महिषी 'Queen'.

४६ । अमेर्दीर्घश्च । १ । ४६ ।

'आमिषं त्वस्त्रियां मंसि तथा स्याद्दीर्घवस्त्रिनि' ।

46. The affix टिषच् comes after the verb अश् (I. 493, 869.) 'to eat.'

Thus आमिषश्च 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७ । रुहेर्वृद्धिश्च । १ । ४७ ।

'रुहुश्चररौहिषाः' । 'रौहिषो वृषभेदे स्याद्द्वौहिषं च वृषं मतम्' इति संसारावर्तः ॥

47. The affix टिषच् comes after the verb रुह' (I, 912) 'to grow', and there is vridddhi of the vowel of the root.

Thus रौहिषश्च 'a kind of deer', a kind of straw'. Thus रुहु, शस्वर and रौहिष are different kinds of deer. रौहिषः (masc). is a kind of deer, रौहिषश्च (neut.) is grass. (Samsârâvarta).

४८ । तवेर्णिद्वा । १ । ४८ ।

'तव' इति सौत्रो धातुः । 'तविषताविषावडवौ स्वर्गे च' । स्त्रियां तविषी-ताविषी नदी देवकन्या भूनिष्ठ । 'तविषी दलम्' इति वेदभाष्यम् ।

48. The affix टिषच् comes after the verb तव् 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory ण् ।

The √तव is a Sautra root. The words तविषः and ताविषः mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine तविषी or ताविषी means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. तविषी means 'power' according to the Veda Bhashya ; as in the following Vedic Mantras :—हन्त्रो वृत्रस्य तविषीश्च इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्शिन् । It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

४९ । नञि व्यथेः । १ । ४९ ।

अव्ययिषोऽग्निसूर्ययोः । अव्ययिषी धरारात्रयोः ।

49. The affix टिप्च् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अ

Thus अव्ययिषः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अव्ययिषी 'the earth' 'the midnight'.

५० । किलेबुक्च । १ । ५० ।

किल्बिषच् ।

50. The augment बुक् is added to टिप्च् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61.) 'to become white', 'to play'.

Thus किल्बिषच् 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिमदिमुदिस्त्रिदिस्त्रिदिभिदिसन्दिचन्दितिनिमिहिमुहिमुचि-
रुचिरुधिवन्धिगुषिभ्यः किरच् । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । 'सुदिरः कामुकाश्रयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः । 'क्षिदिरोऽसिक्तुठारयोः' । भिदिरं वज्रम् । सन्दिरं गृहम् । स्त्रियामपि । 'सन्दिरं सन्दिरापि स्वात्, इति विश्वः । 'चन्द्रो चन्द्रहस्तितौ' । तिमिरं तमोऽक्षिरोगश्च । सिहिरः सूर्यः । 'सुहिरः काम्य-सूर्ययोः' । मुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । बधिरः । 'शुष शोषणे' शुषिरं क्षिद्रम् । शुष्कमित्यन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इषु (6. 59,) 'to wish', मदी (4. 99,) 'to delight', उद् (I. 16,) 'to be glad', खिद् (4. 61,) 'to suffer pain', क्षिदिर् (7. 3) 'to cut off', सिदिर (7. 2) 'to pierce through' सन्द (I. 13) 'to praise', चन्द (I. 68) 'to be glad or rejoice', तिच् (4. 68) 'to be wet or damp' सिद् (I. 1041) 'to make water', 'to wet', बुद् (4. 89) 'to lose consciousness', मुच् (6. 136,) 'to release', रुच् (I. 781) 'to shine beautifully', रुच् (VII. 1.) 'to confine' वन्ध (I. 1022,) 'to tie' शुष् (4. 74) 'to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिरा 'wine, सुदिरः 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kośās). खिदिरः 'an ascetic', 'the moon, क्षिदिरः 'a sword, an axe, भिदिरच् 'Thunder bolt', सन्दिरच् 'house'. It is fem. also, सन्दिरा Viśva Kośa चन्दिरच् 'an elephant', 'the moon', तिमिरच् 'darkness', eye-disease, 'सिहिरः 'The sun', सुहिरः 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. मुचिरः 'a generous man' रुचिरच् 'Bright', रुधिरच् 'Blood', बधिरः 'Deaf'. From √शुष् 'to dry', is formed शुषिरच् 'a hole.' according to others it means 'dry'.

Note :—Ishiram 'food' also: Chhidirah 'fire', 'rope or cord', 'a sword', 'an axe,' Mandiram 'a city', 'a house': mandirah (masc.) 'an ocean. Mihira 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars: (neut.) saffron, and blood.

५२ । अग्निश्चित् । १ । ५२ ।

अग्निरो वह्निरक्षसोः ।

52. The affix क्तिच् comes after the verb अग् (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory च ।

Thus अग्निरः 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्यविरखदिराः । १ । ५३ ।

अजेर्विभावभावः । अजिरमङ्गलम् । शशेरुपधाया इत्त्वम् । 'शिशिरं स्याद्वृत्तोर्भेदेनुपारे शीतलेऽन्यत्वं' । 'अथ सोचने' उपधाया इत्त्वं रेफलोपः । प्रत्ययरफस्य लत्वम् । शिथिलम् । स्यात्स्फाट्यो-
द्विलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्बुक्त्वं स्वत्वं च । स्थविरः । खदिरः । बाहुल-
काच्छीडो बुक्त्वं स्वत्वं च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिशिर 'dew, cold' शिथिल 'loose-
ned', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्थविर 'an old man' and
खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by क्तिच् affix.

Thus 1. √अज (I. 248) 'to go'—अजिरम् 'court-yard' The root अज् is not
replaced by वी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. √अश (I. 762) 'to go by leaps'—
शिशिरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-
frost, and cold. 3. √अथ (X. 280) 'to release', शिथिलम् । The penultimate अ
is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to ल । 4 and 5. The
टि of √sthâ and √sphay is elided. स्थिरम् 'steady' स्फिरम् 'abundant.' 6. √sthâ
takes the augment बुक् and is shortened, to make स्थविरः 'an elder.' 7. खदिरः
'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8. शिविरम् from √शीङ् with the aug-
ment बुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the
camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिकल्यनिमहिमडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य

इरच् । १ । ५४ ।

सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । अनिलः । महिला । वृषोदरादित्वान्महेलापि ।
मड इति सौत्रो धातुः । 'मडिलौ शूरसेवकौ' । भण्डिलो दूतः कल्याणं च । शण्डिलो मुनिः ।
पिण्डिलो गणकः । तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । बाहुलकात्कुटिलः ।

54. The affix इलच् comes after the verbs सल् (I. 580) 'to
go', कल् (I. 526, X. 61) 'to count' अल् (II. 61, IV. 66) 'to live',
मह् (I. 766) 'to worship', मड् (sautra) 'to speak', मण्ड (IX. 50.)
'to make fortunate', शण्ड् (I. 299) 'to be attacked with disease',
पिण्ड (I. 293) 'to collect' तुण्ड् (I. 295,) 'to break,' बुक् (I. 91) 'to
accept' and भू (I. 1.) 'to be.'

Thus सलिलम् 'water' lit. what goes down; 2. कलिलम् 'covered with',
'mixed', 3. अनिलः 'wind', 4. महिला 'a woman', 'a creeper' महेला is another

form valid under the Prishodarâdi class. (VI. 3. 109) 5. भडिलः 'a hero', 'a servant' from the sautra root, भड 6. भण्डिलः 'ambassador', 'lucky', 7. ऋण्डिलः 'a Rishi', 8. पिण्डिलः 'an astrologer', 9. तुण्डिलः 'talkative' 10. कौकिलः 'Indian cuckoo', 11. भविलः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, भुट 'to be crooked', कुटिलं ।

५५ । कमेः पञ्च । १ । ५५ ।

कपिलः ।

55. The affix इलच् comes after the verb कञ् (I. 470,) 'to desire', and the ऋ is changed to ऋ ॥

Thus कपिलः 'Tawny.' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense'; fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६ । गुपादिभ्यः कित् । १ । ५६ ।

गुपिलो राजा । तिलिलो निशाकरः । गुहिलं वनम् ।

56. The affix इलच् comes after the verbs गुप् (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an indicatory क ।

Thus गुपिलः 'a king', तिलिलः 'the moon' गुहिलच् 'forest,' from √gupî to protect, √tija (I. 1020) to sharpen, and √guhî (I. 944) to cover.

५७ । मिथिलादयश्च । १ । ५७ ।

मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला नगरी । पथिलः-पथिकः ।

57. The words मिथिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus मिथिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante).' So also पथिलः 'a traveller'. These are from √mathe (I. 901) 'to agitate', and √pathe (I. 900) 'to go'.

५८ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । १ । ५८ ।

पतेरः पक्षी गन्ता च । कटेरः कृच्छ्रजीवी । कुटेरः पर्णाशः । बाहुलकान्मुद्र । गडेरो मेघः । गुडेरो गुडकः । दंशेरो हिंस्रः ।

58. The affix एरक् comes after the verbs पतृ (I. 898, IV. 51) 'to fly', कठ (I. 356) 'to suffer pain or trouble', कुटि (I. 365.) 'to be blunted', गड (I. 814) to 'water' गुड (I. 77) 'to preserve' and दश् (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कटेरः 'a man leading a painful life' कुटेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the इ of कुटि, required a nasal the root being really कुण्ट । गडेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दंशेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९ । कुम्बेर्नलोपश्च । १ । ५९ ।

कुम्बेरः ।

59. The affix **रक्** comes after the verb **कुख्** (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus **कुवेरः** 'the God of wealth'.

६० । शदेस्त च । १ । ६० ।

शतेरः शत्रुः ।

60. The affix **रक्** comes after the root **शद्** (I. 908,) 'to perish', and the **द** is changed to **व** ।

Thus **शतेरः** 'an enemy'.

६१ । मूलैरादयः । १ । ६१ ।

सुरगन्ता निपात्यन्ते । मूलैरो जटा । गुधैरो गोप्ता । गुधैरो लोहघातकः । गुधैरो मूर्खः ।

61. The words **मूलैर** and the rest are formed by **रक्** affix.

Thus **मूलैरः** 'a lock of hair', **गुधैरः** 'a protector' **गुधैरः** 'a block-head ; **गुधैरः** 'a blacksmith'.

These are from $\sqrt{m\ddot{u}la}$ 'to establish or take root' $\sqrt{gudha}$ 'to surround', $\sqrt{guda}$ to protect, $\sqrt{guh\ddot{u}}$ to cover, and $\sqrt{muh\ddot{u}}$ to faint.

६२ । कबिरोतच्छपञ्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix **ओतच्** comes after the verb **कब** (I. 405) 'to fly', the **ब** is changed to **प**.

Thus **कपोतः** 'a pigeon'.

Note.—From $\sqrt{kr\ddot{u}}$ 'to colour' is derived **कपोतः** 'a pigeon'. It is so called because its throat is variously coloured. The **च्** of **ओतच्** is redundant or rather misleading. The word **कपोतः** has always the acute on the **ओ** of the affix as in the lines : यत् कपोतः पदमग्नौ कृणोति । देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।

६३ । भातेड्वतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवान् ।

63. The affix **ड्वतु** comes after the root **भा** (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus **भवान्** 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कठिचकिम्ब्यामोरन् । १ । ६४ ।

कठोरः । चकोरः ।

64. The affix **ओरन्** comes after the root, **कठि** (I. 365) 'to suffer pain', and **चक** (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus **कठोरः** 'Hard', 'full,' **चकोरः** 'a kind of bird'. As **कठोरताराचिपक्षा-
च्छमश्रुविः** (Māgha).

६५ । किशोरादयश्च । १ । ६५ ।

किंपूर्वस्य श्रुणातेष्टिलोपः । किमोऽन्त्यलोपः । किशोरोऽश्वशावः । सहोरः शत्रुः ।

65. The किशोर and the rest are formed by झोरस् affix.

Thus किशोरः 'the young of any animal'; सहोरः 'a saint'.

From श्रु 'to injure', preceded by किम्, is derived किशोरः । The टि of the root is elided, and the final of किम् is dropped. It means 'a colt,' 'the sun', 'a youth,' 'a medicinal 'herb', 'sandal.' From √saha (I. 905) सहोरः ॥

६६ । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायौ । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affix ओलच् comes after कप (I. 808) 'to shake', गड् (I. 814) 'run or flow as liquids' गण्ड (I. 65, 384) 'cheek', कटे (I. 315, 342) 'to cover from rain', पट (I 318,) 'to go'.

Thus कपोलः 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sūtra, गडोलः 'raw sugar', गण्डोलः 'raw sugar', कटोलः 'bitter', पटोलः 'a kind of cloth and vegetable,' 'moon-light.'

Some read कडि (I. 302) instead of कपि, and form कण्डोलः 'a chandālāḥ. √कल्ल 'to sound,' (I. 527) कल्लोलः 'the noise of the waves.'

६७ । मीनातेरूरन् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix ऊरन् comes after the verb मी (IX 4.) 'to injure'.

Thus मयूरः 'a peacock'.

६८ । स्यन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

सिन्दूरश्च ।

68. The affix ऊरन् comes after the verb स्यन्द (I. 798) 'to flow out' and the य is changed to द् ॥

Thus सिन्दूरश्च 'a kind of tree'; (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमिससिसच्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् । १ । ६९ ।

सिनातीति सेतुः । 'तितुत्र-' (३१६३) इति नेट् । तन्तुः । गन्तुः । मत्सु दधिमण्डस् । सच्यत् इति सक्तुः । अर्थचर्चादि । 'ज्वर त्वर-' (२६५४) इत्युट् । तत्र किञ्चित्पुनर्वर्तत इति मते तु बाहुलकात् । ओतुर्बिडालः । धातु । क्रोष्टा ।

69. The affix तुन् comes after the verbs सि (V. 2. IX. 5) 'to tie', तनि (8, 1.) 'to spread', गन्तृ (I. 1031) 'to go' मनी (IV. 112) 'to complete', सच् (I. 176., 1046) 'to sprinkle', अवि (I. 631) 'to protect', धाञ् (III. 10) 'to bear', 'to support', कृञ् (I. 909) 'to lament'.

Thus सेतुः 'a bridge' 'a dam'. No इट् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', चस्तुः 'sour cream' चस्तुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4. 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अच्+तुच्=अ+ऊट्+तुच् (VI. 4. 20) Thus sūtra कृदिति (I. 1. 6) is understood in that sūtra (VI. 4. 20) according to some. So there is no guṇa. Thus ओतुः । घातुः 'an element', क्रोष्टुः 'a jackal.'

७० । पः किञ्च । १ । ७० ।

पिबतीति 'पीतुर्बहुनो दिवाकरे' ।

70. The affix तुच् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a कित् whereby the अ is changed to ई. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus पीतुः 'fire'; 'The sun.'

७१ । अर्तेश्च तुः । १ । ७१ ।

अर्तेश्चः स्वात्स च कित् । 'अतुः स्त्रीपुरुषकालयोः' ।

71. The affix तु comes after the verb अ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go', and it is कित्.

Thus अतुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As अतुना यज्ञस् य अतुर्जनीनास्.

७२ । कसिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १ । ७२ ।

रभ्यस्तुः स्यात् । 'कन्तुः कंदर्पचित्तयोः' । मन्तुरपरधः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंस्त्रीकिले धृङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भातुरादित्यः । 'यातुर्ध्वगकालयोः' । रश्मि स्त्रीभ्यः । हेतुः कारणम् ।

72. The affix तु comes after the verb क्त् (I. 470, 869) 'to desire', च्त् (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', ज्त् (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', ग्त् (I. 998, III. 25) 'to sing' भात् (II. 42) 'to glitter', वा (II. 40) 'to become', and हि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', 'kāmadevâ, मन्तुः 'offence', जन्तुः 'animal', गातुः 'the male cuckoo,' 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' भातुः 'The sun', यातुः 'time, wind, traveller': when neuter, it means 'a demon.' हेतु 'cause'.

७३ । चायः किः । १ । ७३ ।

'केतुर्गदपताकयोः' ।

73. The affix तु comes after the /châyri 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for चाच् ।

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाच्+तु=कि+तु=केतुः ।

७४ । आप्रोतेह्रस्वश्च । १ । ७४ ।

अतुः शरीरम् ।

74. The affix **दु** comes after the $\sqrt{\text{आद्}}$ (V. 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus **अद्दुः** 'body,' 'a sacrificial animal'.

७५ । वसेस्तुन् । १ । ७५ ।

वस्तु ।

75. The affix **दुर्** comes after $\sqrt{\text{वस}}$ 'to dwell,' (I. 1054.)

As **वस्तु** 'an object.'

७६ । अगारे शिञ्च । १ । ७६ ।

'अग्निमूर्वास्तुरजियाद्' ।

76. The affix **दुन्** comes after the verb **वस्** (I. 1054.) 'to dwell,' when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicatory **ण्**.

Thus **वास्तु** 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

७७ । कृञः कतुः । १ । ७७ ।

कतुर्वचः ।

77. The affix **कतु** comes after the verb **कृ** VIII. 10) 'to do.'

Thus **कतुः** 'a sacrifice' yajña.

७८ । एधिवह्योश्चतुः । १ । ७८ ।

एधतुः पुंस्यः । **वहतुः** नङ्वात् ।

78. The affix **चतु** comes after the verb **एध** (I. 2) 'to prosper,' and **वह** (I. 1053) 'to carry.'

Thus **एधतुः** 'a man,' **वहतुः** 'an ox,' 'a traveller.' The affix has an indicatory **च** and so the word is end-acute. Thus **स्वोर्न पत्ये वहतुः कृणुष्व** ।

७९ । जीवेरातुः । १ । ७९ ।

'जीवातुरजियां भक्ते जीविते जीवनीयये' ।

79. The affix **आद्** comes after $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 594) 'to live.'

Thus **जीवाद्**: (masculine), 'food,' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119.

८० । आतृकन्वृद्धिश्च । १ । ८० ।

जीवेरित्येव । 'जीवातृकस्त्विन्दुभिर्गगायुःमत्सु कृषीवले' ।

80. The affix **आतृकर** comes after the verb $\sqrt{\text{जीव}}$ (I. 495) 'to live' and there is vṛiddhi of **ई** ॥

Thus **जैवातृक** 'long-lived,' 'moon,' 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16. III. 1. 6.

८१ । कृषिवसितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

‘कर्षूः पुं सि करीषाग्नौ कर्षूनद्यां खियां सता’ । चनूः । तनूः । घनूः यखश्च । ‘सर्जं सर्जने । खर्जं खर्जिक् । ‘खर्जं छययने’ । खर्जूः पाना ।

81. The affix ऊ comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) ‘to plough’, चन (I. 497, 869, VI. 28) ‘to drink’, तन (VIII. 1, X. 296) ‘to spread’, घन (III. 23) ‘to become rich’, सर्ज (I. 243) ‘to gain’, खर्ज (I. 247) ‘to pain’, and the words so formed are feminine.

Thus कर्षूः ‘fire of dried cow-dung,’ ‘cultivation,’ ‘river,’ चनूः ‘an army’ तनूः ‘body,’ घनूः ‘a bow’, खर्जूः ‘a merchant,’ ‘a lightening’ खर्जूः ‘cutaneous eruption,’ ‘scab,’ ‘a worm.’

Thus in the Rabhasa-kośa we find ‘karśûh pumsî karishâgnau karśûr nadyâm &c.’ The Medini-kośa says ‘karśû is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning ‘a river,’ ‘a canal’ sarjû, m. merchant, f. a lightening; heaven, m. Creator, Rudra.

८२ । सृजेर्गुणश्च । १ । ८२ ।

सर्जः शुद्धिहृत् ।

82. The affix ऊ comes after the /सृज (II. 57, X. 304) to ‘clean’, and there is guna of the ri into ar.

Thus सर्जः ‘purification,’ ‘a washerman.’

The vṛiddhi ordained by VII. 2. 114. S. 2473 is set aside by the guna specifically enjoined by this sūtra.

८२ क । खड्डेर्दुड्वा । १ । ८२ क ।

खड्डूः । खड्डूः ।

82. A. The augment ऊ is added to क after the verb खड् (X. 44) ‘to break’, optionally.

Thus खड्डूः or खड्डूः ‘breaking,’ ‘dividing’.

८३ । बहो धश्च । १ । ८३ ।

‘बहूर्जायास्तु पास्त्रीषु’ ।

83. The substitute च replace the इ of बह (I. 1053) ‘to carry’, before the affix ऊ

Thus बधूः ‘a wife,’ ‘a daughter-in-law’. A. Kosha III, 3. 101.

८४ । कषेश्छश्च । १ । ८४ ।

कषूः पाना ।

84. The affix ऊ comes after the verb कष (I. 934) ‘to injure’ and the ष is changed to छ

Thus कषूः ‘itch’ scab’.

८५ । शित्कसिपद्यर्तः । १ । ८५ ।

कासुः शक्तिः । पादुश्चरणधारिणी । आरुः पिङ्गलः ।

85. The affix क comes after the verb, कष (I. 139) 'to go', पद् (IV. 60) 'to go' अ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is शित् ॥

Thus कासुः 'a lance', पादुः 'a shoe' आरुः 'yellow.' The word कासू means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding'.

८६ । अणो ङश्च । १ । ८६ ।

आहुर्जलमयद्रव्यम् ।

86. The affix क comes after the verb अण् (I. 471,) 'to sound', and the ण of अण् is changed to ङ.

Thus आहुः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'तुम्बयलाह्वये नजे' इत्यमरः ।

87. The affix क comes after the verb लम्ब (I. 402, 404,) 'to hang down', and the nasal is elided, when the negative न precedes it.

Thus अलाह्वः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के अ एरङ् चास्य । १ । ८८ ।

कथम् उपपदे शृणातेकः स्यादेरङादेशः । 'कथेरकस्तृणकन्दे स्त्री' । बाहुलकादुपत्यये कथेरः स्त्रीवे पुंसि च ।

88. The affix क comes after the verb शृ (IX. 18) 'to hurt', preceded by क and the अ is changed to ए.

Thus कथेरः 'a kind of grass'; and a root'. By force of the word 'diversely' (III. 3. 1. S. 3169) the affix उ (short) also comes: as कथेर । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । ओ दुट् च । १ । ८९ ।

तरतेकः स्यात्तस्य दुट् । 'तर्हः स्याद्वाहस्तकः' ।

89. The affix क comes after the verb तृ (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment डट्. ॥

Thus तर्हः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्यालोपश्च । १ । ९० ।

दृक् आद्य यो तयोर्लोपः । दर्हः कुष्ठप्रसेदः ।

90. The affix क comes after the verb दरिद्रा (II. 64) 'to be poor' and the द and आ of the verb are elided.

Thus दद्रूः 'a kind of leprosy', 'a cutaneous disease'. The word वा of the sūtra is a compound of इ + आ = वा ॥

Note.—Bhojadeva takes the word as यलोपः beginning with र. He explains it in two ways: (1) रि + आ = यी, and the form then is दद्रूः for the sūtra then means, the रि and आ of daridrā are elided. (2). र + इ + आ = यी। In this view the second र r. of daridrā is elided, Thus दद्रूः। With short उ, the form is दद्रुः। Thus there are four forms (1) dardrū दद्रूः (2) dadrū दद्रुः (3) dardū दद्रुः (4) दद्रुः dardru by Mṛigayvādi class उ (un. I. 37).

९१। नृतिशब्दयोः कूः । १। ९१।

नृत्तर्तकः। शृङ्गूरपानम्।

91. The affix कू comes after the verbs नृत् (IV. 9) 'to dance', and शृच (I. 797, 922, X. 195.) 'to mock at' 'to fart'.

Thus नृत्तः 'a dancer', शृचुः 'the anus'.

९२। ऋतेरम्च । १। ९२।

ऋतिः चौको धातुः। ततः कूरमागमश्च। रंद्देवदी सत्यवाक्च।

92. The affix कू comes after the verb ऋत् (a sautra dhātu) and the augment अच् is added to the verb.

Thus रंद्दः 'a celestial river' and 'true speech.' The ऋत् is a sautra dhātu.

९३। अन्दूहम्भूजम्भूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः । १। ९३।

एते कृत्स्नयान्ता निपात्यन्ते। अन्दूर्वन्धनम्। 'दूभी ग्रन्थे'। निपातनान्नुच्। दूम्भूः। अनुस्वारभाषोऽपि निपातनादित्येके। दूम्भूः। जनेर्बुक्। जम्भूः। 'जम्भु अदने' इत्यस्येत्येके। बाहुलकाद्दृश्योऽपि। जम्भुः। कर्क लाति कफेलूः श्लेष्मातकः। निपातनादेशवच्। कर्क दधाति कर्कन्धूर्वदी। निपातनान्नुच्। दिधिं धैर्यं स्यति त्यजतीति दिधिषूः पुम्भूः। केचित्तु 'अन्दूहम्भूजम्भूकम्भू' इति पठन्ति। 'दूम्भू उल्कीशे' दूम्भू सर्पजातिः। 'कमेर्बुक्'। कम्भूः परद्रव्यापहारी।

93. The words अन्दू, दूम्भू, जम्भू, कफेलू, कर्कन्धू and दिधिषू are formed by कू affix.

Thus अन्दूः 'a chain, a fetter, 'an ornament worn round the ankles', दूम्भूः 'snake'. जम्भू. 'The rose apple and its fruit', (कम्भू a thief) कफेलू 'a kind of annual plant or herb which dies after becoming ripe', 'phlegmatic'. कर्कन्धू the jujube tree'. दिधिषू. 'The second husband of a woman twice married'.

Note.—From ऋदि 'to bind' (I. 63) is अन्दूः। From ऋत् 'to accept' (II. 49) is derived कफेलूः with the upapada कफ॥ From ऋवाञ् 'to support' (III. 10), with the upapada कर्क is obtained कर्कन्धूः।

(2) From the ऋभी 'to string together' (VI. 34) is derived दूम्भूः 'a composer, a versifier, a reciter'. It is declined like दूह् ॥ Another form is दूम्भूः without anusvāra.

(3) The word जम्भू is formed by adding the augment बुक् to the root ऋjan before this affix. Some derive it from ऋjamu, 'to eat' (I. 499).

the verse "harit kakubhi varṇa cha &c." उरित् 'a river' रोहित 'female of a kind of deer' योषित् 'a woman'. √yush is a sautra root not found in the original Dhātupāṭha. Thus in the Bhāṣhya we have यशस्य रोहित् "the female of the deer called rishya or white footed antelope is called rohit." Similarly पुरुषस्य योषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडयतीति तडित् । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडित् ।

98. The affix तडि comes after the verb तड (X. 43, 259) 'to beat', and the causative sign णि is elided.

Thus तडित् 'lightening': literally that which *strikes* (tāḍayati).

९९ । शमेढः । १ । ९९ ।

बाहुलकादित्त्वं वा एवादेश इद् च न । 'शरटः स्वात्पुंसि गोपत्तौ' । शरटः स्त्रीवः ।

99. The affix ढ dha comes after the root √यच् (IV. 92, X. 156,) 'to be appeased.'

Thus शरढः 'a eunuch'. The letter ढ is not इद्, nor is it replaced by यच् (VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इद् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Unādi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix ढ would not have taken इद् by the prohibition of नेह् ङणि कृति (VII. 2. 8. S. 2981); but that sūtra is restricted by the vārtika नेह्वर मनादौ "the इद् does not come before the krit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word शरढः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरटः । १ । १०० ।

कमटः । 'कमटः कच्छपे पुंसि भारुभेदे नपुंसकश्' इति मेदिनी । बाहुलकाच्चरटः ।

100. The affix अठ (aṭha) comes after the root √कम् (I. 470) 'to desire'.

Thus कमटः 'a tortoise'. According to the Medinīkosha this word when masculine means 'a tortoise'; and when Neuter, 'a water-jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √जृत् 'to grow old'. As जरटः 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रमेर्वृद्धिश्च । १ । १०१ ।

रामरं हिङ्ग ।

101. The affix अठ (aṭha) comes after the root √रच् (I. 906) 'to delight', and there is Vṛiddhi of the vowel of the root.

Thus रामरच्. 'The name of the plant called asafoetida'.

१०२ । शमेः खः । १ । १०२ ।

यङ् ।

102. The affix ख (kha) comes after the root √यन (IV. 92,) 'to be appeased.'

Thus यङ्खः 'the conch-shell' 'the bone of the forehead,' 'a hundred billions.'

Note.—The ख is not ह्य nor is it replaced by ईन (VII. 1. 2. S. 475).

१०३ । कपोष्ठः । १ । १०३ ।

कणठः ।

103. The affix ठ (ṭha) comes after the √कण् (I. 476, 831,) 'to sound.'

Thus कणठः 'throat,' 'the neck,' 'vicinity,' 'sound,' 'a kind of tree.'

१०४ । कलस्तृपश्च । १ । १०४ ।

तृपतेः कलप्रत्ययः । चासृफतेः । तृपला कला । 'तृफला तु कलत्रिके' ।

104. The affix कल (ala) comes after the √तृप (IV. 86, V. 25, VI. 24,) 'to become satisfied'.

Thus तृपला 'a creeping plant.' By the force of the word च 'and' in the sūtra, this affix comes after the root √तृफ also. Thus तृफला "a creeper." It should be distinguished from the word त्रिफला "the three myrabolans." See Amarakosa II. 9. 111. Compare IV. 1. 21, S. 479 where this word तृफला is considered as a Dvigu compound. त्रिपला and त्रिफला are also valid forms.

१०५ । शपेर्वश्च । १ । १५४ ।

शबलः ।

105. The affix कल (ala) comes after the root √शप् (IV. 59) 'to curse' and the प् is changed to ब ॥

Thus शबलः 'a variegated colour'.

Note.—Another reading is शमेर्वश्च ॥

१०६ । वृषादिभ्यश्चित् । १ । १०६ ।

वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः । 'कनेर्बुक्' । कम्बलः । 'सुप्त खण्डने' पुललम् । 'लङ्गेष्ट द्विष्ट' । लाङ्गलम् । 'कुटिकयिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य सुट्' । कुट्मलः । कुडेरिप । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कोमलम् ।

106. The affix कल (ala) comes after the root √वृष (I. 738) 'to rain' and the rest and it is considered as if it had an indicative ch.

Thus वृषलः 'a horse,' 'a Śādra.' Similarly from √पल, पललम् "a sweet-meat made of ground sesamum and sugar," "mire," "flesh." पललः m. "a demon." The affix कल being कित् would not have caused guṇa, but owing to the Utnādi diversity it does so in the case of √वृ and √वृ । Thus सरलः 'a kind

of pine tree: 'straight', 'artless'. As in the following verse: चरला बिरलायन्ते
चनायन्ते कलिद्रुमाः । न यमी न च पुग्नामा अस्मिन् संवार कानने । Here every noun has a
double meaning. Similarly तरलः 'trembling', 'liquid.'

१०९ । कसे बुक् । १ । १०९ ।

107. The affix कल (ala) comes after √कस् (I. 470, 869) 'to desire' and the augment is बुक् "

Thus कम्बलः "the king of serpents i. e., Śesha"; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a small worm,' 'an upper garment of wool;' when neuter it means 'water.' It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √बुध 'to break' (Divadi), we get बुधलक् 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are बुधल and बुधला "

१०८ । लङ्गे वृद्धिश्च । १ । १०८ ।

लाङ्गलक् ।

108. The affix कल (ala) comes after the root √लप्ति (I. 154) 'to obtain', 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लाङ्गलक् 'a plough'.

१०९ । कुटिकशिकौति भयः प्रत्यस्य मुट् । १ । १०९ ।

109. The affix कल comes after the verbs कुट (VI. 73) 'to curve' कष् 'to whip' (I. 762, 939, II. 14.) and कु (I. 999, II. 33,) 'to groan, to hum,' and there is augment बुट् added also.

Thus कुट्मलक् 'an opening bud'. The affix is added to √कुड also, as कुड्मलक् कश्मलक्. 'Sin', कोमलक् 'delicate.' In this last word the उ of √कु has taken guṇa by unādi diversity.

Note:—The affix कल comes after other roots also as a unādi diversity. As from √कुच or √कुश श्लेषणे we get कोचलः or कोशलः 'the name of a country.' From √चड or √शब्द संबलं or शब्दलं 'provisions for a journey,' 'a bank or shore,' 'jealousy.' From √कदि आह्वाने, by the elision of the न we have कदली । The feminine affix ङीष् is added as it belongs to the gaurādi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,' 'the Bimba plant.' From √कम्प काप्तौ we have कमलं 'water,' 'copper,' a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine कमलः means 'a kind of deer.' कमला means 'an excellent woman.' From √कुश we get कुशलः "expert, trained." From √मडि भूषायाश्च we have मण्डलक् 'orb,' 'a district,' a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve kings.'

११० । मृजेष्टिलोपश्च । १ । ११० ।

मलक् ।

110. The affix कल (ala) comes after √क्ष् (I. 269, II. 57,) 'to clean' and there is elision of the final vowel with the consonant that follows it.

Thus पलक् 'sin', 'excrement', 'impure secretion of the body', 'mean or covetous'.

१११ । चुपेरच्छोपधायात् । १ । १११ ।

चपलक् ।

111. The affix कल (ala) comes after the root √क्ष् (I. 430, VI. 125) 'to move slowly' and उ is changed to च before this.

Thus चपलक् 'unsteady'. The masculine चपलः means 'quick-silver', 'fish', 'the chātaka bird', 'a sort of perfume' The feminine चपला means 'Lakshmi', 'lightening' long pepper'.

११२ । शक्तिशम्योर्नित् । १ । ११२ ।

यकलक् । यमलक् ।

112. The affix कल (ala) comes after the √यक् (IV. 78, V. 15) 'to be able' and यक् (I. 870,) 'to be appeased' and it is नित् ॥

Thus यकलक् 'a part', 'the scales of a fish'; 'bark' यमलक् 'sin' 'faeces,' 'calamity'.

११३ । क्षो गुह्रस्वश्च । १ । ११३ ।

क्षगलः । प्रजादित्वाच्छागलः ।

113. The affix कल comes after the root √क्ष् (IV. 38) 'to cut', whereby the vowel of the root is shortened and the augment शुक is added before the affix.

Thus क्षगलः 'a goat,' 'a blue garment' another form is छागलः as the word belongs to the Prajñādi class.

११४ । जमान्ताड्ड । १ । ११४ ।

दण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । वण्डरिखन्तस्तः । अण्डः । बाहुलजात्स्वत्वाभावः । षण्डः । चंचातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः । पण्डः । क्षीवः । पण्डा बुद्धिः ।

114. The affix ङ comes after a verb ending in a nasal.

Thus दण्डः 'a stick', रण्डा 'a widow' 'a slut', खण्डः 'a fragment or portion', 'candied sugar' 'a flaw in a jewel', मण्डः 'the castor oil tree', 'ferment', 'scum of boiled rice', वण्डः 'a maimed or circumcised man' 'he whose hands are cut' अण्डः 'an egg', पण्डः 'a group or multitude' 'a bull', 'an eunuch.' The ष of the root is not changed to उ as required by VI. 1. 64 S. 2264, as a unādi anomaly. Some read it as षण्डः with the palatal ष ॥ गण्डः 'the cheek,' 'a mark', 'a hero,' 'the temples', 'horse's trappings', 'a bubble', 'a kind of disease', षण्डः 'violent', पण्डः 'a eunuch', पण्डा 'wisdom'.

Note.—The अव् in this aphorism is a pratyâhâra meaning the letters अ, ऋ, ए, and नः. No such pratyâhâra, however, is found in the Ashtâdhyâyi: the pratyâhâras ending in व् are only three अव्, वव् and उव्. See Kâshikâ and my Ashtâdyâyi. The above words are derived from √damu 'to tame' (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (IV. 37), √vand 'to honor,' (I. 290), √ama 'to go &c' (I. 493), √shapu 'to give' (VIII. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chana 'to give' (I. 833), √pana 'to barter,' to praise,' (I. 466).

११३ । क्वादिभ्यः कित् । १ । ११३ ।

क्वर्गादिभ्यो ङः कित्स्यात् । कुण्डव् । कारडव् । गुड् । गुण्डः । 'पुण् भ्रमणे' पुण्डो भ्रमरः ।

115. The affix ङ is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुण्डव्. 'A bowl shaped vessel,' कारडव् 'a section', गुडः 'treacle' गुण्डः 'a bee'.

Note.—From √kuṇ 'to sound, to support' comes कुण्डव् meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure', 'a natural basin of water', while कुण्डी means 'a Kamaṇḍalu bowl': कुण्डः also means 'a son born in adultery'.

From √Kamu 'to wish', is formed कारडव् । It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, water, vile, private place, a staff.

From √guṇ 'to make inarticulate sound' comes गुडः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cotton tree, the milk hedge plant. गुण्डकेशः 'he whose hair is like गुड or milk hedge plant', i.e., जटाधारी 'matted hair' or Shiva. Or गुण्डाका + ईश 'Lord of sleep or sloth.'

From पुण् 'to wander', we get पुण्डः 'a bee.'

११६ । स्याचतिमृजेरालज्वालजालीयचः । १ । ११६ ।

विद्वतेरालच् । स्यालम्-स्याली । चतेर्वालच् । चात्वालः । मृजेरालीयच् । जालीयो विडालः ।

116. The affix आलच् comes after the root स्या (I. 975) 'to stand', आलच् after the root चत् (I. 918) 'to beg', and जालीयच् after the root वृज् (I. 269, II. 57,) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्यालम् or स्याली 'a plate', चात्वालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire', 'kuśa grass'. जालीयः 'a cat', 'a Śūdrâ 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्या would have given स्यालः by the affix लच् alone. Why read the affix आलच् ?

११७ । पतिषदिह्वापतालच् । १ । ११७ ।

पातालच् । चपडालः । प्रधादित्वादिति चापडालोऽपीत्येके ।

117. The affix आलच् comes after the roots पत् (I. 898,) 'to fly', and चपट् (I. 298) 'to become violent'.

Thus पातालश्च "the lower world whereinto people fall owing to sin." चण्डालः 'lion', according to some the form is चाण्डालः, the वृद्धि taking place as the word is considered to belong to the Prajnâdi class.

११८। तन्निविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । १। ११८।

तनालः । विनालः । बिडालः । मृणालश्च । कुलालः । कपालश्च । पलालश्च । पञ्चालाः ।

118. The affix कालन् comes after the roots तन् (IV. 93) 'to grow tired', विष् (VI. 130) 'to enter'. बिड् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', मृष् (VI. 41) 'to kill', कुल (I. 895) 'to be united', कप् (I. 808) 'to shake', पल् (I. 892,) 'to go', पच् (I. 187, 1045) 'to develop.'

Thus तनालः 'a kind of tree, a kind of sword' विनालः 'Big', 'king', 'woman', बिडालः 'a cat' मृणालश्च 'the fibrous root of a lotus', कुलालः 'a potter', कपालश्च 'the skull', पलालश्च 'a straw', पञ्चालाः 'a city'.

Note.—तनालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarian mark on the forehead. विनालः name of Ujjayinî, of a river. विनालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्गुपक्षिणि । १। ११९।

पतङ्गः ।

119. The affix अंगच् comes after the root पद् (I. 898) 'to fly', when meaning an insect.

Thus पतङ्गः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिग्यञ्च । १। १२०।

तरङ्गः । लवङ्गश्च ।

120. So also after the roots तृ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affix अंगच् "

Thus तरङ्गः 'a wave', लवङ्गः 'clove' from लूञ् 'to cut.'

१२१। विड्ढादिभ्यः कित् । १। १२१।

विडङ्गः । वृदङ्गः । कुरङ्गः । बाहुलकादुत्वं च ।

121. The affix अंगच् comes after the root विड् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित् "

Thus विडङ्गः 'clever' वृदङ्गः 'a kind of drum'; from √वृदङ्गेदे ॥ कुरङ्गः 'a deer in general; from कृ 'to scatter'. The ञ् is changed to ञ् anomalously.

Note.—विडङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। सृवृजोवृद्धिश्च । १। १२२।

सारङ्गः । वारङ्गः । जङ्गादिबुद्धिः ।

122. The affix **अङ्गच्** comes after the roots **वृ** (I. 982, III. 17) 'to go', and **वृ** (V. 8, IX. 38, X. 271) 'to choose', 'to worship', 'to cover', and there is *Vriddhi*.

Thus **सारङ्गः** 'an antelope,' **वारङ्गः** 'the handle of a sword.'

Note :—These words are derived from **√sṛi** gatau, and **√vṛiñ** varane, *Sāraṅga* m. means the spotted deer, the cuckoo, a large crane, the flamingo, an elephant, a lotus, the *chātaka* bird.

As a diversity (*bahulam*), this affix comes after **वृ** 'to lead.' As **नारङ्गः** 'the orange tree, the juice of the pepper plant.'

१२३ । गङ्गम्यङ्गीः । १ । १२३ ।

गङ्गा । अङ्गः पुरोडाशः ।

123. The affix **गच्** comes after the root **गच्** (I. 1031) 'to go' and **अद्** (II. 1.) 'to eat.'

Thus **गंगा** 'The river Ganges' **अङ्गः** "a sacrificial oblation called *Puroḍāśā*."

Note :—By diversity (*bahulam*), the affix comes after the root **अच्** 'to go' also. As **अङ्गः** the country called *Aṅga* : the body, the means, the subsidiary or supplementary portion &c.

१२४ । छाःपूखडिभ्यः कित् । १ । १२४ ।

छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् 'षिट् अनादरे' गन्सत्वाभावाच्च । पिङ्गस्तरलः । 'पिङ्गैरगदत ससंभ्रममेवमेका' इति साधः

124. The affix **गच्** comes after the roots **छा** (I. 498) 'to cut', **प्र** (I. 1015, IX. 12) 'to make pure' **खडि** (X. 44) 'to separate' and it is **कित्** ॥

Thus **छागः** 'a goat', literally that which is cut for the sake of sacrifice. **पूगः** 'a betel nut, areca nut, so called as the mouth is purified by chewing it, 'a heap,' **खड्गः** 'a sword.'

Note :—By the force of the word *bahulam* 'diversely,' this affix comes after the root **षिट्** 'to disregard, despise' (I. 326) also and the **च** is not changed to **च**. As **पिङ्गः** 'fickle, an inconsistent lover. As in the *Sisupāla Badha* V. 34 :—**पिङ्गै रगदत ससंभ्रममेव काचिच्** ॥

१२५ । भृजः किन्तुट् च । १ । १२५ ।

भृजो गन्कित्स्वात्तस्य तुट् च । 'भृङ्गाः पिङ्गनालिभृङ्गाटाः' ।

125. The affix **गच्** comes after the root **भृ** (I. 946, III. 5.) 'to support' with the augment **तुट्** and it is **कित्** ॥

Thus **भृङ्गः** a libertine (*śhidga*), a large black bee (*ali*): the bark of *Laurus cassia* (*दोलचिनी*) the cloud-rover (a kind of bird) (*dhūmyāṭa*).

१२६ । शृणातेह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

शृङ्गश्च ।

126. The affix शृ with the augment उद् comes after the root शृ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is shortened and it is कित्.

Thus शृङ्गः "a horn: the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moon, a lotus शङ्गी: fem. gold used for ornaments, a kind of fish i.e., sheat-fish, a kind of medicinal root, a kind of poison.

१२७ । गणशकुनौ । १ । १२७ ।

उद् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः ।

127. The affix गण comes after the root शृ (IX. 81) to injure with the augment उद् when it means a bird.

Thus शार्ङ्गः a bird.

The vṛiddhi takes place by VII. 2. II5. S. 254. There is another word शार्ङ्ग meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from शृङ्ग as शृङ्गस्य विकारः = शार्ङ्गः ॥

१२८ । सुदिग्रीर्गर्गौ । १ । १२८ ।

गुहः । गर्गः ।

128. The affix गक् comes after the √सुह (I. 16.) 'to rejoice.' and the affix न after √गृ (I. 984) 'to swallow.

Thus गुहः 'a kind of bean, a sea bird'; गर्गः the sage Garga.

१२९ । अण्डनृकुसुमवृजः । १ । १२९ ।

करण्डः । वरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः ।

129. The अण्डन् comes after the roots कृ (I. 946), 'to do' वृ (I. 982), 'to go' च (I. 946) 'to support,' वृञ् (IX. 20) 'to choose.'

Thus करण्डः, a hive, a box or basket of bamboo, वरण्डः 'a rogue' or a bird; भरण्डः 'a king,' वरण्डः 'an eruption on the face.'

Note :—Karanda means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varanda means a multitude, a pimple or eruption on the face, a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By diversely (bahulam) we get from वृ 'to cross or flow,' वरण्डः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । शृङ्गभस्मोद्दिः । १ । १३० ।

शब्दः । 'वरुद्ध दयकूलयोः' । भस्मजनघनम् ।

130. The affix अदि comes after the roots षृ (IX. 18) 'to injure' and दृ (IX. 23) 'to tear', the and भश् (III. 18) 'to shine.',

Thus षरत् 'autumn', दरत् 'heart' 'bank' and भश्त् 'sun.'

Note :—Śarad means a year, the season called autumn. Darad means the heart, terror fear a mountain, precipice, a bank or mound. Bhasad means the sun. a fish, a kind of duck, time, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृणातिः पुग्हुस्वश्च । १ । १३१ ।

दृषत् ।

131. The affix अदि comes after the root दृ (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment पुक् is added.

Thus दृषत् 'stone'.

Note :—Dṛiṣhad means a rock, large stone, or stone in general, a mill-stone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितनियजिभ्यो ङित् । १ । १३२ ।

त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः ।

132. The affix अदि comes after the roots त्यज (I. 1035) 'to forsake' तद् (VIII. 1) 'to extend' यजि (I. 1051) 'to worship'.

Thus त्यद् 'he' or 'that,' तद् that, यद् who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvâdi class.

१३३ । एतेस्तद् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix अदि comes after the root इ (II. 36) 'to go.' and the augment जुट् is added, and इ is gunated to ए ।

Thus एतद् this.

१३४ । सत्तेरतिः । १ । १३४ ।

'सरट् स्वाद्वातसेवयोः' । वेदभाष्ये तु 'दाभिः कृयानुम्' इति सन्ने 'सरट्भ्यो सधुमन्निष्काभ्यः' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix अदि comes after the root सृ (I. 982) 'to go.'

Thus सरट् 'wind', 'cloud', 'a bee.'

In the Veda-bhâshya, commenting on the hymn दाभिः कृयानुम् &c. Sâyana explains the word सरट्भ्यः by सधुमन्निष्काभ्यः "the honey bees."

१३५ । लङ्घ्येर्नलोपश्च । १ । १३५ ।

लघट् वायुः ।

135. The affix अदि comes after the root लङ्घ (I. 172) 'to dry,' and the nasal is elided.

Thus लघट् 'air.'

१३६ । पारयतेरजिः । १ । १३६ ।

पारयसुवर्णश्च ।

136. The affix अजि comes after the causative root पारि (X. 363) 'to accomplish.'

Thus पारक् or पारन् 'gold.'

१३७ । प्रयेः कित्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

प्रयक् । स्वरदिपाठादव्ययत्वम् ।

137. The affix अजि comes after the verb प्रय (I. 802) to become famous and there is vocalization of the र into ऋ »

Thus प्रयक् 'separately.' Thus word is an Indeclinable, as it has been listed in the Svarâdi class.

१३८ । भियः पुग्ह्रस्वश्च । १ । १३८ ।

भियक् ।

138. The affix अजि comes after the verb भी (III. 2) 'to fear' and the ई is shortened and पुक् augment is added.

Thus भियक् a physician.

१३९ । युष्मसिभ्यां सदिक् । १ । १३९ ।

'युष्' सौमो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वस् । अहस् ।

139. The affix सदिक् comes after the verbs युष् a sautra root and अस् (IV. 100) 'to throw.'

Thus युष्मद् 'you,' अस्मद् 'I' The √yush is a sautra root.

१४० । अर्तिस्तुष्टुसृष्टुक्षिप्तुभायावापदियक्षिणीभ्यो सन् । १ । १४० ।

एच्यस्तुर्दशभ्यो ण् । अर्चश्चरुः । स्तोमः संघातः । सोमः । होमः । हर्षो गमनम् । धर्मः । हेमं कुयलम् । होमम् । प्रज्ञादयश्च ह्रीन् च । भास आदित्यः । यामः । 'यामः शोभनदुष्टयोः' । पद्मम् । यश्च पूजायाश्च । यक्ष्णो रोगराजः । नेमः ।

140. The affix ण् comes after the fourteen roots अ (I. 983) 'to go,' सुज् (II. 34) 'to praise,' दुज् (V. 1.) 'to anoint' to produce, दृ (III. 1.) 'to give or to take,' चृ (I. 982) 'to go,' षृ (I. 948) 'to maintain,' क्षि (I. 255) 'to waste,' हृष (II. 27) 'to sound,' भा (II. 42) 'to shine,' ञ (II. 40) 'to attain,' वा (II. 41) 'to move, to blow,' वहि (IV. 60) 'to go,' यश्च (X. 153) 'to worship' and नी (I. 950) 'to carry.'

Thus अर्चः 'eye disease,' स्तोमः 'sacrifice' or 'assemblage,' सोमः sacrifice, होमः offering in fire, हर्मः going, धर्मः duty, religion, हेमम् happiness, होमम् a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is होमन् with vṛiddhi, as belonging to Prajñâdi class. भास् the sun, यामः a period of three hours. वामः beautiful, vile, पद्मम् a lotus, यश्च consumption from यश्च 'to honor. नेमः the foundation of a wall.

Note.—Soma means a kind of plant, nectar, the moon, a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief; rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition, resemblance, a sacrifice, non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, linseed, flax.

Bhâma means passion, wrath, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vâma means wealth, name of Shiva, of cupid, an udder, left, vile &c. vâmi means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant.

Nema means half, a part, a boundary, an enclosure, fence, the foundation of a wall, fraud, deceit, evening, a hole, a ditch, a root, acting, dancing, upper part. Vedic. food.

१४१ । जहातेः सम्बदालोपश्च । १ । १४१ ।

‘जिह्वाः कुटिलमन्दयोः’ ।

141. The affix च् comes after the root हा (III. 8.) to leave, the आ is elided and it is treated as the desiderative with च् ॥

Thus जिह्वा crooked, and slow.

The affix च् is to be treated as the desiderative affix च्, when it is added to the root हा ॥ The result is that there is reduplication (VI. 1. 9. S. 2395) and the adding of ह् by VII. 4 79. S. 2317 for the च् of the reduplicate. हा + च् = हहा + च् = जहा + च् = जिह्वा + च् = जिह्वः । The neuter जिह्वश्च is the name of tagara-plant.

१४२ । अवतेष्टिलोपश्च । १ । १४२ ।

सम्प्रत्ययस्वायं टिलोपो न प्रवृत्तेः । अन्यथा हिदित्वेयं ब्रूयात् । ‘अवत्स्वर-’ (२६५४) इति ऊटौ । तयोर्दीर्घं कृते गुणः । चादिपाठादव्ययत्वमित्युक्त्यस्य दसस्तन्न । तेषामसत्त्वात्स्वात् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । अवतीति ओच् ।

142. The affix च् comes after the root अव (I. 631) ‘to preserve’ and there is elision of the अच् portion of च् ।

Thus ओच् । The sacred syllable (Om), the pranava.

The elision of टि ordained by this sūtra applies to the टि portion of the affix च्, and not of the base √अव ॥ For were it intended that the टि portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix च् a हित् affix, and the indicatory ह् would have elided the टि of the base.

This अच्+च् = av + m = û û + m—The penultimate अ and the final च् are both changed to ऊ by VI. 4. 20 S. 2354. Then these two ऊ's coalesce into one long ऊ: as, ऊ+च्=ओच् by changing ऊ to guṇa ओ ॥

Ujvaladatta says "The word ओच् is an Indeclinable, because it is listed in the चादि class (I. 4. 57. S. -20. and I. 1, 37. S. 447)." But it is a mistake, for चादि words are Indeclinables only then when they do not denote any substance; but ओच् denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Châdi class. As a matter of fact, it is an Avyaya, because it is read in the Svarâdi class (I. 1. 37. S. 447) The God is called ओच् 'Protector,' because He protects (अवति).

"ओ मरने स्वीकृतौ रोषे" इति विश्वः ॥

१४३ । असेरा च । १ । १४३ ।

ग्रामः ।

143. The affix च् comes after the root अच् (I. 661) to eat, with the substitution of आ for च् ॥

Thus ग्रामः a collection, a village, literally that which swallows up or is swallowed up, that is, which comprehends all. The word संग्रामः means battle. ग्रामः musical note, शालिग्रामः, शब्दग्रामः, गुणग्रामः where grâma has the meaning of 'collection.'

१४४ । अविस्विस्विशुषिभ्यः कित् । १ । १४४ ।

ऊनं नगरम् । स्युनो रश्मिः । सिनः सर्वः । 'शुष्मनग्निसमीरयोः' ।

144. The affix च् is कित् after the verbs अच् (I. 631) 'to preserve', सिच् (IV. 2) to sew, बिच् (V. 2, IX. 5,) to bind, and शुच् (IV. 74) to dry.

Thus ऊनम् town, स्युनः light, सिनः all, शुष्मन् fire, air sun. In the Veda Bhâshya, the word ऊनाः pl. is explained as तयं का यजमानाः under the verse इति त्वे क्रतुम् &c. In the feminine the form is उना, the long ऊ is shortened. Umâ is a name of Pârvatî.

स्युनः means ray. Some say it means thread. सिनः all. It is a Pronoun. It is listed in the Sarvanâma class.

शुष्मं splendour, the sun. In the Veda bhâshya it is explained by the word बलं 'strength'.

१४५ । इषियुधीन्धिदन्निश्याधूसूभ्यो सक् । १ । १४५ ।

'इध्नः काशवचन्तयोः' । ईषीति पाठे दीर्घादिः । युष्मः शरो योद्धा च । इध्नः सन्निध् । दन्तो यजमानः । शयानः । धूमः । सूभोऽन्तरिक्षम् । बाहुलकादीनि व्रणः ।

145. The affix च् क comes after the roots इष् (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. युष् (IV. 64) to fight. इध् (VII. 11.) to light. दध् (IV. 104) throw up. श्यैङ् (I. 10 12) to go. धूज् (V. 9.) to shake च् (II. 21.) to bring forth.

Thus हृष्यः the desire, the spring season. Some read the root as ईष with long ई, which means 'to go'. Then the word is ईष्यः ॥ युष्मः an arrow, a warrior; हृन्तः fuel, especially that which is used for the sacred fire; दहन्तः a sacrificer. श्यामः cloud. धूमः smoke; सूयः sky, heaven.

By force of the word बहुलं, we get ईर्यस् 'wound' also from ईर 'to go'. So also जन्मस् from जन् 'to beget'. दहन्तः means sacrificer, thief, fire. श्यामः dark-blue, black, श्यामा night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, श्यामः name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple, the cuckoo, n. Black pepper, sea-salt. f. a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper. .

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युग्मस् । रुक्मस् तिग्मस् ।

146. The affix लक् comes after the roots युज (VII 7.) to unite; रुच (I. 781) to shine; and त्तिज (I. 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus युग्मस् a couple, रुक्मस् gold red, radiant, तिग्मस् sharp (hence) voilent.

१४७ । हन्तेहि च । १ । १४७ ।

हिमस् ।

147. The affix लक् comes after the root हन (II. 2.) to kill, which is replaced by हि ॥

Thus हिमस् the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः शुग्वा । १ । १४८ ।

भीमः । भीष्मः ।

148. The affix लक् comes after the root भी (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment शुक् ॥

Thus भीमः terrible, भीष्मः fearful. These are two well-known names of the Mahabhârata also.

१४९ । घर्मेः । १ । १४९ ।

घृषातोर्नग्गुणश्च निपात्यते ।

149. The word घर्मे is irregularly formed with the लक् affix. To the root घृ to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix लक् and the vowel ऋ is gunated to form घर्मेः ॥

Note.— घर्मेः hot, heat, summer, perspiration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रसतेर्निपातोऽयम् ।

150. Grishma is irregularly formed.

To the root *ग्रस्* to eat (I. 661) is added *क्व* and anomalously we get *ग्रीष्मः* summer season.

१५१ । प्रथे विवन्संप्रसारणं च । १ । १५१ ।

पृथिवी । चवन्निष्पत्तेः । पृथ्वी । पृथ्वी पृथिवी' पृथ्वी इति शब्दार्थः ।

151. The affix *विवन्* comes after the verb *प्रथ* (I. 802) 'to become famous', and the *र* is changed to *व्य* ।

Thus *पृथिवी* the earth. Some read the affix *चवन्*; then the form is *पृथ्वी* ॥ Some make the affix *चवन्* and then the form is *पृथ्वी* ॥

In the *Sabdārṇava* we have *पृथिवी पृथ्वी* ॥

Note.—The indicatory *व्* of the affix denotes that the feminine is formed by *डीप्* ॥ The full text of the *Sābdārṇava* is:—*पृथिवी पृथ्वी पृथ्वी चरा सर्वसहा रवा* ॥

१५२ । अशूमुचिलट्टिकशिखटिविशिभ्यः कन् । १ । १५२ ।

अश्वः । 'मुष खं हनादी' । 'मुष्वः स्याद्दुसूर्ययोः' । मुष्वाः जलकणिका । खट्वा पक्षिभेदः फलं च । कण्वं पापम् । बाहुलकादिभ्ये कियञनपि । खट्वा । विश्वम् ।

152. The affix *क्वन्* comes after the verbs *अशू* (V. 18) to pervade, *मुष* (I. 803) to extend, *खट* (I. 320) to grow childish, *कण* (X. 175) to close, *खट* (I. 331) to desire, and *विश* (VI. 130) to enter.

Thus *अश्वः* a horse, *मुष्वः* the rainy season, the sun, a drop of water, *खट्वा* a sparrow, *safflower*; *कण्वम्* sin; another diversely made form is *कियवम्* also. *Kaṇva* is the name of a sage also *खट्वा* a couch; *विश्व* the universe.

Note:—*खट्वा* means a house, a fruit, a kind of musical instrument, a sparrow, and game.

कण्व means sin and the sage *Kaṇva*. *कियव* means a drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits.

खट्वा literally that which is *desired* by the persons feeling sleepy—*viz.* couch.

१५३ । इगशीभ्यां वन् । १ । १५३ ।

एवो गन्ता । 'ये च एवा गन्तः' । असत्त्वे निपातोऽयम् । 'शेव मित्राय वदन्नाय' ।

153. The affix *वन्* comes after the roots *इग* (II. 36) to go and *शी* (II. 22) to sleep.

Thus *एवः* going, *शेव* happiness.

एवः going, moving, speedy, quick. It means also a course, way, or a courser, a fleet horse as *एव वा गच्छ* ॥

When not denoting a substantive, it is an Indeclinable.

So also *शेव* as in *शेवं मित्राय वदन्नाय* ।

Note:—According to *Ujjvaladatta* *शेव* means 'male organ.' The meaning given to it in the *Veda Bhāṣya* is that of happiness.

१५४ । सर्वनीघृष्वरिष्वलष्वशिवपट्वप्रहृष्व अस्वतन्त्रे । १ । १५४ ।

असर्वज्ञेति निषत्त्वयन्ते । सृतं नानेन विख्यमिति सर्वस् । निघृष्याद्दधेर्गुणाभावात्पि । निघृष्यतेऽ
नेन निघृष्यः घृषः । रिष्वो हिष्वः । लष्वो नर्तकः । लिष्व इत्यन्ये । तत्रोपधाया इत्वमुपि ।
शेतेऽस्ति स्र्वाति शिषः शंशुः । षीङो ह्रस्वत्वम् । पट्वो रथो भूलोकम् । प्रहृयन् इति प्रहः ।
ह्रज् जातार्यकारणात् । जडातेऽस्तेषां वा । ईषेर्वन् । ईष्य आचार्यः । हृष्व इत्यन्ये । 'अस्वतन्त्रे'
क्ति । सर्वा सारकः । बाहुल्यत्वात्ततेः । ह्रस्वः ।

154. The words सर्व all, निघृष्व friction, रिष्व anger, लष्व a dancer, शिव fortunate, पट्व a chariot, प्रहृय slanting, bowing humbly and ईष्य teacher are formed by वच् affix, when not denoting the agent.

All these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (सृतं) is सर्वस् 'All.' With the preposition नि added to the √ghrish 'to rub,' we have निघृष्यः । The अ is not gunated. That by which anything is grazed or pounded is निघृष्यः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a road.) रिष्वः injurious, hurtful. लष्वः a dancer. Some read it as लिष्वः । In this case the penultimate अ of the root लष् is changed to इ ॥ That in which the universe sleeps is शिषः "Shiva." The long ई of √शीङ् is shortened. पट्वः means chariot, and the Bhuloka (the physical plane). That which is subdued is प्रहः stooping, submissive. It is either from the root हृष् the आ and व् of the root being elided; or it is from the root जडाति, with the elision of आ only. To the √ईष is added the affix वच् and we get ईष्यः 'teacher āchāryā.' Some read it as हृष्वः with short इ ॥

The word स्वतन्त्र in the sūtra means agent (सर्त्ता). Another reading is अतन्त्रे ॥

Why do we say 'when not denoting the agent'? Observe √घृ सर्त्ता, सारकः ।

By the force of bahulam, we have ह्रस्वः from the root हृन् ॥

१५५ । श्रेययद्दुजिह्वाग्रीवापवासीवाः । १ । १५५ ।

श्रेय इत्यन्तोदात्तार्थः । वान्त्यनेन यद्दुः । ह्रस्वो दुर्गागमश्च । लिहन्त्ववयवा जिह्वा । लकारस्य अः गुणाभावश्च । गिरन्त्यवयवा ग्रीवा । ईडागमश्च । आप्नोतीत्याच्चा वायुः । सीवा उदरकृन्तिः । वायुरित्यन्ये ।

155. The words श्रेय happiness, यद्द्व sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आच्चा air, सीवा tapeworm, air, are also valid forms in वच् ॥

The श्रेय of this sūtra differs from the श्रेय of I. 153, in its accent only. The word श्रेय of the present sūtra has acute on the final consonant. It is derived from √शीङ् 'to lie down' 'to sleep.' The यद्दुः is from √या 'to go'. The long या is shortened, the augment हुक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

Note:—According to Ujjvaladatta this word is derived from $\sqrt{\text{यज्}}$ 'to worship', the य is changed to ह। यद्धः means a sacrificer यजमानः according to him. In the Vedic Dictionary the word यद्ध is read in the list of 'great'-denoting words. In Rigveda I. 36. 1. प्रवो यद्धं पुरुषां Sâyana explains यद्धं as सहायन्तं ॥

The word जिह्वा is derived from लिह् to lick. The ल is changed to ज, and ह is not gunated. That by which they lick (lihanti) is called जिह्वा 'tongue'. ग्रीवा is from गृ 'to swallow'. That by which a thing is swallowed is ग्रीवा 'throat or neck'. There is added the augment ईट् to the affix. From आप 'to obtain', we have आप्वा 'air'. जीवा means the intestinal worms, e.g. tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note:—जीवा is derived from जी to injure. The sūtra gives us also the form अजीवा (अप्वा + अजीवा = अप्वाजीवा). If the word in the text be अजीवा then it is derived from अज 'to be ill': and means affliction, terror, a demon, an enemy. Thus in the Rig Veda VII. 55. 1. the word अजीवाह is explained as अजीवानां रोगानां नाशकं ॥

१५६ । कृशृशृशृयो वः । १ । १५६ ।

कर्वः काम जाखुह । गर्वः । शर्वः । दर्वः राक्षसः ।

156. The affix व् comes after the roots कृ (VI. 116) to scatter, गृ (VI. 117) to swallow, शृ (IX. 18) to injure, दृ (IX. 23) to tear.

Thus कर्वः desire, a rat; गर्वः pride. शर्वः An epithet of Shiva; दर्वः a demon.

१५७ । कनिन्नुवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । १ । १५७ ।

योतीति युषा । वृषेन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्या मरुः । धन्व शरासनम् । द्यु वा सूर्यः । प्रतिदीप्यन्त्यस्तिप्रतिदिवा दिवसः ।

157. The affix कनिन् comes after the roots यु (II. 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, तक्ष (I. 685) to make small, राज (I. 874) to shine, धन्वि (I. 628) to go, द्यु (II. 31) to go before, प्रतिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृषा the sun, the ear, or Indra. तक्षा a carpenter, राजा king, moon, धन्या a desert, waste, धन्वा a bow द्यु वा the sun' प्रतिदिवा a day.

१५८ । सप्तशूभ्यां तुट् च । १ । १५८ ।

सप्त । अष्ट ।

158. The affix कनिच् comes after the roots सप् (I. 427) to connect, and अट् (V. 18) to occupy, and the augment तुट् is added thereby.

Thus सप्त seven, अष्ट eight.

From $\sqrt{\text{सप्}}$ सप्तवाये and अट्प्राप्ता are derived these two numerals.

१५९ । नजि जहातेः । १ । १५९ ।

अहः ।

159. The affix नजिच् comes after the root हा (III. 8) to leave, preceded by the negative अ ॥

Thus अहः day. That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

१६० । श्वन् क्षन्पूषन्स्त्रीहन्क्लेदन्स्नेहन्सूर्ध्वन्सज्जन्स्यन्सविश्वन्सन्परि-
जन्समातरिश्वन्सचवन्निति । १ । १६० ।

एते अयोदश कनिम्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उषा । पूषा । 'सिंह गतौ' ।
हकारस्य दीर्घत्वम् । स्नेहतीति स्त्रीहा कुष्ठिव्याधिः । 'क्लिह आर्द्राभावे' । क्लिदति क्लेदा चन्द्रः ।
क्षिप्ततेर्गुणः । क्षिप्तयतीति स्नेहा सुहृच्चन्द्रश्च । सुहन्त्यस्मिन्नाहते सूर्ध्व । सुहृदपवाया दीर्घे
घोऽन्तादेशो रत्नागमश्च । सज्जत्यस्थिषु सज्जा अस्थिसारः । अर्धपूर्वो नाह् । अर्धमा । विश्वं पृथाति
विश्वपृथाग्निः । परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेरपवालोपो सङ्ख्यान्तादेशः । मातर्वन्तरिक्षे
श्वयतीति मातरिश्वा । मातरिकारक्षीपः । 'मह पूजायाश्च' । इत्येवो धुनागमश्च । सचवेन्द्रः ।
इत्युणादिव प्रथमः पादः ।

160. The words श्वन् from श्वि (I. 96) to go, उषन् from उष
(I. 687) to sprinkle, पूषन् from पूष (I. 706) to nourish, स्त्रीहन् from
सिंह to go (I. 673) क्लेदन् from क्लिह (IV. 132) to wet, स्नेहन् from स्निह
(IV. 91.) to be kind, सज्जन् from सज्ज (VI. 122) to purify, अर्धन् from
मा to measure, विश्वरन् from पृथा (II. 46) to eat, परिजन् from
जन् (I. 862) to produce, मातरिश्वन् from श्वि (I. 1059) to grow and
सचवन् from सह (X. 321) to worship, are formed with कनि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कनि ।

Thus from दु ओ श्वि 'to go, increase' we have श्वा 'dog.' From उष
स्नेचने 'to sprinkle' we get उषा 'ox.' So also पूषा from पूष 'to grow old.'
From सिंह to go, we have स्त्रीहा; the ह is lengthened. स्त्रीहा is the disease of
the spleen, the enlargement of spleen. स्नेहा means moon and is from क्लिह
to wet, as the moon causes wet. From स्निह 'to please' we get स्नेहा 'a
friend' 'moon.' The root vowel ह is gunated here to ए ॥ From सुह we get
सूर्ध्व 'head'; because one faints or loses consciousness when struck on this
part. The उ of √ सुह is lengthened, and ह is replaced by च and the
augment रन् is inserted. That which sinks into the bones is सज्जा 'the
marrow of the bone.' अर्धमा comes from √ नाह् preceded by अर्ध । That
which eats (पृथाति) all, is विश्वपृथा 'fire, the all-devourer.' परिज्मा 'fire
or moon' because it grows all round. It is from √ जन्, the penultimate अ
is elided, and a म is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which
grows (श्वयति) in the mother (मातरि)—mother space. The ह of the root श्वि
is elided. From सह 'to honor' is derived सचवा 'Indra'. The ह is changed to
च and the augment वुक् is added before the affix.

Note:—The affix here is कनि and not कनिर् । So that it is not a निच् affix.

अर्धमा is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the Rig Veda verse परिज्मानं वुखं रथं, Sâyana explains the
word परिज्मा by परिगन्ता 'running or walking round', He derives it from
√ अज् preceded by परि and the affix नच् of the Unâdi I. 159. The अ
is elided, and the udâtta is on the first syllable. Ujjvaladatta reads it as
परिज्वा from √ जु a sautra dhātu,

CHAPTER II.

१६१ । कृहभ्यामेणुः । २ । १ ।

करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ।

161 The affix एणु comes after the roots कृ (I. 949) to do, हृ (I. 947) to take. 1.

Thus करेणुः an elephant, हरेणुः pease, scent : a respectable woman, a copper coloured deer.

१६२ । हन्निक्षुषिनीरमिकाशिभ्यः कथन् । २ । २ ।

हयो विषमणः । कुटुः । नीयो नेता । रथः । काष्ठम् ।

162 The affix कथन् comes after the roots हन् (II. 2) to kill, कुट् (IX. 46) to extract, नी (I. 950) to carry, रन् (I. 906) to play, कान् (I. 673) to shine. 2.

Thus हयः a man who is sad or depressed, कुटुः leprosy, नीयः leader, रथः a chariot, a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

Note :—Kṣhṭha means 'leprosy' as well as a scent.

नीय is explained as स्तोत्र 'hymn' in the Veda Bhāṣhya on the mantra नीये नीये सचयानं सुतासः

१६३ । अवे भृजः । २ । ३ ।

अवभृजः ।

163. The affix कथन् comes after the root च (III. 5) to support, to nourish, preceded by अव ३.

Thus अवभृजः bathing at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषिषुजिगार्तिभ्यस्यन् । २ । ४ ।

ओष्ठः । कोष्ठम् । गार्था । अर्थः । बाहुलकाच्छोयः ।

164. The affix ण् comes after the roots उष (I. 727) to burn, कुट् (IX. 46) to extract, जे (I. 935) to sound, and जृ (III. 16) to go. 4.

Thus ओष्ठः a lip (lower or upper). कोष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room : गार्था a religious verse, अर्थ desire. By force of bahulam, we get ओयः from जृ 'to go'. It means swelling, intumescence.

१६५ । सर्तेर्षित् । २ । ५ ।

सार्थः समूहः ।

165. The affix ण् is णित् after the root चृ (I. 982) to go. 5.

Thus सार्थः a collection or multitude in general; a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जृष्टभ्यामूथन् । २ । ६ ।

जृष्टं मांसम् । 'वरुयो रयगुप्तौ ना' ।

166. The affix कश्च् comes after the roots कृ (IX. 24) to grow old, decay, and च् (V. 8.) to choose. G.

Thus वृक्षश्च flesh, वृक्षः a sort of wooden fence or fender with which a chariot is provided as a defence against collision: an armour, a coat of mail, a shield, a group. In the Veda. Bṛāhmya Varnāśa is the name of an Asura.

१६७ । पापुत्तुदिवचिरिषिसिचिन्मय्यकु । २ । ७ ।

पीथो रविर्चत पीथम् । तीर्थं शास्त्रं चरन्ति विप्रयोगात्पादमपि । 'अथतारविर्जुहा-
 समः खीरजः सु च पिबतस्' इति विश्वः । तुल्योद्धिः । उदयं सायम्भेदः । रिकथम् । बाहुलकाहूचेरपि ।
 'रिश्यदृक्थं धनं वसु' । सिक्थम् ।

167. The affix **बद्** comes after the roots **पा** (I. 972) to drink, **वृ** (I. 1018) to cross over, **दुव** (VI. 1) to give pain, **वच** (II. 54) to speak, **रिच** (VII. 4.) purge, **जिच** (VI. 140) to ooze. 7.

Thus **सूर्यः** The sun, **घृहः** ; **दीर्घः** means “ science, road, field, a remedy or expedient, a teacher, a minister, an avatāra, a sage, remnants of a meal, water, menstrual courses of a woman ”—Viśvakosha. It means also a holy place of pilgrimage ; **तुल्यः** fire, collyrium, sulphate of copper, indigo, small cardamoms. **उक्ष्यः** Name of the Samaveda ; **रिक्त्यः** wealth. By force of bahuk, the affix comes after **ञ्** also. As **भृक्ष्यः** । **चिक्ष्यः** boiled rice.

१६८ । अर्तेर्निरि । २ । ८ ।

निश्चयं खाम ।

168. The affix **यक्** comes after the verb **वृ** (III. 16.) to go, preceded by **निर्** ॥ 8.

Thus निरुद्धः Name of Sâma Veda. In the Veda Bhâshya on दोषवाचस्ते निरुद्धं सचन्तास् this word is explained as हिंसा 'injury.'

१६९ । निशीथगोपीथावगथाः । २ । ९ ।

निर्गोष्ठाऽर्धरात्रौ रात्रिमात्रं च । गोपीयं तीर्थम् । अवगत्यः प्रातःस्नातः ।

169. The words निशीथ mid-night, गोदीथ pilgrimage and अथगथ bathed early in the morning, are formed irregularly. 9.

विशीथः means mid-night or night in general. गोपीथं=तीर्थ place of pilgrimage. अत्रगन्तः= bathed in the morning.

*Notes:—*Niśītha is from √शीङ् to sleep, with the upasarga नि. Gopītha from √पा to drink with the upapada गो॥ Avagatha from √गाङ् to go, with the proposition अव and the root vowel is shortened. In Rig Veda I. 19. 1. the word गोपीय is explained by Sāyana as सोमपानं 'Soma-drinking' Swāmī Dayānand explains it as गो वाक्सीषुषिषी वा॥पाति=पण्डितः or राजा 'a learned man or a king,' or गावः पिबन्त्युदकमस्मिन् = a river or a tank.

१७० । गश्चोदि । २ । १० ।

उद्गीथः साम्नो भागविशेषः ।

170. The affix यक् comes after the root गे (I. 965) to sound preceded by उक् ॥ 10.

Thus उद्गोवः the second part of the Sāma Veda or the chanting of the Sāma Veda.

१११ । समीपः । २ । ११ ।

समिप्यो बहिः संयापय ।

171. The affix यक् comes after the root इ (II. 36) to go, preceded by यक् ॥ 11.

The समिप्यः battle, fire.

In the Veda Bhāṣya on Rig Veda IX. 95. 4, the word समिप्यः is explained उद्गानि ॥ It means where they go for success सन्त्येति जयार्थम् अतः ॥ In the classical literature also, the √इप् preceded by यक् and ending in क्तिप् has this meaning of "battle"; as in Amarakośā II. 8. 106 where समितिः means 'battle.'

११२ । तिथपृष्ठगूययूथप्रोथाः । २ । १२ ।

तिथेर्जलोपः । तिथोऽनलः कामश्च । पृष्ठम् । गूयं विष्टा । प्रथं समूहः । 'प्रोथमस्त्री पुरङ्गास्ते प्रोथः प्रस्थित उच्यते' ।

172. The words तिथ fire, love, पृष्ठ the back, गूय excrements, यूथ flock, and प्रोथः the nostrils of a horse, are irregularly formed with the affix यक् ॥ 12.

The word तिथ is derived from √तिज निशाने (I. 1020). The letter ज is elided before the affix यक् ॥ It means 'fire' and 'desire or love.' From √पृषु सेचने (I. 737) is derived पृष्ठः which means 'back' of the body. From √उ 'to evacuate' (VI. 106) is obtained गूय the lengthening is anomalous (nipātana). From √यु तिग्रणे (II. 23) comes यूयश्च and similarly the vowel is lengthened. It means a herd, a collection, a flock. From √मुह गतौ (I. 1006) is derived प्रोथ by the guṇa of the root-vowel irregularly. प्रोथश्च (neuter) means the mouth or nose of a horse; प्रोथः (masc.) means 'march or journey.' Quere. May it not be derived directly from √प्रोथ पर्याप्तौ (I. 919).

११३ । स्फायितउच्चवःषशक्षिपिस्तुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्व-
तिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिखिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिव-
सिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभयो रक् । २ । १३ ।

द्वात्रिंशद्वयो रक्स्वात् । वलि यलोपः । स्फारश्च । ग्याङ्क्वादित्वात्कुत्वश्च । तक्रश्च । वक्रश्च । शक्रः । शिमश्च । छद्रः । सृष्टश्चन्द्रः । वृमः पुरोडाशः । द्रुमो वलवाश्च । वन्द्रः पूजकः । उन्दी उन्दी जलचरः । श्वित्रं कुपुश्च । 'हृन्ना रिपौ ध्वमौ ध्वान्ते यैले चक्रं च दानवे' । अजेयी । वीरः । नीरश्च । पद्मो ग्रामः । सद्रो हयो देवमेदश्च । 'मुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'खिद्रो रोगो दरिद्रश्च' । छिद्रश्च । भिद्रं यज्ञश्च । मन्द्रः । चन्द्रः । पचादति चन्दोऽपि । 'हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्दो हिमदुतिः' । दहोऽग्निः । दम्भः स्वर्वेदः । 'दम्भः सशुद्रः स्वरूप' च । यथैः संप्रसारणे ।

173. The affix रक् comes after the following 32 roots, 1. √स्फायी (I. 516) to increase, 2. √दम्बु (VII. 22), to contract, 3. बध् (X. 136) to deceive, 4. √शक्नु (V. 15) to be able, 5. √क्षिप (IV. 14.) to send, 6. √क्षुदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √क्षु (I. 1032) to go, 8. √वृष (IV. 86) to be satisfied, 9. √वृष (IV. 87) to rejoice, to be proud, 10. √वदि (I. 11) to salute, to praise, 11. √उन्दी (VII. 20) make wet, 12. √खिता (I. 778) to be white, 13. √वृ (I. 795) to remain, 14. √अज (I. 248) to go, to throw, 15. √नी (I. 950) to carry, 16. √पद् (IV. 60) to go, 17. √नदी (IV. 99) to rejoice, 18. √शुद (I. 16) to rejoice, 19. √खिद (IV. 61) to be sorrowful, 20. √क्षिदिर् (VII. 3) to divide, 21. √मिदिर् (VII. 2.) to divide, 22. √मदि (I. 13.) to praise, 23. √चदि (I. 68) to rejoice, 24. √वह (I. 1040) to reduce to ashes, 25. √दधु (I. 104) to throw up, 26. √दम्बु (V. 23) to defraud, 27. √वस (I. 1054) to dwell, 28. √वायु (IV. 54) to sound, 29. √शीङ् (II. 22) to sleep, 30. √हसे (I. 757) to laugh, 31. √विष (I. 48) to go, 32. √शुभ (I. 786) to shine.

Thus 1. स्फारक् 'enlargement.' स्फाय् + रक् The य is elided by र which is a valâdi affix, by S. 873. 2. From √तच we get तच् + रक् = तक्रक्. The च is changed to क as the word belongs to Nyāṅkvâdi class. It means butter milk. So also 3. वक्रक् crooked. 4. शक्रः Indra, and a tree. 5. क्षिप्क् quick. 6. क्षुद्रः small. 7. सृप्ः noon. 8. वृप्ः a sacrificial cake or puroḍāśa. 9. दुप्ः 'powerful.' 10. वन्द्रः worshipper. 11. उद्रः a kind of aquatic animal. 12. श्वित्रक् white leprosy. 13. वृत्रः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vṛitra. 14. From √अज we get यीरः The √aja is replaced by यी by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √नी we get नीरक् 'water.' 16. पद्रः a village. 17. नद्रः joy, and the country called Madra. 18. सुद्रा a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. खिद्रः a disease, poor. 20. क्षिद्रक् hole. 21. मिद्रक् a thunder bolt. 22. मन्द्रः deep sound. 23. चन्द्रः moon. Another form is चन्द without र formed by अच affix of Pachâdi class. As we find in the Sâbdârṇava the synonyms of moon are हिमांशुः, चन्द्रः, चन्द्रमा, शशी and चन्दः ॥ 24. दहः fire. 25. दक्षः a divine physician. 26. दध्नः ocean and small. 27. The root वच् is vocalised to उच् and we have उच् + रक् ॥ and the च is not changed to क though it comes after उ, because of the following sūtra, which ordains that when च is followed by र, there is no mûrdhanya change.

३१६८ । न रपरसृपिसृजिसृशिसृहिसवनादीनाम् । ८ । ३ । ११० ।

रेफपरस्य सकारस्य धृप्यादीनां सवनादीनां च मूर्धन्यो न स्वात् । 'पूर्वपदात्' (३६४३) इति पाठः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिर्भूयोऽभिप्राया । तेन 'शासिवचि-' (२४९८) इति प्राह्वमपि न । उक्तो ररितः । उक्ता गौः । वाग्नो दिवसः । वाग्नं मन्दिरम् । श्रीरोऽजगरः । हस्तो मूर्धः । सिप्रः साधुः । शुभ्रः । * सुवेरक् * । सुलक् । बाहुलकादश्च ।

3168. The च substitution does not take place if र follows the च, as well as in दृच, वृच, शृच and रुच, and the words listed in in the Savanādi class.

This debars the च change otherwise required by VIII. 3. 106. S. 3643; according to the opinion of Kāsikā-vritti: i.e. in the Vaidic literature also there is no च change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60. S. 2410. also does not apply. Thus रच् + रक् = रचः 'ray.' see Amarakośa I. 3. 33. and in the same II. 9. 66 रचन् means 'a cow.' 28. From √वाच we get वाचः 'a day.' वाचस् 'a temple. 29. From √शीङ् is derived शीरः a python snake, 30 From √हस् comes हस् 'a fool.' 31. From √सिच we get सिचः 'a saint.' 32. √शुभ gives शुभस् white.

By force of the word बहुलं, this affix रक् comes after √शुभ खण्डने (IV. 111) also: as सुखस् meaning a pestle, a tear. It is synonym of रुदन्तः a tear.

Note:—In the Daśapādi 33 roots are given, namely the root चह is inserted between दन्मि and वसि. The example is ऊहः 'ox.' Mādhava also has the same.

१७४ । चकिरन्मथोरुचयोपधायाः । २ । १४ ।

चुक्रमस्तद्रव्यम् । चक्रोऽरुणः ।

174. The affix rak comes after √चक् (I. 93) to satisfy, √रु (I. 906.) to play and the penultimate is changed to उ. 14.

Thus चुक्रम् an acid, a sour. रुणः delight, tawny, bright.

Note:—चुक्रः *m.* means sourness, and a kind of cane or sorrel: and चुक्री *f.* आङ्ग्लिका ॥ चुक्रम् *n.* = the sourness or acidity obtained from a tree.

१७५ । वी कसेः । १ । १५ ।

विबुलपत्तः ।

175. The affix क्स् comes after √कृत् (I. 913) 'to do,' preceded by वि, and thereby the व of the root is changed to उ ॥ 15.

Thus:—विबुलः The moon.

१७६ । अभिलस्योर्दीर्घश्च । २ । १६ ।

आम्रम् । ताम्रम् ।

176. The affix रक् comes after the verbs √अस् (I. 493) 'to speak', √वृत् (IV. 93) 'to grow tired', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:—आम्रम्, mango, ताम्रम् red, metal,

१७७ । निन्देर्नसोपश्च । २ । १७ ।

निद्रा ।

177. The affix रक् comes after √निन्द (I. 66), 'to blame', and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—निद्रा sleep.

१७८ । अर्देर्दीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्रश्च ।

178. The affix रक् comes after the verb √अर्द (I. 56) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्रश्च a star आर्द्रा f. = the asterism Ardrâ.

१७९ । शुचेर्दश्च । २ । १९ ।

शुद्रः ।

179. The affix रक् comes after √शुच (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19.

Thus शुद्रः a Sûdra; literally 'a depressed or grieving person'.

१८० । दुरीक्षो लोपश्च । २ । २० ।

दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरश्च ।

180. The affix रक् comes after the verb √इष् (IV. 35) "to go" preceded by दूर and the root is elided. 20.

Thus दूरश्च distance: literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved: दूर + इ + रक् = दूर + रक् = दु + रक् (र is elided by VII. 3 14. S 173,) = दूरश्च (lengthening by VI. 3. 111 S. 174).

१८१ । कृतेच्छः क्रू च । २ । २१ ।

कृच्छश्च । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √कृती (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final त is changed to च in one case, and in the other क्रू replaces the whole verb also. 21.

Thus कृच्छश्च painful. क्रूरः wicked, cruel.

१८२ । रोदेर्शिल्कु च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यतापि संवाह्यन्दशोः' । शिल्कुगित्येव । 'वान्तिपर्युशुषो घातास्ततः पर्युशुषोऽपरे' ।

182. The affix रक् comes after √रोदि (II. 58), to shed tears, and there is elision of the causative sign णि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रुदिर् to shed tear. The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23. A. बहुलमन्यतापि संवाह्यन्दशोः ।

23. A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative णि is elided after other roots than √rud, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of संवा, we have व्रज्जा derived from the causative root रुदयति = वर्धयितमजाः ॥ So also चं (मुखं) भावयति = यन्मुः । &c.

Note:—In the chhandas, we have from √vridhu to increase; वर्धन्तु त्वा सुष्टया where वर्धन्तु=वर्धयन्ति ॥ So also व ह्मा जजान from √janî 'to produce' =जन्वायाम ॥

Thus पर्णशुषः=पर्णानि शोषयन्ति "hot winds which cause the leaves to dry up", i.e., the winter season. Similarly पर्णशुवः=पर्णानि लोचयन्ति "which cause the leaves to fall down" i.e. The winter season. As in the sentence वान्ति पर्णशुषो वातास् ततः पर्णशुषोऽपरे ॥

१८३ । जीरी च । २ । २३ ।

जीरोऽयुः । ज्यष्टेत्येके ।

183. The affix रक् comes after the verb √वृ (I. 995) to go, and ई replaces the उ of the root. 23.

Thus जीरः an atom: Vedic-quick, swift. According to Viśvakośa it means a sword, cumin seed. So also Medini.

According to some the root is √Jyâ 'to grow old' (IX. 29). Thus ज्या + रक् = जि + रक् (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412) = जीरः (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the Mahâbhâshya where in commenting on I. 1. 4 न धातुलोप आर्धधातुके, the vârtika जीवेरदातुक् is set aside on the strength of the vârtika रक्कि ज्यः संसारणश्च ॥

१८४ । सुसूधागृधिभ्यः कृत् । २ । २४ ।

सुरः । सूरः । धीरः । वृध्रः ।

184. The affix कृत् comes after the verbs √वृ (V 1) to press out, कृ (II. 21) to bring forth, धा (III. 10) to support, गृधि (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुरः means 'a god.' सूरः means 'the sun' i.e., सुवति प्रेरयति कर्मणि लोकाश्च ॥ धीरः m. strong-minded, wise; gentle, धीरश्च n. saffron. वृध्रः a vulture: a greedy person.

१८५ । शुषिचिनीनां दीर्घश्च । २ । २५ ।

शुः सौध्रः । धूरः । हीरश्च । चीरश्च । सीरः ससुध्रः ।

185. The affix कृत् comes after √वृ (I. 995) to go, √क्षि (V. 2), to bind, √चि (V. 5) to gather, √नि (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 25.

Thus:—धूरः a hero, the sum, the lion. हीरं a plough, चीरश्च a rag, सीरः the ocean. √शु is a sautra root: like √वृ ॥

Note:—धूरः a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śāla tree, name of Yādava the grand-father of Kṛishṇa: the Arka plant, the Chitraka tree.

धीरः a plough, the sum, the Arka plant.

चीरं a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke; lead, a crest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. चीरी f. a cricket: veil.

सीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वाविम्यः । २ । २६ ।

वीथ्रं विमलम् ।

186. The affix *kran* comes after $\sqrt{\text{indh}}$ 'to shine' when preceded by *vi*.

From $\sqrt{\text{जि हन्थी}}$ 'to shine' (VII. 11) we get विप्रस् thus: वि + हन्थ् + क्स् = वि + ह्स् + र (the nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415) = वीथ्रस् pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वथ्रं चर्त्त । वप्रः प्राकारः ।

187. The affix रस् comes after $\sqrt{\text{वृधु}}$ (I. 796) 'to increase' and $\sqrt{\text{वुवप}}$ (I. 1052) to sow seed.

Thus वथ्रस् leather, वप्रः or वप्रं a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumference of a sphere, dust, वप्रः a father, a Prajapati, वप्रं lead.

१८८ । ऋजुन्नायवज्रविप्रकुब्रचुब्रचुरखुरभद्रोयभेरभेलशुकशुक्लगौर-
वन्नेरामालाः । २ । २८ ।

रन्मन्ता ऊनविंशतिः । निपातनाद्गणभावाः । ऋजु नयकः । इदि हन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः ॥ अग्रस् । 'वज्रोऽङ्गी हीरके पवौ' । वुवप् उपधाया इत्स्वस् । विप्रः । कुम्बिचुम्ब्योर्नलोपः । कुब्रच पयस् । चुब्रं सुखस् । 'सुर विलेखने' रेफलोपः । अगुणः । बुरः । 'खुर छेदने' रलोपि गुणाभावश्च-
खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रस् । 'उच्च सप्तवाये' चस्य गः । उग्रः । जिभी । भेरी । पसे लः । भेलो जलतरणद्रव्यम् । शुषेक्षस्य कः । शुकः । पसे लः । शुक्लः । गुड् वृद्धिः । 'गौरोऽङ्गणे चित्ते पीते' 'वन संभक्तौ' । वनो विभागी । इणो गुणाभावः । 'हरा मदो च वारिणि' । 'मा माने माला' ।

188. The words ऋजु a leader, इन्द्र foremost, अग्रस् first, वज्र thunder, विप्र Brahmin, कुब्रस्, forest, चुब्रस् face, खुर razor, खुर hoof, भद्रस् wise, उग्र mighty, भेर drum, भेल timid, शुकस् pure, शुक्ल white, गौ white and yellowish, वन्ः divider, हरा water, माला garland, are so formed with the affix ra. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix रस् । There is no guṇa of the root vowel as anomaly. Thus 1. ऋजुः 'a leader.' It is from $\sqrt{\text{ऋजु गति स्या नादिषु}}$ (I. 189). 2. From $\sqrt{\text{इदि परत्तैश्चर्वे}}$ (I. 64) इन्द्रः Indra: the Inner Self; the sun. 3. From $\sqrt{\text{अगि गतौ}}$ (I. 830.) अग्रस् first, over, surplus, front, a weight = pala. The nasal is elided. 4. From $\sqrt{\text{वज गतौ}}$ (I. 271) वज्रः m. diamond: the thunder-bolt 5. From $\sqrt{\text{वुवप}}$ 'to sow seed' (I. 1052) comes विस्रः; the penultimate स् is changed to इ ॥ 6. From $\sqrt{\text{कुम्बि आच्छादने}}$ (I. 453) comes कुब्रस् forest. The nasal is elided. 7. From $\sqrt{\text{चुबि}}$

'to kiss' (I. 456) comes बुद्ध 'face.' The nasal is elided here also. 9. From $\sqrt{\text{धुर}}$ धिलेखने (VI. 52 and 54) comes धुरः 'the razor.' Thus धुर् + र = धुरः. The root र is elided, and there is no guṇa. 10. From $\sqrt{\text{धुर}}$ छेदने (VI. 52) comes similarly धुरः hoof; the र is elided and there is no guṇa. 11. From $\sqrt{\text{भद्रि}}$ कल्याणे (I. 12) comes भद्रश्च or भद्रः with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness; gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru. 12. From $\sqrt{\text{उग्र}}$ सन्वाय (IV. 114) comes उग्रः, the च is changed to ग. It means fierce, formidable, उग्रः Name of a mixed caste; Name of Rudra. 13. From $\sqrt{\text{जिभी}}$ भवे (III. 2) comes भेरी. Sometimes the र is changed to ल and we get भेली or भेलः ॥ भेरी a kettledrum. 14. भेलः a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From $\sqrt{\text{शुक्}}$ भेजे (I. 198) or $\sqrt{\text{द्विचिर्}}$ प्रसीभावे (IV. 56) comes शुक्लः; the च is changed to क. Similar to the last we have शुक्लः also where र is changed to ल. शुक्लः bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyestha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, शुक्लः white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From $\sqrt{\text{गौर}}$ (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get गौरः white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, गौरी Name of Pârvatî, a virgin, the earth, turmeric, the tulsî plant. 17. From $\sqrt{\text{वन्}}$ संभक्तौ (I. 491) comes वन्तः wealthy. 18. From $\sqrt{\text{इण्}}$ गतौ (II. 36) comes इरा spirituous liquor, water, the earth, speech, food. 19. From $\sqrt{\text{जाल}}$ जाने (II. 53) is derived जाला, the र is changed to ल. जालः name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, जालश्च a field, high ground, a wood near a village, fraud. जाला a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a rosary, a streak.

१८९ । सन्नि कसे उकन् । २ । २९ ।

'कस गतौ' । सस्यकसन्ति पलायन्ते जना अस्मादिति संकसुको दुर्जनः । अस्थिरश्च ।

189. The उकच् comes after the root $\sqrt{\text{कस्}}$ (I. 913), to go, when preceded by the preposition सच्. 29.

Thus संकसुकः unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (सस्यक) run away (कसन्ति): whom people religiously avoid.

१९० । पचिनशोणु कन्कनुसौ च । २ । ३० ।

पचेः कः । पाकुकः सूपकारः । नयेर्नुच् । नञुकः ।

190. The affix णुकच् comes after the verbs $\sqrt{\text{पच}}$ (I. 1045) to cook, and नञ् (IV. 85) to become invisible and the च of पच is changed to क, the augment उच् is added to नञ् । 30.

From √कृषवच् (I. 1045) to cook and √णय अदर्शने (IV. 85) are derived पाकुः 'cook,' and नञुकः injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last. The ण of the affix causes vṛiddhi in the case of √पच ॥

१९१ । भियः क्रुकन् । २ । ३१ ।

भीरुकः ।

191. The affix *krukan* comes after the root √bhī to fear (III. 2.) 34.

Thus भीरुकः timid, cowardly, a tiger, a jackal, a bear; an owl, a kind of sugarcane n. a forest, wood.

१९२ । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । २ । ३२ ।

रजकः । दधुकुट्टकः । चरकः । 'चप भवणे' । चषकः । शुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan, or is a name then the affix *kvun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From √रज्ज राने (IV. 58) we get रजकः a washerman. √कुट्ट खेदने (X. 23) दधुकुट्टकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar=गौडिकः । Here there is an upapada दधु, the word is equal to दधून् कुट्टयति ॥ As examples of Sañjñâ or Appellation:—From √चर गतिभ्रमणयोः (I. 591) चरकः a spy, a wandering mendicant. From √चप भवणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From √शुन गतौ (VI. 46) शुनकः a dog, Name of a sage. From √भष भर्त्सने (I. 726) भषकः 'a dog.'

१९३ । रमे रश्च लो वा । २ । ३३ ।

रसको विलासी । लसकः ।

193. When the affix क्वुन् is added to the root रश्च the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रसकः OR लसकः 33.

The word रसकः means licentious. लसकः is the name of a sage.

१९४ । जहातेर्द्वे च । २ । ३४ ।

जहकस्त्वयागी कालश्च ।

194. When this affix *kvun* is applied to the √ओहाक् (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जहकः is derived from √ओहाक् त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, time, the child, the slough of a snake.

१९५ । धमो धम च । २ । ३५ ।

धमकः कर्मकारः ।

195. When the affix *kvun* is applied to the √धा, the root assumes the form of धम before the affix is added to it. 35.

Thus धनतिशब्दं करोति, अग्निं वासंयुनक्ति, यः सः धनकः कर्मचारीवा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root $\sqrt{\text{ध्ना}}$ यब्दाग्निसंयोगयोः (I. 974) 'to blow' is derived धनकः 'a blacksmith.'

१९६ । हनी वध च । २ । ३६ ।

वधकः ।

196. The root हन् is changed to वध् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus वधकः 'an executioner', 'a murderer,' a kind of reed.'

By force of 'bahulam. the affix kvun comes after other roots also. As $\sqrt{\text{कुह}}$ विस्त्रापने (X. 353) gives कुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly $\sqrt{\text{कृती}}$ छेदने (VI. 141) gives कृतकः 'cutter'.

This diverse application of the affix कृदृप् is shown in the next sūtra.

१९७ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'कुह विस्त्रापने' । कुहकः । कृतकश्च ।

137. The affix कृदृप् comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोहयति, विस्त्रयं कारयतीति कुहकः (the magician, the juggler) कृन्तति छिनत्ति अग्नेन इति कृतकं, भिनत्ति येनसः भिदकः (the axe), छिनत्ति येनतच्छिदकं वज्रोवा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c); रोचते अग्नेन तदुपकं, नातुलुगकश्वा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree. called *citron*, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable.); लङ्गति गच्छतीति लङ्गकः (a paramour); उष्मति उत्सृज्यतीति उष्मकः योगी सेधो वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् । २ । ३८ ।

कार्षकः—कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root $\sqrt{\text{कृष्}}$ (I. 1039), there is vṛiddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्षकः । It is derived from the root $\sqrt{\text{कृष्}}$ विलेखने (I. 1039). The word कार्षकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

प्रपञ्चार्थश्च ।

199. This affix kvun is applied to $\sqrt{\text{उन्दी}}$ (VII. 20), to form the word *udaka*. 39.

From $\sqrt{\text{उन्दी}}$ क्लेदने (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regularly under the preceding sūtra 38, as it is a name; its separate mention here is a superfluity.

२०० । वृश्चिकृषोः किकन् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । कृषिकः ।

200. The affix किकन् is applied to the roots वृश्चि and कृष्. 40.

Thus; वृश्चति छिनत्ति इति वृश्चिकः विषी जीव विशेषः शूक कीटोवा. A centipede a scorpion; also an earth worm; कृषति येन सः कृषिकः the ploughman. These words are from √ओ वृश्च छेदने (VI. 11) and √कृष विलेखने (I. 1039).

२०१ । प्राडि पणिकषः । २ । ४१ ।

प्रापणिकः पण्ययिकयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ।

201. The affix किकन् comes after the roots पण and कष., preceded by the prefix प्रा (i e. प्र and आ). 41.

These are derived from √पण व्यवहारे to barter, (I. 466), and √कष (I. 716) to injure. The word प्रापणिकः means a merchant, a trader: and प्राकषिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

मुषिक आसुः ।

202. When this *kikan* affix is applied to the root मुष् the व of मु is lengthened. 42.

Thus मुषिकः a mouse. It is derived from √मुष् स्तेये (I. 707) to steal.

२०३ । स्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

चादीर्घः । चीनिको वृक्षमेदः ।

203. When the affix *kikan* is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus चीनिकः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is स्यमु यन्ते (I. 878).

२०४ । क्रिय इकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः क्रीता ।

204. To the root क्री is added the affix इकन् । 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is क्रीष् द्रव्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आडि पणिपनिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

प्रापणिकः । आपणिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपतिकः रथेनो दैवायतश्च । आखनिको नृषिको वराहश्च ।

205. This affix *ikan* is also applied to the roots पण्, पत्, पव, and खत्, when they are preceded by the preposition आ ॥ 45.

Thus आपणिकः a shopkeeper. It is a superfluity; for when we get प्रापणिकः by sūtra 41 ante, a fortiori we get आपणिकः । From √पण we get आपणिकः an emerald, sapphire, a kirāta or barbarian. It comes from √पण वस्तुतौ (I. 467). From √पवत् गतौ (I. 868) comes आपतिकः a hawk, falcon,

accidental, unforeseen, sent from heaven. From √खनु अवदारणे (I. 927) comes आखनिकः a mouse or rat, a hog : a digger, ditcher, miner, a thief, a spade.

२०६ । श्यास्त्याहृजविभ्य इनच् । २ । ४६ ।

इयेनः । स्त्येनः । हरिणः । अविनेऽध्वर्युः ।

206. The affix इनच् is applied to the roots इये, स्त्ये, ह, and अव ॥ 46.

Thus from इये गतौ (I. 1012) comes इयेनः the white color, a falcon ; from स्त्ये or धृषी शब्द संचातयोः (I. 959) comes स्त्येनः a thief. Some read this as स्तेनः without य ।

From हृज हरणे (I. 947) comes हरिणः a deer, the white colour, a goose, the sun, Vishṇu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women : a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From अव रचणादौ (I. 631) comes अविनः an officiating priest at a sacrifice : an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः क्चिच । २ । ४७ ।

वृजिनच् ।

207. The affix inach is treated as क्चिच when added to the root √vrij- 47.

From the root वृजी वर्जने (II. 19) we get वृजिनं sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरज च । २ । ४८ ।

धीभाववाधनार्थम् । अजिनम् ।

208. The affix inach is added to the root √aja ; and the root √aja (I. 248) is replaced by aja. 48.

In other words, the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by √vi. This prevents that substitution.

Thus अजिनम् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । बहुलसन्न्यत्रापि । २ । ४९ ।

कठिनम् । नलिनम् । नलिनम् । कुण्डिनम् । दमतेः । 'यत्परस्य दिनम्' । दिवसेऽपि दिनम् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also. 49.

Thus √कठ कृच्छ्र जीवने (I. 356) gives us कठिनम् hard √गल गहने (I. 891) gives नलिनम् a lotus. √मल धारणे (I. 522) gives नलिनम् dirty. √कुडि दाहे (I. 289) gives कुण्डिनम् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note :—कठिन hard, stiff; cruel, inexorable, sharp, giving pain *mas.* a thicket. कठिना or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. कठिनी chalk, a water jar. नलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, नलिनी a woman during menstruation.

कुण्डिनम् is the name of a city. As नगरम् कुण्डिनं अण्डजो ययौ 'the eggborn went to the city Kundinam' (Śhrī Harsha). Kundina is the name of a saint also : whose descendants are called कौण्डिन्यः ।

49A. द्युतेः ।

49.A. The affix inach is added to the root √द्युते (IV. 40) also.

From √द्युते अखण्डने we get दिनम् 'divided or division': as in the Taittiriya यत् परमि दिनं whatever is cut (दिनं = खण्डितं) on a Parush (परुषि = पर्वणि) i.e. on a sacred day, belongs to the Devas. पर्वणि दिनं खण्डितं तद् देवानाम् ॥ The word दिनं means 'a day' also.

२१० । द्रुदक्षिभ्यामिन् । २ । ५० ।

द्रविणम् । दक्षिणः । दक्षिणा ।

210. The affix इनम् is applied to the roots, द्रु and दक्षि. 50.

From √dru गतौ (I. 992) and √daksha वृद्धौ (I. 639) we get द्रविणम् and दक्षिणम् and दक्षिणा ।

Thus; द्रवति गच्छति द्रूयते प्राप्यते वा तत् द्रविणं द्रव्यं सुवर्णम् पराक्रमो वा (Property, gold, thing and power); दक्षते वर्धते शीघ्रकारी भवति वा स दक्षिणः सरलो वामभागः परतन्त्रोऽनुवर्त्तनं 'right, honest, courteous, submissive); स्त्रियां च दक्षिणा दानं प्रतिष्ठा वा. (a gift due to the Brahmanas on occasions of religious observances.)

२११ । अर्तेः किदिञ्च । २ । ५१ ।

हरिणं शून्यम् ।

211. The affix inan when added to √ri (III. 16) to go ; is treated as a कित् ; and the ञ् is replaced by short इ, which is followed by र by I. 1. 51. S. 70. 51.

Thus : अञ्छन्ति गच्छन्ति यत्र यस्माद्वा जनास्तत् हरिणम् (a desert or saline soil).

Thus अञ् + इनम् = इ + इनम् (no guṇa because the affix is treated as कित् ; and अञ् is replaced by इ by the express rule of this sūtra) = इ + र् + इनिम् (I. 1. 51. S. 70) = हरिणम् a desert, dreary region : a rivulet, a hole.

२१२ । वेपितुहोह्रस्वश्च । २ । ५२ ।

विपिनम् । बुहिनम् ।

212. When the affix inan is added to √vep (I. 391) to shake, and √tuh (I. 773) to distress, the vowels of the roots are shortened to इ and उ respectively. 52.

Thus वेप् + इनम् = विप् + इनम् = विपिनम् 'forest.' तुह + इनम् = तोह् + इनम् = बुह् + इनम् = बुहिनम् cold, snow.

२१३ । तलिपुलिभ्यां च । २ । ५३ ।

'तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि तलिनं त्रिषु' । पुलिनम् ।

213. So also the roots तल् and पुल् take the affix inan, and the root vowel remains short. 53.

Thus :—तालयति प्रतितिष्ठतीति तलिनस् (lonely, solitary, handful, and transparent); पोलयति महान् भवतीति पुलिनस् (sea side, or river side).

These are from √तल प्रतिष्ठावाच् (X 58) and √पुल महत्वे (X. 61).

२१४ । गर्वरेत उच्च । २ । ५४ ।

गौरादिस्वाङ्गीप् । गुर्विणी गर्भिणी ।

214. To the root गर्व, is applied the affix इनस्, and the अ of garv is replaced by उ. 54.

Thus गुर्विणी । गर्वति प्राप्नोति गर्वयति कुञ्चति वा सा गुर्विणी गर्भिणी वा ।

The root is गर्व सोचने । गुर्विणी means a pregnant woman. The feminine long ई is added as the word belongs to Gaurādi class.

२१५ । रोहेश्च । २ । ५५ ।

रोहिणः ।

215. This affix इनस् comes after the root रह (I. 912) to sprout. 55.

Thus the form is: रोहिणः । रोहति वीजेन जायते स रोहिणः a sandal wood tree; another form is रौहिणः as the word belongs to the Prajñādi class.

२१६ । महेरिनयच । २ । ५६ ।

साहिनस् । साहिनस् । नहिनं राज्यम् ।

216. To the root मह is applied both इनस् and इनस् । 56.

Thus महति महते पूज्यते वा तन्माहिनस् (the kingdom) also महिनस्.

The affix इनस् is drawn into the sūtra by force of the word च 'also'. The root is मह पूजायाच् (I. 766). In the Veda Bhāṣya the word साहिनः is explained as महनीयः or पूजनियः 'adorable' 'worship worthy'. See Rig Veda कृतस् त्वनिष्ठा साहिनः सन् (I. 165 3).

२१७ । क्विप्प्रच्छिन्निस्सुद्रुप्रज्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । २ । ५७ ।

वाक् । माट् । श्रीः । स्वत्यतो धृतादिकमिति स्वर्यञोपकरणम् । द्रुर्हिरण्यम् । कटप्रः कानकपी कीटश्च । 'द्रुताकाशे सरस्वत्यां पिशाच्यां जवने स्त्रियास्' ।

217. The affix kvip is added to the roots vach, prachchh, śri, sru, dru, pru, and ju: whereby the vowels of the roots are lengthened, but there is no change of the semi-vowel of the root into the corresponding vowel. 57.

Thus वच् + क्विप् = वाक् । The semi-vowel व required to be changed into उ by VI. 1. 15. S. 2409, but the above prohibition prevents this. Similarly प्रच्छ् + क्विप् = प्राट् । The vocalisation required by VI. 1. 16. S. 2412 is prevented. The छ is changed to ञ by VI. 4. 19. S. 2561. This ञ is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294, which is changed to ड (जश्त्व) and then to ट (चर्त्व): thus we get S. माट्, dual प्राशौ, pl. प्राशः ॥

Similarly शि + क्विप् = श्रीः

Similarly सु + क्विप् = सूः 'a sacrificial lattle, literally from which butter &c., flows into the sacrificial fire.

Similarly $\text{द्रु} + \text{क्विप्} = \text{द्रू}$: 'gold.'

Similarly प्रु gives कटप्रु : a lewd person, an insect. Similarly ब्रु : meaning sky, Saraswatī, a demon and swift.

Note :— वक्ति यया सा वाक् (words); पृच्छतीति प्राट् , (as शब्द प्राट्), a disciple; $\text{श्रीयते अयति वा सा श्रीः}$ (a design of nature, beauty) या $\text{स्नवति यस्या वा सा स्नूः}$ यज्ञसाधन वा (a sacrificial ladle; a cascade).

$\text{द्रुयते प्राप्यते दुःखनयना सा द्रूः हिरण्यं वा}$ (Gold) $\text{कटेन प्रवते गच्छतीति कटप्रुः कासुको जनः कीटो वा}$ (a lewd person; an insect). $\text{जवति श्रीत्रं गच्छतीति ब्रुः शशोऽश्वो वृषभः आकाशं विदया वा}$ (a rabbit, a horse, a bull, the sky, knowledge). So also the forms of प्रावृट् (the rainy season), द्वाः (the gate keeper), उदशिवत् (whey); अब्रुः ($\text{अब्रुवन्ति स्तुवन्ति यया सा}$; hymn).

These words are from the roots वचपरिभाषणे (II. 54), प्रच्छ वीप्सायाश् (VI. 120) अब्रुः सेवायाश् (I. 945), स्तु गतौ (I. 987) द्रुङ् गतौ (I. 992) मुङ् गतौ (I. 1006) and जु गतौ (a sautra dhātu).

२१८ । आप्रोतिर्ह स्वश्च । २ । ५८ ।

आपः । अपः । अद्भिः । अद्भ्यः ।

218. The affix क्विप् comes after the root आप् to pervade (V. 14) and thereby the long vowel आ is shortened into अ ५८.

Thus; $\text{आप्प्रवन्ति शरीरमित्यापः}$ । आपः (waters). This word is always feminine and plural in declension; thus: आपः , अपः , अद्भिः , अद्भ्यः , &c. The word means earth, water. See Amarakośa I. 10. 3.

Thus $\text{आप्} + \text{क्विप्} = \text{अप्}$ । It is declined as above; i.e. Nom. Pl. आपः , Acc. Pl. अपः Inst. Pl. अद्भिः ; Dat. Abl. Pl. अद्भ्यः । Gen. Pl. अपां ; Loc. अप्सु ।

२१९ । परौ व्रजेः षश्च पदान्ते । २ । ५९ ।

व्रजेः क्विप् दीर्घो स्तः पदान्ते तु पञ्च । परिव्राट् । परिव्राजौ ।

219. To the root व्रज् , preceded by the prefix परि , is added the affix क्विप् , whereby the short अ of vraj is lengthened into आ , and प् replaces ज when it is final in a pada. ५९.

Thus $\text{परितः सर्वतो व्रजति स परिव्राट्}$ (a mendicant). Thus $\text{परिव्रज्} + \text{क्विप्} = \text{परिव्राज्}$ but in the Nominative Singular it is considered as if it was परिव्रिज् । Then, the प् is changed to ट् by जश्त्व and चर्त्व rules. The root is व्रज गतौ (I 272).

The dual of परिव्राट् is परिव्राजौ and the plural is परिव्राजः ॥

२२० । जुवः श्लुवच्च । २ । ६० ।

जुहः ।

220. The affix क्विप् is added to the root जु and the vowel is lengthened and the root is doubled as if the affix was श्लु . 60.

Thus :— $\text{जुहोति ददात्यत्ति वा यया सा जुहः}$ (a wooden ladle by which ghee is poured into the sacrificial fire). The root is जु दानादनयोः (III. 1).

२२१ । स्तुवः कः । २ । ६१ ।

स्तुवः ।

221. The affix कः is applied to the root स्तु to flow. 61.

Thus:—स्तवति धृतमस्तात् सः स्तुवः (a sacrificial ladle; meaning the same as स्तुः, Art. II. 57, preceding). Similarly ध्रुवम् (motionless, constant).

२२२ । चिकच । २ । ६२ ।

इकार उच्चारणार्थः । क इत्कुत्वस् । स्तुक् । 'स्तुवं च स्तुचश्च संघट्टि' ।

222. The affix चिक is also applied to the root स्तु. 62.

Thus धृतमस्याः स्तवति वा स्तुक् (a sacrificial ladle). The affix is really च्; the इ is for euphony, and क् is indicatory, by which the च् is changed to a guttural. Thus स्तुक्, dual स्तुवौ, pl. स्तुवः । The plural form स्तुचः is found in the following स्तुवं च स्तुचश्च संघट्टि ॥

२२३ । तनीतिरनश्चवः । २ । ६३ ।

तनीतिश्चिकप्रत्ययः । अनौ वयवदादेशश्च । त्वक् ।

223. The portion अन् of the root तन् to spread, is replaced by the syllable व va, when the affix चिक (च्) is added to it. 63.

Thus तन् + चिक = त्व + च् = त्वच् nom. S. त्वक् skin.

The substitute is the full syllable व va consisting of two letters व् and अ, and not merely व् । Hence Bhattoji uses the word śabda in explaining this sūtra. For the meaning of the word त्वच् see A. K. II. 6. 62.

२२४ । ग्लानुदिभ्यां डौः । २ । ६४ ।

ग्लौः । नौः ।

224. To the roots √glai (I. 952) to be dejected, and √nud (VI. 2) to propel is added the affix दाउ. 64.

Thus ग्लौ + डौ = ग्लौः moon. नुद् + औ = नौः boat, ship. See A. K. I. 3. 14 and I. 10. 10.

२२५ । चिवरव्ययम् । २ । ६५ ।

डौरित्वेव । ग्लौकरोति । 'कृन्मेजन्तः' (४४९) इति सिद्धे नियमार्थमिदम् । उणादिप्रत्ययान्त-
शब्दयन्त एवेति ।

225. The words formed by दाउ are not indeclinables, except when they take the further affix चवि. 65.

The word डौ is understood in this sūtra. Thus ग्लौ करोति. Here the case-affix is elided, as the word is treated like a चवि formed taddhita, and hence is indeclinable. It means अग्लौः ग्लौः सम्पदयते तथा करोति, converting that which was not glass (or camphor) into camphor; i.e. encamphoring &c.

The present sūtra is in fact a niyama or restrictive rule, for it restricts the too wide scope of I. 1. 39 S. 449 by which every word formed by the कृत affix औ, would have been ipso facto an indeclinable. As Uṇādis are कृत affixes, a word formed by औ would be an indeclinable. But this

sûtra really says that a unâdi word formed by an ए or ओ, ऐ or औ affix is not an indeclinable, unless it is used with the force of *chvr* affix. See the following sûtras for ऐ and औ affixes.

२२६ । राते डैः । २ । ६६ ।

राः । राद्यौ । रायः ।

226. To the root $\sqrt{râ}$ (II. 48) to give, is added the affix *dai* (ऐ). 66.

Thus रा+डै=रै । It is declined thus रै+सुप्=रा+सुप् (VII. 2. 85. S. 286)=राः । Dual राद्यौ । Pl. रायः । रै means fire, sharp; gold, and riches.

२२७ । गमेडोः । २ । ६७ ।

‘गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणक्रतुभेदयोः’ । ‘स्त्री तु स्याद्विशि भारत्यां भूसौ च सुरभावपि’ । ‘नृस्त्रियोः स्वर्गवज्रास्तु रश्मिद्वेषाणलोलमु’ । बाहुलकादप्युत्तरपि डोः । ‘द्वौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः’

227. To the root $\sqrt{gam}$ (I. 1031) ‘to go’ is added the affix *do* (ओ). 67.

Thus गच्+डो=गो । In declining this word, sûtra VII. 1. 90. S. 284 applies. The nom. S. is गौः । According to Keśava, this word means, when masculine, the sun; a bull, a ray of light, a kind of sacrifice; when feminine it means, a quarter of the compass, the goddess of speech i.e. Sarasvatî; the earth, the cow: when both masculine and feminine, it means, heaven, the thunder bolt of Indra, water, ray, a region of the sky, an arrow, and the hair of the body.

By force of bahulam, the affix comes after $\sqrt{dyut}$ (I. 777) to shine. Thus द्वौः fem. Heaven and firmament.

२२८ । अमेश्च डूः । २ । ६८ ।

भ्रूः । चादमे । अग्रगूः ।

228. To the root $\sqrt{bhram}$ (IV. 96) to wander about, is added the affix *ḍu* (ऊ) as well as to the root $\sqrt{gam}$. 68.

Thus भ्रूः ‘brow,’ By force of the word च ‘and’, the affix is applied to गच् also. Thus अग्रगूः a servant, literally one who goes in front.

२२९ । दमे डोसिः । २ । ६९ ।

दोः । दोद्यौ ।

229. To the root $\sqrt{dam}$ (IV. 94) to tame, is added the affix *dos* (ओस्). 69.

Thus दच्+डोस्=दोस्, dual दोद्यौ the fore-arm. According to Śriharsha the word is masculine, as दोषं तस्व । It is neuter also, as ककुद् दोषणी used in the Bhâshya. It is feminine also as दोषा ‘arm’: as in Dhananjaya Kosha.

२३० । पणो रिज्यादेश्च वः । २ । ७० ।

वणिक् । स्वाद्यण् । ‘नैगमो वाणिजो वणिक्’ ।

230. To the root $\sqrt{pan}$ to barter, to praise (I. 466) is added the affix *iji* (इज्), and the initial प is replaced by व ॥ 70.

Thus पण् + इज् = वण् + इज् = वणिज् nom. s. वणिक् a trader. The word takes the affix अण् without changing the sense. As वणिजः a trader. See Amarakośa II. 9. 78 for the phrase नैगमो वणिजो वणिक् ।

२३१ । वशेः कित् । २ । ७१ ।

‘उशिगन्मौ घृतेऽपि च’ ।

231. The affix *iji* coming after √*vaś* to desire (II. 70) is treated as कित् and so causes vocalisation. 71.

Thus वश् + इज् = उशिज् । The vocalisation takes place by VI. 1. 16. S. 2412. It means fire and ghee (clarified butter).

२३२ । भृज उच्च । २ । ७२ ॥

भूरिक्भूमिः ।

232. The affix *iji* is कित् after the root √*bhri* to support (I. 946) and the final of the root is replaced by long ऊ which is followed by र (I. 1. 51. S. 70). 72.

Thus भृ + इज् = भृर + इज् = भूरिज् nom. S. भूरिक् meaning the earth.

२३३ । जसि सहोरुर्नि । २ । ७३ ।

जसुरिर्वज्रम् । सद्गुरिरादित्यः पृथिवी च ।

233. The affix *win* comes after the roots √*jas* to release (IV. 102.) and √*sah* to endure (I. 905). 73.

Thus जसुरिः ‘the thunder-bolt,’ ‘the wearied,’ ‘the hungry.’ सद्गुरिः ‘the sun, and the earth,’ the enduring, the long-suffering.

Note.—The words जसुरि and सद्गुरि are used in the following Riks :—जसुरये स्तयं पिप्पलुर्गात्र । Here जसुरये (dative) is explained as आन्ताय ॥ In the Rik नीचायमानं जसुरिं न श्येनम्, the word जसुरिम् is explained as क्षुधितं ॥ In उत्तस्य बाजी सद्गुरिर्धृतावा the word सद्गुरि is explained by सद्गुण शीलः (Rv. IV. 38 7.)

२३४ । सुयुरुवृजो युच् । २ । ७४ ।

सवनम् स्रग्द्रमाः । यवनः । रवणः कोकिलः । वरणः ।

234. To the roots √*su* to distil (V. 1) √*yu* to mix (II. 23), √*ru* to sound (II. 24) and √*vriñ* to choose (V. 8) is added the affix *yuch* (अन) 74.

Thus सवनम् moon, यवनः the Yavana, रवणः the cuckoo, and वरणः a kind of tree.

Note.—सवनः extracting the Soma-juice, a sacrifice, a libation, bathing, generation. यवनः a tribe of foreigners: Greek, an Ionian. रवणः sounding, tone. वरणा fem. is the name of a river. वरणः a bitter herb, and the neuter वरणं means a rampart, a bridge.

२३५ । अशे रश च । २ । ७५ ।

अशनेतेयुर्क्ष्यात् रशादेशश्च । रशना काञ्ची । जिह्वावाची तु दन्त्यसकारवाच् ।

235. The affix *yuch* is added to the root $\sqrt{\text{as}}$ to pervade (V. 18), and thereby $\sqrt{\text{as}}$ is replaced by *raś*. 75.

Thus अश् + युच् = रश् + युच् = रश्ना a sort of ornament for wearing round the waist of women. The word रश्ना tongue, has a dental स. It is derived from $\sqrt{\text{ras}}$ to taste of the Churādi class. (X. 385). It is formed by the affix रुयु as it belongs to the Nandādi class. As a matter of fact, both words रश्ना and रश्ना are indifferently employed to denote a girdle and a tongue. The अश् of this sūtra includes अश् भोजने also (IX. 51). The $\sqrt{\text{ras}}$ will take युच् by बहुलमन्यत्रापि (see below II. 78). It includes $\sqrt{\text{ras}}$ शब्दे (I. 745) and $\sqrt{\text{ras}}$ आस्वादेने (X. 385).

२३६ । उन्देर्न लोपश्च । २ । ७६ ।

ओदनः ।

236. The न of $\sqrt{\text{undī}}$ (VII. 20), is elided, when the affix *yuch* is added. 76.

Thus उन्द् + युच् = उद् + युच् = ओदनः food, boiled rice, grain mashed and cooked with milk : a cloud. ओदनी the plant called balâ (sida cardifolia).

२३७ । गमेर्गश्च । २ । ७७ ।

गमेर्युच्स्याद्गश्चादेशः । गगनस् ।

237. When the affix युच् is added to the root गश् to go (I. 1031) the न is changed to ग. 77.

Thus गच्छन्ति अस्मिन्निति, गगनस् the sky, the firmament. See A. K. I. 2. 1.

२३८ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ७८ ।

युक्स्यात् । स्पन्दनः । रोचना ।

238 The affix युच् is added diversely to various other roots with various other forms. 78.

Thus: द्योततेऽसौ इति द्योतनः प्रदीपो वा (light); स्यन्दते गच्छतीति स्यन्दनः रथोवा (a chariot); नयते प्राप्नोति रूपं येन तन्नयनं (eyes); चन्दत्याह्लादयतीति चन्दनं (sandal-wood) रोचतेऽसौ रोचना । The bright sky, a handsome woman, a kind of yellow, pigment usually called गोरोचना । Similarly असनः yellow; the ebony tree) &c.

Note :—These words are from the roots $\sqrt{\text{dyut}}$ (I. 777) to shine, $\sqrt{\text{syandū}}$ (I. 798) to flow, $\sqrt{\text{nī}}$ (I. 950) to lead, $\sqrt{\text{chadi}}$ (I. 68) to rejoice, $\sqrt{\text{ruch}}$ (I. 781) to shine. स्यन्दनः a war-chariot, air, hearing, a kind of tree called tinisha : water, नयनं eyes : चन्दनः sandal-wood, a kind of monkey ; and चन्दनी name of a river : चन्दनं a kind of medicinal plant called Bhadrakālī. रोचना a red lotus flower, yellow pigment, a handsome woman : रोचनः dark Śālmali, bright, a stomachic, name of one of the five arrows of cupid. From अश्नु to throw, we get असनं throwing, a missile, name of a tree (jivaka). Similarly from $\sqrt{\text{ast}}$ to go constantly (I. 38) preceded by राज, we get राजादनः the Piyāla tree.

२३९ । रञ्जः क्युन् । २ । ७९ ।

रजनम् ।

239. The root रञ्ज takes after it the affix क्युन् (ana). 79.

Thus रजति वस्त्राण्यनेन तद्वजनम् कुसुम्भं वा (safflower, saffron; a kind of colour resembling the deep yellow of the saffron) रजनी (night).

Note:—The root रञ्ज to colour (I. 1048); takes lyuṭ also and we get रञ्जनम् । The affix क्युन् being कित् causes the elision of the nasal. Diversely (bhulam) the affix comes after कृप also, as कृपणः ।

२४० । भूषूधूभ्रस्त्रिभ्यश्छन्दसि । २ । ८० ।

भुवनम् । भुवनं आदित्यः । भुवनो वह्निः । निभुवनं सुरतम् । भृञ्जनसम्भरीषम् ।

240. In the chhandas, the affix क्युन् is added to the roots भू, सू, धू, and भृज् । 80.

Thus भवतीति भुवनम् (the world, the earth,) सूते सूयते वा सः भुवनम् (God, the sun) धूनेति कम्पयतीति धुवनः अग्निर्वा (fire) निभुवनं (the act of coition,) भृञ्जति परिपक्वं भवति इति भृञ्जनम् a frying pan, (the act of frying).

Note:—भू to be (I. 1), सू to beget (IV. 24), धू to shake (V. 9) भ्रञ्ज to fry (VI. 4) take kyun in the Vaidic literature. By bahulam, the affix is found after these roots in secular literature also. भुवनं a world, the earth, the heaven, a being, mankind, water. See A. K. II. 1. 6. भ्रञ्ज + क्युन् = भृञ्ज + यु (VI. 1. 16. S. 2412) + भृञ्ज + यु (जश्त्व VIII. 4. 53. S. 52) भृञ्ज + यु = भृञ्जनम् a frying pan. See A. K. II. 9. 30.

२४१ । कृपवृजिसन्दिनिधाजः क्युः । २ । ८१ ।

किरणः । पुरणः समुद्रः । वृजनमन्तरिक्षम् । सन्दनं स्तोत्रम् । निधनम् ।

241. The affix क्यु comes after the roots कृ, पृ, वृजि, सन्दि, and नि + धा ॥ 81.

Thus:—किरति विविध पत्यन्धकारनिति किरणः (the rays of sun or moon) पिबन्ति पालयति पुरयति वा स पुरणः (जलैः is understood) sea; वृक्ते वर्जयतीति वृजनम् (the sky, force). यो येन वा सन्दते स्तोति स्वपिति कालयते वा तन्मदनम् (a hymn, a lover); नितरां दधाति यत्तन्निधनम् (death).

The roots are √kṛi to scatter (VI. 116), √prī to protect (III. 4) √vrijī to avoid (II. 19) √madi to praise &c. (I. 13), √dhā to support (III. 10). निधनं means the destruction, and family, race.

२४२ । धृषेर्धिष् चसंज्ञायाम् । २ । ८२ ।

धिषणो गुरुः । धिषणा धीः ।

242. The affix क्यु comes after the root धृष् (V. 22.) and when this affix is added, the form धृष् is changed to धिष्, and the word so formed denotes a name. 82.

Thus: धृष्णोति प्राग्लभ्यं ददाति सः धिषणः गुरुः a teacher. A. K. I. 3. 24. An epithet of Brishhaspati, the preceptor of the Gods, धिषणा the speech, praise, hymn, (intellect), understanding, earth, a cup, bowl.

२४३ क । हन्ते घूर्णच् । २ । ८३ क ।

धुरणः

243A. When the affix क्यु is added to the verb हृ, the root changes itself to धुरच्.

Thus हन्ति हननेन वा प्रादुर्भवति च धुरणः a sound—lit. that which manifests on being struck.

२४४ । वर्तमाने पृषद् बृहन् महज् जगच् छतृवत् । २ । ८४ ।

अतिप्रत्ययान्ताः । 'पृषु सेचने' गुणाभावः । पृषन्ति । बृहत् । महान् । मनेर्जगादेशः । जगत् ।

244. The words पृषद्, बृहत्, महत्, and जगत् are formed by the affix अति, and it is like शतृ affix, and the force the affix is to denote present time like the affix शतृ । 84.

These words are formed by the affix अति । From पृषु सेचने to sprinkle (I. 737) comes पृषन्ति a drop of water. It is neuter and always used in the plural. The singular is पृषत् । There is no guṇa of the root vowel. Similarly बृहत् is from the root बृह् to increase (I. 771), महत् is from मह् to worship (X. 321) जगत् is from गच् to go (I. 1031); and गच् is replaced by जग् ।

Note :—These word are really formed by the affix अति and not शतृ । It is treated like शतृ which is an उगित् affix and consequently VII. 1. 70 S. 331 applies, and we get जुस् in महान् । In the feminine, we have ङीप् by IV. 1. 6. S. 455 as महती ।

Note :—Had the words पृषत् &c. been शतृ formed, then we could have easily omitted the words वर्तमाने and शतृवच्च from this sūtra. But they are not शतृ formed. Had they been so, then the vikaraṇa शच् would be added to the root मह्, and there would be जुस् by VII. 1. 80 S. 455, and an optional form महन्ती would arise. The accent moreover would be governed by VI. 1. 186 S. 3730 in that case. But if the affix be taken as अति then it being an ārdhadhātuka affix, the vikaraṇa शच् is not added, and so the above difficulty does not arise. Hence Bhattoji takes these words as formed by the affix अति and not शतृ, though this अति is treated like शतृ for some purposes.

Note :—The example given above is पृषन्ति plural of पृषत्, in order to indicate that the word is neuter when meaning a drop. When masculine it means a deer. बृहती means an egg-plant, a thorn, the speech, a reservoir, a name of a metre, a wrapper or mantle. By being treated as शतृ there is जुस् (VII. 1. 70. S. 361), as बृहद् = विपुलः । महती means an egg-plant, when neuter, महत् means kingdom. When masculine, it means Mahat the Great principle of Sāṅkhya, the mighty. महती is also the name of the lute of Nārada ; as बृहती is the name of the lute of Viśvāvasu, कलावती of Tumburu

and कण्वी of Sarasvatī. See Māgha I. 10 (आवेद्यमानं महतीं सुहुर्बुधः). जगत् is neuter when meaning the world, the universe: when masculine it means wind, air. It has all the three genders when meaning immoveable. जगती means the earth, the world, a kind of metre, and man kind. The masculine जगत् 'air,' being treated as शतृ formed takes जुस् (VII. 1. 70. S. 361); and is declined as जगन्, dual जगन्तौ, pl. जगन्तः। But the जगत् derived under dyuti-gami-juhutinām dvecha (Vārtika under III. 2. 178. S. 3158) not being शतृ like is declined as जगत्, जगती and जगतः।

Thus: पर्पति सिञ्जति हिनस्ति वा तत् पृषत् (A kind of deer, a drop of any liquid.) वर्हति वर्धतेऽसौ वृहत् (large). Fem, वृहती a portion of the Vedas).

२४५ । संश्चत् तृपद् वेहत् । २ । ८५ ।

एते निपात्यन्ते । पृथक्करणं शतृवद्वायनिवृत्त्यर्थम् । संचिनोतेः शुट् इकारलोपः । संश्चत्कुहकः । तृपच्छलस् । विपूर्वाङ्गान्तेऽपिलोपः इत ए च । 'वेहद्भर्त्तापचातिनी' ।

245. The words samśchat, tṛipat and vehat are irregularly formed by *ati* affix. 85.

These are Nipātanas. They are enumerated separately from the last mentioned words, in order not to apply śatri-vad-bhāva to them. संश्चत् is derived from चिञ् चयने (V. 5) with the preposition सच् । The इ of चि is elided. संश्चत् means magic. From तृप मीरणे (IV. 86) comes तृपत् 'umbrella.' From हत् to kill (II. 2.) comes वेहत् with the upasarga वि । The अन् of हन् is elided, and the इ of वि is changed to ए । वेहत् a barren cow, one who destroys the womb. See A. K. II. 9. 69.

Note :—The feminine of वेहत् would be वेहती had it been Śatri-like. But it is not so: and उगितश्च (IV. 1. 6) does not apply.

According to Subhuti Chandra संश्चत् is derived from सच् + चिञ् to swell. तृपत् means moon also.

२४६ । छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् । २ । ८६ ।

शवसानः पन्थाः । जरसानः पुरुषः ।

246. After the roots √śu to go, and √jṛi to grow old, comes the affix *asīnach* in the chhandas. 86.

Thus शवसानः a road, a path, a way. जरसानः an old man or an invalid person.

Note :—But in the two verses प्रमन्महे &c. (Rv. I. 62. 1 & 2.) the word शवसानाय is explained as अतिबलाय very powerful. It means also a cemetery but then it is differently derived.

२४७ । ऋज्जिह्वधिमन्दिसहिभ्यः कित् । २ । ८७ ।

ऋज्जसानो मेघः । धृषसानः पुरुषः । मन्दसानोऽग्निर्जीवश्च । सहसानो यज्ञी सङ्गरश्च ।

247. The affix असानच् is कित् after √riji (I. 190) to fry, √vridhu (I. 796) to increase, √madi (I. 13) to praise, and √saha (I. 905) to endure. 87.

Thus अञ्जसानः a cloud. वृषसानः a man, सन्दसानः fire, a living creature, सहसानः a peacock, a sacrifice.

Note:—The root अञ्जि takes वृष् as it has an indicatory ङ; and this nasal is never elided here. Thus there can be no guṇa of अञ्ज । So also of √सन्द and √सह ॥ Therefore with regard to these three roots, the forms would have been the same, whether the affix were क्ति or not. The difference would be with regard to वृष only. The above three roots might easily have been read along with शुज् of the last sūtra. The word वृष् in the next sūtra could also have been omitted. Thus instead of three apporisms, two would have been enough.

As, सन्दस्यसानच् शुज् अञ्जि सन्दि सहस्यः । and अर्ते शुट् च वृषेः क्ति ॥

In the Mantras अञ्जसानः पुषवारः उक्थैः and अस्मिन् यज्ञे सन्दसाना वृषणवसू the words have been given their etymological meaning in the Bhāṣya, and not the meanings as given above.

२४८ । अर्तेर्गुणः शुट् च । २ । ८८ ।

अर्थसानोऽग्निः ।

248. The √श्च to go (I. 983) takes guṇa when the affix asānach is added to it; and the augment sūt(श्) is inserted. 88.

Thus अश्च + असानच् = अश् + श् + असानच् = अर्थसानः the fire; the killer of enemies.

Note:—In the Mantra आसाविषद र्थसानाय, the word अर्थसानाय (dative) is explained in the Bhāṣya by शत्रूणां हिंसित्रे to the killer of enemies.

२४९ । सम्पानचस्तुवः । २ । ८९ ।

संस्तवानो वाग्मी ।

249. The affix ānach is added to the root √stu to praise (II. 34), when the preposition चच् is in construction with it. 89.

Thus संस्तवानः an orator, a good speaker.

२५० । युधिबुधितृशिर्यः क्तिच । २ । ९० ।

युधानः । बुधानः । दृशानो लोकपालकः ।

250. The affix ānach is added to √yudh to war (IV. 64.), √budhir to know (I. 924), and √dṛṣir to see (I. 1037); and it is क्ति । 90.

Thus युधानः an enemy, an opponent. बुधानः a preceptor. दृशानः a guardian of the world. By bahulam it comes after √कृप also. As कृपाणः a sword. In the following shloka there is play on the words कृपाणः 'a miser'; कृपाणः 'a sword,' and कोश 'a treasury' 'a sheath.'

कृपाणेन कथं कारं कृपाणः सह गणयते ।

परेषां दानसमये यः स्वकोशं विमुञ्चति ॥

२५१ । दुर्ध्वः सनीलुक् छलोपश्च । २ । ९१ ।

जुहुराणश्चन्द्रमाः ।

251. The affix ānach is added to the desiderative of the √hurchha, when the sign च् of the desiderative is luk-elided ; and the ह of the root is lopa-elided. 91.

Thus जुहुराणः the moon.

Note :—The root √hurchchhâ to be crooked (I. 226) when in the desiderative, takes आनच्, but the च् is elided and so also ह of the root. In the Yajur Veda mantra युयोध्यस्मज् जुहुराणम् एनः the word juhurāṇam is explained as कौटिल्यकारिः 'crooked'. See Iśâ upan ishad my edition p. 30.

२५२ । शिखिते दृश्च । २ । ९२ ।

शिखिदानः पुण्यकर्मा ।

252. To the desiderative of the root √svitâ 'to make white' (I. 778), is added the affix ānach, the affix च् is elided and त् of the root is replaced by द् । 92.

Thus शिखिदानः pious in conduct, virtuous, holy.

Note :—The affix is कित् and so there is no guṇa. Of course, in the desiderative there is reduplication. See Amarakosâ III. 1. 46. Kshîra-swāmî derives this word from शिविदि श्वैत्ये (I. 10), with the affix कानच् with the force of सिद् । In other words, he makes it the Perfect Participle of शिविद् । He apparently has over looked this sūtra. The difficulty with the root शिविदि is that the nasal caused by हदित् will not be elided : and कानच् is a Vaidic affix.

२५३ । तृन् तृचौ शंसिषदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ । २ । ९३ ।

शंसिः षदादिभ्यश्च ऋनाचृन्तृचौ स्तः । तौ चानिटौ । शंस्ता । स्तोता । शंस्तरो । शंस्तरः । षदिः कौत्रो धातुः शकलीकरणे भक्षणे च । अतुदात्तेत् । 'वृक्ष्यै चक्षदानच्' इति मन्त्रात् । 'उञ्चाणं वा वेहतं वा षदन्ते' इति ब्राह्मणान्त्व । 'सत्ता स्यात्सारयौ द्वाःस्थे वैश्यायामपि वृद्धजे' ।

253. The affix trin comes after √sans, to praise (I. 764) and the affix trich after √kshad and the rest, when the word so formed is a name ; and the affixes do not take the intermediate ह ॥ 93.

Thus शंस् + तृन् = शंसन्, nom. s. शंसन्ता ; dual शंसन्तौ ; pl. शंसन्तरः ॥

The root षद् is a sautra dhātu and means to cut, to eat. It is Anurâtta. It is found used in the Rig Verse वृक्ष्ये चक्षदानच् ; and in the following phrase taken from the Brâhmanas :—उञ्चाणं वा वेहतं वा षदन्ते । Thus षद् + तृच् = षत्तृ ; nom. s. षत्ता । It means a charioteer, a gate-keeper, an off spring of a sūdra father and a Vaishya wife.

Note :—In explaining the sūtra VI. 4. 11 S. 277, it has already been said that the words नट् &c. have been used in that sūtra in order to teach by implication a niyama or restriction—namely the unâdi words formed by ट् or टच् do not get lengthened, except the eight words svaspi &c. specifically mentioned in that sūtra. The word शंसन्तु is not among these

eight, hence its declension is शंस्तारौ and not शंस्तारौ, and शंस्तारः and शंस्तारः ॥ The word has acute on the first syllable as the affix is नित् । As in the mantra श्रावयाम उत शंस्तासु विप्रः ।

The word आदि in वदादि refers to roots like शासु अतुशिष्टौ (II. 66). Thus शास्ता, du. शास्तारौ pl. शास्तारः । शास्ति or विनयति सत्त्वान्=शास्ता बुद्धः ॥ It is the name of the Buddha. Similarly प्रशास्ता । See VI. 4. 11. S. 277. Its dual and plural are प्रशास्तारौ, प्रशास्तारः । The lengthening in both cases is by the sūtra VI. 4. 11. S. 277.

According to Medinī Kosha वत्ता means the son of a śūdra produced on a Vaiśya woman. This is the meaning taken by Bhattoji in the text above. But according to Amarakosā it is the son of a śūdra by a Kshatriya woman.

Similarly from √नी to lead, we get with the preposition उत the noun उन्नेता a kind of Ritvik priest.

२५४ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ९४ ।

मन् । मन्ता । हन् । हन्ता । इत्यादि ।

254. Diversely also other words are formed by the addition of वृत् and वृच् to other roots. 94.

Thus मन्ता from मन् and हन्ता from हन् ।

This sūtra is superfluous: for the word आदि of the last aphorism would have made these two affixes applicable to other roots also.

२५५ । नमृ नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ ।

२ । ९५ ।

न पतन्त्यनेन नमृ पौत्रो दौहित्रश्च । नयतेः पुग्युणश्च । नेष्टृ । त्विषेरितोऽस्त्वस् । त्वष्टृ । होतृ । पोतृ त्विर्गभेदः । भ्राजतेर्जलोपः । भ्राता । जायां माति जामाता । 'मान पूजायाश्च' नलोपः । माता । पातेराकारस्येस्त्वस् । पितृ । दुहेस्त्वृच् इट् युणाभावश्च । दुहितृ ।

255. The following ten words are irregularly derived, viz., नमृ (a grandson), नेष्टृ (one of the chief officiating priests at a Soma sacrifice), त्वष्टृ (name of a Vedic God), होतृ (a sacrificial priest), पोतृ (one of the sixteen officiating priests at a sacrifice), भ्रातृ (brother), जामातृ (son-in-law), मातृ (mother), पितृ, (father), and दुहितृ (daughter). 95.

These ten words are formed by trin or trich. With the negative particle न added to the root √पत् to fall (I. 898) is formed नमृ । The son's son or daughter's son is so called because through him the ancestors do not fall from heaven into the Naraka called पुत ।

From √नी to lead (I. 950) we get नेष्टृ by guṇa of the root and inserting the augment शुक् । It means the leading priest in a Soma sacrifice.

From √स्विष to shine (I. 1050) is obtained स्वष्टा by changing the इ of the root into अ. It means the divine Architect; a carpenter. From √हु to sacrifice (III. 1.) comes होता the Hotri priest. From √पु to purify (I. 1015) comes the word पोता the Potri priest: a kind of Ritvik. From √भ्राज to shine (I. 194) comes भ्रातृ brother. The अ of the root is elided.

From √मा to measure (II. 53) with the upapada जाया wife, comes जानातृ son-in-law, literally he who measures or causes to be measured the wife. From √मात् to worship (I. 1021) comes माता mother. The र् of the root is elided. From √पा to protect (II. 47) comes पिता, the आ of the root is changed to इ. From the root √दुह to milk (II. 4) comes दुहिता. The affix वृच् takes the intermediate इ as an exception: nor does it cause guṇa.

२५६ । सावसे ऋन् । २ । ९६ ।

स्वसा ।

256. The affix ऋन् comes after the verb अचू to throw (IV. 100) preceded by the preposition सु 96.

Thus सु + अच् + ऋन् = स्वसृ, N. S. स्वसा (sister).

Another reading of this sūtra is सुज्यसे ऋन् । There is no difference of meaning; सुजिञ्जवेः or सौञ्जवेः mean the same. The Commentary adopts the first.

२५७ । यते वृद्धिश्च । २ । ९७ ।

याता । 'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातारः स्युः परस्परम्' ।

257. The affix ऋन् comes after the verb यत् (I. 30) to attempt, endeavour, strive, try, and there is vṛiddhi of अ. 97.

Thus याता (a husbands' brothers' wife). The wives of brothers are related to each other as याता sisters-in-law. See Amarakośa (II. 6. 30) for the above verse of the text.

२५८ । नजि च नन्देः । २ । ९८ ।

न नन्दति ननान्दा । इह वृद्धिर्नानुवर्तत इत्येके । 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा' इति शब्दार्थवः ।

258. The affix ऋन् comes after the √नन्द् (I. 67) to be glad, when it is preceded by the indeclinable न and there is vṛiddhi of the root. 98.

Thus ननान्दा with vṛiddhi of the last sūtra, (husband's sister) literally meaning one who is never satisfied, however one might strive to please her. Others do not read the अनुवर्ति of vṛiddhi into this sūtra. The form then is ननन्दा । Thus in Sabdārnava we find 'the husband's sister is nanāndā, also called nanandā, and nandinī.'

२५९ । दिवेर्द्धः । २ । ९९ ।

देवा । देवरः । 'स्वामिनो देवदेवरी' ।

259. The affix ऋ comes after √दि (I V. 1) 'to joke.' 99.

Thus देवा or देवरः (husband's younger brother) Thus Amarakosha says: श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवदेवरी "The brother of a wife is called śyâlà, that of a husband, devri or devara" (A. K. II. 6. 32).

२६० । नयते ङि च । २ । १०० ।

ना । नरी । नरः ।

260. The affix ऋ is added to √nî to lead (I. 950) and it is ङित् । 100.

Thus नी + ऋ = नृ + ऋ (the ङि portion ई of नी is elided, because the affix has an indicatory ङ) = नृ । It is declined as S. नः, dual. नरी, pl. नरः

२६१ । सव्ये स्यश्छन्दसि । २ । १०१ ।

'अम्बान्ब-' (२९१८) इत्यत्र '*स्यास्यन्स्युषासुपसंख्या नम्*' । सव्येष्ठा सारथिः । सव्येष्टरी । सव्येष्टुरः ।

261. In the chhandas, the affix ऋ which is ङित्, comes after the verb स्या to stand (I. 975) when the word *savye* is in composition as an upapada. 101.

Thus सव्ये + स्या + ऋ = सव्ये + स्य + ऋ (आ elided because the affix is ङित्) = सव्ये + स्यु । Now applies the following vârtika which is to be found under sūtra VIII. 3. 97 S. 2918. (see my Ashtādhyâyi.)

Vârtika. The स of sthâ, sthin, and sthri is changed into ष when preceded by amba, âmba, go, bhâmi, savya, apa, dvi, tri, ku, śeku, śaṅku, aṅgu, mañji, puñji, parame, barhis, divi and agni. Therefore सव्ये + स्यु = सव्येष्टु । It means a charioteer and is declined as S. सव्येष्टा, dual सव्येष्टरी, pl. सव्येष्टुरः । The locative sign in सव्ये is not elided because of VI. 3. 14. S. 972.

२६२ । अतिसृष्टु धम्यस्यश्रयवितृभ्योऽनिः । २ । १०२ ।

अष्टभ्योऽनिप्रत्ययः स्यात् । अरणिर्गोर्धोनिः । सरणिः । परणिः । धमनिः । अननिर्गतिः । अशनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकाद्रजनिः ।

262. The affix अनि comes after the following eight verbs viz:—ऋ (I. 983) 'to go or move, or obtain' सृ (I. 982) 'to move' वृ (I. 948) 'to support', धृ (I. 974) 'to blow', अरु 'to go' (I. 498), अश to eat (IX. 51) अरु 'to protect, defend or move', (I. 631) and तृ 'to cross' (I. 1018). 102.

Thus ऋ + अनि + अरणिः 'a piece of wood of the sâmi tree used for kindling the sacred fire by attrition'.

सरणिः 'a path, way, road or course' similarly the word अरणिः is derived from the root अरु to injure. It means a road, path. But in Veda Bhâshya

on इमानग्नेशरणिच् it is explained by हिंसात्रतलोपरवां (Rv. I. 31. 16) घरणिः 'the earth' घननिः the tube a blow-pipe, the artery or vein, also घननी । अमनिः 'motion or way'; अशनिः 'the thunder bolt' of Indra : literally by which is enjoyed the kingdom by Indra : it means the sun also, अवनिः 'the earth'; तरणिः 'the boat'.

The word रजनिः 'night' turmeric, or red lac; or lotus is diversely formed from the root रज् 'to be delighted' to dye, color, paint &c. The न of the root is also diversely elided. To the root is added the affix अनि. Another form is रजनी । The long ई (डीप्) is added by कृदिकारात् &c.

२६३ । आङि शुषेः सनश्छन्दसि । २ । १०३ ।

आशुशुषणिरग्निर्वातश्च ।

263. In the chhandas the affix अनि comes after the desiderative of the verb शुष् 'to be dried' (IV. 74) preceded by आङ् । 103.

Thus आङ् शुष् + चत् + अनि = आशुशुषणिः (wind, or fire): being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies.

२६४ । कृषेरादेश्च चः । २ । १०४ ।

चर्षणिर्जनः ।

264. The affix अनि comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) and the initial क is changed to च. 104.

Thus कृष् + अनि = चर्षणिः (a man).

Note :—In the Vaidika Nighaṇṭu, the form चर्षणिः meaning 'a man' is read in the list of सनुव्यनास

But Ujjvala Datta has read the sūtra as कृषेरादेश्च चः and so he has derived the form चर्षणिः meaning 'a harlot'. But this is not correct. Had it been so, the sūtra would have stood as धृषे च्छ from the root dhriṣh.

The Veda Bhāṣhya also explains the word चर्षणिः in the same way when commenting on the mantra ओमासश्चर्षणीधृतः ॥ (Rv. I. 3 7)

२६५ । अदेमुट् च । २ । १०५ ।

अद्वनिरग्निः ।

265. The affix अनि comes after the verb अद् 'to eat or destroy' (II. 1), to which the augment उट् is added, 105.

Thus अद् + उट् + अनि = अद्वनिः 'fire'.

२६६ । वृत्तेश्च । २ । १०६ ।

वर्तनिः । गोवर्धनस्तु चकारान्मुट् वर्त्तनिरित्याह ।

266. The affix अनि comes after the verb वृत् 'to subsist or exist' (I. 795). 106.

Thus वृत् + अनि = वर्त्तनिः 'a way, road.' See Amarakośa (II. 1-15.) But according to Govardhana, the augment उट् is also to be added. Thus वृत् + उट् + अनि = वर्त्तनिः 'a road'.

The feminine form is वर्तनी with the डीप् of कृदिकारात् ।

२६७ । क्षिपेः क्षिप्य । २ । १०७ ।

क्षिपयिरायुषम् ।

267. The affix **क्षिपि** comes after the verb **क्षिप्** 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as **क्रि**. 107.

Thus **क्षिप् + क्षिपि** = **क्षिपयि** : 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhāṣya **क्षिपयि** is explained by **क्षिपयन्** throwing, in the mantra उत्तस्य घाजी क्षिपयिं वुरययति ॥ (Rv. IV. 40. 4).

२६८ । अर्चिं शुचिं हुं सृपिं छादिं छर्दिभ्य इतिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्ज्वाला । इदन्तोऽप्ययम् । 'अग्नेर्भाजन्ते अर्चयः' । शोचिर्दीप्तिः । इतिः सर्पिः । 'इत्सन्-' (२६८५) इति ह्रस्वः । छादिः पटलम् । छर्दिर्वैनव्याधिः । इदन्तोऽपि । 'छर्त्तीसारशूलवान्' ।

268. The affix **इति** comes after the verb **अर्च्** (I. 219) 'to worship' **शुच्** (I. 198) 'to grieve'; **हु** (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; **सृप्** (I. 1032) 'to creep or crawl'; **छादि** (X. 290) 'to cover' and **छर्दि** (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus **अर्च् + इति** = **अर्चि** (a ray light: flame;) The affix **इ** of the unādi **अच इ**: (IV. 138) also comes after this verb. Thus **अर्च् + इ** = **अर्चि**: (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चि formed with the affix **इति** is neuter; but **अर्चिः** formed with the affix **इ** is feminine and its plural is **अर्चयः** as in **अग्नेर्भाजन्ते अर्चयः** । **शुच् + इति** = **शोचि** 'light; lustre, radiance' **हु + इति** = **हवि** 'clarified butter' for offering. **सृप् + इति** = **सर्पि** 'clarified butter.' **छादि + इति** = **छादि** 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See Līnganūsāsana. III. 21. See A. K. II. 2. 14. The final **इ** of **छादि** is elided by VI. 4. 51. S. 2313 and the penultimate vowel of **छादि** is shortened by VI. 4. 97. S. 2985. **छर्दि + इति** = **छर्दि** (vomiting; sickness). The affix **इ** also comes after this verb. The word **छर्दि** ending in **इ** is also a valid form, meaning vomiting. As **छर्त्तीसारशूलवान्** = **छर्दि + अतीसार + शूलवान्** ।

२६९ । वृहेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'वर्हिर्ना कुशशुष्मयोः' ।

269. The **वृ** of **वृह्** 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix **इति** comes after it. 109.

Thus **वृह् + इति** = **वर्हिः** *m.* 'fire, the kuśa grass' **शुष्म** means fire. See Amarakosā I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । २ । ११० ।

ज्योतिः ।

270. The affix **इति** comes after the verb **द्युव** 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is **इ** is changed to **ज**. 110.

Thus वृत् + इति = ज्युत + इति = ज्योतिस् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः सज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुरोचिर्यज्ञः ।

271. The affix इति comes after the verb वृत् to shine (I. 781) when preceded by वसु and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुवृत् + इति = वसुरोचिस् a sacrifice; religious ceremony. By bahulam, this affix comes after the single uncompounded verb also. As रोचिस् । See Amarakosha I. 3. 34.

२७२ । भुवः कित् । २ । ११२ ।

भुविः समुद्रः ।

272. The affix इति comes after the verb भू (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicative क् । 112.

Thus भू + इति = भुविस् 'the ocean.'

२७३ । सहो धश्च । २ । ११३ ।

सधिरनडुवान् ।

273. The affix इति comes after the verb सह् (IV. 20) 'to endure, to support,' and the इ is changed to ध्. 113.

Thus सह् + इति = सधिस् an ox, a bull.

२७४ । पिबते स्युक् । २ । ११४ ।

'पायिष्वसुः समुद्रयोः' ।

274. The affix इति comes after the verb पा (I. 972) 'to drink' and the augment युक् is also added to it. 114.

Thus पा + युक् + इति = पायिस् 'the sea; the eye'.

२७५ । जने रुसिः । २ । ११५ ।

जनुर्जननश्च ।

275. The affix उति comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन् + उति = जनुस् birth; production.

२७६ । मने धश्चन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix उति comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the न् is changed to ध्. 116.

Thus मन् + उति = मधुः 'honey' (compare also Un I. 18.).

२७७ । अस्मि पृ वपि यजि तनि धनि तपिभ्यो नित् । २ । ११७ ।

अस्मः । पन्थान्यः । वपुः । यजुः । तनुः । तनुषी । तनूपि । धनुस्त्रियात् । 'धनुर्वैश्विद्युद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति' । सान्तस्योदन्तस्य वा रूपम् । 'तपुः सूर्याग्निशत्रुषु' ।

277. The affix उस्मि comes after the following verbs, and is treated as if it was नित् and so makes the word first-acute. ऋ (III. 16) 'to go, to move or to obtain'; पू (III. 4) 'to fill or to satisfy'; वप् (I. 1052) 'to be get' 'to produce'; यज् (I. 1051) 'to sacrifice'; तन् (VIII. 1) 'to stretch'; धन् (III. 23) 'to sound or to bear fruit'; तप् (I. 1034) 'to shine or to blaze.' 117.

Thus ऋ+उस्मि=अस्म 'the sun; the boil'; A. K. II. 6. 54. पस् 'a joint or knot'; A. K. II. 4. 162. वपुस् 'body or person'; यजुस् 'a sacrificial prayer or formula', the Yajur Veda. तनुस् 'the body'; it is a neuter noun. Its N. dual and plural are तनुषी and तनूपी. धनुस् 'a bow'; it is never used as a feminine noun. This word either ends in the consonant स् or the vowel उ. Thus in the passage धनुर्वैश्विद्युद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति. 'a bow, though made of pure bamboo, but if without the bow string, can do nothing.' The pun is on dhanu and guṇa. If धनु means a rich man, then the verse would mean "A rich man of a pure lineage, can do little if he has no good qualities." In the above verse the word is either *dhanus* ending in स् or *dhanu* ending in उ ॥ तपुः 'Fire; the sun; an enemy.'

२७८ । एते शिच् च । २ । ११८ ।

आयुः । आयुषी ।

278. The affix उस्मि comes after the verb हृष् (II. 36) to go; 'to invigorate' and the affix is treated as a शित् and causes the vṛiddhi of the root. 118.

Thus हृ+उस्मि=हृ+उस्=आयुस् 'life, duration of life'. This word is of the neuter gender. So its N. Dual is आयुषी.

२७९ । चक्षेः शिच् च । २ । ११९ ।

चक्षुः ।

279. The affix उस्मि comes after the verb चक्ष् (II. 7) to speak and the affix is treated as if it had an indicatory य । 119.

Thus चक्ष्+उस्मि=चक्षुस् 'the eye' The affix being treated as शित् the root चक्ष is not replaced by ल्यप् by II. 4. 54. S. 2434, though the affix is ārdha-dhātuka.

२८० । मुहेः किच् च । २ । १२० ।

मुहुरव्ययम् ।

280. The affix उस्मि comes after the verb मुह् (IV. 89) 'to faint, swoon, lose consciousness, become senseless'; and the affix is treated as if it had an indicatory क । 120.

Thus सुह् + उचि = सुहुन् । It is an अव्यय or indeclinable and means constantly.

२८१ । बहुलमन्यत्रापि । २ । १२१ ।

आचक्षुः । परिचक्षुः ।

281. This affix comes diversely in other places also. 121.

Thus आचक्षुन् 'a learned man'; परिचक्षुन् ।

२८२ । कृ शृ वृञ् चतिभ्यः ष्वरच् । २ । १२२ ।

'कर्षरो व्याघ्ररक्षसीः' । शर्वरोऽहंकारी । शर्वरी रात्रिः । 'वर्वरः प्राकृतो जनः' । चत्वरच् ।

282. The affix ष्वरच् comes after कृ (VI. 116) 'to scatter' गृ (VI. 117) to swallow, शृ (IX. 18) 'to kill, destroy, injure'; वृञ् (V. 8) 'to choose, select' and चत् (I. 918) 'to ask, beg, request'. 122.

Thus कृ + ष्वरच् = कर्वरः 'a tiger; a demon' a Rākshasa, गर्वरः 'a proud man'; शर्वरी 'night'; वर्वरः 'a barbarian, चत्वरं 'a quadrangular place or courtyard.'

Note:—वर्वरः also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, बर्वरा a kind of basil. शर्वरं yellow sandalwood, ver million, gum myrrh.

२८३ । नी सदेः । २ । १२३ ।

'निषद्वरस्तु जम्बालः' । निषद्वरी रात्रिः । इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

283. The affix ष्वरच् comes after the verb सद् (I. 907) 'to sit down' preceded by the preposition नि. 123.

Thus नि + सद् + ष्वरच् = निषद्वरः 'mud or mire.' निषद्वरी 'night'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271.

CHAPTER III.

२८४ । छित्वर छत्वर धीवर पीवर मीवर चीवर नीवर गह्वर कट्वर खंड्वरः । ३ । १ ।

एकादश ष्वरचप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । 'छित्' 'छद्' अनयोस्तकारोऽन्तादेशः छिदेयु-
णाभावश्च । छित्वरो धूर्तः । 'छत्वरौ गृहकुञ्जयोः । धीवरः कैवर्तः । पीवरः स्थूलः । मीवरो
द्विजदः । चिरो दीर्घश्च । चीवर गिबुज्जावरणम् । तीवरो जातिविशेषः । नीवरः परिव्राट् ।
गाद्वतेर्ह्रस्वत्वश्च । गह्वरश्च । कटे वर्षादौ कट्वरं ष्वरजनम् । यनेर्दकारः । संयद्वरो नृपः । पदेः
संपद्वर इत्येके ।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix ष्वरच् Chhitvara, chhatvara, dhīvara, pīvara, mīvara chīvara nīvara, gahvara, kaṭvara, samyadvara 1.

1. छित्वरः 'fit for cutting hostile or roguish', from the verb छिद् 'to cut' (VII. 3). 2. छत्वरः 'a house, a bower', from the verb छद् 'to cover', (I. 851).

The final *द्* of the verbs *बद्ध* and *बिद्ध* is changed to *त्* and there is no gunation of *द्* of *बिद्ध*. 3. *धीवरः* 'a fisherman' from the verb *धुवाञ्* 'to hold, to support' (III. 10). 4. *धीवरः* 'fat, large, or a tortoise' from the verb *धा* 'to drink' (I. 972) or from the verb *धै* 'to grow, increase, swell'. (I. 1013). Some derive it from *धीव* (I. 595). The *व* is elided by VI 1. 66 S. 873. 5. *धीवरः* 'hurtful, injurious or the leader of an army' from the verb *धा* 'to measure' (II. 53). Some derive it from *धी* 'to injure' IV. 29. *Quere*: or *धीव* (I. 596). 6. *चीवरः* 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb *चि* 'to collect, to gather', (V. 5) the *द्* of which is lengthened before this Unādi affix. *Quere* or from *जीव* (I. 594), *ज* changed to *च*. 7. *दीवरः* 'one of the mixed tribes being the offspring of a Râjputrî by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root-*दीव्* 'to be large or strong' (I. 597). 8. *नीवरः* 'a trader, a religious mendicant' from the verb *नी* 'to lead' (I. 950), *Quere*. Or from *नीव* (I. 598). 9. *गहरश्* 'a cave' from, the verb *गाह्* 'to dive or plunge into' (I. 680). The long *आ* is shortened before this unādi affix. 10. *कट्वरश्* 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb *कट्* 'to go or to rain,' (I. 315). 11. *संयदरः* 'a king', from the verb *यच्* 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition *सच्*. The *य* of the verb *यच्* is changed to *द*. According to some, *संपदरः* (a king) is derived from the verb *पद्* (to go or move) preceded by the preposition *सच्*.

By bahulam we get *उपहरः* from the root *हु* (III. 1) with the preposition *उप*. The *उ* of the root is elided. It means proximity: privacy, a solitary or lonely place.

२८५ । इगिसञ्जिदीडुष्यविभ्यो नक् । ३ । २ ।

'इनः सूर्ये नृपे पट्यो' । सिनः काणः । जिनोऽर्हन् । दीनः । उष्यः । जनः ।

285. The affix *नक्* comes after the verbs *इण्*, 'to go' (II. 36) *बिञ्* 'to bind' (V. 2) *जि* 'to conquer' (I. 993) *दी*, 'to waste' (IV. 26) *उप* 'to burn' (I. 727) and *अव्* 'to protect or defend' (I. 631). 2.

Thus *इ* + *नक्* = *इनः* 'a lord, the sun, a king'; *सिनः* 'one-eyed'; *जिनः* 'the Arhat of the Jainas, or the Buddha' or an old man; *दीनः*, 'a poor man'; *उष्यः* 'warm'; *जनः* 'wanting, deficient'; sūtra VI. 6. 20. S. 2654 causes *क* ॥

Note:—*दीनः* *f.* female of a mouse, or shrew.

२८६ । फेनमीनी । ३ । ३ ।

इती निपात्येते । स्फायतेः फेनः । मीनः ।

286. The words *फेनः* the 'foam, froth' and *मीनः*, 'a fish' are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix *नक्* to the verbs *स्फाय्*, 'to swell, increase' (I. 516) and *मीञ्*, 'to injure' (IV. 29), *फे* replaces *sphây*.

२८७ । कृषेर्वर्णो । ३ । ४ ।

कृष्णः ।

287. The affix नक् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष् + नक् = कृष्णः 'the dark color, Kṛishṇa is the name of the son of Satyavati (Vyāsa), name of Keśava (Śrī Kṛishṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्ण is the name of Draupadī, a grape, a kind of plant. n. black pepper, iron.

२८८ । बन्धेर्ब्रधिवुधो च । ३ । ५ ।

ब्रधनः । बुधनः ।

288. The affix नक् comes after the verb बन्ध् 'to bind' (I. 1022) when the ādeśas बुधि and ब्रधि replace it (the verb). 5.

Thus बन्ध् + नक् = ब्रधनः, 'the sun'; बन्ध् + नक् = बुधनः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धापवस्यजयतिभ्यो नः । ३ । ६ ।

'धाना भ्रष्टयवे स्त्रियः' । पर्णं पत्रम् । पर्णः किंशुकः । 'वस्त्रो मूल्ये वेतने च' । अजेर्वी । वेनः । अत्र आदित्यः । बाहुलकाच्छ्रुणोतेः श्रोणः पङ्कः ।

289. The affix न comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); ष् 'to protect or fill', (III. 4); वस् 'to dwell, inhabit, live' (I. 1054); अज् 'to go, to drive', (I. 248); and अत्र, 'to go, walk, wander' (I. 38). 6.

Thus धा + न = धानाः f. 'fried barley or rice'; ष् + न = पर्णम् 'a leaf' or पर्णः 'the Palāśa tree' वस् + न = वस्त्रः, 'price' or वस्त्रम् 'hire or wages'. अज् + न = वेनः the root अज् is replaced by the root वी before ārdhadhātuka affixes (II. 4. 56 S. 2292.) वेनः means a thief or Prajāpati. अत्र + न = अत्रनः 'the sun, wind, a traveller'.

The word श्रोणः 'a lame man' is diversely derived by adding the unādi affix न to the root श्रु 'to go, move' or hear (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of √वस् and there is guna of √वी—the contrary would have been the case had the affix been नक् (कित्) like the last.

२९० । लक्षेरट् च । ३ । ७ ।

लक्षेष्टुटादिपयन्तान्नः स्यात्तस्याडागमश्च । चान्मुङित्येके । 'लक्षणं लक्षणं नाम्नि चिह्ने च' । लक्षणो लक्षणाश्च रामभ्राता । 'लक्षणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्षणा' ।

290. The affix न comes after the √लक्ष to mark (X. 5) when it belongs to the Churādi class and the root also takes the augments अट् and णट्. 7.

Thus लब् (which in the Churādi class becomes लक्षयति) + अट् + न = लक्षणम् 'a name, sign', but when it takes the augment णट्, then लब् + णट् + न = लक्षणाः 'the step brother of Rāma'. The feminine लक्षणा means a goose; and लक्षणा a female Sārasa bird,

Note:—The neuter nouns लक्षणं and लक्ष्मणं both mean a name, a mark. The same Lakshana and Lakshmana when masculine are the names of a brother of Râma.

२९१ । वनेरिच्छीपधायाः । ३ । ८ ।

वेन्ना नदी ।

291. The affix न comes after the root वच्, 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to व्. 8.

Thus वच् + न = विच् + न = वेन्ना, 'a river.' There is guṇa of the short penultimate व् ॥

२९२ । सिषेष्टेयू च । ३ । ९ ।

दीर्घोच्चारणसान्दर्भान्न गुणः । स्यून आदितयः । बाहुलकात्कोबलोः । ऊट् । अन्तरङ्गत्वादाय गुणः । स्योनः ।

292. The affix न comes after the root सिव्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the टि portion of the root (namely इव्) is changed to य्. 9

Thus सिव् + न = स्यूनः 'the sun'.

The word स्योन is diversely formed without changing the टि portion to य्. Thus सिव् + न = सि + ऊ + न = स्यु + न (by the Paribhāṣha असिद्धं बहिरङ्ग सन्तरङ्गे) = स्योनः (VII. 3. 86 S. 2189.)

Note:—See Kaiyyāṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guṇa taken place first, then the form would have been सिव् + न = सि + ऊ + न = से + ऊ + न = सय् + ऊ + न = सयु + न = स्योनः (the ऊ is guṇated by VI. 3. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the इ of सि is not guṇated but changed to य for the यण् ādeśa is antaranga as compared with guṇa.

२९३ । कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्त्रपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'जणञ्जन्द्रे च वृषे च' । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित् whereby the acute falls on the first syllable, viz., कृ 'to scatter', (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8. IX. 16), जृ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 24; X. 272) ङि 'to bind', (IV. 2), द्रु 'to go', (I. 992), प्र 'to praise' (I. 467), ऋ 'to breathe' (II. 61), रुद्र 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कृ + न = कर्णः 'ear'; वर्णः 'color'; जर्णः 'the moon or the tree'; सेना 'army'; द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्नः 'a snake'; अन्नम् 'food'; स्वप्नः 'dream, sleep.'

Note:—Karna is the name of the first born of Kuntī, Varṇa means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

२९४ । घेत् इच्छ । ३ । ११ ।

‘घेनः सिन्धुर्नदी घेना’ ।

294. The affix न comes after the root घेत् ‘to drink’ (I. 951) and there is short इ substituted for the final ए of the root. 11.

Thus घे + न = वि + न = घेनः ‘the ocean’. The feminine घेना means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note:—Had the ए been not replaced by इ then this ए would have been changed to आ before the ârdhahâtuka affix न and the form would have been घाना or घानः See VI. 1. 45 S. 2370.

२९५ । तृषिगुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । गुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रत्नं द्रव्यम् ।

295. The affix न comes after the following roots and it is कित्; तृष् ‘to be thirsty’; (IV. 118) शुष् ‘to be dry’; (IV. 74) रुच् ‘to’ roar, yell, cry out, scream’ (I. 745) 12.

Thus तृष् + न = तृष्णा ‘thirsty’ गुष्णः ‘the sun, fire’; रत्नस् ‘a thing, object’.

२९६ । सुञी दीर्घश्च । ३ । १३ ।

सूना बधस्थानम् ।

296. The affix न comes after the root सु (V. 1) ‘to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice’, and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus सु + न = सूना ‘a slaughter house’.

Note:—सूना ‘a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant’s trunk. सून् born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्त च । ३ । १४ ।

रमयतीति रत्नम् ।

297. The affix न comes after the root रच् ‘to sport’ (I. 906) and the च is changed to त्. 14.

Thus रच् + न = रत्नस् ‘a gem’. The affixis added to the causative of रत्ना That which causes joy (रत्नवति) is called रत्नम् ।

२९८ । रास्नासास्नास्थूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना गन्धद्रव्यम् । सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ।

298. The words रास्ना ‘the incense or the name of a plant,’ सास्ना ‘the dew-lap of an ox’; स्थूणा ‘the post or pillar of a house’; and वीणा ‘the lute or the lightning’ are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by adding the affix न to the roots रच् ‘to taste’, (X. 85), सच् ‘to sleep,’ (II. 69), स्था ‘to rest, depend on’, (I. 975), गी ‘to go, move’, (II. 39), we get the above words.

२९९ । गादाभ्यानिष्ठाच् । ३ । १६ ।

गेष्ठाग्रायनः । देष्ठादाता ।

299. The affix इष्ठाच् comes after the roots गे 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + इष्ठाच् = गेष्ठाः 'a singer, an actor'; देष्ठाः 'a giver, i. e. a generous man'.

३०० । कृत्यशूभ्यां क्सन् । ३ । १७ ।

कृत्स्नम् । अक्षयनखपङ्क ।

300. The affix ksna comes after the roots कृत् 'to surround, encompass' (VII. 10) and अक्ष 'to pervade' (V. 18). 17.

Thus कृत् + अक्ष = कृत्स्नः 'all, whole, entire, or कृत्स्न' water, the flank or hip'. अक्ष् + अक्ष = अक्षयः 'not broken, entire'.

३०१ । तिजेर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

तीक्ष्णम् ।

301. The affix क्क्ष comes after the root तिज् 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18.

Thus तिज् + क्क्ष = तीक्ष्ण 'sharp.' The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note.—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted.

३०२ । श्लिषेरुचोपधायाः । ३ । १९ ।

श्लिषणम् ।

302. The affix क्क्ष comes after the root श्लिष् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, i. e. ऋ is changed to अ. 19.

Thus श्लिष् + क्क्ष = श्लिषणः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्युरध्वर्युः । 'मन्युर्द्वेभ्यो ऋतौ ऋषि' । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः गरीरी ।

303. The affix युच् comes after the roots यज् 'to worship' (I. 1051), मन् 'to think', (IV. 67), शुन्ध् 'to cleanse, purify' (I. 74) दश् 'to bite, destroy, over power' (IV. 104), जन् 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यज् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; मन् + युच् = मन्त्युः 'distress, sacrifice or anger'; शुन्ध् + युच् = शुन्ध्युः 'fire'; दश् + युच् = दस्युः 'robber or thief'; and जन् + युच् = जन्युः 'a creature, fire or the creator, i. e. Brahman'.

३०४ । भुजिमृङ्मयां युक्त्युक्तौ । ३ । २१ ।

भुज्युर्भोजनश्च । वृत्त्युः ।

304. The affixes **भुज्** and **वृत्** come respectively after the roots **भुज्** 'to eat, to rule or protect &c'; (VII. 17) and **वृह्** 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus **भुज् + युक् = भुज्युः** 'food, a pot, vessel'; **वृ + ह्युक् = वृत्त्युः** 'death'.

३०५ । सरत्तर्युः । ३ । २२ ।

सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरश्च । सरयूः ।

305. The affix **अयुः** comes after the root **सृ** 'to go' (I. 982). 22.

Thus **सृ + अयुः = सरयुः** the name of the river, on the banks of which stood Ayodhyā. Some texts read the affix **अयूः**. In that case it will be **सरयूः** and not **सरयुः** !

३०६ । पानीविधिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पाति एवत्वस्तादात्म्यानिति पापश्च । तद्वीयात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद्गुणाभावे नीपो वृक्षविशेषः । वेत्तपः पानीयश्च ।

306 The affix **पः** comes after the root **पा** 'to protect'; (II. 47); **नी** 'to lead, carry' (I. 950); **विप्** 'to pervade, spread through' (III. 13). 23.

Thus **पा + प = पापश्च** 'sin.' This word literally means that from which one should protect or defend himself: that which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called **पापः** 'a wretch' or sinner.

नी + पः = नेपः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no guṇa, then it is **नीपः** 'the Kadumba tree'. **विप् + पः = वेत्तपः** 'water'.

३०७ । च्युतः किञ्च । ३ । २४ ।

च्युपी वक्तव्यम् ।

307. The affix **च** comes after the root **च्यु** 'to move, to speak' (I. 1004) and it is **किञ्** and so causes no guṇa of the root vowel. 24.

Thus **च्यु + च = च्युतः** 'the mouth': literally through which one speaks.

Another reading is **चुपः किञ्च**. The root is **चुप्** to move slowly (I. 430). The noun is **चुप्**: a languid walker.

३०८ । स्तुब्धो दीर्घश्च । ३ । २५ ।

स्तूपः सनुब्धायः ।

308. The affix **च्** comes after the root **स्तु** 'to praise, eulogize, extol', (II. 34) and the short **उ** of the root is lengthened. 25.

Thus **स्तु + च् = स्तूपः** 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

३०९ । सुशुभयां निचच । ३ । २६ ।

चात्किन् । रूपः । बाहुलकाद्वचस् । शूर्पस् ।

309. The affix च causing lengthening of the preceding च comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice, (V. 1), and चृ 'to kill, destroy (IX. 18) and it is निच (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1 197 S. 2686), and (it is कित् also and so there is no *guna*. 26.

We read the anuvritti of कित् here by virtue of च "and."

Thus सु + च = सूचः 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity. शृ + च = शूर्पस् 'a winnowing basket,' here the long च in शूर्पस् takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354.

३१० । कुयुभयां च । ३ । २७ ।

कुवन्ति मयदृक्का अस्मिन्कूपः । युवन्ति वधन्त्यस्मिन्पशुनिति यूयो यज्ञस्तम्भः ।

310. The affix च comes after the roots कु 'to sound, to moan, groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27.

Thus कु + च = कूपः the well, *literally*, that in which frogs make noise. यु + च = यूयः 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खषपशिल्पशष्पबाष्परूपपर्यतल्पाः । ३ । २८ ।

खर्षते पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनतेर्नकारस्य षत्वस् । 'खषयी क्रोधबलात्कारौ' । शी-
लतेर्लृस्वः । शिल्पं कौशलम् । शसु हिंसायाश्च । निपातनात्पत्वस् । शष्पं बालवृक्षं प्रतिभाजयद् ।
बाधतेः षः । 'बाधयो नेत्रजलोद्वनयोः' । बाध्पं च । रौतेर्दीर्घः । 'रूपं स्वभावे सौन्दर्ये' । पृ । पर्य-
पृहं बालवृक्षं पङ्कपीठं च । 'तल प्रतिष्ठाकरणे' । चुरादिष्विचो लुक् । 'तल्पं शय्याहारेषु' ।

311. The seven words *khashpa*, *śilpa*, *śaṣhpā*, *bāṣhpā*, *rūpa*, *parpa*, and *talpa* are irregularly formed by च । 28.

Thus *खषप* 'anger or violence' from the root खस् 'to dig', (I. 927) the च् of which is changed to ष्. 2. *शिल्पस्* 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556) the long ई of which is shortened. 3. *शष्पस्* 'young grass or loss of intellect' from the root शस् 'to kill or destroy', (I. 763) the च् is irregularly changed to ष्. 4. *बाष्पस्* 'tears', from the root बाच् 'to harass, oppress, (I. 5) the च् is changed to ष्. 5. *रूपस्* 'form, appearance or beauty' from the root र् 'to cry, to sound, (II. 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. *पर्यस्* 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about'; from the root पृ 'to fill up or gratify' (III. 4). 7. *तल्वस्* 'a couch, a wife, an upper story' from the root तल् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the *Churādi* class and so there is the elision of णिच् when this affix is added.

३१२ । स्तनिहृषिपुषिगदिसदिभ्यो शेरितनुच् । ३ । २९ ।

‘अयासन्त-’ (२३१९) इति शेरयादेशः । स्तनयितुः । हर्षयितुः । पोषयितुः । गदयितुर्वा-
बह्वक्षः । मदयितुर्नदिरा ।

312. The affix *itnuch* comes after the causatives of √*stana* (X. 313) to sound, √*hrisha*, (IV. 119) to be pleased, √*pusha* (I. 732) to nourish, √*gada* (X. 313) to thunder, and √*mada* (I. 853) to intoxicate. 29.

Thus स्तन् + शि + इतुच् = स्तन् + अय + इतुच् (the शिच् is changed to अय by VI. 4. 55. S. 2311), = स्तनयितुः ‘thundering, a cloud, falling-sickness’, हर्षयितुः ‘gladdening; gold, a son’; पोषयितुः ‘cuckoo or the twice born, the Brahman’, गदयितुः ‘talkative, lustful’, मदयितुः ‘the god of love, a drunken man,’ the wine.

३१३ । कृहनिभ्यां क्तनुः । ३ । ३० ।

कृतुः शिल्पी । हतुर्व्याधिः यस्त्रं च ।

313. The affix *ktnu* comes after the roots कृ ‘to do’ (VIII. 10) and हृ ‘to kill’ (II. 2). 30.

Thus कृ + क्तु = कृतुः ‘an artist’. There is no *guṇa* as the affix is क्तिन् हतु ‘a hunter or disease’ and a weapon. The न of the root √*han* is elided by VI. 4. 37. S. 2428. The same takes place in the following sūtra also.

Note:—By force of च in the above यस्त्रं च, the word *hatnu* means *hantā* killer also. In the *Daśapadivṛitti* the affix is read as *knu* without त्; and the example given is कृष्युः agent: and हतुः check, the न of √*han* is elided diversely: and *jigatnu* is given as illustration from गच्छ । But all this is erroneous: for we find *hatnu* and *kritnu* in the following:—

As *सुरूपकृतनृतये* (Rv. I. 4. 1), *ज्येष्ठराजं नरे कृतुः* (*kritnu*), *मानो वधाय हतवे* (Rv. I. 25. 2), *घृणं न भीममुपहतुमुग्रम्* । But *योनः वसुत्व उत वा जिघत्तुः* (Rv. II. 31. 9). In his *Dhatu vṛitti* Mādhava also calls the affix *ktnu* and he explains the form उपहतुः । See *Dhatuvṛitti* of Mādhava under the root हृ ।

Note:—*जिघत्तु* means enemy in the Vedas.

३१४ । गभेः सन्वक्तव्य । ३ । ३१ ।

जिगतुः ।

314. The affix *क्तव्य* a comes after the root गच्छ ‘to go’ (I. 1031) and there is सन् वद् भाव *i. e.* the root is reduplicated &c. like the *Desiderative*. 31.

Thus गच्छ + क्तव्य = जिगतुः *Breath, life*.

३१५ । दाभाभ्यां नुः । ३ । ३२ ।

दाजुर्दाता । भाजुः ।

315. The affix उ comes after the root दा 'to give' (III. 9) and भा 'to shine' (II. 42) 32.

Thus दाडुः 'a donor, valiant'; भाडुः rays, 'the sun'.

३१६ । वचैर्गश्च । ३ । ३३ ।

वडुः ।

316. The affix उ comes after the root वच् 'to speak' (II. 54) and the च is changed to ग. 33.

Thus वगः 'talkative'.

३१७ । घेट इच्छ । ३ । ३४ ।

घयति तानिति घेनुः ।

317. The affix उ comes after the root घेद् 'to drink' (I. 951) and the ए of the root is replaced by short इ. 34.

Thus घे+उ=घि+उ=घेनुः a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the ए not been replaced by इ it would have been changed to ड by VI. 1. 45. S. 2370.

३१८ । सुवः कित् । ३ । ३५ ।

'सुनुः पुत्रेऽनुजे रवी' ।

318. The affix उ comes after the root सू 'to beget' (II. 21) and it is treated as कित्, and so there is no guṇa of the vowel. 35.

Thus सुनुः 'a son, a younger brother, the sun'. Viśvakosā.

३१९ । जहातेर्द्वेऽन्तलोपश्च । ३ । ३६ ।

जडुः ।

319. The affix उ comes after the root हा to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus हा+उ=हाहा+उ=जडुः 'name of an ancient king.' The first ह is changed to ज by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्थो शुः । ३ । ३७ ।

'स्थाशुः क्रीले स्थिरे हरे' ।

320. The affix उ comes after the root स्था 'to stand' (I. 975). 37.

Thus स्थाशुः 'a peg, firmness and a name of Śiva'. Viśvakosā.

३२१ । अजिह्वरीभ्यो निच्छ । ३ । ३८ ।

अजेर्वी । वेयुः । वयुर्नन्ददेशभेदयोः । 'रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः' ।

321. The affix उ comes after the roots अच् 'to go' (I. 240) च् 'to select', (IX. 38); री 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation निच् which places the accent on the first syllable. 38

Thus अञ् + जु (By II. 4. 56. S. 2292 अञ् is replaced by वी) = वी + जु = वैजुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings'; वैशुः 'a river or a country' वैशुः 'dust or pollen'.

३२२ । विषेः क्तिञ्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix जु comes after the root विष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as क्तिञ्च and क्तिञ्च (the vowel is not gunated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विष्णुः Vishnu.

३२३ । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

बाहुलकान्न कस्येत्संज्ञा । 'कर्को धवलघोटकः' । दासो दाता । धाकोऽनङ्गवानाधारश्च । राका पौर्यमासी । अर्कः । 'कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्टयोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII. 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', (III. 10); रा 'to give', (II. 48); अर्च 'to worship', (I. 219); कल् 'to go', (X. 319). 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the upâdi sūtras, the क् of the affix क is not इत्, as it would otherwise have been by I. 3. 8. S. 195. Had it been क्तिञ्च the affix would have been merely अ.

Thus कृ + क = कर्कः 'a white horse, a crab, a mirror, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man,' an institutor of sacrifice'; धाकः 'an ox, a reservoir'; राका 'the full moon night, a river, a scab, a girl in whom menstruation has just commenced. अर्कः 'the sun', a leaf, a crystal; copper, कल्कः 'sinful; sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं, the affix क comes also after the root रच् 'to play' (I. 906). Thus रङ्कः 'a poor man or miser'.

The र of रच् is changed to ल by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class. Thus रच् + क = लच् + क = लङ्क. To this we add the feminine affix टाप् and thus get लङ्का 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'सृक् उत्पलवातयोः' । 'वृकः स्वापदकाकयोः' । भूक् छिद्रम् । शुष्कः । सुष्कोऽण्डम् ।

324. The affix कक् comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) वृ 'to select' (V. 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and शुष् 'to steal' (I. 707). 41.

Thus सृक्ः 'Air, an arrow, a lotus'; वृकः a beast of prey, a wolf, a crow, भूकन् a hole, time, शुष्कः 'dry'; सुष्कः 'testicle'.

Note:—In the Veda Bhāṣya on सृक् संशय पविमिन्द्रतिरसश्च the word सृक् is explained as सरणशील flowing. Pavi thunderbolt; samśāya fully sharpened, Mushka means a mass, heap, a thief, or tree; scrotum.

३२५ । शुक्वल्कील्काः । ३ । ४२ ।

शुभेऽन्त्यलोपः । शुक्ः । 'बल्कं वल्कलमस्त्रियाच्' । 'उष दाहि' । यस्य लः । उल्का ।

325. The words शुक् 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyāsa; the name of the Minister of Rāvana. वल्कः 'the bark of a tree' उल्का a meteor, are irregularly formed. 42.

These words are formed by adding *ka/k* affix to √शुष् 'to shine' (I. 459) the final letter of this root is elided, √वल् 'to go, approach, hasten', (I. 520) and √उष 'to burn', (I. 727) the ष is changed to ल respectively.

३२६ । हृषभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'एके जुह्वान्यकेवलाः' । 'मेको सपहृकनेषयोः' इति विश्वनेदिन्यौ । काकः । पाकः त्रिशुः । शल्कं शकलम् । अतकः पथिकः शरीरावयवश्च । सर्कः शरीरावायुः ।

326. The affix कन् comes after the roots हृ 'to go' (II. 36) भी 'to fear' (III. 2) कै 'to sound', (I. 964) पा 'to drink' (I. 972) शल्, 'to go', (I. 896) अह 'to go walk 'wander', (I. 38) चर्च 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X. 107). 43.

Thus हृ + कन् = एकः 'one, chief, alone', भी + कन् = मेकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or rain.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarial mark, a kind of measure, name of a Dvīpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young; grey-ness of hair caused by old age; cooking, boiling &c.' शल्कम् = शकलम् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment.

अतकः 'a traveller' a limb or member of the body'. सर्कः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhātu. मर्चयति = मर्त्तयति (Veda Bhāṣhya.)

By force of बहुल, the affix कन् comes after the root शो 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus शो + कन् = शकः 'name of the sixth Dvīpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root शो becomes शा by VI. 1. 45. S. 2370.

३२७ । नौ हः । ३ । ४४ ।

जहातेः कन्स्वान्तौ । निहाका गोधिका ।

327 The affix कन् comes after the root हा 'to abandon' (III. 8) preceded by the pre-fix नि. 44.

Thus निहा + कन् = निहाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator.' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । नौ सदेर्दिञ्च । ३ । ४५ ।

'निष्कोऽस्त्री द्वेऽस्त्री तत्पले' ।

328. The affix कन् comes after the root सद् 'to split, to go, to be dejected' (I. 907), when it is preceded by the prefix नि and

the affix has the force of ङित्, whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus त्रि सद् + क = त्रिसकः 'a golden coin equal to one *karsha* or *suvarṇa* of 16 *māśas*'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271. *Nishka* means a *dināra*, a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२८ । स्यमेरीट् च । ३ । ४६ ।

स्यमीको बलमीकः वृषमेदश्च । इट् हस्व इति केचित् । स्यमिकः ।

329 The affix क्त् comes after the root स्वच् 'to sound' (I. 878) and the augment ईट् is added to the affix. 46.

Thus स्वच् + ईट् + क्त् = स्यमीकः 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some 'the augment इट् is a short इ and not long ई. So the form is स्यमिकः ।

३३० । अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।

'वीकः स्वाद्वातपशियोः' । वृका । वृको वायुः । नीको वृषविशेषः ।

330. The affix क्त् comes after the roots अज् 'to go', (I. 248), यु 'to join, unite' (II. 23) 'यु 'to shake, agitate, (V. 9) नी 'to lead' (I. 950) and the short vowel is lengthened: and so there is no *guna*. 47.

Thus अज् + क्त् = वीकः 'wind or a bird', वृका 'a louse'; वृकः 'wind' नीका 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note. — √aja is replaced by √vi by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । ह्रियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।

'ह्रीका ह्रीका अया सता' ।

331. The affix क्त् comes after the root ह्री to blush, be modest (III. 3) and the र is optionally changed to ल्; the vowel of the root is lengthened and so there is no *guna*. 48.

Thus ह्रीका or ह्रीका 'bashfulness' timidity.'

३३२ । शक्तेरुनोन्तोस्त्युनयः । ३ । ४९ ।

'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' एते चत्वारः स्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।

332. The four affixes उन, उन्त, उन्ति and उनि come after the root शक् to be able (V. 15). 49.

Thus शकुनः 'a bird in general, a vulture' a kind of song, an omen, a prognostic, शकुन्तः 'a kind of bird, a sort of insect'; शकुन्तिः 'a bird'; शकुनिः 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock; name of the villain in *Mahabhārata*.

३३३ । भुवो भिच् । ३ । ५० ।

भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहुलकाद्वेश्च । अवन्तिः । वदेर्वदन्तिः । 'किं वदन्ती जनश्रुतिः' ।

333. The affix भिच् comes after the root भू 'to be'; (I. 1). 50.

Thus भू + भिच् = भू + अवन्त (VII. 1. 3 S. 2169) + इच् = भवन्तिः 'the present time.'

By force of बहुलं, this affix comes also after the root अच् 'to protect' (I. 631). Thus अवन्ति: 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root बद् 'to speak' (I. 1053). Thus वदन्ति: as in किंवदन्ती: 'a rumour.'

Note:—भवन्ती *f.* is another name of the present tense. See Mahābhāṣya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रयोक्तव्यः ॥ The affix comes after कच् also. As कच् + क्तिच् = कुन्तिः. Here the initial अ of अच् is elided, and the root changed to कु ॥ The feminine is कुन्ती by डीच् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । कन्युडित्पेक्ष । ३ । ५१ ।

कादुवः । 'क्षिपयुर्ध्वस्तः' इत्युज्ज्वलदत्तः । 'भुवन्वुः स्वासिचूर्ययोः' ।

334. The affix कन्युच् comes after the roots क्षिप् 'to throw' (IV. 14) and भू 'to be' (I. 1.). 51.

The √bhū is read into the sūtra by the force of च 'and'.

Thus क्षिप् + कन्युच् = क्षिपयुः 'the spring season' according to Ujjvala-datta, the body; a fragrant smell; भू + कन्युच् = भुवन्वुः 'a master; the sun'; the fire, the moon.

३३५ । अञ्जुङ् नदेश्व । ३ । ५२ ।

आतिषयेः । नदनुर्मेघः । क्षिपणुर्वातः ।

335. The affix अञ्जुङ् comes after the roots नद् 'to sound' (I. 55) and क्षिप् 'to throw' (IV. 14), 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sūtra.

Thus नद् + अञ्जुङ् = नदनुः 'a cloud'; क्षिपणुः 'wind'. There is no guṇa as the affix is कृत् (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कृषुदारिभ्य उन्नन् । ३ । ५३ ।

'कषणो वृषभेदः स्वात्कषणा च कृपा मता' । कषणः । दारिण्यम् ।

336. The affix उन्नन् comes after the roots कृ 'to scatter', (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) दृ 'to kill, hurt', (IX. 23). 53.

Thus कृ + उन्नन् = कषणः 'pity, a kind of a tree; कषणा means compassion; कषणः 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree'. दारिण्यं 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root दृ: namely to √dāri.

३३७ । त्रौ रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'सवयस्तलुयो युवा' ।

337. The affix उन्नन् comes after the root तृ 'to cross over' (I. 1018) and the र् is optionally changed to ल्. 54.

Thus तृ + उन्नन् = तवयः or तलुनः 'a young man'. The feminine is तवयी or तलुनी । The डीच् is added as it belongs to the Gaurādi class.

३३८ । क्षुधिविशिन्निधिम्यः क्तिन् । ३ । ५५ ।

क्षुधुनो म्लेच्छभातिः । पिशुनः । निशुनश् ।

338. The affix **उन्** comes after the roots **क्षु** 'to be hungry', (IV. 81) **पि** 'to shape, fashion, form', (VI. 143), **नि** 'to associate with, to unite', and it is treated as **क्तिन्** and so there is no *guna*. 55.

Thus **क्षु** + **उन्** = **क्षुधुनः** 'name of a savage race, the Mlechhas'; **पि** + **उन्** = **पिशुनः** 'a slanderer, traitor,' a spy. **नि** + **उन्** = **निशुनश्** 'a pair, couple, sexual union.'

Note:—**नि** is a sautra root. **पिशुन** means also cotton, a crow, saffron, a goblin.

३३९ । फलेर्गुक् । ३ । ५६ ।

फल्युनः पार्श्वः । प्रवादाण् । फाल्युनः ।

339. The affix **उन्** comes after the root **फल्** 'to bear fruit' (I. 563) and the augment **गुक्** is added to the root. 56.

Thus **फल्** + **गुक्** + **उन्** = **फल्युनः** 'name of Arjuna'. A name of a river : a kind of tree.

As this word belongs to the **प्रवादि** class of Gaṇapāṭha, the affix **अण्** comes after it. Thus **फाल्युनः** ।

३४० । अशेर्लशश्च । ३ । ५७ ।

लशुनश् ।

340. The affix **उन्** comes after the root **अश्** 'to eat' (IX. 51) which is replaced by **लश्**. 57.

Thus **अश्** + **उन्** = **लश्** + **उन्** = **लशुनश्**. 'garlic.

३४१ । अर्जेर्गिलुक् । ३ । ५८ ।

अर्जुनः ।

341. The affix **उन्** comes after the causative of **अज्** to go, stand (I. 189) and there is the elision of **णिच्** the sign of the causative. 58.

Thus **अज्** + **णिच्** + **उन्** = **अर्ज्** + **उन्** = **अर्जुनः** name of the third Pāṇḍava who was a son of Kuntī by Indra.

Note:—The root may be **अर्ज** of the Churādi class (X. 186). Arjuna means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree: the only son of his mother.

३४२ । तुणाख्यायां क्तिन् । ३ । ५९ ।

चिरवाद्यस्तोदासः । अर्जुनं तुणश् ।

342. When **अर्जुन** means grass, the affix is treated as **क्तिन्**, which thereby places the accent on the final syllable. 59.

Thus **अर्जुनश्** a kind of grass.

Note:—अर्जुनी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Aniruddha, name of a river: अर्जुनश्च silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । अर्तेश्च । ३ । ६० ।

अवशाः ।

343. The affix उन्च् comes after the root अच् 'to go' (III. 16) and it is treated as चित्, throwing the accent on the final (VI. 1. 163. S. 3710). 60.

Thus अच् + उन्च् = अवर्णः 'the sun, ; tawny, perplexed, embarrassed, dumb, red color, the dawn personified as charioteer of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.'

३४४ । अजियमिश्रीङ्मयश्च । ३ । ६१ ।

'ययुनं देवमन्दिहस्' । ययुना । ययुनोऽजगरः ।

344. The affix उन्च् comes after the roots अच् 'to go', (I. 248), यच् 'to check, curb, restrain', (I. 1033) and शीच् 'to sleep' (II. 22): and the affix is चित् । 61.

Thus अच् + उन्च् = वी (II. 4. 56. S. 2292) + उन्च् = ययुनश्च 'a temple; ययुना 'the river Yamunâ, Jumna, ययुनः, Python.

Note:—In the mantra विश्वानि देव ययुनानि विद्वाच्, the word ययुना is explained as मन्त्रानि 'thoughts' in the Veda Bhasâhya. In the Nighantû, Vayuna is read synonym with मन्त्रा and मन्त्रस्य ।

३४५ । वृत्तुवदिह्निकमिश्रिभ्यः सः । ३ । ६२ ।

वर्षश्च । 'तर्षः अक्षयसमुद्रयोः' । वरसः । वरसं । वरः । वंसः । 'कंसोऽखी पानभाजनश्च' । कंसं वरसश्च ।

345. The affix च comes after the roots वृच् 'to select', (IX. 16) तृच् 'to cross', (I. 1018), वृच् 'to speak', (I. 1058), हृच् 'to kill' (II. 2) कृच् 'to shine', (I. 470), कृच् 'to injure' (I. 716). 62.

Thus वृच् + च = वर्षश्च 'a year'; तर्षः 'flood or the ocean'; वृच् + च = वरसः 'a calf, a boy, son'; one just born, but the neuter वरसश्च means 'the breast'; वंसः a swan, goose, duck, flamingo, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. कंसः 'a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishna. कृच्श्च 'a star an asterism.

Note:—In वर्षश्च &c. there is no intermediate ह् because of the prohibition of VII. 2. 9. S. 3163. The च is not changed to ष as a diversity. But there is वरस change in कृच्श्च । Though all commentators on Unâdi sūtras have given वर्षश्च and तर्षश्च as illustrations: yet the forms वर्षश्च and तर्षश्च are also valid according to the authority of the Mahâbhâshya. In the other alternative, the forms will be वर्षश्च and तर्षश्च । Or the latter forms may be evolved from वृषि वृषि

'a star name of a mountain, a bear, a kind of plant / north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषेर्जातौ । ३ । ६७ ।

'ऋषोऽद्विभेदे भरलुके' इति च ।

350. The affix च comes after the root ऋष् 'to go, to kill', (VI. 7) and the word so formed means a species of an animal. 67.

Thus ऋष् + च = ऋचः 'a bear; a name of a mountain'.

Though the word has been formed by the last sūtra also, the present sūtra makes a niyama, namely √rish never takes च except when it denotes a species: while the other three roots take च without any such restriction.

३५१ । उन्दिगुयिकुविभ्यश्च । ३ । ६८ ।

उत्सः प्रस्त्रवणश्च । गुत्सः स्तवकः । कुसो जठरश्च ।

351. The affix च comes after the roots उन्द् 'to wet, moisten', (VII. 10), गुष् 'to be angry (IX. 45), and कुष् 'to extract, (IX. 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus उन्द् + च = उत्सः 'a spring, fountain', the द् of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुत्सः 'a bunch of flowers'; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुसः 'the womb'.

३५२ । वृधिपश्योर्दक्षौ च । ३ । ६९ ।

वृत्सः कामदेवः । पचः ।

352. The affix च comes after the roots वृष् 'to covet', (IV. 136) and पष् 'to purchase, to praise' (I. 466) the ष् and ण of the roots are respectively changed to इ and क् । 69.

Thus वृष् + च = वृद् + च = वृत्सः 'the God of love'; पष् + च = पक् + च = पचः 'a fort night, &c'. Q. The ष् ordinarily would have been changed to द् by चत्वं rule; and so we get वृत्स? Ans. No. The चत्वं is asiddha, and so there would have been भृद् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अशेः सरः । ३ । ७० ।

असरश्च ।

353. The affix सर comes after the root अष् 'to pervade' (V. 18). 70.

Thus अष् + सर = अर्षरश्च a letter. The ष is changed to च, and the latter to क by S. 294 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Summum Bonum, the letters of an alphabet. Ujjvaladatta reads the affix as सरश्च having an indicatory ष्; but it is incorrect. For ष् would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686): while

the word has acute on the middle, by the affix accent (III. 1. 3. S. 3708). As in the following Rik mantra अचो अचरे परते इयोमन् (Rv. I. 164. 39) and the following Yajush mantra ओषि च यतानि षष्टि ह्यशराणि । So also the Mahābhāṣya at the end of second Ahnika says अरनीते वा सरोऽचरन् ॥

३५४ । वसेश्च । ३ । ११ ।

वत्सरः ।

354. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' (I. 1054). 71.

Thus वच् + चर = वत्सरः 'a year'. The स् of वच् is changed to त् because चर is an Ardhadhātuka affix beginning with च । (VIII. 4. 49. S. 2342).

३५५ । सपूर्वाच्चित् । ३ । १२ ।

संवत्सरः ।

355. The affix चर comes after the root वच् 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as चित्, which places the accent on the last syllable. 72.

Thus वच् + वच् + चर = संवत्सरः 'a year'. So also इदुवत्सरः, परिवत्सरः &c. Some read the sūtra as संपूर्वाच्चित्, which is incorrect, for चित् accent is not limited to संवत्सर only. As in mantra इदुवत्सराय परिवत्सराय the accent is on the final.

३५६ । कृधूमदिभ्यः कित् । ३ । १३ ।

बाहुलकाम्न वत्सम् । 'कृसरः त्यागित्वीदनम्' । धूसरः । भत्सरः । 'भत्सरा भक्षिका शेषा भक्षणी च सा भता' ।

356. The affix चर comes after the roots कृ 'to do', (VIII. 10), श् 'to shake', (V. 9), भइ 'to be pleased, satisfied', (VI. 99), and it is treated as कित् । 73.

Thus कृ + चर = कृसरः 'a dish made of milk, sessamum and rice'. Here the च is not changed to ष, because of the force of बाहुल diversely, which governs all the Upādi sūtras.

धूसरः 'the grey color' ; च here also is not changed to ष because of the force of बाहुल, भत्सरः 'envy, jealousy &c'. But भत्सरा means 'a gnat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word भत्सर is taken, namely 'cause of delight', Thus in इन्दुमित्राय भत्सरम्, and तसिन्धवो भत्सरमिन्द्र पानम् (Rv. X. 30. 9)

३५७ । पते रश्च लः । ३ । १४ ।

पत्सलः पन्थाः ।

357. The affix चर comes after the root पत् to fall, to move', (I. 898) and the र of the affix is replaced by ल. 74.

Thus पत् + चर = पत्सलः 'a road'.

३५८ । लन्यधिभ्यां कसरन् । ३ । १५ ।

तसरः सञ्चयेष्टने । अचरः अतिवृत् ।

358. The affix क्खरन् comes after the roots तद् 'to stretch', (VIII 1) and ग्ग 'to go' (VI. 7). 75.

Thus तद् + क्खरन् = तैखरः the shuttle. See Amarakoshā III. 2. 24. The ख is elided by VI. 4. 37. S. 2428 ग्ग + क्खरन् = ग्गैखरः 'a priest, a thorn'.

Note:—Riksharam means shower of rain, and riksharah *m* means a priest. But in the mantra अन्खरा अन्खवः सन्नुपन्था the word anṛiksharāḥ is explained as thornless.

३५९ । पीयुक्कणिभ्यां कालन्ह्रस्वः संप्रसारणं च । ३ । ७६ ।

पीयुः सौम्रः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो देशभेदः ।

359. The affix कालन् comes after the roots पीय् (a santra dhātu) and क्खण् 'to sound' (I. 477), and thereby the root piya is shortened to पिप् and kvan is vocalised to कुण respectively. 76.

Thus पीय् + कालन् = पियालः 'name of a tree'; here the long ई of पीय has been shortened; क्खण् + कालन् = कुणालः 'the name of a country'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Unādi sūtras the word भगालं (a skull) is formed by the addition of the affix कालन् to the root भञ्ज् (to break).

Thus भञ्ज् + कालन् = भङ्ग (VII. 3. 53. S. 2864) + कालन् = भगालन् (the न् in भङ्ग is elided by VI. 4. 37 S. 2428.)

३६० । कठिकुषिभ्यां काकुः । ३ । ७७ ।

कठाकुः पक्षी । कुषाकुरग्निः सूर्यश्च ।

360. The affix काकु comes after the root कठ 'to live in distress', (I. 356) and कुष 'to extract'. (IX. 46). 77.

Thus कठ् + काकु = कठाकुः 'a bird'; कुष् + काकु = कुषाकुः 'fire, the sun, a monkey'.

Note:—Ujjvaladatta reads the root कष (I. 716) to injure instead of कुष, and gives the example कषाकुः । This is, however, against Dictionary. The Medini reads the word कुषाकुः । *Quere.* Is there any word as कषाकुः ?

३६१ । सतेर्दुक्च । ३ । ७८ ।

'वृषाकुर्वातवर्तितोः' ।

361. The affix वाकु comes after the root वृ 'to move' (I. 982) and the augment इक् is added to the root. 78.

Thus वृ + इक् + वाकु = वृदाकुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra, the suns disc or orb'.

३६२ । वृतेर्वाद्दिश्य । ३ । ७९ ।

वाताकुः । वाहुलकादुकारस्यापवच् । वाताकश्च ।

362. The affix वाकु comes after the root वृत् 'to be, to exist' (I. 795) and the वृ of the root is *vridddhi*d. 79.

Thus हृत् + काकु = वार्ताकुः 'the egg-plant'. By the force of बहुलं 'diversely' which governs all Upâdi sūtras, the उ of the affix काकु is replaced by अ. Thus हृत् + काकु = हृत् + काक = वार्ताकश्च ।

३६३ । पर्दं निट्सं प्रसारणसंज्ञोपश्च । ३ । ८० ।

'पृदा लुप्तृश्चिके व्याप्ते चित्रके च सरीसृपे' ।

363. The affix काकु, comes after the root पर्द 'to break wind', (I. 29) and it is treated as निट्, the र is changed to अ, and there is elision of the अ of the root. 80.

Thus पर्द + काकु = पृदाकुः 'a scorpion, a tiger, a panther, a serpent or a tree'.

३६४ । स्युवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः । ३ । ८१ ।

अन्युजागूजक्नुजेति कृपात्स्युः । 'सरयुर्ज्ञेयवातयोः' । यवागूः । 'वचक्नुर्विप्रवाग्निनोः' ।

364. The affixes अन्युच्, आगूच् and अक्नुच् come respectively after the roots सृ 'to go', (I. 982), यु 'to unite', (II. 23) वच् 'to speak'. (II. 54). 81.

Thus सृ + अन्युच् = सरयुः 'a cloud; and wind', यु + आगूच् = यवागूः 'rice gruel'; A.K. II. 9. 50. वच् + अक्नुच् = वचक्नुः 'a Brâhman or a good speaker'.

Note:—The word सरयु has been explained in the Veda Bhâshya as यीप्रवागी swift going, in commenting on the mantra सरयु रस्य सूररश्चः ।

३६५ । आनकः शोड्भियः । ३ । ८२ ।

शयानकोऽजगरः । भयानकः ।

365. The affix आनक comes after the roots शी 'to lie down', (II. 22) and भी 'to fear'. (III. 10) 82.

Thus शी + आनक = शयानकः 'a python', भयानकः 'fearful, a tiger, name of Rahu, the sentiment of terror, one of the nine sentiments in poetry (रस).

३६६ । आणको लुधुशिङ्घिधाञ्भ्यः । ३ । ८३ ।

लवाणकं दात्रश्च । धवाणको वातः । शिङ्घाणकः श्लेष्मा । पृथोदरादित्वात्पक्षे कलोऽयः । 'शिङ्घाणं नासिकामले' । 'धाणको दीनारभागः' ।

366. The affix आणक comes after the roots लृ 'to cut', (IX. 13), धृ 'to shake, agitate', (IX. 17), शिञ्च 'to smell', (I. 174) and धा 'to hold, to nourish'. (III. 10) 83.

Thus लृ + आणक = लवाणकश्च 'a sickle, scythe', धवाणकः 'wind'; शिङ्घाणकः 'mucus discharge from the nostrils', the final क of this word is sometimes elided by the force of VI. 3. 109. S. 1034, thus शिङ्घाणश्च 'the mucus of the nose, rust of iron, a glass vessel,; धाणकः 'a gold coin, part of a dinara'.

Note:—In the Vikramâditya Kosâ Śinghâna means शिञ्चाणः केनङिषयी नकरेतद् पिप्पिले ॥

३६७ । उल्मुकद्विहोमिनः । ३ । ८५ ।

उष दाहे । षस्य लः उपमत्यचक्ष । उल्मुकं ज्वलदङ्गात् । द्विधातेर्विः । द्विः । जुहोते-
र्निनिः । होमी ।

367. The words उल्मुकः 'a fire brand, torch', द्वि 'a ladle, spoon', and होमी 'a sacrificer' are irregular. 84.

These are derived from the respective roots उष 'to burn' (I. 727) with the addition of the affix जुल्, the व् of the root being replaced by ल्; हृ 'to hurt, kill', (V. 34) with the addition of the affix वि; and हु 'to worship' (III. 1) with the affix निन् । See A. K. II. 9. 34 for darvi.

३६८ । ह्रियः कुक् रश्च लो वा । ३ । ८५ ।

हीकुर्हीकुर्लज्जावात् ।

368. The affix कुक् comes after the root ही 'to shy' be modest or shy', (III. 13); and the र of the root is optionally changed to ल् । 85.

Thus ही + कुक् = हीकुः or हीकुः 'modest or bashful'. The affix being कित् does not cause guna.

३६९ । हस्मिन्मृगिणवानिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् । ३ । ८६ ।

द्व्यभ्यस्तन्वात् । 'तितुल-' (३१६३) इति भेट् । हस्तः । मर्तः । गर्तः । यतः कर्तुर्ः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'लोतः स्वादशुचिह्नयोः' । 'पोतः बालवहितयोः' । बाहुलकात्तुषेर्दीर्घश्च । हस्तं चापं धूलिर्जटा च ।

369. The affix तन् comes after the ten roots हस् 'to smile, laugh', (I. 757), वृ 'to die', (VI. 110), गृ 'to swallow' (VI. 117), गृ 'to go', (II. 36), वा 'to blow', (II. 41), अश्च 'to go', (I. 493), दश्च 'to tame, conquer', (IV. 94), कृ 'to cut', (IX. 13), धृ 'to cleanse, to purify', (IX. 12) and धुर्व 'to hurt, injure, kill' (I. 604) 86.

The इट् augment is prohibited by VII. 2. 9 S. 3163. Thus हस् + तन् = हस्तः 'the hand'; मर्तः 'the earth, the mortal, the human being'; गर्तः 'the hole'; यतः 'a deer or antelope'; वातः 'wind'; अन्तः 'the end'; दन्तः 'a tooth'; लोतः 'tears, a mark or sign'; पोतः 'a child, a boat'; धूर्तः 'a rogue'; the व् of धुर्व is elided by VI. 1. 66 S. 873 and not by VI. 4. 21. S. 2655; the penultimate त् is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354.

By the force of बहुल diversely' which governs all the Unadi sūtras the affix तन् comes after the root दुश् to sound, of which the short त् is lengthened. Thus दुश् + तन् = दुस्तन् 'sin, dust, matted hair'.

३७० । नज्याप हट् च । ३ । ८७ ।

नापितः ।

370. The affix तन् comes after the root आप् 'to obtain', (V. 14), preceded by the prefix न and there is also the augment हट् । 87.

Thus न + आप् + हृ + त्व = नापितः 'a barber'. The न is not elided as a diversity. See VI. 3. 73 S. 757.

३७१ । तन्निमृद्धम्यां किञ्च । ३ । ८८ ।

तत्तत् । घृतत् ।

371. The affix त्व comes after the roots त्व 'to spread', (VIII. 1), and घृ 'to die', (VI. 110), and is treated as णिच् which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guṇa of √mri. 88.

Thus त्व + त्व = तत्तत् 'any stringed musical instrument; wind'; घृ + त्व = घृतत् 'death'.

३७२ । अस्त्रिणृषिभ्यः कः । ३ । ८९ ।

अस्त्रत् । जितत् । घृतत् । शितत् ।

372. The affix क comes after the roots अञ्च् 'to smear, to make clear', (VII. 21), घृ 'to sprinkle, to shine', (III. 14), and चि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus अञ्च् + क = अस्त्रत् 'a tiger, a kind of fish'. This is according to Ujvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Visva kośa अस्त्रं च्छास्त्रं च संकुले, but the true reading is च्यस्त्रं व्यास्त्रे च संकुले । घृतत् 'clarified butter', शितत् 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Upādi sūtras, the affix क comes also after the root गच्छ 'to go'. Thus गच्छ + क = गच्छत् 'gleaning, truth, water, worship &c'.

३७३ । हुतनिभ्यां दीर्घत्वात् । ३ । ९० ।

हुतः । तातः ।

373. The affix क comes after the roots हृ 'to go', (I. 391), and त्व 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long ऊ and आ. 90.

Thus हृ + क = हुतः 'a messenger'. Its feminine is हूती (Gaurādi डीच्). हूति is from √dūh by ktich. त्व + क = तातः 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Upādi sūtras, the affix क comes also after the root शी 'to sleep', to lie down'. Thus शी + क = शीतत् or शीता । शीता means the furrow made by the plough. It is synonym of चीता ।

३७४ । जीमूट् जीदात्तः । ३ । ९१ ।

जीमूतः ।

374. The affix *kta* comes after $\sqrt{\text{ji}}$ (I. 593), and thereby the affix takes the augment चूद् which is udātta : and the व of the root is lengthened. 91.

By force of च 'and', there is lengthening of the vowel व of the root.

Thus $\text{जि} + \text{चूद्} + \text{क्त} = \text{जीवूतः}$ 'a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra'.

Note:—According to some, this sūtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of, or composed by any Rishi. Hence they read the word जीवूत in the Ganapāṭha in the द्वयोदरादि class.

३७५ । लोष्टपलितौ । ३ । ९२ ।

लुनादेः क्तः तस्य चुद् वातोर्गुणः । लोष्टम् । पलितम् ।

375. The word लोष्ट 'a clod, a lump of earth' and पलित 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots लू 'to cut', (IX. 13), and पल् 'to go, move' (I. 892) by the addition of the affix क्त. After the root लू , the व of the affix क्त is replaced by चुद् and the vowel of the root is also gunated. Thus $\text{लू} + \text{क्त} = \text{लो} + \text{चुद्} + \text{व} = \text{लोष्टः}$. Similarly पलितम् ।

Note:—लोष्ट is both masculine and neuter : so the plural is लोष्टानि or लोष्टाः ।

३७६ । हृद्याम्भ्यामितम् । ३ । ९३ ।

इतिर्यवेतौ यण्नेतौ ।

376. The affix इतम् comes after the roots हृ 'to steal, rob' (I. 917) and यवे 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus $\text{हृ} + \text{इतम्} = \text{हृदि}$ 'green or yellow color'; $\text{यवे} + \text{इतम्} = \text{यवा} + \text{इतम्}$ (VI. 1. 45. S. 2370) = यवेतः 'white color'; brilliant.

३७७ । रुहे रश्मि लो वा । ३ । ९४ ।

'रोहितो घृणमत्स्ययोः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix इतम् comes after the root रह् 'to grow'; (I. 912) of which the र is optionally changed to ल . 94.

Thus $\text{रह्} + \text{इतम्} = \text{रोहितः}$ 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or लोहितम् 'blood.'

Note:—Rohita means red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Hariśchandra's son, a kind of fish; *n.* blood, saffron, a straight rain bow. Lohita copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशोः किञ्च । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix इतम् comes after the root पिश् 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as किञ्. 95.

Thus $\text{पिश्} + \text{इतम्} = \text{पिशितम्}$ 'flesh'.

३७९ । अद्वाय्यो यवपशुः । दवाय्यो गरुडो वृधस् । इव् दवाय्योः । वृहवाय्यो वृहत्वासी ।

379. The affix आय्य comes after the roots अद् 'to hear', (I 98 9), दव् 'to grow', (I. 639), इव् 'to desire for', (X. 325), वृध् 'to take' (I. 681). 96.

Thus अद् + आय्य = अद्वाय्यः 'an animal fit for sacrifice', दवाय्यः 'a vulture, an epithet of garuḍa'; इव् दवाय्यः 'desirous of obtaining, or a star' and वृहवाय्यः 'a house holder'.

Note:—In the Veda Bhāṣhya on the mantra उदतः श्रुवे भवति अवाय्यः the word Śravāyya is explained by अवणीय 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दवाय्य is taken in the mantra दवाय्यो यो दव आच नित्यः ।

३८० । दिधिषाय्यः । ३ । ९७ ।

दधातेर्द्वित्वमित्थं पुण्य । 'मित्र इव यो दिधिषाय्यः' ।

380. The word दिधिषाय्य is formed by reduplication of the root धा 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आय्य and the augment पुक् । 97.

Thus धा धा + पुक् + आय्य = दिधिषाय्यः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra मित्र इव यो दिधिषाय्यः । The reduplicate आ is changed to इ ।

Note:—Ujjvaladatta reads the sūtra as दिधिषाय्यः, and derives the word from √ह्यति with the upapada dadhi : the word meaning clarified butter.

The author of Daśapāḍi vṛtti derives it from √dhish to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the इ of the reduplicate into अ । The author Prasāda also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is दिधिषाय्य and not दधिषाय्य । *Quere*: may not the word दिधिषाय्य be derived regularly from √धिष् (III. 22) with reduplication, want of gunation and adding आय्य ? In this view, the augment पुक् need not be added.

३८१ । वृज एय्यः । ३ । ९८ ।

वरेय्यः । वृजः ।

381. The affix एय्य comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + एय्य = वरेय्यः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तवः क्सेय्यश्छन्दसि । ३ । ९९ ।

'स्तुयेय्यं पुनर्यस्य' ।

382. In the chhandas, the affix क्सेय्य comes after the root स्तु 'to praise' (II. 34). 99.

Thus स्तुवेयं पुरुवर्षस (Rv. X. 120 6) स्तुवेयस् = स्तोतव्यस् worthy or deserving of being praised.' पुरुवर्षस = बहुरूपस् protean in form.' Ujjvaladatta reads the sūtra as स्तुवः केयः and gives the example स्तुवेयः Indra. क् prevents guṇa, and उवङ् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not stuveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्यो बहिः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100.

Thus राज् + अन्य = राज्ञ्यः 'fire'. Rājanya meaning a Kshatriya is formed by यत् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarit on the final.

३८४ । शूरम्योश्च । ३ । १०१ ।

शूरयस् । रमयस् ।

384. The affix अन्य comes after the roots शू 'to injure' (IX. 18) and रच् 'to play'. (I. 906). 101.

Thus शू + अन्य = शूरयस् 'a place of refuge'. रमयस् 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्तेर्निच्छ । ३ । १०२ ।

अरयस् ।

385. The affix अन्य comes after the root अच् 'to go', (III. 16) and it is treated as निच् which places the accent on the first syllable. 102.

Thus अच् + अन्य = अरयस् 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृषु शेचने' । यस्य जः । 'पर्जन्यः शक्रनेचयोः ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृश् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the ष् to ज्. It means a rain cloud, thundering cloud and Indra; and Vishṇu.

३८७ । वदेरान्यः । ३ । १०४ ।

'वदान्यस्त्यागिवाग्निनोः' ।

387. The affix आन्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद् + आन्य = वदान्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदान्यस्त्यागिवाग्निनो is from Ajayakosha.

३८८ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽन्न । ३ । १०५ ।

अन्नं भाजन् । नक्षत्रम् । यज्ञः । वधत्रसायुधम् । पतत्रं तनूरहम् ।

388. The affix अन्न comes after the roots अच् 'to go',

(I. 493) गच्छ् 'to go', (I. 692) यज् 'to worship', (I. 1051) वध् 'to kill' (X. 14 and पर 'to go', (I. 898 . 105.

Thus अञ् + अत्रञ् = अमत्रञ् 'a pot vessel'; नक्षत्रञ् 'a star'; यजत्रः 'a Brāhman who maintains the sacred fire'; वधत्रञ् 'a deadly weapon'; पतत्रञ् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note:—See Amarakosha for पतत्रञ् च तनूदहञ् (A. K. II. 5. 36). See VI. 3. 75 S. 759 for another derivation of नक्षत्र॥ According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Veda Bhāṣya on सन्ते वायुर्वानेन गच्छतां संयजत्रैरंगति॥

३८९ । गङ्गेरादेश्च कः । ३ । १०६ ।

कण्डत्रञ् । डलघोरैकत्वद्वयस्यात्कलत्रञ् ।

389. The affix अत्रञ् comes after the root गङ् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गङ् + अत्रञ् = कण्डत्रञ्, a kind of vessel, a wife. Since ड् is interchangeable with ल्, so we also get the form कलत्रञ् 'a wife, hip'.

३९० । वृजश्चित् । ३ । १०७ ।

वरत्रा चर्मनयी रज्जुः ।

390. The affix अत्रञ् comes after the root वृ 'to choose' (V. 8) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ + अत्रञ् = वरत्रौ 'a strap, thong or girth of leather'. See A. K. II. 10. 31 In the following verse the चित् accent is patent:—वरत्राद्यं दायी गङ्गनामः ।

३९१ । बुविदेः कत्रः । ३ । १०८ ।

'बुविदत्रं बुदुष्यकत्र' ।

391. The affix कत्र comes after the root बिद् 'to know' (II. 55) preceded by the preposition बु. 108.

Thus बुविद् + कत्र = बुविद्वैकत्रञ् 'a relative'.

Note:—Some read the affix as katran, with नित् । But it is erroneous: for we do not find the accent of नित् in बुविद्वैकत्राणि राध्या &c. The affix-accent is here on द (III. 1. 3. read with VI. 1. 139.); and not on वि॥

३९२ । कृतेर्मुञ् च । ३ । १०९ ।

कृन्तत्रं लाङ्गलञ् ।

392. The affix कत्र comes after the root कृत् 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment उञ्. 109.

Thus कृत् + उञ् + कत्र = कृन्तत्रञ् 'a plough'.

Note:—The word Kṛintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra घनं च यत् कृन्तत्रं च । (Rv. X. 86. 20)

३९३ । अमृदृशियजिपर्विपचयनितनिननिहृयैर्योऽतच् । ३ । ११० ।

दृग्भ्योऽपस्वात् । भरतः । भरतो वृत्त्युः । 'दर्शतः रीतयुर्वयोः' । यजतः ऋत्विक् । पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमृतो रोगः । तमतस्तुष्णापरः । नमतः प्रहः । हृयैतोऽश्वः ।

393. The affix अतच् comes after the roots वृ 'to maintain', (I. 946), दृ 'to die', (VI. 110), दृश् 'to see', (I. 1037), यज् 'to worship', (I. 1051), पच् 'to fill', (I. 608), पच् 'to cook', (I. 1045), अच् 'to go', (I. 493), तच् 'to desire', (IV. 93), नच् 'to salute, to sound', (I. 1030), and हृच् 'to go, to desire, to be wearied' (I. 547). 110.

Thus वृ + अतच् = भरतः 'name of the younger brother of Râma, as well as of the son of Dushyanta and Sakuntala; an actor &c.;', भरतः 'death'; दर्शतः 'the sun, the moon'; यजतः 'an officiating priest at a sacrifice'; पर्वतः 'a mountain'; पचतः 'fire'; अमतः 'sickness, disease'; तमतः 'desirous'; नमतः 'bent, bowed, an actor'; हृयतः 'a horse'.

Note :—In the Daśapādî the sūtra is read as अमृदृशीङ् &c. According to it, the affix comes after √dṛin (VI. 118) âdare, and √śiñ (II. 22) to sleep; and he gives the examples as दृरतः and अयतः; but not दर्शतः. This however is not correct: for we find दर्शतः in the following mantras: अयन्तमग्निं दर्शतं वृहस्पतः; and तरशि विष्य दर्शतः (Rv I. 50. 4) and दैवयो दर्शयो रयः &c.

The word Yajata however has been explained in the Veda-Bhāṣya by वृहस्पतं worthy of worship or what should be worshipped, in the mantra दितव्यशर्त्तं यजतो वृहन्तश्च &c.

The word parvata means *m.* a tree, a kind of vegetable, a kind of fish, a Deva, name of a sage, a rock, hill, a mountain.

In the gloss on mantra परित्यं हृयंतं इत्थि (Rv. IX 98. 7) haryata however is explained by "sarvaih sprihaṇīya" desired or liked by all.

३९४ । पृषिरङ्गिभ्यां कित् । ३ । १११ ।

पृषते पृगो विन्दुश्च । रजतम् ।

394. The affix अतच् comes after the roots पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and रञ्ज् 'to color, to please' (I. 1048) and is treated as कित्. 111.

Thus पृष् + अतच् = पृषतः 'a variegated antelope, a drop of water, a spot, mark'; रजतम् 'silver, gold, a pearl ornament, a mountain'. The nasal is elided because the affix is कित् ।

३९५ । खलतिः । ३ । ११२ ।

खलतिः खलोपः अतच्छ्रुत्ययान्तस्येत्वं च । खलतिर्निष्केशगिराः ।

395. The word *khalati* is irregular. 112.

It is formed by the affix अतच् added to the root खल 'to stumble, to trip'; (I. 577), when the च् is elided, and there is short ह added at the end.

Thus खल + अतच् = खल + अतच् + ह = खलतिः 'bald-headed'.

३९६ । शीङ्शपितृगमिवञ्चिजीविप्राशिभ्योऽयः । ३ । ११३ ।

सप्तभ्योऽयः स्यात् । शययोऽजगरः । शपयः । रवयः कौकिलः । गमयः पथिकः पन्थाश्च । बञ्चयो धूर्तः । वन्दीति पाठे वन्दते वन्दते वा वन्दयः स्तोता स्तुत्यश्च । जीवय आयुष्मात् । प्राणयो बलवात् । बाहुलकाच्छमिदभिभ्याम् । 'शमयस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमयो दमः' ।

396. The affix अय comes after the seven roots शी 'to lie down', (II. 22), शप 'to curse', (I. 1049), र 'to sound', (II. 28), गम् 'to go', (I. 1031), वञ्च् 'to cheat', (I. 204 and X. 163) जीव 'to live' (I. 594), and म + अच् 'to breathe' (II. 61). 113.

Thus शी + अय = शययः 'a python'; शपयः 'a curse'; रवयः 'the cuckoo'; गमयः 'a traveller' a road; वञ्चयः 'a rogue'. But when the reading in the text, i. e. in the sūtra is वन्द् (to salute) instead of वञ्च्, then we have वन्दयः 'a praiser, a bard, one who deserves praise'; जीवयः 'life'; प्राणयः 'strong, powerful, breahting.' By VIII. 4. 19 S. 2478 the न is changed to श ॥

By the force of बहुल (diversely), which governs the Uṇādi sūtras, the affix अय comes after the roots शच् 'to be calm or quiet or tranquil' (IV. 92) and दच् 'to restrain' (IV. 94).

Thus शमयः 'tranquility, calmness'; दमयः 'self-restraint'. See Amarakośā III 2. 3 for the verse शमयस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमयो दमः ।

३९७ । भृजश्चित् । ३ । ११४ ।

भरयो लोकपालः ।

397. The affix अय comes after the root च् 'to nourish or maintain', (III. 5) and is treated as चित्. 114.

Thus भृ + अय = भरयः 'a sovereign, fire, a deity presiding over one of the regions of the world'.

३९८ । रुदिविदिभ्यां डित् । ३ । ११५ ।

रोदिनीति रुदयः शिशुः । वेत्तीति विदयः ।

398. The affix अय comes after the roots रुद् 'to weep' (II. 58) and विद् 'to know' (II. 55) and is treated as डित्. 315.

Thus रुद् + अय = रुदयः शिशुः 'a weeping, or crying child'. विदयः 'knowing or the science of yoga'.

Note :—Ujvaladatta has read the sūtra as रुदिविदिभ्यां कित्, i. e. the affix अय comes after the roots रु (to cry) and विद् and is treated as कित्, and so he has evolved the form रु + अय = रुवयः ।

The author of Daśapādi vṛitti has read the sūtra as रुदि विदिभ्यां कित्. But we have followed the Bhāṣhya and so have read the sūtra as रुदि विदिभ्यां डित्. The affix is डित् for in commenting on the sūtra गाङ् कुटादि &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patanjali while enumerating डित् affixes, mentions अयङ् thus : के पुनश्चङादयः ? चङ् अङ् नतिङ् अयङ् नङ् इति ॥

३९९ । उपसर्गे वसेः । ३ । ११६ ।

आवसथो गृहम् । संवसथो ग्रामः ।

399. The affix *अय* comes after the root *वस* 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus *आ + वस + अय* = *आवसथः* 'a dwelling house'; *संवसथः* 'a village'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sūtra as *सोपसर्गाद्वसेः* whereas others have read it as *आदि वसेः*. According to this latter view, *āvasatha* is the only form; and not *samvasatha*.

४०० । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपशि-

महिभ्योऽसच् । ३ । ११७ ।

त्रयोदशभ्योऽसच् स्यात् । अततीत्यतसो वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भागुश्च । वसत्यस्मिंश्च वसः सोमपानपात्रम् । ताम्रवत्यस्मिन्निति तमसोऽम्भकारः । नमसोऽनुकूलः । 'रभसो देगहर्षयोः' । लभसो धनं वाचकम् । नभति नभयति वा नभस आकाशः । तपसः पक्षी चन्द्रश्च । पतसः पक्षी । 'पनसः कण्टकिफलः' । पणसः पण्यद्रव्यम् । महसं ज्ञानम् ।

400. The affix *असच्* comes after the following thirteen roots: *viz*:—*अत* 'to go' (I. 38), *अच्* 'to protect' (I. 631), *वच्* 'to drink, to eat' (I. 497), *तच्* 'to desire' (IV. 93), *नच्* 'to salute' (I. 1031), *रच्* 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), *लभ्* 'to obtain' (I. 1024), *नभ्* 'to injure' (I. 788 and IX. 48), *तप्* 'to suffer pain' (I. 1034), *पत्* 'to go' (I. 898), *पय्* 'to praise' (I. 467), *पण्* 'to purchase, to honor, to praise' (I. 466), *मह्* 'to honor, to respect' (X. 321.), 117.

Thus *अत + असच्* = *अतसः* 'wind, the soul'; lit. that which constantly moves, ; *वसच्* 'the cup for drinking Soma-juice', lit. in which they drink. *अवसः* 'a king, the sun'; lit. he who protects. &c; *तमसः* 'darkness', *नमसः* (favorable, kindly disposed); *रभसः* 'violence, anger, joy', *लभसः* 'wealth, a solicitor'; *नभसः* 'the sky, the ocean'; *तपसः* 'the sun, the moon, a bird'; *पतसः* 'a bird'; *पनसः* 'the jack-fruit', *पणसः* 'an article of sale, a commodity'; *महसच्* 'knowledge'.

Note:—*अतसो* *f.* common flax, hemp, linseed. *वससः* a vessel can, ladle &c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley. *पनसः* the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey, *f.* a kind of malady.

४०१ । वेजस्तुच् च । ३ । ११८ ।

बाहुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

401. The affix *असच्* comes after the root *वेज्* 'to weave, to sew' (I. 1055), and there is also the augment *वृद्ध*. 118.

By force of *बहुलं* (diversely) which governs the Unādi sūtras, the *आ* is wanting. Thus *वे + वृद्ध + असच्* = *वेतसः* 'the reed'.

Note:—In the Daśapādi vṛtti, the sūtra is read as विद्यस्तु च, i. e. all the above operations take place after the root वी 'to go &c. (II. 39). Thus वी + वृद्ध् + अस् = वेतसः ।

४०२ । वह्नियुभ्यां क्ति । ३ । ११९ ।

वाहसोऽजगरः । यावसस्तृणसंचातः ।

402. The affix अस् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053), and वृ 'to join' (II. 23), and is treated as क्ति. 119.

Thus वह् + अस् = वाहसः 'the python, a water course'; यावसः 'a heap of grass'. There, is vṛddhi as the affix is क्ति ।

४०३ । वयश्च । ३ । १२० ।

वय गती । वायसः काकः ।

403. The affix अस् comes after the root वय् 'to go, move' (I. 504), and is treated as क्ति. 120.

Thus वय् + अस् = वायसः 'a crow'.

४०४ । दिवः क्ति । ३ । १२१ ।

दिवसं-दिवसश्च ।

404. The affix अस् comes after the root दिव् 'to play' (IV. I.), and is treated as क्ति. 121.

Thus दिव् + अस् = दिवसश्च or दिवसः 'a day'.

४०५ । कृशूलशलिकलिगर्दभ्योऽमश्च । ३ । १२२ ।

कारभः । शरभः । शलभः । कलभः । गर्दभः ।

405. The affix अमश्च comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), शृ 'to injure' (IX. 18), शल् 'to go, to tremble' (I. 896), कल् to scratch (I. 526), and गर्द् 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कृ + अमश्च = कारभः 'the back of the hand from the wrist to the root of the fingers; the trunk of an elephant, a young camel'; शरभः 'a young elephant'; शलभः 'a grass-hopper, locust, a moth'; कलभः 'a young elephant'; गर्दभः 'a donkey, the white water lily; smell: an insect'.

४०६ । ऋजिवृषिभ्यां क्ति । ३ । १२३ ।

ऋषभः । वृषभः ।

406. The affix अमश्च comes after the roots ऋष् 'to go' (VI. 7) and वृष् 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as क्ति. 123.

Thus ऋष् + अमश्च = ऋषभः 'a bull'; वृषभः 'a bull'.

Note:—Rishava means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note ऋ, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishṇu, a sacrifice.

४०९ । रुधेर्निष्ठा च । ३ । १२१ ।

‘रुधेर्हिंसायाश्च’ । अस्मादभक्तिनितिकस्यात् । लुपादेशश्च । ‘लुपभो वत्तदन्तिनि’ ।

407. The affix **अभच्** comes after the root **रुध्** ‘to be angry’ (I. 724) and is treated as **निट्** (which thereby places the accent on the first syllable) and also as **कित्**. The root **रुध्** is replaced by **लुपः** 124.

Thus **रुध् + अभच् = लुप + अभच् = लुपभः** ‘an elephant in rut’.

४०८ । रासिवत्त्रिभ्यां च । ३ । १२५ ।

रासभः । वल्लभः ।

408. The affix **अभच्** comes after the roots **रास्** ‘to cry’ (I. 657), and **वल** ‘to go, to cover, to enclose’ (I. 520). 125.

Thus **रास् + अभच् = रासभः** ‘an ass, a donkey’; **वल्लभः** ‘a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse’.

४०७ । जृविशिभ्यां ऋच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो महिषः । वेशन्तः । पल्लवश्च ।

409. The affix **ऋच्** comes after the roots **जृ** ‘to grow old’ (IV. 22) and **विश्** ‘to enter’ (VI. 130). 126.

Thus **जृ + ऋच् = जृ + अन्तः** (VII. 1. 3. S. 2169) = **जरन्तः** ‘old, decayed’; **वेशन्तः** ‘a small pond, pool, fire’. A. K. I. 10. 28.

Note:—By the force of **बहुल** (diversely) which governs all Unādi sūtras, the affix **ऋच्** also comes after the root **अर्ह्** (I. 776) ‘to deserve, merit, worthy of’, thus **अर्ह् + ऋच् = अर्हन्तः** ‘a Buddhist or Jaina priest’.

४१० । रुहिनन्दिजीविगण्डिभ्यः षिदाशिषि । ३ । १२७ ।

रोहन्तो वृक्षभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधश्च । प्राणन्तो वायुः । पितृवान्डीष् । रोहन्ती ।

410. The affix **ऋच्** comes in the sense of benediction after the roots **रुह्** ‘to grow’ (I. 912), **नन्द्** ‘to be glad’ (I. 67), **जीव्** ‘to live’ (I. 594), **प्र + अश्** ‘to breathe’ (II. 61), and is treated as **षिट्**. 127.

Thus **रुह् + ऋच् = रोहन्तः** ‘a tree’; **नन्दन्तः** ‘a son’; **जीवन्तः** ‘a drug, life’; **प्राणन्तः** ‘wind’. Since the affix is treated as **षिट्**, the feminines of the above words are formed by adding **ङीप्**. Thus **रोहन्तः + ङीप् = रोहन्ती** ।

४११ । तृभूवहिवसिभासिषाधिगण्डिभ्यः षिदजिनिन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

दशभ्यो ऋत्स्यात् । स च षिट् । तरन्तः ससुत्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । बहन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गण्डेर्घटादित्वान्मित्त्वं हस्वः । ‘अद्यानन्त-’ (२३११) इति शेरयः । गण्डयन्तो जलदः । नण्डयन्तो भूषणश्च । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्दयन्तो नन्दकः ।

411. The affix **ऋच्** comes after the following ten roots and is treated as **षिट्**:—1. **तृ** ‘to cross over’ (I. 1018). 2. **भू** ‘to be’

(I. 1). 3. वह् 'to carry' (I. 1053). 4. वल् 'to live' (I. 1054). 5. शल् 'to shine' (I. 655). 6. सल् 'to complete' (V. 17). 7. गड् 'to distil, to run as a liquid' (I. 814). 8. सण्ड् 'to decorate' (I. 344). 9. जि 'to conquer' (I. 593) and 10 नन्द् 'to be pleased' (I. 67). 128.

Thus दृ + क्च् = तरन्तः 'the ocean'. Since the affix is treated as चित्, the feminine of the word तरन्तः will be formed by adding डीष् to it; thus, तरन्ती 'a boat'. सवन्तः 'the present time'; वहन्तः 'the wind'; वसन्तः 'the spring'; भासन्तः 'the sun'; सावन्तः 'the mendicant'. The roots गड्, सण्ड्, जि and नन्द् belong to the घटादि subdivision of the भ्वादि class and they get the designation of चित्; hence by VI. 4. 92. S 2568, they retain their penultimate short vowel before the causative णि. By VI 4. 55 S 2311, ञ्च् is substituted for the इ of णि before अन्त. So गण्डयन्तः 'cloud'; सण्डयन्तः 'ornament'; जयन्तः 'the son of Indra, नन्दयन्तः a son.

४१२ । हन्तेर्मुट् हि च । ३ । १२९ ।

हेमन्तः ।

412. The affix क्च् comes after the root हल् 'to kill' (II. 2), and there is the augment वृ. The root हल् is replaced by हि 129.

Thus हल् + मुट् + क्च् = हि + मुट् + अन्त = हेमन्तः 'winter season'.

४१३ । भन्देर्ललोपश्च । ३ । १३० ।

भदन्तः प्रब्रजितः ।

413 The affix क्च् comes after the root भन्द् 'to tell a good news, to be glad' (I 12) and च् of the root is elided. 130.

Thus भन्द् + क्च् = भदन्तः 'an ascetic'.

४१४ । ऋच्छेररः । ३ । १३१ ।

ऋच्छरा वेश्या । बाहुलकाज्जर्जरकर्करादयः ।

414. The affix अर comes after the root ऋच् 'to go' (VI. 15). 131.

Thus ऋच् + अर = ऋच्छरा 'a harlot.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words चर्चरी a kind of song, the recitation of scholars', जर्जरं (the banner of Indar, and moss) and कर्करः (a kind of drum, the Kali age, a cane staff) are respectively derived from the roots चर्च् 'to read, to discuss', जर्च् (to say, to speak) and कर्क् (to speak') by adding the affix अर.

Note:—Swāmi Dayānanda Sarasvatī derives such words as कदर, कदर, कन्दर, क्रीकर, कीटर, शवर, ससर, बर्जर, बर्कर, कर्पर, पिञ्जर, अन्वर, आहन्वर, कर्कर, लखर, तोसर &c, in short all words endings in अर, by the force of the बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras. According to him, कदली is the feminine formed by adding डीष् to the word कदर, the र् being replaced by ल by VIII. 2. 18. S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class,

४१५ । अतिं कनिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् । ३ । १३२ ।

षड्भ्योऽरश्चिस्स्यात् । अरं कपाडच् । कनरः कायुकः । भ्रमरः । चमरः । देवरः । वासरः ।

415. The affix अर comes after the six roots ञ् 'to go' (III. 16), क् 'to love, to be enamoured of' (I. 470), भ्रच् 'to travel' (IV. 96), चच् 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of दिव् 'to play' (IV. 1), and वच् 'to live' (I. 1054), and it is treated as चित् (*i. e.* the accent is placed on the final syllable). 132.

Thus ञ् + अर = अरं a covering, 'a door'; कनरः 'lustful, desirous'; भ्रमरः 'a bee, a lover'; चमरः 'a kind of an antelope'; देवरः 'brother-in-law, *i. e.* husband's younger brother'; वासरः 'a day of the week'.

Note:—Some have read in the sūtra वाशिभ्यः instead of वासिभ्यः. Accordingly they derive the word वाशरः (a cuckoo) from the root वाश् 'to roar, to sound' (IV, 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुवः क्ररन् । ३ । १३३ ।

कुरः पक्षिभेदः ।

416. The affix क्ररन् comes after the root कु 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कु + क्ररन् = कुरः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । मदारी वराहः । 'मन्दारः पारिजातकः' ।

417. The affix आरन् comes after the roots अङ् 'to go' (I. 155), मद् 'to be pleased' (I. 853), मन्द् 'to praise' (I. 13). 134.

Thus अङ् + आरन् = अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars; मदारः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine; मन्दारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhatura plant, heaven; a cheat or rogue. After the root म्/मदा, there comes the affix अरन् also, as मदारः ।

४१८ । गढेः कढ च । ३ । १३५ ।

कढारः ।

418. The affix आरन् comes after the root गढ् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (a), and it is changed to कढ. 135.

Thus गढ् + आरन् = कढारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । यृङ्गारयृङ्गारी । ३ । १३६ ।

यृधृभ्यामारन्नुष्णक् हस्वश्च । यृङ्गारो रसः । 'यृङ्गारः कनकालुका' ।

419. The words यृङ्गारः 'sexual passion' and यृङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots यृ 'to injure' (IX. 18) and च 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरन् and the augments

बुक् and युक्. There is shortening of the vowel of the root बु also. 136.

Thus बु + बुक् + युक् + आरन् = बुंगारः the erotic sentiment, love, passion, coition, marks made with red lead on the body of an elephant. बुंगारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कञ्जिमृजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कञ्जिः सौत्रः । कञ्जारो मयूरः । भार्जारः ।

420. The affix आरन् comes after the roots कञ् (a sautra root) and घृज् 'to purify' (II. 57), and is treated as चित् and so the acute is on the final. 137.

The root कञ् is a sautra one.

Thus कञ् + आरन् = कञ्जारः 'a peacock, the sun, an elephant, the belly, an epithet of Brahmā, a hermit. भार्जारः 'a cat'.

४२१ । कमेः किदुच्छोपधायाः । ३ । १३८ ।

चिदित्यनुवृत्तेऽन्तोदात्तः । कुमारः ।

421. The affix आरन् comes after the root कम् 'to love' (I. 470), and is treated as कित् and the penultimate vowel of the root is replaced by उ. 138.

Thus कम् + आरन् = कुमारः 'a son'. The anuvṛitti of चित् comes from the previous sūtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुमारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kārtikeya, of Agni, a parrot, groom, Varunādri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । कासारः । सहार आग्रसेदः ।

422. The words tusāra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix आरन्. 139.

Thus 1. तुषारः 'snow,' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. कासारः 'a pond,' from कास् 'to make a sound indicating any disease' (I. 654). 3. सहारः 'the mango tree,' from the root सह 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीङो नुट् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णभरणम् ।

423. The affix आरन् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment नुट्. 140.

Thus दी + नुट् + आरन् = दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सर्तेरपः षुक्च । ३ । १४१ ।

सर्वपः ।

424. The affix अपः comes after the root ष् 'to move' (III. 17) as well as the augment षुक्. 141.

Thus वृ + वृक् + अपः = वृषपः 'mustard seed'.

४२५ । उषि कुटिदलिकखिजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

'उषपो वह्नि सूर्ययोः' । कुटपो मानभायदृश् । दलपः प्रहरणश् । कषपं शाकपत्रश् । खजपं घृतश् ।

425. The affix कपन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727), कुट् 'to be crooked' (VI. 73), दल् 'to burst open, split, clean, crack' (I. 581), कष् 'to bind' (I. 181), खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 142.

Thus उष् + कपन् = उषपः 'fire, the sun'; कुटपः 'a measure of grain'; दलपः 'a weapon'; कषपं 'a vessel for vegetables'; खजपं 'clarified butter'.

४२६ । कणोः संप्रसारणं च । ३ । १४३ ।

कुणपश् ।

426. The affix अप (kapan) comes after the root क्वण् 'to sound, jingle, tinkle' (I. 477), and the semi-vowel ष is vocalised to उ ॥ 143.

Thus क्वण् + अप = कुणपश् 'a dead body'.

४२७ । कपश्चाक्रवर्मणस्य । ३ । १४४ ।

स्वरे सेदः ।

427. According to Châkravarmanā, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus क्वण् + कप = कुणपश् । The accent is on the first ञ् of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपविशिपोलपाः । ३ । १४५ ।

वाट्पशोऽनी कपन्प्रत्ययान्ताः । 'विट् शब्दे' । 'विटपः' । विशतेरादेः पः । प्रत्ययस्य तुट् । पटवश् । पिष्टपं भुवनम् । विशतेः प्रत्ययादेरित्त्वश् । विशिपं सन्दिपश् । 'वरतेः संप्रसारणश्' । 'उलपं कोमलं तुणश्' ।

428. The words विटपः 'a branch of a tree', पिष्टपः 'a division of the universe', विशिपं 'a temple', and उलपः 'a creeping plant' are irregularly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् 'to sound' (I. 338), विश् 'to enter' (VI. 130), and वल् 'to go, hasten' (I. 520). 145.

Thus विट् + कपन् = विटपः a branch, a bush, a thicket. विश् + कपन्. The ष of the root विश् is changed to प and there is the augment तुट् and the श् is also changed to ष, hence विश् + कपन् = पिश् + तुट् + कपन् = पिष्टपः a universe, a world. c. f. विष्टपश् । In forming विशिपं, the augment इत् comes before the affix कपन्. Thus विश् + इत् + कपन् = विशिपं a temple, an abode, a palace.

The word उलपं is formed by the root वल् undergoing *Samprasârana*. Thus वल् + कपन् = उलपश् a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note:—The word विष्टप is so derived from √विश्, according to Ujjvala-atta. But others read the sūtra differently, instead of विष्टप they read

विष्टप। This seems more appropriate as बिष्टप is a well known word; as यत्रवृध्नस्य विष्टपं। A. K. II. 1. 6.

४२९। वृत्तेस्तिकन् । ३ । १४६ ।

वर्तिका ।

429. The affix विकृ comes after the root वृत्, 'to be, to exist, subsist' (I. 795). 146.

Thus वृत् + विकृ = वर्तिका 'a quail; a paint-brush'.

४३०। कृतिभिदिलतिभ्यः कित् । ३ । १४७ ।

कृत्तिका । भित्तिका भित्तिः । सत्तिका गोधा ।

430. The affix विकृ comes after the roots कृत् 'to cut' (VI. 141), भिद् 'to penetrate' (VII. 2), सत् (a sautra root) and is treated as कित्. 147.

Thus कृत् + विकृ = कृत्तिका 'the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades'; भित्तिका 'a wall, partition, a small house lizard' सत्तिका 'a kind of lizard'.

४३१। इष्टयशिभ्यां तक्न् । ३ । १४८ ।

इष्टका । अष्टका ।

431. The affix तक् comes after the roots इष् 'to desire for' (VI. 59), and अष् 'to pervade' (V. 18). 148.

Thus इष् + तक् = इष्टका 'a brick'. अष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon; the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note :—Sûtra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an इ, but it is not so because Pânini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009. Others say that VII. 3. 44. S. 463 is anitya because had इ been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२। इणस्तशन्तशसुनौ । ३ । १४९ ।

रेतयो ब्रह्मणः । स एव रतयाः ।

432. The affixes तण् and तण्डु come after the root इण् 'to go' (II. 37). 149.

Thus इण् + तण्डु = रतयः 'a Brâhman'. Similarly रतयस् nom. s. रतया formed by taśasun, the अ is lengthened to आ in या by VI. 4. 14. S. 425. The dual is रतयवौ, pl. रतयसः। This word means a dappled horse also. The adjective रतय means of a variegated color.

४३३। वीपतिभ्यां तनन् । ३ । १५० ।

'वी गत्यादौ' । वेतनश्च । पत्तनश्च ।

433. The affix तनच् comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पत् 'to fall' (I. 898). 150.

Thus वी + तनच् = वेतनश्च 'pay, hire, wages'; पत्तनश्च 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

४३४ । दृढलिभ्यां भः । ३ । १५१ ।

दर्भः । 'दल्भः स्याद्विचक्रयोः' ।

434. The affix भ comes after the roots दृ (IX. 23) 'to respect, tear-honor, worship' and दल् 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus दृ + भ = दर्भः 'kuśa grass used at sacrificial ceremonies'; दल्भः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अर्तिगृभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

अर्भः । गर्भः ।

435. The affix भन् comes after the roots अर् 'to go' (I. 983) and गृ 'to sound' (IX. 28). 152.

Thus अर् + भन् = अर्भः a child; from it we get अर्भकः also with the affix कर्. गर्भः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । इणः कित् । ३ । १५३ ।

इभः ।

436. The affix भन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36) and is treated as कित्. 153.

Thus इण् + भन् = इभः 'an elephant.' See Amarakosā II. 8. 35.

४३७ । असिसल्लिभ्यां कियन् । ३ । १५४ ।

अस्रिय । सक्रिय ।

437. The affix कियन् comes after the roots अस् 'to throw' (IV. 100) and सल्ल् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अस् + कियन् = अस्रिय 'a bone' सक्रिय 'the thigh'.

४३८ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सि । ३ । १५५ ।

मुषिर्वह्निः । कुषिः । शुषिर्वातः ।

438. The affix क्सि comes after the roots लुप् 'to burn', (I. 736), कुप् 'to draw out' (IX. 46) and शुप् 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus लुप् + क्सि = मुषिः 'fire' the burning of a house, oil; कुषिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुषिः 'wind' light, lustre.

४३९ । अशेर्नित् । ३ । १५६ ।

अक्षि ।

439. The affix क्षि comes after the root अश 'to pervade' (V. 18) and it is treated as नित्. 156.

Thus अश् + क्षि = अक्षि 'the eye'.

४४० । इवेः कसुः । ३ । १५७ ।

इसुः ।

440. The affix क्त्वं comes after the root हृच् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus हृच् + क्त्वं = हृक्त्वं 'sugarcane'. See Amarakosā II. 4. 163.

४४१ । अखितृस्तृतन्निभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अखीर्नारी रजस्वला' । तृतीयेः । स्तृतीर्षीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अच् 'to protect' (I. 631), तृ 'to cross over' (I. 1018), स्तृ 'to cover' (IX. 14) and तृच् 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अच् + ई = अखीः 'a woman who has menstruated'. तृतीः 'a boat'; स्तृतीः 'smoke'; तृत्तृती the string of a flute &c.

४४२ । यापोः किद् द्वे च । ३ । १५९ ।

यपीरश्वः । 'यपीः स्यात्सोमसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and चा 'to drink' (I. 972), and is treated as किद् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या + ई = यया + ई = ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as किद्.

So also यपीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्ष्मिर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादियु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लक् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लक् + मुट् + ई = लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity'.

CHAPTER IV.

४४४ । वातप्रसीः । ४ । १ ।

वातप्रसी उपपदे नाभातोरीप्रत्ययः । च च किद् । वातप्रसीः । अयं स्त्रीपुंल्लयोः ।

444. The affix ई comes after the root वा 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as किद्. 1.

Thus वात + प्र + वा + ई = वातप्रसीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is किद्, the long वा of वा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhâti, Chandra &c. have also taken वातप्रसी as of both genders.

४४५ । ऋतस्यञ्जिवन्यद्वयर्पिमद्यत्यङ्गिकुचुकृशिभ्यः कलिज्यतुजलि-

जिष्ठुजिष्ठजिसन्यनिथिनुत्यसासानुक् । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः ऋतात्स्वः । अर्तैः कलिज्यत् । 'बहुमुष्टिः करो रलिः सोऽरलिः प्रसृताङ्गुलिः' । लोतेर्यत् । तन्यतुर्वाग् रात्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । घनेरिष्टुच् वनिष्टुः स्वबिरान्नश्च । अञ्जेरिष्टुच् । अञ्जिष्टो भातुः । अर्पबतेरिस् । अर्पिसोऽग्रमांसश्च । मदेः स्यच् । मत्स्यः । अतेरि-
यिच् । अतिथिः । अङ्गेरलिः । अङ्गलिः । कौतेरसः । कवसः । अच इत्येके । अचचश्च । दौतेरासः ।
पचासो दुराक्षभा । कृशेरोमुक् । कृशातुः ।

445. The twelve affixes कलिच्, यतुच्, अलिच्, इष्टुच्, वष्टुच्, इवश्च, इयिश्च, उलि, अच (or अच according to some), आच and आनुक् come respectively after the twelve roots अ 'to go' (I. 983), तद् 'to spread' (VIII. 1), अञ्ज 'to decorate, to go' (VII. 21), वच् 'to beg' (VIII. 8), अर्च् 'to go' (VII. 21), अर्पि causative of √ri to go', मद् 'to be pleased' (IV. 99), अच् 'to go' (I. 38), अङ्ग् 'to go' (I 155), कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृष् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus अ + कलिच् = रलिः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरलिः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel अ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अलिच्. So we get ratni. In Daśapāḍī the affix is atnich without क and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2. तद् + यतुच् = तन्यतुः 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज् + अलिच् = अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वच् + इष्टुच् = वनिष्टुः 'part of the entrails of an animal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज् + वष्टुच् = अञ्जिष्टुः 'the sun'; according to some, the affix इष्टुच् comes after the root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिष्टव्युः 'the sun'. 6. अर्पि + इवश्च = अर्पिस्वः 'the heart, flesh in the heart'. 7. मद् + इवश्च = मत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत् + इयिश्च = अतिथिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Mumudavati and grand son of Rāma. अङ्ग् + उलि = अङ्गलिः 'a finger'. 10. कु + अच or अच = कवसः or कवचः 'an armour, a prickly; shrub'. 11. यु + आच = पचासः a kind of Khadira. 12. कृष् + आनुक् = कृशातुः 'fire'.

Note:—The word tanyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविकृष्योनि तन्यतुर्न वृष्टिश्च; and by मेघ or cloud in the mantra वृष्टिर्न तन्यतुः; and by अयनि or thunder-bolt in the mantra दिवश्चित्रं न तन्यतुः. For वनिष्टु see the mantr वनिष्टो हृदयादधि. The word अर्पिस्व is derived from

the causative of अङ्; the पुक् is added by VII. 3. 36 S. 2570: and the causative sign इ is elided by VI. 4. 51. S. 2313.

४४६ । अः करन् । ४ । ३ ।

उत्तरसूत्रे किङ्ग्रहणादिह काकरस्य नेचबस् । शर्करा ।

446. The affix karan (kara) comes after the root कृ 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sūtra, the affix is treated as कित् therefore we conclude that it is not so in the present one, so the क of the affix is not indicative and is not elided, and the guṇa operation is not prevented.

Thus कृ + करन् = शर्करा sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुषः कित् । ४ । ४ ।

पुष्करम् ।

447. The affix करन् comes after the root पुष् to nourish (I. 732) and is treated as कित्. 4.

Thus पुष् + करन् = पुष्करम् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion; a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । कलश्च । ४ । ५ ।

पुष्कलम् ।

448. The affix कल् also comes after the root पुष् 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुष् + कल् = पुष्कलम् 'much, copious', full, complete, rich, magnificent, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum: an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, alms to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिनिः । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इनि comes after the root गम् 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गम् + इनि = गमिन् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 3. 3. S. 3171. The गङ्गादि of that sūtra refers to this गमी ॥

४५० । आङि शित् । ४ । ७ ।

आगामी ।

450. The affix **इनि** comes after the root **गच्छ** (to go) when preceded by the preposition **आह्** and is treated as **णित्** (where by the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus **आह् + गच्छ + इनि = आगानित्** n. s. आगामी 'coming, future' = आगन्तिष्यति ।

४५१ । भुवश्च । ४ । ८ ।

भावी ।

451. The affix **इनि** comes after the root **भू** 'to be' (I. 1.) and is treated as **णित्**. 8.

Thus **भू + इनि = भावित्** n. s. भावी 'future' = भविष्यति ॥

४५२ । मे स्यः । ४ । ९ ।

प्रस्थायी ।

452. The affix **इनि** comes after the root **स्था** (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition **प्र**. 9.

Since the affix is treated as **णित्** and as the root-stem ends in **आ**, the augment **युक्** (य्) is ordained by VII. 3. 33. S. 2761.

Thus **प्र + स्था + इनि = प्रस्था + युक् + इनि = प्रस्थायित्** 'departing, going' = गन्तुकायः ।

४५३ । परमे कित् । ४ । १० ।

परमेष्ठी ।

453. The affix **इनि** comes after the root **स्था** to stand (I. 975) preceded by the word **परमे** and is treated as **कित्** 10.

Thus **परमे + स्था + इनि = परमेष्टित्** n. s. परमेष्ठी. An epithet of Siva &c.

Note:—The affix being regarded as **कित्**, causes the elision of the **आ** of the root **स्था** by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of **परमे** is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५४ । मन्थः । ४ । ११ ।

मन्थतेरिनिः कित्स्यात् । कित्स्यान्नकारलोपः । मन्थाः । मन्थानी । मन्थानः ।

454. The affix **इनि** comes after the root **मन्थ्** 'to churn' (I. 43) and is treated as **कित्** which thereby causes the elision of **य्** of the root. 11.

Thus **मन्थ + इनि = मय् + इनि = मयित्** 'a churning stick'. Its Nom. forms are मन्थाः, मन्थानी, मन्थानः by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५५ । पतस्थ च । ४ । १२ ।

पन्थाः । पन्थानी ।

455. The affix **ini** comes after **पठ** to go (I. 898), and the final of **पठ** is replaced by **य**. 12.

Thus पठ् + इनि = पथ् + इनि = पथिन् । n.s. पथ्याः, पथ्यानी &c. See VII. 1. 86 and 87 S. 866 and 867.

Note :—The word पथ is another word having the same meaning. It is formed by पथ् affix of Pachâdi as we find in Subhâti Chandra वाटः पथश्च मार्गश्च ।

From अमुच with इनि of Matup-sense, we get अमुचिर् इन्द्रा lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is अमुचाः (the long आ is by VII. 1. 85 S. 865, and च is changed to च by VII. 1. 86. S. 866) dual अमुचाणी, pl. अमुचाणः । This is according to Ujjvaladatta. अमुचः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix इ to the root चि to dwell (VII. 114) preceded by अमु thus अमवो देवाः सवन्ति अस्मिन् that in which the Devas (ṛibhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapādi derives the word ṛibhukṣhin from the root अमु to go, with the affix भुक्षिन्क्. The sūtra given there is अतः भुक्षिन्क् । This sūtra is quoted in the Veda Bhāṣya on अमुचयनिर्द्वाभुवक्तये । (Rig Veda I. 112.4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इनि affix) is final acute : for the च् of च्च gets accent of the affix (III. 1. 8. S. 3708). In the other case, the accent is anomalous

४५६ । खजेराकः ४ । १३ ।

खजाकः पक्षी ।

456. The affix आक comes after the root खञ् 'to churn, agitate' (I. 250). 13.

Thus खञ् + आकः = खजाकः 'a bird, a churning stick'.

Note :—Svāmi Dayānanda Sarasvatī says that the word नन्दाकः (a current, stream) from the root नन्द् (to move slowly) can be evolved under the present sūtra by the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras.

४५७ । बलाकादयश्च । ४ । १४ ।

बलाका । शलाका । पताका ।

457. The words balākā &c are irregular. 14.

The words बलाका 'a crane, a mistress', शलाका 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and पताका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots बल् 'to breathe, to live' (I. 893), शल् 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and पठ् 'to go' (I. 898).

Note :—Svāmi Dayānanda Sarasvatī, under the present sūtra places also the following words :—बनाका (a female elephant) from the root बन् (to know); पवाका (a hurricane) from the root पु (to cleanse); पटाका (a bird) from the root पट् to go or move).

461. The affix **ब्रह्म** comes after the root **कृष्** 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the **पङ् लुगत्** intensive, which is replaced by **ब्रह्म**. 18.

Thus कण् + यङ् लुक् + ईकन् = कण् कण् + यङ् लुक् + ईकन् (VI. 1. 9. S. 2395) = यकण् + ईकन् (VII. 4. 62. S. 2245) = य + लुक् + कण् + ईकन् (VII. 4. 85. S. 2643) = यङ् कण् + ईकन् = कङ्कण् + ईकन् = कङ्कणीका a small bell or tinkling ornament.

४६२ । शृण्वृजां द्वे रुक् चाभ्यासस्य । ४ । १९ ।

शर्शरीको हिंस्रः । पर्यरीको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलकेशः ।

462. The affix ईकन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18), शृ 'to maintain' (IX. 19), and चृ 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment यङ् is added to the reduplicate 19.

Thus शृ + ईकन् = शृशृ + ईकन् = शृशृ + ईकन् (VII. 41. 66. S. 2244 and I. 1. 51. S. 70) = य + यङ् + शृ + ईकन् (VII. 4. 60. S. 2179) = शर्शरीकः 'a rogue; a mischievous man,' पर्यरीकः 'the sun'; वर्वरीकः 'curly hair'.

४६३ । फर्फरीकादयश्च । ४ । २० ।

‘स्फुर स्फुरणे’ । अस्मादीकस्थानोः फर्फरादेशः । फर्फरीकं कियलवच् । दर्दरीकं वादितच् । फर्फरीकं शरीरच् । तिल्लिङ्गीको वृषभेदः । चरेदुर्गच् । चञ्चरीको ज्ञनरः । नर्नरीको हीनजनः । फर्फरीका गलन्तिका । पुणतेः पुण्डरीकं वादितच् । पुण्डरीको व्याघ्रोऽभिर्दिग्गजश्च ।

463. The words फर्फरीक &c. are irregularly formed by the addition of the affix ईकन्. 20.

Thus we add the affix ईकन् to the root स्फुर् 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by फर्फर्. स्फुर् + ईकन् = फर्फर् + ईकन् = फर्फरीकश् 'a young shoot or branch'.

Note:—In the above mentioned manner, Ujjvaladatta evolves the form फर्फरीकश्.

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sūtra, i. e. the reduplication and the substitution of स् for च of the root, elision of स् and the augment यङ् take place and thus फर्फरीक is formed. Because in the the gaṇa sūtra चरेदुर्गच् च, which is included in this class, we read the anuvritti of द्वे यङ् &c. so that anuvritti should be read into this sūtra also.

Similarly दर्दरीकश् 'a musical instrument' from the root दृ 'to hurt, to kill' (IX. 23); and फर्फरीकश् the body; from the root फृ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकन्. The word तिल्लिङ्गीकः (the Tamarind tree) is formed from the root तिच् 'to make wet' (IV. 16). by adding the augment लुक् to the reduplicate and changing च to ङ and affixing ईकन्.

Gaṇa sūtra. The augment लुक् is added to the reduplication of चर ॥

The word चञ्चरीकश् (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk' (I. 591); to the reduplicate of which is added the augment लुक् when the affix ईकन् follows. The द्वे of the preceding sūtra is understood here also. Instead of adding the augment यङ् to the reduplicate, लुक् is added in the case of चर् ॥

The words कर्करीकः 'a poor man, a pauper, a wicked man,' and कर्करीका ~~a water-jar with hole in the bottom~~ from which the water drops upon the object of worship are derived from the reduplication of the roots कृ 'to die' (VI. 110) and कृ 'to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment वृ and the affix ईकन्.

The word पुण्डरीकश्च (a lotus, a musical instrument) is formed from पुण् to be pious (VI. 43), the letter ड is added to ण and then the augment वृ and the affix ईकन् come after it.

Thus पुण् + ईकन् = पुण् + ड + वृ + ईकन् = पुण्डरीकश्च a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points i. e. the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Note:—कर्करीकः the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f. का a shoe. दर्दरीकः a frog, a cloud, a kind of musical instrument. कः a musical instrument in general. कर्करीकः the body. a region, country, a picture. तित्तिडीकः a kind of bull. But तित्तिडीकः means the tamarind tree, a sour sauce, चङ्गरीकः a large black bee.

४६४ । ईषेः कित्स्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका यलाका ।

464. The affix ईकन् comes after the root ईष् 'to go' (I. 642), is treated as कित् and the long ई of the root is shortened. 21.

Thus ईष् + ईकन् = इषीका reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The कित् prevents गुणः. The very fact that the short इ is ordained to replace the long ई of the root, would have prevented गुणः. The making of the affix a कित् is unnecessary here; though it is necessary for the subsequent sūtras.

४६५ । ऋजेश्च । ४ । २२ ।

ऋजीक उपहतः ।

465. The affix ईकन् comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189), and is treated as कित्. 22.

Thus ऋज् + ईकन् = ऋजीकः 'polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सृतेर्नश्च । ४ । २३ ।

सृणीका लाला ।

466. The augment उच् and the affix ईकन् come after the root सृ 'to go' (I. 982), and the affix is treated as कित्. 23.

Thus सृ + उच् + ईकन् = सृणीका 'saliva'. See Amarakosā II. 6. 67.

४६९ । मृडः कीकच्कङ्कणौ । ४ । २४ ।

मृडीको मृगः । मृडङ्कणः मिश्रः ।

467. The affixes कीकच् and कङ्कण come after the root मृड् 'to be gracious &c. (VI. 38) and are treated as कित्. 24.

Thus मृड् + कीकच् = मृडीकः 'name of Siva, a fish, deer'; मृड् + कङ्कण = मृडङ्कणः 'a child'. Ujjvaladatta reads the affix as कीकच्. But it is wrong. The word मृडीक is end-acute owing to चित् accent. As in the verse मृडीके अस्य सुप्रती स्यात् the accent is चित् ॥

४६८ । अलीकाद्यश्च । ४ । २५ ।

कीकजन्ता निपात्यन्ते । 'अल भूषणादौ' । अलीकं निरयत् । यिष्वर्वादिबलीकं विमिश्रं खेदश्च । 'बलीकं पटलप्रान्ते' इत्यादि ।

468. The words अलीकश् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकच्. 25.

Thus अल् 'to adorn (I. 548) + ईकच् = अलीकश्; the word व्यलीकश् (unpleasantness) is formed from the root अल् preceded by the preposition वि and adding the affix ईकच्.

The word बलीकश् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root बल् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Note:—The word वल्मीकश् (An ant-hill) is formed from the root वल् with the additions of the augment लुट् and the affix ईकच्.

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *vrīdhīd* before the affix ईकच्.

The word सुप्रतीकः (an epithet of Kāmadeva, of Śiva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root इण् (to go) preceded by सुप्र, and the root इण् takes the augment लुट्. Thus सुप्र + इण् + ईकच् = सुप्र + लुट् + इ + ईकच् = सुप्रतीकः ॥

The word शमीकः (the name of a Rishi) is formed from the root शच् (to restrain) by adding the affix ईकच्.

४६९ । कृत्तुभ्यामीषन् । ४ । २६ ।

करीबोऽस्त्री शुष्कगोमये । तरीषस्तरिता ।

469. The affix ईषन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) and कृ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कृ + ईषन् = करीबः 'dry cow-dung'. So also तरीषः 'a boat'.

४७० । शृषुभ्यां किरुच । ४ । २७ ।

शिरिषः । पुरीषश्च ।

470. The affix ईषन् comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and पृ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as कित्. 27.

Thus शृ + ईषन् = शिरिषः (a kind of a tree); the श् of the root शृ is changed to र्श् by VII. 1. 100, S. 2390 read with I. 1. 51. S. 70. So also पुरीषश् 'faeces'.

The अच् is changed to उच् by VII 1. 102 S. 2494, read with I. 1. 51. S. 70. See Amarakosā II 6. 68.

४७१ । अर्जिर्ज ज च । ४ । २८ ।

‘अजीर्षं पिष्टपचनम्’ ।

471. The affix ईर्ष is कृत् when it comes after the root अर्ज् ‘to procure’ (I. 242) which is replaced by अच्. 28.

Thus अर्ज् + ईर्ष = अच् + ईर्ष = अजीर्ष ‘a frying pan’.

Note :—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras अजीर्षिणं वृषणसद्यत अग्ने; असत्यो पातु नचवान् अजीर्षो &c. See Amarakosā for the verse अजीर्षं पिष्टपचनं (A. K. II. 9. 32).

४७२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अयं निपात्यते । अवि शब्दे । ‘अम्बरीषः पुमान्म्राष्ट्रम्’ । अम्बरस्तु ‘ह्रीर्वेम्बरीषं म्राष्ट्रं ना’ ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अच् ‘to sound’ (I. 403) by adding the affix ईर्ष.

The author of the comment on the Unādi sūtras says when used in the masculine the word अम्बरीष, means ‘a frying pan’.

The author of the Amarakosā says that the word अम्बरीष when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakosā II. 9. 30.

Note :—The masculine form अम्बरीषः is given by the author of the Unādi sūtras only; but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, colt, the sun, the hog plum plant, name of Viṣṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Viṣṇu.

४७३ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईर्षन् । ४ । ३० ।

कटीरो वंशाङ्कुरः । शरीरम् । परीरं फलम् । कटीरः कन्दरीजवत्प्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः कण्टकः कामश्च । ‘शौटीरस्त्यागिवीरयोः’ । ब्रह्मणादित्वात्पञ्च । शौटीर्यम् ।

473 The affix ईर्ष comes after the roots कृ to scatter (VI. 116), शृ ‘to injure’ (IX. 18), पू ‘to fill’ (IX. 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 342), पट् ‘to speak’ (X. 212), and शौट् ‘to be proud or haughty’, (I. 310). 30.

Thus कृ + ईर्ष = कटीरः ‘the shoot of a bamboo’; शरीरम् ‘the body’; परीरम् ‘a fruit’; कटीरः ‘a cave, the hip’; पटीरः ‘sandal wood, the God of love, that is the cupid’; शौटीरः ‘an ascetic, a hero’. As in the Guna patha, the word शौटीर is enumerated in the ब्रह्मणादि class, it takes the affix पञ्च also by V. 1. 124 S. 1788. Thus शौटीर्यम् (pride, arrogance. &c).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words हिण्डीरः (a man) from the root हिङ् ‘a wander’ (I. 287) किञ्जीरः (the variegated color, the orange tree) from the root कञ् (to walk, to step), जम्बीरः (the citron tree) from the root जच् (to eat), तृषीरः (a quiver) from

the root तृष् (to fill up) and other words ending in ईर & g कुम्भीरः (an alligator), कुटीरः (a hut) &c. are evolved under the present rule.

४७४ । वशेः कित् । ४ । ३१ ।

उशीरस् ।

474. The affix ईरन् comes after the root वश् to shine (II. 70) and is treated as कित्. 31.

Thus $\text{वश्} + \text{ईरन्} = \text{उशीरस्}$ 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root वश् undergoes Samprasāraṇa, since the affix is regarded as कित्. See Amarakosā II. 4. 164.

४७५ । कश्मेरुट् च । ४ । ३२ ।

काश्मीरो देयः ।

475. The augment युट् and the affix ईरन् come after the root कश् a sautra root and the affix is treated as कित्. 32.

Thus $\text{कश्} + \text{युट्} + \text{ईरन्} = \text{काश्मीरः}$ 'Kashmir'.

Another form is काश्मीरः under the Prishodarādi class.

४७६ । कृज उच्च । ४ । ३३ ।

कुरीरं नैयुनस् ।

476. The affix ईरन् comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10), the यु of which is replaced by उ (I. 1. 51. S. 70). 33.

Thus $\text{कृ} + \text{ईरन्} = \text{कुर्} + \text{ईरन्} = \text{कुरीरस्}$ 'copulation'.

Swāmi Dayānanda Sarasvatī derives कुलीरः (a crab), by the present sūtra, by saying that the र is changed to ल by कपिलकादि rule.

४७७ । घसेः कित् च । ४ । ३४ ।

शीरस् ।

477. The affix ईरन् comes after the root चस् 'to eat' (I. 747) and is treated as कित्. 34.

Thus $\text{चस्} + \text{ईरन्} = \text{घस्}$ (the root-vowel of चस् is elided by VI. 4. 98 S. 2363) + $\text{ईरन्} = \text{शीरस्}$ 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरी । ४ । ३५ ।

गवेर्भः । पथे गुरुच ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix ईरन् comes after the root गम् 'to go' (I. 1031), the य of which is changed to भ . Optionally the root receives the augment गु .

Thus $\text{गम्} + \text{ईरन्} = \text{गभीरस्}$ 'deep'; or, $\text{गम्} + \text{गुप्} + \text{ईरन्} = \text{गंभ} + \text{ईरन्} = \text{गम्भीरस्}$.

४७९ । विषा विहा । ४ । ३६ ।

$\text{व्यतेर्जहातेक्ष विपूर्वाभ्यामाप्रत्ययः}$ । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । अण्वये इने ।

479. The words *viśā* and *viśā* are irregular. 36.

The affix *आ* comes after the roots *सो* 'to bring to an end' (IV. 39), and *हा* to abandon (III. 8) when preceded by the preposition *वि* and thus these words are formed.

Thus *वि + सो + आ = विषा* (intellect); *विहा + आ = विहा* (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables).

४८० । पच एलिसच् । ४ । ३९ ।

‘पचेलिनो वह्निरग्नोः’ ।

480. The affix *एलिसच्* comes after the root *पच* ‘to cook’ (I. 1045). 37.

Thus *पच् + एलिसच् = पचेलिस*: ‘fire or the sun’. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the *kṛtyas* (कलिनर), but with Passive force. See *vārtika* under III. 1. 96. S. 2834.

४८१ । शीङो धुक्लक्वलञ्चालनः । ४ । ३८ ।

चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शिषु चञ्च । शीलं स्वभावः । शैवलः शैवालश्च । बाहुलकादस्य पो ऽपि । ‘शैवालं शैवलो न स्त्री शैपालो जलनीलिका’ ।

481. The four affixes *धुक्*, *लक्*, *वलञ्* and *चालन्* come after the root *शी* ‘to sleep’ (II. 22). 38.

Thus *शी + धुक् = शीषु* ‘an alcoholic liquor’; lit. which sends one to sleep; *शी + लक् = शीलश्च* ‘conduct’; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. *शी + वलञ् = शैवलः* ‘the green moss-like substance growing on the surface of water; a kind of plant’; *शी + चालन् = शैवालश्च* (the same as *शैवलः*).

By the force of *बाहुल* (diversely) which governs the *Unādi sūtras*, the *व* of *शैवल* is optionally changed to *प*. Thus *शैवालः* or *शैपालः* as in the *Sabdārṇava* “शैवालं शैवलो न स्त्री शैपालो जलनीलिका” ।

४८२ । मृकृणिभ्यामूकोकणौ । ४ । ३९ ।

मृकृको वृगः । काणूकः काकः ।

482. The affixes *ऊक्* and *ऊकण्* come respectively after the roots *मृ* ‘to die’ (VI. 110) and *कण्* ‘to sound’ (I. 476). 39.

Thus *मृ + ऊक् = मृकृकः* ‘a quadruped, a peacock,’ *कण् + ऊकण् = काणूकः* a crow.

४८३ । वल्लूकः । ४ । ४० ।

वल्लूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

483. The affix *ऊक्* comes after the root *वल्ल* ‘to go, hasten’ (I. 520). 40.

Thus *वल्ल + ऊक् = वल्लूकः* ‘a kind of bird; the root of lotus’.

४८४ । उलूकादयश्च । ४ । ४१ ।

बलेः संप्रसारणश्चकञ्च । 'उलूकाविन्द्रपेचकौ' । वावहूको वक्ता । भल्लूकः । 'शनेर्बु' कच । शम्भूको जलशुक्तिः ।

484. The words उलूकः &c. are irregularly formed by adding the affix ऊक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix ऊक to the root वल् (I. 520) which undergoes Samprasāraṇa. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वावहूकः (a speaker) is derived by adding the affix ऊक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in वङ्लुगन्त Intensive base.

Thus वद् + ऊक = वङ् वद् + ऊक = वावहूकः an orator. See Amarakośa III. 1. 95.

भल्लूकः (a bear) from भल्ल 'to wound' (I. 525) plus ऊक.

Gaṇasūtra. The augment बुक् is added to √यच् before the affix ऊक.

Thus शम्भूकः (a shell) from शच् 'to control' (IV. 92) and adding the augment बुक् and the affix ऊक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Sūdra who performed penance.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, such words as जम्बूक, कम्धूक, एलूक, &c. are derived under the present rule. जम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varuṇa. कम्धूकः name of a tree, एलूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५ । शल्लिमरिहभ्यामूकण् । ४ । ४२ ।

शालूकं कन्दविशेषः । मण्डूकः ।

485. The affix ऊकण् comes after the roots यल्, to go' (I. 596) and मण्ड् 'to decorate' (I. 314). 42.

Thus यल् + ऊकण् = शालूकन् 'the root of the water-lily; nutmeg'. See A. K. I. 10 38.

मण्ड् + ऊकण् = मण्डूकः 'a frog' lit. who adorns the rainy season.

४८६ । नियो निः । ४ । ३४ ।

नेनिः ।

486. The affix नि comes after the root नी to carry (I. 950). 43.

Thus नी + नि = नेनिः the circumference, ring or felly of a wheel; lit. what leads the wheel. It also means an edge, rim, a windlass, thunderbolt, the earth, the tree तिनिश ।

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, नानि a sister from the root ना (to go) is also derived under the present rule. Another form is जानिः according to Ajayakośa.

४८७ । अर्तेरुच । ४ । ४४ ।

जर्निः ।

487. The affix नि comes after the root ऋ 'to go' (I. 983), and the ऋ is replaced by ऊ 44.

Thus ऋ + नि = ऊर् + नि = जर्निः 'a wave, bellow'.

Instead of ऊच with long ऊ the short उ might have been used as उच and then this उ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354. The word ūrmi means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c.

४८८ । भुवः कित् । ४ । ४५ ।

भूमिः ।

488. The affix नि comes after the root भू (to be) and is treated as कित्. 45.

Thus भू + नि = भूमिः 'the earth' lit, on which creatures come into being.

४८९ । अश्रोते रश्च । ४ । ४६ ।

रश्मिः किरणो रज्जुश्च ।

489. The affix नि comes after the root अश् 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश्. 46.

Thus अश् + नि = रश् + नि = रश्मिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दल्मिः । ४ । ४७ ।

'दल विशरणे' । दल्मिरिन्द्रायुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by मि. 47.

The affix नि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल् + नि = दल्मिः. Indra's thunderbolt.'

४९१ । वीज्याज्वरिभ्यो निः । ४ । ४८ ।

बाहुलकाणत्वम् । 'वेणिः स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियायुग्मे' । ज्यानिः । ज्वरिः ।

491. The affix नि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 39), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर 'to be hot with fever or passion' (I. 813, 48).

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the न् of the affix is changed to ण after the root वी । Thus वी + नि = वेणिः 'braided hair'. See Amarakosā II. 6. 98'; ज्यानिः 'old age'; ज्वरिः 'speed, anger a disease of the female'. The व् of ज्वर is changed into ऊ by VI. 4. 20. S. 2654.

Note :—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, Swāmi Dayānanda Sarasvatī evolves such words

as **धीणिः** 'the earth' from the root **धि** 'to dwell' and **क्रयिः** 'buying, purchasing' from the root **क्री** 'to purchase'.

Note :—By the rule **कृदिकारात्** &c. the feminine of these words is formed by **नीप्**. Thus **वेणी** braided hair, hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back, said to be worn by women whose husbands are absent from them ; continuous flow, current, stream, the confluence of two or more rivers, the confluence of the Ganges, the Yamuna and the Saraswati. See *Amarakosā* II. 4. 69; **व्यानिः** old age, decay, quitting, abandoning, a river, stream, oppression, deprivation, loss. **वृषिः** swift, speedy, quick, running, praising, speed, an epithet of Aditya or sun, the body, the Brahm, anger, a fiery weapon.

४८२ । **सृष्टिभ्यां कित्** । ४ । ४८ ।

वृषिः कृष्यः । 'वृषिः वृषियनेषयो' ।

492. The affix **नि** comes after the roots **वृ** 'to move' (I. 982) and **वृष्** 'to sprinkle' to moisten' (I. 738) and is treated as **कित्** 49.

Thus **वृ+नि=वृषिः** 'a goad, a hook to drive an elephant'; **वृष्यिः** 'a name of Yādaṇva, an ancestor of Kṛishṇa; a cloud; a ram'.

Note :—**वृषिः** is masculine also when meaning a goad : as used in *Māgha* **आरक्ष सग्नसवनस्य वृषिं शिवाग्रम्** । According to *Amarakosā* it is feminine II. 8. 41. **वृष्यि** means heretical, heterodox, raining, *m.* a cloud, a ram, a ray of light, name of an ancestor of Kṛishṇa, name of Kṛishṇa, of Indra, of Agni, air, wind, a heretic.

४८३ । **अङ्गेर्नलोपश्च** । ४ । ५० ।

अग्निः ।

493. The affix **नि** comes after the root **अङ्** 'to go' (I. 155) whereby the nasal **ङ** is elided. 50.

Thus **अङ्+नि=अग्निः** *m.* 'fire', name of various plants.

४८४ । **वह्निश्च युद्धग्लान्तिरभ्यो नित्** । ४ । ५१ ।

वहिः । **अग्निः** । **ओषिः** । **योनिः** । **द्रोणिः** । **ग्लानिः** । **हानिः** । **वृषिः** । **बाहुलकाग्लानिः** ।

494. The affix **नित्** comes after the roots **वह्** 'to carry' (I. 1053) **क्वि** 'to help' (I. 945), **श्रु** 'to hear' (I. 989), **यु** 'to join, to unite' (II. 23), **गु** 'to go' (I. 992), **क्लै** 'to be weary' (I. 952), **वृ** 'to kill' (III. 8), and **त्वर** 'to hurry, to move with speed' (I. 812). 51.

Thus **वह्+नि=वह्निः** 'fire'; **अग्निः** 'a line, a rod'; **ओषिः** 'the hip the loins'; **योनिः** 'womb. **द्रोणिः** 'an oval vessel of wood used for holding, or pouring out water'; **ग्लानिः** 'decay'; **हानिः** (loss); **वृषिः** speed; the mind; a Sloka.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the words स्लानिः fading from the root स्लै (to fade), and यिनिः name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root यी to lie down are evolved under the persent sūtra.

४९५ । घृणिपृश्निपार्श्विभूर्नि । ४ । ५२ ।

इते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः । किरणः । स्पर्शतेः सलोपः । पृश्निरूपशरीरः । पृषेर्बृद्धिः । पार्श्विः पादतलम् । चरेत्पधाया ऊत्वम् । भूर्निः कपर्दकयत् । बिभर्ते ऊत्वम् । भूर्निर्भरणी ।

495. The words ghr̥ṇi, p̥r̥ṣṇi, p̥ār̥ṣṇi, cl̥ūr̥ṇi and bhūr̥ṇi are irregular. 52.

The following five words viz:—घृणिः (sunshine), पृश्निः, a dwarf, पार्श्विः 'the heel', भूर्निः 'a sum of a hundred cowries'; भूर्निः 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix निच् to the respective roots घृ to sprinkle (I. 985), स्पर्श, to touch (VI. 128) by eliding its स्; पृष to sprinkle (I. 737) by vṛiddhi of its ष्; चर्; 'to go' (I. 591) by substituting ऊ for its penultimate vowel; and च 'to nourish, maintain' (III. 5) the ष् of which is replaced by ऊ.

Note:—In Rv. I. 66. 1 the word भूर्निः is explained as भर्ता supporter, nourisher.

Note:—Swāmī Dayānanda Saraswati places the word घूर्नि (rolling, revolving) from the root घृ (to sprinkle) in this list.

४९६ । वृद्धभ्यां विन् । ४ । ५३ ।

वर्धिर्वह्नरः । धर्विः ।

496. The affix विच् comes after the root वृ 'to select' (V. 8), and हृ 'to worship, regard' (VI. 118). 53.

Thus वृ + विच् = वर्धिः 'voracious, devourer.'; धर्विः 'a ladle, spoon': fem. धर्वी with डीप् of कृदिकारात् &c.

४९७ । जृशृस्तजाशृभ्यः क्तिन् । ४ । ५४ ।

जीर्विः पशुः । शीर्विर्हिंस्रः । स्तीर्विरप्सव्युः । जाशृविर्नृपः ।

497. The affix क्तिन् (क्ति) comes after the roots जृ 'to grow old' (IX. 24), शृ 'to injure' (IX. 18) स्तृ 'to cover' (IX. 14), and जाशृ to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus जृ + क्तिन् = जीर्विः 'an axe, the body, a cart'; शीर्विः 'destructive, a savage'; स्तीर्विः 'an officiating priest at a sacrifice'; जाशृविः a king'.

The affix being क्तिन् the long ऋ is changed to ईर् by VII. 1. 100. S. 2390. The क्ति is not elided VI. 1. 67. S. 375 notwithstanding.

४९८ । दीवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य । ४ । ५५ ।

'दीर्घिः स्वर्गसोद्ययोः' ।

498. The affix *kvin* (vi) comes after the root दिव् 'to sport, play' (IV. 1). The root is reduplicated and the short vowel of the reduplicate is lengthened. 55.

Thus दिव् + क्विन् = दिव् दिव् + वि = दीदिविः 'the heaven; salvation'.

Note:—दीदिवि shining, risen (as a star); दीदिविः boiled rice, heaven, an epithet of Agni, Brihaspati, final emancipation. In Rv. I. 1. 8 दीदिविश्च is explained by दीतवन् manifestor.

४९८ । कृविघृष्ट्विहविस्थविकिकीदिवि । ४ । ५६ ।

कृविस्तन्नुवायद्रवश्च । घृष्टिर्वराहः । ह्यस्थोर्ह वत्त्वं च । हविर्दीहिः । स्थविस्तन्नुवायः । दीव्यतेः किकीपूर्वात् । किकीदिविश्चायः । बाहुलकाद् स्वदीर्घयोर्विनिमयः । 'चायेण किकिदी-विना' ।

499. The words *krivi*, *ghṛishvi*, *chhavi*, *sthavi*, and *kikīdivi* are irregular. 56.

The words कृविः (an instrument of weaving), घृष्टिः (a boar), हविः (light), स्थवि (a weaver), किकी दिविः (the bird known as *chātaka* or blue jay) are irregularly formed with the affix क्विन् from the respective roots कृ 'to do', (VIII. 10), घृष् 'to sprinkle', (I. 740) ह्यो 'to cut', (IV. 38), ह्या 'to stand' (I. 957), the vowel आ of the last two roots is shortened to अ; and दिव् 'to play', (IV. 1) preceded by the word किकी. By the force of बाहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, in किकीदिवी, the short ह's are some times changed to long ones and *vice versa*.

As in the line चायेण किकिदीविना ।

५०० । पातेडन्तिः । ४ । ५७ ।

पतिः ।

500. The affix डन्ति comes after the root पा 'to protect' (II. 47) whereby the final vowel of the root is elided: as the affix has an indicative ड. 57.

Thus पा + डन्ति = पतिः 'master, lord, husband'.

५०१ । शक्नेच्छन्ति । ४ । ५८ ।

शक्नुव ।

501. The affix च्छन्ति comes after the root शक् 'to be able' (V. 15). 58.

Thus शक् + च्छन्ति = शक्नुव् ordure, excrement, especially of animals. See A. K. II. 6. 67.

५०२ । अमेरतिः । ४ । ५९ ।

अमतिः कालः ।

502. The affix अति comes after the root अम् 'to go' (I. 493). 59.

Thus अच् + अति = अमतिः 'time, the moon'.

५०३ । वह्निवस्यतिभ्यश्चित् । ४ । ६० ।

वहतिः पवनः । 'वसतिर्गृहयानिन्योः' । अरतिः क्रोधः ।

503. The affix अति comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053), वच् 'to dwell', (I. 1054) अच् 'to go' (III. 16), and is treated as चित्. 60.

Thus वच् + अति = वहतिः 'wind'; वसतिः 'a house, night'; अरतिः 'anger'.

५०४ । अञ्जयेः कौ वा । ४ । ६१ ।

अङ्कतिरङ्कतिर्वातः ।

504. The affix अति comes after the root अञ्च् 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to क्. 61.

Thus अञ्च् + अति = अङ्कतिः or अङ्कतिः 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरंह च । ४ । ६२ ।

हन्तेरतिः स्याद्दहादेशश्च धातोः । इति हुरितजनया अंहतिर्दानम् । 'प्रादेशनं निर्वपण-
नचपवर्जनमंहतिः' ।

505. The affix अति comes after the root हच् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अंह्. 62.

Thus हच् + अति = अंह् + अति = f. अंहतिः alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosa II. 7. 30 for the line प्रादेशनं &c. प्रादेशनं, निर्वपणं, अपवर्जनं are synonyms of अंहतिः a gift.

५०६ । रमेनित् । ४ । ६३ ।

रमतिः कालकाशयोः ।

506. The affix अति comes after the root रच् 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as नित् which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रच् + अति = रमतिः the God of love; time.

५०७ । सूक्तः क्रिः । ४ । ६४ ।

सूरिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root सूच् 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus सूच् + क्रिः = सूरिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers: name of Kṛishṇa.

In the Daśapāḍī the sūtra reads thus: सुञ्जेरिच् दीर्घश्च । There the र्च् of रिच् is not an anubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सूरिच्, declined as:—Nom. S. सूरि, du. सूरिणी, pl. सूरिणः ।

The र्च् in रिच् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sūtra the affix क्रिच् is taught, where the र्च् is indicatory.

Had the ण of रिन् been indicatory, it would have been briefer to say युजः क्रिन्, and omit it from the next sūtra. Secondly वृरि has not the accent of निरि; it is finally acute. See Rv. I. 22. 20 तद्विष्णोः परमं पदं सदा परयन्ति वृरयः &c.

The commentator on Dasapāḍī has taken र् as indicatory, and gives the example as वृरिः । But it is wrong: as the accent is not on the first.

५०८ । अदिशदिभूषुभिभ्यः क्रिन् । ४ । ६५ ।

अद्रिः । शद्रिः शर्करा । वृरि प्रभुत्वं । युजिर्ब्रह्मा ।

508. The affix क्रिन् comes after the roots अद् 'to eat' (II. 1), श्द् 'to perish' (I. 908), भू 'to be' and युज् 'to shine' (I. 459) 65.

Thus अद् + क्रिन् = अद्रिः 'a mountain'; शर्द् + क्रिन् = शर्द्रिः 'candied sugar; an elephant; lightning'; भू + क्रिन् = भूरि 'plenty, abundance'; युज् + क्रिन् = युजिः 'an epithet of Brahman'.

Note.—वृरिः *m.* an epithet of Viṣṇu, of Brahmā, of Śiva, of Indra, *n.* gold.

५०९ । वङ्क्रयादयश्च । ४ । ६६ ।

क्रिष्णन्ता निपात्यन्ते । वङ्क्रियादयमेदो वृहदाय पार्श्वस्त्रि च । वमिः क्षेत्रम् । 'अहिरक्षप्रिह चरणः' । तदिः सौत्रो धातुः । तन्निर्देशः । बाहुलकाद्गणः । भेरिः ।

509. The words vaṅkri &c. are irregularly formed with the affix क्रिन्. 66.

Thus वङ् 'to be crooked' (I. 88) + क्रिन् = वङ्क्रिः 'a kind of musical instrument; the timber of a roof; a rib of an animal.' वप् 'to sow' (I. 1052) + क्रिन् = वमिः 'a field'.

In the above two instances the ण् of the roots वङ् and वप् has not undergone Samprasāraṇa. अङ् 'to speak' (X. 255) + क्रिन् = अङ्क्रिः 'a foot'; अङ् 'to go' (I. 109) + क्रिन् = अङ्क्रिः (a foot).

तद् (it is a सौत्रधातु *i. e.* not enumerated in Dhātu pāṭha but found in the sūtras only) + क्रिन् = तन्निद्रः (sleep). fem. तन्त्री with ङीष् of कृदिकारात् &c. भी (to fear) + क्रिन् = भेरिः (a drum). Here guṇa has taken place by the force of बाहुल (diversely), though the affix is क्रिन्.

५१० । राशदिभ्यां त्रिप् । ४ । ६७ ।

रात्रिः । शत्रिः कुञ्जरः ।

510.¹ The affix त्रिप् comes after the roots रा 'to give' (II. 48) and श्द् 'to perish' (I. 908). 67.

Thus रा + त्रिप् = रात्रिः 'night'; श्द् + त्रिप् = शत्रिः 'an elephant, a cloud name of Viṣṇu. In the Veda Bhāṣya on शत्रिमय उपना केतुमर्ययः the word is explained as the name of a Royal sage.

५११ । अदेस्त्रिनिश्च । ४ । ६८ ।

वात्रिप् । अत्री । अत्रिणी । अत्रिणः । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ।

511. The affixes **ल्लि** and **त्रिप्** come after the root **खद्** (to eat). 68.

Thus **खद् + त्रिन् = खद्वि** (a devourer). Its Nominative forms are **खद्वी**, **खद्विषी**, **खद्विषः** ॥ **खद् + त्रिप् = खन्नि** (Name of a celebrated sage). Its Nominative forms are **खन्निः**, **खन्नी**, **खन्नयः**.

Note :—Ujjvaladatta reads the sūtra as **खदेखिद्**, and so according to him, the affix is **त्रिद्**, the **न** is indicatory. He gives the example as **खन्निः** । But this is not right. For the form **खन्निः** could have been evolved by the affix **त्रिप्** of the preceding sūtra, where was the necessity of teaching a new affix **त्रिद्**, for the accent of **खन्निः** whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a **पितृ** is unaccented (III. 1. 4. S. 3709), and so the root retains its accent in the case of **त्रिप्** ॥

Govardhana also reads the sūtra as Ujjvaladatta, but explains it differently, saying that the **द्** of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. **खद्वी** dual **खद्विषौ** pl. **खद्विषः** । But then the difficulty would be as to accent. The word **खद्विद्** has acute on the final, as in **जदीन्या खद्विद् पवि** and **अग्ने हविनि खद्विषद्** (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyata for reading the sūtra as **खदेव् त्रिनिद्** See Kaiyata's gloss on **न जुनताङ्गस्य** (I. 1. 63. S. 263).

५१२ । पतेरत्रिन् । ४ । ६९ ।

पतत्रिः पत्नी ।

512. The affix **अत्रिद्** comes after the root **पत्** 'to go' (I. 898). 69.

Thus **पत् + अत्रिद् = पतत्रि** : 'a bird'.

Note :—There is another word **पतत्रिद्** ending in **द्** । It is derived from **पतत्र** 'a wing', with the taddhita affix **इनि** with the force of *matup*. It is declined as **पतत्री**, **पतत्रिषी**, **पतत्रिषः** &c.

५१३ । मृकण्डिभ्यासीचिः । ४ । १० ।

मरीचिः । कण्टीचिः पल्लवो जिनाद्वद् ।

513. The affix **ईचि** comes after the roots **हृ** 'to die' (VI. 110) and **कण्** 'to sound' (I. 476). 70

Thus **हृ + ईचि = मरीचि** : 'the name of a Prajāpati, a ray of light, mirage, a miser ; **कण्टीचि** : 'a sound, a tree, a creeper in flower' *fem*, a cart.

५१४ । श्वयतेश्चिद् । ४ । ११ ।

श्वयीचिर्वाचिः ।

514. The affix **ईचि** comes after the root **श्वि** 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as **चिद्** which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus **श्वि + ईचि = श्वयीचि** : 'sickness ; disease'.

५१५ । वेजो द्विच । ४ । ३२ ।

वीचिस्तरङ्गः । नञ्चलावेऽवीचिर्नरकभेदः ।

515. The affix द्विच comes after the root वे 'to weave, to cover' (I. 1055) and is treated as द्वि whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus वे + द्विच = वीचिः (wave, billow, pleasure, leisure). The word वीचि with नञ् compound forms अवीचिः (name of a particular hell) lit. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । ऋहनिभ्यामूषन् । ४ । ३३ ।

अरवः सूर्यः । हन्धी राक्षसः ।

516. The affix ऊवन् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and हन् 'to kill' (II. 2). 73.

Thus ऋ + ऊवन् = अरवः 'the sun'; हन् + ऊवन् = 'a Rākshasa, a Demon'.

५१७ । पुरः कुषन् । ४ । ३४ ।

पुर अग्रगमने । पुरवः । 'अग्न्येवानपि-' (३५३८) इति दीर्घः । प्रवषः ।

517. The affix कुषन् comes after the root पुर 'to become a head' (VI. 56). 74.

Thus पुर + कुषन् = पुरवः a person; no guṇa as the affix is क्तिच् । By the sūtra VI. 3. 137. S. 3539, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So प्रवषः a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man, the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Punnāga tree, the first, third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पुनर्द्विकलिभ्य उषन् । ४ । ३५ ।

पदवन् । नहुवः । कलुषवन् ।

518. The affix उषन् comes after the roots पू to protect, to fill (IX. 19) 'नृ 'to bind' (IV. 57), कल 'to count, to sound' (I 526). 75.

Thus पू + उषन् = पदवन् hard, abuse, gross, spotted, variegated, नहुवः (name of a king of the lunar race). कलुषवन् 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffalo, filth.

Note:—The accent of नहुव is anomalous. It is first acute. See gloss on Mantra देवा अकृषवन् नहुवस्व विश्वम् ।

५१९ । पीयेरूषन् । ४ । ३६ ।

पीच इति पीत्रो षातुः । पीयूषवन् । बाहुसकाद्गुणे 'पीयूषोऽभिनवः पयः' ।

519. The affix ऊवन् comes after the root पीच (which is a sautra dhātu). 76.

Thus पीच + ऊवन् = पीयूषवन् nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the vowel of the root is some times gunated and so we get the form वेष्टुवः (nec-tar; the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K. II. 9. 54. for the line वेष्टुपोऽस्मिन् पयः।

Swami Dayānanda places the word अङ्कुषः (a hook, a goad) under this sūtra, deriving it from the root अङ्क (to count, to mark).

५२० । मस्तेर्जुस्त्व । ४ । ११ ।

मङ्कुषा ।

520. The affix ऊषच् comes after the root मञ्च् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment उव. 77.

Thus मञ्च् + ऊषच् = मञ्च् (the च् being elided by the vārtika कलि चङीति वक्तव्यश्च under VIII. 2. 29) + उव + ऊषच् = मङ्कुषा (a box; Maddar).

Note:—The च of मञ्च् becomes ञ् by चत्वं rule, then the ञ् is changed to ज by जश्चत्व rule, thus the base is majj, which with उव &c. gives mañjjû-shā with two ज's. Or one ज is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गङ्देश्च । ४ । १८ ।

गण्डूषः—गण्डूषा ।

521. The affix ऊषच् comes after the root गङ्च् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment उव. 78.

Thus गङ्च् + ऊषच् = गण्डूषः or गण्डूषा a mouthful, handful of water.

५२२ । अर्तेरत्तः । ४ । १९ ।

अरवः अरुः । अरकः । अरवः ।

522. The affix अर comes after the root अच् 'to go' (III. 16). 79.

Thus अच् + अर = अरवः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अरवः, अरकः, अरवः.

Note:—The affix is aru ending with उ and not arus ending with स । Sāyana however has taken this affix as arus. In explaining अरवः in Rv. I. 18. 3, he says so. अरवः is not however genitive of ararus, but of अरति अश्च formed with अश्च and the negative अच् ।

It is from the root एच् to give with the Vaidic Perfect Participial affix अश्च । This अरवः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 8736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix अरश्च (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sāyana has himself explained the अरवः (dative) in this way, in his gloss on mantra उपदेशोऽरवः दन्ति । Moreover there is a word अरव ending in व as in the mantras कश्चिदाविरवः पुर नर्त्यश्च and अपारवनेदेववचनो जहि &c. See also Rv. I. 147. 4.

५२३ । कुटः कित्त्व । ४ । ८० ।

कुटवर्चकपुवश्च । कित्त्वमयोजनं चित्त्वश्च ।

523. The affix **अर** comes after the root **कुट्** 'to curve, to bend' (VI. 73), and is treated as **कित्**. 80.

Thus **कुट् + अरः = कुटरः** a tent, a cock.

Why the author says that the affix **अर** after **कुट्** should be treated as **कित्** is difficult to understand. Because by I. 2. 1. S. 2461, all affixes coming after the root **कुट्** are treated as **कित्** and thus do not cause the *guṇa* substitution of the *उ* of **कुट्**.

५२४ । शकादिभ्योऽटम् । ४ । ८१ ।

यकटोऽस्त्रिवाच् । **ककिर्गत्वर्थः** । **कहूटः संनाहः** । **देवटः शिल्पी** । **करट इत्यादि** ।

524. The affix **अटन्** comes after the roots **यक्** (to go) &c. 81.

Thus **यक् + अटन् = यकटः** a 'carriage'; **कक्** (to go) + **अटन् = ककटः** 'military accoutrements', **दिक्** 'to play' (IV. 1) + **अटन् = देवटः** 'an artist'; **कृ** 'to scatter' (VI. 116), + **अटन् = करटः** 'an elephant's cheek'. Or from **बुकृष्** to do (VIII. 10).

Note.—Under the present sūtra, Svāmi Dayānanda Saraswati places many such words as **कपटः**, **कर्कटः**, **कर्पटः**, **पर्यटः**, **ककुलटश्च**, **चर्पटः**, **मवटः** &c.

Note.—Some derive **यकटः** from **√śak** to be able (V. 15) **देवटः** is from **√devṛi devane** (I. 529). **करटः** means also safflower, a crow, an athiest, a degraded Brāhmaṇa, a man of a low profession, a musical instrument, the first Śrāddha ceremony performed in honor of a dead person, **करदा** a cow difficult to be milked.

५२५ । कृकदिकडिकदिभ्योऽम्बच् । ४ । ८२ ।

करम्बं व्यालिनम्ब । **'कदिकडी' वीली** । **कदम्बो वृक्षमेदः** । **कडम्बोऽग्न्यागः** । **कटम्बो वादित्रम्** ।

525. The affix **अम्बच्** comes after the roots **कृ** to do (VIII. 10) **कद्** and **कड्** (these two are sautra dhātus, not being enumerated in Dhātupāṭha) and **कट्** to rain, to cover (I. 315) 82.

Thus **कृ + अम्बच् = करम्बच्** 'mixed, variegated,' **कदम्बः** 'a kind of tree'; **कडम्बः** 'the stem or stalk of a pot-herb; the end or point'; **कटम्बः** 'a kind of musical instrument'.

५२६ । कदेशित्पक्षिणि । ४ । ८३ ।

कादम्बः कशहंसः ।

526. The affix **अम्बच्** comes after the root **कद्** (a Sautra dhātu) and is treated as **कित्** when meaning a kind of bird. 83.

Thus **कद् + अम्बच् = कादम्बः** 'kind of goose'. The affix being treated as **कित्** causes *vṛiddhi* of the end-vowel of the root by VII. 2. 115 S. 254.

५२७ । कलिकट्योरमः । ४ । ८४ ।

कलमः । **कर्दमः** ।

527. The affix **अर** comes after the roots **कल्** 'to count' (I. 526) and **कर्द्** 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus **कल् + अर = कलसः** 'a pen, a reed for writing with; rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

कर्द्मः 'mud, mire'.

५२८ । कुणिपुल्योः किन्दच् । ४ । ८५ ।

'कुण शब्दोपकरणायोः' । कुणिन्दः शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः ।

528. The affix **किन्दच्** comes after the roots **कुण्** 'to support, to converse or speak with' (VI. 45), and **पुल्** 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus **कुण् + किन्दच् = कुणिन्दः** 'noise'; **पुलिन्दः** 'name of a tribe; a savage, a barbarian'.

५२९ । कुपेया वञ्च । ४ । ८६ ।

कुपिन्दकुचिन्दौ तन्नुवाये ।

529. The affix **किन्दच्** comes after the root **कुप्** 'to be angry' (IV. 122) of which the **प्** is optionally changed to **व**. 86.

Thus **कुप् + किन्दच् = कुपिन्दः** or **कुचिन्दः** (a weaver).

Note.—By the force of **बहुल** (diversely) which governs all Unadi sūtras, the word **अलिन्द** (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root **अल्** (to decorate) with the addition of the affix **किन्दच्**.

५३० । नौ वल्लेर्घथिन् । ४ । ८७ ।

निषङ्गयिरालिङ्गकः ।

530. The affix **घथिन्** (*athi*) comes after the root **वञ्च्** 'to embrace, to fasten' (I. 1036) preceded by the preposition **नि**. 87.

Thus **नि + वञ्च् + घथिन् = निषङ्ग्** (the **व** is changed to **प्** by VIII. 3. 65 S. 2270) + **घथिन् = निषङ्ग्** (the last consonant **ञ्** being changed to **ग्** by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicative *gh.*) + **घथिन् = निषङ्गयिः** 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१ । उद्यतेर्षिचत् । ४ । ८८ ।

उदरयिः समुद्रः ।

531. The affix **घथिन्** (*athi*) comes after the root **उद्** 'to go' (III. 16) preceded by the preposition **उद्** and is treated as **चित्**. 88.

Thus **उद् + उद् + घथिन् = उदरयिः** 'the ocean'.

५३२ । सतेर्णिचत् । ४ । ८९ ।

सारयिः ।

532. The affix चरिच् (athi) comes after the root घृ 'to move to go' (III. 17) and is treated as चिच्. 89.

Thus घृ + चरिच् = चौरथिः 'the charioteer'.

५३३ । खर्जिपिङ्गुादिभ्य ऊरोलचौ । ४ । ९० ।

खर्जूरः । कर्पूरः । बल्लूरं शुष्कमांसम् । पिङ्गूलं कुशवर्तिः । 'लङ्गेवृद्धिश्च' (गणसू.) । लाङ्गलम् । कुसलः । तनेर्बुग्वृद्धिश्च (गणसू.) । ताम्बूलम् । शृणातेर्बुग्वृद्धिश्च (गणसू.) । शार्दूलः । दुक्चोः कुक्च । (गणसू.) । डुकूलम् । कुकूलम् ।

533. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्ज् &c. (to pain, to be uneasy), and पिङ्ग् (to kill) &c. 90.

Thus खर्ज् (I. 247) + ऊर = खर्जूरः 'date palm'; कृप् 'to be able' (I. 799) + ऊर = कर्पूरः 'camphor'; बल् 'to cover' (I. 521) + ऊर = बल्लूरः 'dried flesh', पिङ्ग् (X. 31) + ऊलच् = पिङ्गूलम् (the leaf of the Kuśā grass), लङ् 'to go, to go lame' (I. 154) + ऊलच् = लाङ्गलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of √laṅg takes vṛiddhi. कुस् 'to embrace' (IV. 109) + ऊलच् = कुसूलः 'a granary'; तस् 'to be fatigued' (IV. 93) + ऊलच्, G. S. The augment दुक् is added to the root which is also vṛiddhied. Thus ताम्बूलम् 'the areca nut, the pān leaf' घृ 'to hurt, to kill' (IX. 18) + ऊलच्, G. S. The augment डक् is added to the root which also gets vṛiddhi, thus forming शार्दूलः 'a tiger, a wolf'; a demon, a bird, an eminent person; ड् 'to go' (I. 991), + ऊलच् and कु 'to sound' (I. 999) + ऊलच् G. S. Both √du and √ku receive the augment कुक्. Thus डुकूलम् 'woven silk, a silk garment', and कुकूलम् 'chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४ । कुवश्चट् दीर्घश्च । ४ । ९१ ।

कूची चित्रलेखनिका ।

534. The affix चट् comes after the root कु 'to sound' (I. 999), the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कु + चट् = कूचः (the female breast). As the affix has an indicatory ट्, therefore its feminine form is made by adding डीप्, thus कूची (a small brush of hair, a pencil).

५३५ । समीलः । ४ । ९२ ।

समीचः समुद्रः । समीची हरिणी ।

535. The affix चट् comes after the root वल् 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सम, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus सम + वल् + चट् = समीचः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding डीप्, thus समीची 'a doe'.

५३६ । सिवेष्टे रू च । ४ । ९३ ।

सूचो दर्भाङ्कुरः । सूची ।

536. The affix चट् comes after the root सिच् 'to sew, to write' (IV. 2) the टि portion of which is replaced by ऊ. 93.

Thus सिच् + चट् = सूचः 'a pointed shoot or blade of Kuśa grass'. The feminine is with डीप् as सूची a needle.

५३७ । शमेर्बन् । ४ । ९४ ।

शम्बो सुसलस् ।

537. The affix बन् comes after the root शप् 'to control' (IV 92) 94.

Thus शप् + बन् = शम्बः 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उल्लादयश्च । ४ । ९५ ।

वन्नन्ता निपात्यन्ते । 'उच्च सप्तवाये' । चस्य लट्त्वं गुणाभावश्च । उल्लो गर्भाशयः । शुल्ब ताभ्रश्च । निम्बः । बिम्बश्च ।

538. The words उल्ल &c., are irregularly formed with affix बन्. 95.

Thus उच् 'to collect together' (IV. 114) + बन् = उल्लब् 'the womb', the च् of the root is changed to ल् and there is also absence of guṇa.

गुच् 'to grieve' (I-198) + बन् = गुल्बश्च 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of च् into ल् and absence of guṇa. नी (to lead) + बन् = निम्बः (the Nimba tree), and वी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39) + बन् = बिम्बश्च 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots नी and वी receive the augment दुस् and their long vowel ई is also shortened to इ before the affix बन्. The word बिम्ब is formed from the root वी, since there is no difference between the letters व and ब (बवयोस्मेदात्).

५३९ । स्यः स्तोऽम्बजवकौ । ४ । ९६ ।

तिष्ठतेरम्बजवक एतौ स्तस्तादेशश्च । 'स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः' । स्तवकः पुष्पगुच्छः ।

539. The affixes अम्बच् and अवक come after the root स्या 'to stand' (I. 975), whereby स्य is changed to स्त. 96.

Thus स्या + अम्बच् = स्तम्बः 'a clump of grass &c'; स्तवकः 'a bunch of flowers.

५४० । शाशपिभ्यां ददनौ । ४ । ९७ ।

'शादो जम्बालशप्पयोः' । शब्दः ।

540. The affixes द and दन् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and शप् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus शो + द = शादः 'mud, young grass'. शप् + दन् = शब्दः 'noise'. It is different from the शब्द meaning a word.

५४१ । अद्दादयश्च । ४ । ९८ ।

अवतीत्यद्दः । 'कौतेतुश्च' (गच्छद्) । कुद्दः ।

541. The words अद्द &c. are irregularly formed, with the affix दन्. 98.

Thus **अव्** (to defend, protect) + **दृ** = **अवृदः** (a year). Gana sūtra. The augment *num* comes after **कु** (II. 33). Thus **कु** 'to sound' + **दृ** = **कुन्दः** 'a jasmine flower', the verb receiving the augment **नुच्**.

Note:—Swāmi Dayānanda derives the words **वृन्दस्**, **कन्दः** and **गुन्दः** by the force of the present sūtra.

५४२ । वलिसलितनिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

वलयस् । मलयः । तनयः ।

542. The affix **कयन्** comes after the roots **वल्** to go, (I. 520), **जल्** 'to hold', (I. 522) and **तृ** 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus **वल्** + **कयन्** = **वलयस्** 'a bracelet'; **मलयः** 'name of a mountain range in the south of India, abounding in sandal trees', **तनयः** 'the son'.

५४३ । वृहोः पुन्दुको च । ४ । १०० ।

वृषय आश्रयः । हृदयस् ।

543. The affix **कयन्** comes after the roots **वृ** 'to choose' (V. 8) and **हृ** 'to steal or rob' (I. 947) which respectively receive the augments **पुक्** and **डक्**. 100.

Thus **वृ** + **पुक्** + **कयन्** = **वृषयः** 'refuge, shelter'; **हृ** + **डक्** + **कयन्** = **हृदयस्** 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । निपीभ्यां रुः । ४ । १०१ ।

मेरुः । पेरुः सूर्यः । बाहुलकात्पिबतेरपि । 'संवत्सरवपुः पारुः पेरुर्वासीर्दिनप्रणीः' ।

544. The affix **रु** comes after the roots **पि** 'to throw, to scatter' (V. 4), **पी** 'to drink' (IV. 33). 101.

Thus **पि** + **रु** = **मेरुः** 'the Meru, or the Polar mountain'; **पी** + **रु** = **पेरुः** 'the sun'.

By the force of **बहुल** (diversely) which governs the Unādi sūtrās, the affix **रु** comes after the root **पा** (to drink) also. This **पारुः** 'the sun'. As in Haṭṭa Chandra we find **संवत्सर वपुः पारुः** &c.

५४५ । जत्रवादयश्च । ४ । १०२ ।

जत्रु । जत्रुणी । अत्रु । अत्रुणी ।

545. The words **जत्रु** &c. are irregularly formed with the affix **रु**. 102.

Thus **जृ** 'to beget' (IV. 41) + **रु** = **जत्रु** 'the collar bone', the **रु** of the root is changed to **त्रु**. Its Nom. dual is **अत्रुणी**.

अत्रु 'to pervade' (V. 18) + **रु** = **अत्रु** 'tears'; dual **अत्रुणी** ।

Note:—Similarly **पिपु** (a pot-herb, a kind of tree) from the root **पी** (to lie down) with the augment **पुक्** and the affix **रु**; the long **ई** of the root being shortened.

Under the present rule, Swāmi Dayānanda places such words as **पितत्रु** and **कत्रु** &c.

५४६ । रुशातिभ्यां क्रुन् । ४ । १०३ ।

रुर्गुणभेदः । शातयतीति शत्रुः । प्रजादौ पाठादस्वत्वच् ।

546. The affix क्रुन् comes after the roots रु to cry, howl (II. 24), and शङ् 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus रु + क्रुन् = रुः 'an antelope'.

शादि (causative) + क्रुन् = शत्रुः 'an enemy'. The word is शत्रु and not शात्रु the shortening takes place as the word is considered to belong to the प्रजादि class.

५४७ । जनिदाच्युसृष्टमदिषमिनमिभृशभ्य इत्वन्त्वन्त्रगिक्कन्शकस्य-
दडटाटचः । ४ । १०४ ।

जन्तिवौ मातापितरौ । दात्वो दाता । ज्यौनो गन्ताण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सृष्टिरक्षुशब्दभद्रः
सूर्यो वायुश्च । वृथ आर्द्रकं मूलकं च । नत्स्य । षण्डः । डित्वाटिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः ।
विभर्ति भरटः कुलालो घृतकश्च ।

547. The following nine affixes इत्वन्, त्वन्, जण्, क्निच्, शक्, स्य, द, डट and अटच् come respectively after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), च्यु 'to drop down' (I. 1004), सृ 'to move', (III 17), वृ 'to choose', (V. 8) नद् 'to be pleased' (IV. 99), षच् 'to be confused' (I. 882), नश् 'to salute' (I. 1030) च 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन् + इत्वन् = जनिवौ 'the father and mother'; दा + त्वन् = दात्वः 'a giver, a generous man'; च्यु + जण् = ज्यौनः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vṛiddhi is caused by the affix जण् being regarded as णित्.

सृ + क्निच् = सृष्टिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix क्निच् being regarded as कित् prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicatory न; whereas the accent of सृष्टिर् formed under Unādi IV. 49 (सृ वृषिभ्यां कित्) has the accent on the last syllable. वृ + शक् = वृशः 'ginger, a root a rat'; नद् + स्य = नत्स्यः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word नत्स्य formed under Unādi sūtra IV. 2 has the accent on the first syllable. षच् + ड = षण्डः 'a eunuch'. As a diversity, the ष of the root षच् is not changed to च though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The ड is not हृत् । Compare षण्डः of शनेर्हः Un I. 99. नश् + डट = नटः (an actor), the च of the root is elided by the affix being regarded as डित्.

घृ + अटच् = भरटः 'a potter, a servant'.

५४८ । अन्नयेभ्योऽपि दृश्यन्ते । ४ । १०५ ।

पेत्वमघृतश्च । घृशच् ।

548. These affixes come after other roots also. 105.

Thus पा (to drink) + इत्वन् = पेत्वश्च 'nectar'. घृ 'to nourish' + शक् = घृश 'much'.

Note:—S āmī Dayānanda places also the following words under this sūtra.—*viz*:—कच्छः । सरटः । आत्वस् । दौलः । लूनः ।

५४९ । कुसेरुम्भोमेदेताः । ४ । १०६ ।

कुशुम्भस् । कुसुम्भस् । कुसीदस् । कुसितो जनपदः ।

549. The affixes ऊम्भ, उम्भ, ईद and इत come after the root कुस् 'to embrace', (IV. 109). 106.

Thus कुस् + उम्भ = कुसुम्भस् 'safflower'; कुस् + उम्भ = कुशुम्भस् 'a flower'; कुस् + ईद = कुसीदस् 'usury'; कुस् + इत = कुसितः 'an inhabited country'.

५५० । सानसिर्वर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्बलपल्बलधिष्णय-

शलयाः । ४ । १०७ ।

सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यस् । वृजो उक्च । वर्णसिर्जलस् । पृ । पर्णसिर्जलपृहस् । 'तड आधाते' । तण्डुलाः । अक्षि लक्षण उगश्च । अङ्कुशः । चषालेल्बलपल्बलकटकः । इल्बलो दैत्यभेदः । पल्बलस् । जिधृषा णयः । अकारस्येकारः । धिष्णयस् । शल्यः । 'शल्यं वा पुंसि शकुर्ना' ।

550. The words Sānasi, varṇasi, parṇasi, taṇḍula, aṅkuśa, oḥaṣhāla, ilvala, palvala, dhishṇya and śalya are irregular. 107.

These words are irregularly formed thus 1. सानसिः (gold), from the root सच् 'to give, (VIII. 2) with the affix असि the penultimate vowel of the root gets vridhi. 2. वर्णसिः (water), from the root वृच् 'to choose' (V. 8) with the additions of the augment उक् and the affix असि । In the Daśāpādi, पर्णसि is read instead. It means Lokapāla and is to be found in the Mantra पर्णसिं भूरिवायसं. 3. पर्णसिः 'a house standing in the midst of water, a summer-house', from the root पूच् 'to fill' (III. 4) with the affix असि and the augment उक् 4. तण्डुलः (rice) from the root तड् 'to beat' (X. 43) with the augment उक् and the affix उलच्. It is end-acute, as the affix is चित् । See mantra त्रेधा तण्डुलान् विभजेत् । 5. अङ्कुशः 'the goad to drive an elephant' from the root अङ्क 'to mark' (I. 87) and the affix उगश्च. It is also end-acute, because the affix is चित् । As in the Mantra दीर्घेहि अङ्कुशं यया (Rv. X. 134. 6). 6. चषालः 'a wooden ring on the top of a sacrificial post', from the root चष् 'to eat' (I. 938) and the affix आल । Ujjvaladatta gives the affix as आलच् । But we do not find the चित् accent in the following चषालये अश्वपूषाय प्रतयति or चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम् । 7. इल्बलः (a demon; one of the five stars in the head of Orion) from the root इल् 'to go, to sleep' (VI. 65) and the affix लल्च्. The irregularity consists in there being no guṇa of the root vowel. 8. पल्बलस् 'a small pool or tank lit. in which they drink from the root पा 'to drink' (I. 972), the long vowel of which is shortened before the augment लुक् and the affix लल्च्. 9. धिष्णयस् (a house, a seat, fire &c.) from the root धृष् to conquer (V. 22) and the affix णय. The ऋ of the root is changed to इ without being followed by रः 10. शल्यस् 'a spear,

javelin, dart' from the root *चल* 'to shake, to go' (I. 896), and the affix *य*. It is masculine also : and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the Bilva and Madana trees, a kind of fish ; name of a king of Madra.

५५१ । सूशक्यबिभ्यः क्तः । ४ । १०८ ।

सूलम् । शक्तः प्रियंवदे । अस्मलो रसः । बाहुलकादनेः । अस्तः ।

551. The affix *क्त* comes after the roots *सू* 'to bind' (I. 1016), *शक्* 'to be able' (V. 15), *अस्व* 'to sound' (I. 403). 108.

Thus *सू + क्त = सूलम्* 'the root of a plant'. So also *शक्तः* speaking kindly sweet speaking. See Amarakosā III. 1. 36. It means also affable, agreeable : lit. he who *can* or *knows* how to speak, an able man. Another form is *यक्नः*. From *अस्व* to sound, we get *अस्मलः* acid taste.

By force of Bahulam (diversity) the affix comes after *आनि* to be ill (X. 180). As *अस्तः* acid. The long *आ* is shortened as a diversity.

५५२ । माहाससिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

माया । छाया । सस्यम् । बाहुलकात्सुनोतेः । 'सर्वं दक्षिणवानयोः' ।

552. The affix *य* comes after the roots *मा* 'to measure' (II. 53), *हो* 'to cut' (IV. 38), and *यस* 'to sleep' (II. 69). 109.

Thus *मा + य = माया* 'magic, illusion' ; *छाया* 'shade', *सस्यम्* 'crop'.

By the force of *बहुल* (diversely) which governs the Unādi sūtras, the affix *य* comes after the root *सु* (to perform a sacrifice). Thus *सु + य = सर्व* 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note :—By the present rule, Swāmi Dayānand derives the word *अन्य* (another) from the root *अन्* (to breathe) with the affix *य*.

५५३ । जनेयक् । ४ । ११० ।

'वे विभाषा' (२३१९) । जन्यं युद्धम् । जाया भार्या ।

553. The affix *यक्* comes after the root *जन्* 'to be born, to beget' (III. 24). 110.

Thus *जन् + यक् = जन्यम्* 'a battle' a market, a fair ; *जन्या* the friend of a mother, the relation of a bride, *जन्यः* a father.

By VI. 4. 43. S. 2319, the *न्* of *जन्* is optionally replaced by long *आ*. Then the form will be *जा + यक् = जाया* (wife).

५५४ । अघ्न्यादयश्च । ४ । १११ ।

यगन्ता निपात्यन्ते । इन्तेर्यगहागम उपवालोपश्च । अघ्न्या माहेयी । अघ्न्यः प्रजापतिः । 'कनी दीप्ती' । कम्बा । वयोरैक्यम् । वन्ध्या ।

554. The words *aghnya* &c. are irregularly formed with the affix *यक्*. 111.

Thus हृ 'to kill' (II. 2) + यक् । By VI 4. 98 S. 2363, the root vowel of हृ is elided; by VII. 3. 54 S. 358, the हृ is changed to च्. Then as the root receives the augment अट्, the letter अ precedes the root. So हृ + यक् = च्चय and by adding the augment अट् it becomes अचचयः the creator, but when feminine अचचना 'a cow'.

According to some, अचचयः is not formed with the augment अट् but by the negative particle नञ्.

Similarly कन्या (a girl) and वन्या are formed with the affix यक् added to the roots कन् 'to shine' (I. 488) and वन् 'to bind' (I. 1022) as च and व are considered to be identical, the from is वन्या also. It means barren.

Note:—The word सन्ध्या (morning and evening prayer) is formed from the root धा (to hold) preceded by the preposition सन्ध् and followed by the affix यक्. According to Ujjvaladatta, कुडयस् is formed from कु to sound, with the affix यत् and the augment डुक । The word is first acute as it is formed by वत् (VI. 1. 213. S. 3701). According to others, it is formed by यक् and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 3742 where कुडय is said to be formed by the affix डयक् ।

५५५ । स्नातदिपद्यतिपृथक्किम्यो वनिप् । ४ । ११२ ।

स्नात्वा रसिकः । नद्धा शिवः । पद्धा पन्थः । 'अर्वा दुरङ्गमर्भयोः' । पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । यक्त्वा इस्ती । डीब्रौ । यक्त्वर्यङ्गलिः ।

555. The affix वनिप् comes after the roots स्ना 'to bathe', (II. 43), नद् 'to be pleased', (IV. 99), पद् 'to go', (IV. 60) अद् 'to go' (III. 16) पृ 'to protect, to fill' (III. 4) and यक् 'to be able' (V. 15). 112.

Thus स्ना + वनिप् = स्नावन् [nom. S. स्नात्वा 'a tendon, muscle, tasteful' नद्धन् 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', पद्धन् 'a road, way'; अर्वन् 'a horse; running and unworthy, censurable', पर्वन् 'a knot, joint, a book, section'; यक्त्वन् 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment र and the affix डीप्, thus यक्त्वरी 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment र ॥ The word is used in this sense in the Mantra आरोहन् दधन् यक्त्वरीर्भन. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६ । शीङ्क्रुशिरुहिजिस्त्रिसृधृभ्यः क्वनिप् । ४ । ११३ ।

शीवाजगरः । क्रुश्वता सृगालः । बद्धा वृषः । जित्वा जेता । वित्वा वायुः । सृत्वा प्रजापतिः । धृत्वा विष्णुः ।

556. The affix क्वनिप् comes after the roots शी 'to sleep', (II. 22) क्रुश् 'to cry, to lament', (I. 909), बृह् 'to grow' (I. 912) जि 'to conquer', (I. 993) वि 'to dwell', (VI. 114), वृ 'to go', (III. 17), वृ 'to support', (I. 948). 113.

Thus श्री + क्वनिप् = श्रीवर् 'a large snake, python' कुशवर् 'a jackal'; वृक्षवर् 'a plant', जित्वर् 'a conqueror' चित्वर् 'wind', सृत्वर् 'the creator'; पृत्वर् 'an epithet of Vishnu',

५५७ । धाप्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

धीवा कर्नकरः । पीवा स्थूलः ।

557. The affix क्वनिप् comes after the roots ध्वै 'to contemplate' (I. 957) and ध्वै 'to grow' (I. 1013) which also undergo Samprasârana. 114.

Thus ध्वै + क्वनिप् = धीवर् 'clever, an artist'; पीवर् 'stout'. The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । अर्धे च । ४ । ११५ ।

अध्ववा ।

558. The क्वनिप् comes after the root अर्ध् 'to eat' (II. 1) of which the final ढ् is changed to ध्. 115.

Thus अर्ध् + क्वनिप् = अध्वर् 'a road'.

५५९ । प्र ईरशदोस्तुट् च । ४ । ११६ ।

प्रेतर्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेत्वरी प्रशत्वरी च नदी ।

559. The affix क्वनिप् comes after the root ईर् 'to go' (II. 8) and श्द् 'to perish' (I. 908), preceded by the preposition प्र, to which is added the augment तुट्. 116.

Thus प्र + ईर् + तुट् + क्वनिप् = प्रेत्वर् 'the ocean'; प्र + श्द् + तुट् + क्वनिप् = प्रशत्वर् 'the ocean'.

The feminines of these words are formed by adding the affix डीप् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus प्रेत्वरी and प्रशत्वरी 'a river'.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

पचिरग्निः । तुडिः । तुडिडः । वलिः । वटिः । देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः । बलिः । नल्ली । केलिः । 'नसी परिणामे' । मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कोटिः । हेलिः । बोधिः । मन्दिः । कलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus पच् to cook (I. 1045) + इन् = पचिः (fire); तुडिः (face) from the root तुड् 'to break' (I. 374); तुडि (mouth, face) from तुड् to injure, 'to press out' (I. 295); वलिः 'a fold or wrinkle on the skin' from the root वल् 'to go, approach' (I. 520); वटिः 'circular' from the root वट् 'to surround' (X. 311); यजिः 'a sacrificer' from यज् 'to sacrifice' (I. 1015) Similarly we have देवयजिः 'a priest or sacrificer to the Gods. काशिः 'the city named Kâsi or Benares', from the root काश् 'to shine' (I. 678); यतिः (an ascetic) from यत् 'to go' (I. 30); नल्लीः 'a kind of jasmine' from नल् 'to hold, possess'; (I. 523); कलिः 'play' from कल् 'to sport' (I. 570); मसिः 'ink' from मस् 'to change form, to weigh' (IV. 112); कोटिः (a crore, i. e. ten millions) from

कुट् 'to curve, to bend' (VI. 73). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कुट्, yet it takes place by the बहुल rule which governs the Unādi sūtras. हेलिः 'the sun, amorous sport', from हिल् 'to sport amorously' (VI. 69); बोधिः 'perfect wisdom or enlightenment' from the root बुष् 'to know' (I. 911); नन्दिः (joy) from नन्द् 'to be glad' (I. 67); कलिः 'strife, quarrel' from कल् 'to sound' (I. 526).

Note:—Some hold that the words सर्वधातुभ्यः is an interpolation, because redundant. The real sūtra is इत् ॥

५६१ । हृपिषिरुहिवृतिविदिद्धिदिकीर्तिभ्यश्च । ४ । ११८ ।

'हरिर्विष्णावहाविन्द्रे मेके सिंहे ह्ये रवौ । चन्द्रे काले श्वङ्गे च यने वाते च कीर्तितः'
वेपिर्वज्रम् । रोहिर्ब्रती । वर्तिः । वेदिः । छदिरक्षता । कीर्तिः ।

561. The affix इत् comes after the roots हृ 'to steal' (I. 947), पिष् 'to grind' (VII. 15), रुह् 'to grow' (I. 912), रुच 'to choose' (I. 795), विद् 'to exist' (IV. 62), विद् 'to cut', (VII. 3), कृत् 'to name, 'to glorify' (X. 111). 118.

Thus हृ + इत् = हरिः 'a name of Vishnu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind'; वेपिः 'lightening'; रोहिः 'a religious man; a tree; a seed'; वर्तिः 'anything wrapped round, a pad, an ointment'; वेदिः 'a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati'; छदिः 'a cutter'; कीर्तिः 'glory'.

५६२ । इगुपधात्कित् । ४ । ११९ ।

कृषिः । श्रुषिः । शुषिः । लिपिः । बाहुलकाद्भवे लिपिः । 'हल निष्कर्षे' । हलि । हली कूर्चिका ।

562. The affix इत् treated as कित् comes after those roots which have for their penultimate an इक् vowel. 119.

Thus कृष् 'to plough' (I. 1039) + इत् = कृषिः 'a farmer'; श्रुषिः 'a sage' from श्रुष् 'to approach' (VI. 7); शुषिः 'pure' from शुष् 'to grieve' (I. 198); लिपिः (writing) from लिप् 'to stain' (VI. 139); by the force of बहुल (diversely), it is sometimes written as लिपिः also; हलिः (a painter's brush) from हल् 'to drive out, to measure' (I. 560); the feminine of this is हलि.

Note:—Some read the sūtra as इगुपधात् किः and make the affix कि an apavāda of इत् । But it is not correct. For कि would make these words final-acute by affix accent. But we find that श्रुषिः, शुषिः have acute on the first, as in the Mantras अग्निः पूर्वभिः श्रुषिभिः (Rv. I. 1. 2) and शुचिर्विष्र शुचिः कविः &c.

Note:—The words कृषिः &c. are also formed by the Vart इकृष्यादिभ्यः given under III. 3. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final: as in the Mantra अश्वैर्ना दीव्यः कृषिनिश् कृषस्व (Rv. X. 34. 13) where कृषिन् has acute on the final.

Note:—शुषिः means summer, fire, pleasure, pure &c.

* ५६३ । अमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

धुनिर्वातः । बाहुलकाद्भ्रमिः ।

563. The affix इन् comes after the root भ्रम् 'to wander' (IV. 96), which also undergoes Samprasāraṇa. 120.

Thus भ्रम् + इन् = धुनिः 'whirl wind'. By the force of बाहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, there is also the form भ्रमिः (whirl wind). In the gloss on the mantra धुनिं विदधा वसवो पुषन्ति, the word bhrimi is explained by सरणशीलं दष्टिं जनम् ।

५६४ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च । ४ । १२१ ।

क्रिमिः । संप्रसारणानुवृत्तेः कृमिरपि । तिमिर्नटस्यनेदः । 'शितिर्नैचकशुक्लयोः' । स्तिम्भिः सनुद्रः ।

564. The affix इन् comes after the roots क्रम् 'to walk, to step' (I. 502) तम् 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), शत् and स्तम्भ् (these two are सौत्र roots) and is treated as क्ति. The अ of these roots is replaced by इ. 121.

Thus क्रम् + इन् = क्रिमिः, sometimes the र् of the root undergoes Samprasāraṇa and then we get कृमिः (an intestinal worm); तिमिः 'the ocean, a whale fish'; शितिः 'black; white'; स्तिम्भिः 'the ocean'.

५६५ । मनेरुच्च । ४ । १२२ ।

मुनिः ।

565. The affix इन् comes after the root मन् 'to think' (IV. 67) of which the अ is replaced by इ. The affix is treated as क्ति. 122.

Thus मन् + इन् = मुनिः 'a sage', lit. who knows, or who thinks; a thinker,

५६६ । वर्णवर्लिश्चाहिरण्ये । ४ । १२३ ।

वर्णिः सौत्रः । अस्य बलिः प्रादेशः । 'करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राणयज्ञके क्रियात्' । हिरण्ये तु वर्णिः सुवर्णश्च ।

566. The affix इन् comes after the root वर्ण् which is replaced by बल् when not meaning हिरण्य (*i. e.* gold.) 123.

The affix इन् is treated as क्ति. The root वर्ण् is a sautra one *i. e.* not found in Dhātuptāha but only in the sūtras. Taus वर्ण् + इन् = बल् + इन् = बलिः 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, wrinkle'.

The root वर्ण् is not replaced by बल् when it means हिरण्य (gold). Thus वर्ण् + इन् = वर्णिः 'gold'.

५६७ । वसिवपियजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् ।

४ । १२४ ।

'वासिब्रजेदनवस्तुनि' । वापिः-वापी । वाजिर्यष्टा । राजिः-राजी । ब्राजिर्बातालिः । सादिः सारयिः । निघातिलोहवातिनि । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहु लकात् 'वारिः पयिकसंहतौ' ।

567. The affix **इञ्** comes after the roots **वस्** 'to dwell' (I. 1054) **वप्** 'to sow' (I. 1052), **यज्** 'to sacrifice' (I. 1051), **राज्** 'to shine' (I. 874), **व्रज्** 'to go' (I. 272), **सद्** 'to decay' (I. 907), **हृ** 'to kill' (II. 2), **वाग्** 'to roar' (IV. 54), and causative of **वद्** 'to say' (I. 1058), and **वारि** causative of **वृ** 'to choose' (V. 8) 124.

Thus **वस् + इञ् = वासि** a small hatchet.

Note:—This word *vâsi* is found in the following text of the *Vaiśeṣika*:—**वास्यादीनाम् इव करणानां कर्तुं व्यापार्यत्वनियमात्** । So also in the *Mahābhāṣya*: **वास्यर्थमिति अत्रसक्तोः इति खलोपः प्राप्नोति । वापिः (a well); याजिः (a sacrificer); राजिः or राजी (a streak, line); ब्राजिः (a gust or gale of wind); सादिः (charioteer);** the root **हृ** takes the preposition **नि**, thus **निहृ + इञ्**, (here by VII. 3. 54. S. 358, the **ह** of **हृ** is changed to **च**) **निघृ + इञ् = निघातिः** 'a hammer, an iron club'. The **वृ** of **हृ** is replaced by **त** by VII. 3. 32. S. 2574.

वापिः (fire); **वादिः** (a learned man); **वारिः** (a place for fastening an elephant; but the word **वारि** when of the neuter gender means water). By the force of **बहुल** (diversely) **वारि** also means a caravan.

Note:—See vartikas under III. 3. 108. S. 3285 for some of these forms.

५६८ । नहो भश्च । ४ । १२५ ।

'नाभिः स्यात्सन्निधौ पुंसि' । प्रायश्चित्ते तु स्त्रियां । पुंस्यपीति केचित् ।

568. The affix **इञ्** comes after the root **नह्** 'to tie, to bind', (IV. 57) of which **ह** is changed to **भ्**. 125.

Thus **नह् + इञ् = नाभिः** 'a Kshatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See *Linganaśāsana नाभिरश्चित्रे*.

५६९ । कृषेर्वृद्धिश्चन्दसि । ४ । १२६ ।

कार्षिः ।

569. In the *Ohhandas* the **ञ्** of the root **कृष्** to plough (I. 1039) undergoes *vṛiddhi* before the affix **इञ्**. 126.

Thus **कृष् + इञ् = कार्षिः** 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is **कृषिः** ।

५७० । अः शकुनौ । ४ । १२७ ।

शारिः । शारिका ।

570. The affix **इञ्** comes after the root **शृ** to injure, to kill (IX. 18) the **ञ्** of which undergoes *vṛiddhi*, when the word means a vulture. 127.

Thus **शृ (IX. 18) + इञ् = शारिः** 'the bird called *Sārikā*'.

The **र** of **शारि** is changed to **ल** by considering it to belong to **कपिल कादि** class, and so is evolved the word **शालिः** 'rice, the civet cat'.

५७१ । कृञ् उदीचांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः शिल्पी ।

571. The affix इञ् comes, after causing vṛiddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ + इञ् = कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिघसिभ्यामिण् । ४ । १२९ ।

जनिर्जननम् । घासिर्भक्षयमग्निश्च ।

572. The affix इण् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and घस् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन् + इण् = जनिः 'birth, a woman, a mother' the vṛiddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. घस् + इण् = घासिः fire, and food.

५७३ । अज्यतिभ्यां च । ४ । १३० ।

आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ।

573. The affix इण् comes after the roots अज् 'to go' (I. 248) and अत् 'to go constantly' (I. 38). 130.

Thus अज् + इण् = आजिः 'battle'; आतिः 'a kind of bird.'

Note.—By the force of बहुल (diversely) which governs all Unādi affixes, the root अज् is not replaced by वी, as required by II. 4. 56.

Thus Unādi sūtra is in fact a vārtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाजिः । पदातिः ।

574. The affix इण् comes also after the roots अज् and अत् when preceded by the word पाद. 131.

Thus पाद + अज् + इण् = पदाजिः (a foot soldier); पदातिः ॥ By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिपणाययोरुडायलुक् । ४ । १३२ ।

अशेषट् । राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।

575. The affix इण् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and पणाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The अ of अश् is replaced by षट् and the आय of पणाय is elided before the affix इण्. 132.

Thus अश् + इण् = रश् + इण् = राशिः 'a heap'; पणाय + इण् = पाणिः (a hand). The root पण always takes आय by III. 1. 28 S. 2303. This आय is ordained to be elided by the present sūtra.

५७६ । वार्तेर्दच्च । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । क्षियां वीक्ष्यपि ।

576. The affix इण् comes after the root वा 'to blow' (II. 41), and is treated as डित् (i. e. the last vowel of the root is elided). 133.

Thus वा + इण् = विः 'a bird'. The feminine is वी.

५९९ । मे हरतेः कूपे । ४ । १३४ ।

प्रहिः कूपः ।

577. The affix इण् comes after the root वृ 'to steal' (I. 947) preceded by the preposition प्र; (when the word so formed means a well, and is treated as डित्. 134.

Thus प्र + वृ + इण् = प्रहिः 'a well'. See Amarakośā I. 10. 26.

५९८ । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

व्येज इणस्यादालोपश्च नेदीर्घः । नीविः । नीवी वस्त्रग्रन्थौ मूलधने च ।

578. The affix इण् comes after the root व्ये (to cover) preceded by the preposition नि. The य् of the root व्ये is elided and the short इ of the prefix नि is elongated. 135.

Thus नि + व्ये + इण् = नि + व्या + इ (VI. 1. 45 S. 2370) = नि + वा + इ = नीविः 'a cloth worn round a woman's waist. See Amarakośā II. 3. 211.

५९९ । समाने ख्यः स चोदात्तः । ४ । १३६ ।

समानशब्द उपपदे ख्या इत्यस्मादिणस्यात् । स च डित्च वलोपश्च समानस्य उदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते जनैः इति सूत्रम् ।

579. The affix इण् comes after the root ख्या 'to relate, to tell' (II. 51) preceded by समान and is treated as डित्; and समान is replaced by स which has the udātta accent. 136.

Thus समान + ख्या + इण् = स + ख् = इण् + सखि 'a friend' Nom. S. सखा

Note:—Ujjvaladatta explains the sūtra by saying 'the affix इण् which has udātta accent comes after khyâ'. This is wrong. The anuvṛitti of इण् is current here, not of इज् । The स of the sūtra is not the pronoun स (तद्); but an adeśā or substitute of samāna. Moreover सखि has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि त्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । ४ । १३७ ।

इणस्यात्स च डित् आङो ह्रस्वश्च । 'स्त्रियः पात्यश्रिकोटयः' । 'सर्वे वृत्रासुरेऽप्यहिः' ।

580. The affix इण् comes after the roots त्रि 'to serve' (I. 945) and हन 'to kill' (II. 2) preceded by आङ्, and is treated as डित्. The आ of आङ् is also shortened. 137.

Thus आङ् + त्रि + इण् = अत्रिः 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośā II. 8. 93 for the phrase स्त्रियः पात्यश्रिकोटयः—pālī, aśṛī and koṭī are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. अहिः 'a snake; the demon Vṛitra'.

Note.—The word अञ्चि occurs in the sūtra V. 4. 120. S. 860.

५८१ । अञ्च इः । ४ । १३८ ।

रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ।

581. The इ comes after the roots ending in vowels. 138.

Thus र 'to sound' (II. 24) + इ = रविः 'the sun'; पू to purify (IX. 12) + इ = पविः 'the thunderbolt of Indra'; तरिः 'a boat' a box for clothes, from तृ 'to cross over' (I. 1018), कविः 'a wise man, a poet', from कु to sound, (II. 33); अरिः 'an enemy' from अच् 'to go' (III. 16); अलिः (a black bee) from अच् (to go), the र् being changed to ल् by considering it to belong to the Kapilakādi class.

५८२ । खनिकषयज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च । ४ । १३९ ।

खनिः । कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रम् । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

582. The affix इ comes after the roots खच् 'to dig' (I. 927), कष् 'to injure' (I. 716), अज् 'to go' (I. 248), अस् 'to throw' (IV. 100), वस् 'to cover' (II. 13), 'वच् 'to honor, (I. 491 and VIII. 8), सच् to love, to worship (I. 492) and VIII. 2), ध्वच् 'to sound' I 881 and X. 343), ग्रन्च् 'to tie' (X. 282), and वल् 'to move' (I. 885). 139.

Thus खच् + इ = खनिः 'a mine'; कषिः 'injurious, harmful'; अजिः 'motion'; असिः 'a sword'; वसिः 'a cloth'; वनिः 'fire'; सनिः 'worship, gift'; ध्वनिः 'sound'; ग्रन्थिः 'a joint'; चलिः 'an animal' or चरिः ॥ Another form of खनि is खानिः । वनिः means begging also.

५८३ । वृत्तेश्छन्दसि । ४ । १४० ।

वर्तिः ।

583. The affix इ comes after the root वृच् '(to exist)', in the Chhandas. 140.

Thus वृच् + इ = वर्ति 'anything wrapped round', an ointment, eye-slime, any cosmetic, the wick of a lamp, the fringe, a surgical instrument, a streak, a swelling.

५८४ । भुजेः किञ्च । ४ । १४१ ।

भुजिः ।

584. The affix इ comes after the root भुज् to protect, to eat (VII. 17) and is treated as कित्. 141.

Thus भुज् + इ = भुजिः fire; in the Vedas, it signifies the two Aświnas.

५८५ । कङ्कशृङ्गकुटिभिदिद्धिदिभ्यश्च । ४ । १४२ ।

इः कित्स्यात् । किरिर्वराहः । 'गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः' । गिरिणा काणः गिरिकाणः । शिरिः शलभो हस्ता च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः शाला शरीरं च । भिदिर्वज्रम् । द्धिदिः परशुः ।

585. The affix इ comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116), गृ 'to swallow' (VI. 117), शृ 'to injure' (IX. 18), पृ 'to fill' (IX. 19), कुट् 'to curve' (VI. 73), भिद् 'to divide' (VII. 2), छिद् 'to penetrate' (VII. 3) and is treated as क्तिङ्. 142.

Thus कृ+इ=किरिः a boar, a hog; गिरिः 'a hill, a huge rock, a disease of the eyes, an honorific title given to Sanyasins'; शिरिः 'a locust, a killer, a sword'; पुरिः 'a city, a king, a river'; कुटिः 'a house, a body'; भिदिः 'the thunderbolt'; छिदिः 'an axe'.

५८६ । कुडिकम्प्योर्नलोपश्च । ४ । १४३ ।

'कुडि दाहे' । कुडिर्देहः । कपिः ।

586. The affix इ comes after the roots कुङ् 'to burn' (I. 289) and कम्प् 'to shake, agitate' (I. 400) of which the र is elided. The affix is treated as क्तिङ्. 143.

Thus कुङ्+इ=कुडिः 'the body'; कपिः 'a monkey'.

५८७ । सर्वधातुभ्यो सनिन् । ४ । १४४ ।

क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म । जन्म । शर्म । स्थान बलम् । 'इस्मन्-' (२८८५) इति ह्रस्वः । छद्म । सुत्रामा ।

587. The affix सनिन् comes after all roots. 144.

Thus कृ 'to do' (VIII. 10)+सनिन्=कर्म्मन् act, 'work'; चर्मन् (skin) from चर् 'to go' (I. 591), भस्मन् 'ashes' from भस् to censure to blame, to shine' (III. 18); जन्मन् (birth) from जन् 'to beget' (III. 24); शर्मन् 'happy, prosperous' from शृ 'to injure' (IX. 18); स्थानम् 'strength, fixity' from स्था 'to stand' (I. 975); छद्मन् 'a disguise' from the Churâdi छदि 'to cover' (X. 388) the penultimate आ of छदि is shortened by VI. 4. 97 S. 2985; सुत्रामन् 'a name of Indra' from त्रै 'to protect' (I. 1014) preceded by the preposition सु lit. he who delivers excellently.

५८८ । बृहेर्नोऽच । ४ । १४५ ।

नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः' ।

588. The affix सनिन् comes after the root बृह् 'to grow, increase' (I. 772), the nasal being replaced by अ. 145.

Thus बृह्+सनिन्=ब्रह्मन् the Nom. Sing. is ब्रह्मा 'one who knows Brahma, a Brâhmana, the creator'. The neuter means Brahman the Supreme. It means austerity and the Vedas also

५८९ । अशिशकिभ्यां छन्दसि । ४ । १४६ ।

अश्मा । शक्मा ।

589. The affix सनिन् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and शक् 'to be able' (V. 15) in the Chhandas. 146.

Thus अश्+सनिन्=अश्मन्, 'eating or pervading, a stone, a cloud'; शक्मन् 'a name of Indra'.

५९० । हृष्टृष्टृस्तृष्टृभ्य इमनिच् । ४ । १४९ ।

हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बश्च । धरिमा रूपश्च । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पश्च । धरिमा प्रसवः ।

590. The affix इमनिच् comes after the roots ह 'to steal' (I. 947), षृ 'to nourish' (III. 5) षृ 'to hold' (I. 948), षृ to move (III. 17), षृ to cover (V. 6), षृ 'to injure' (IX. 18). 147.

Thus ह + इमनिच् = हरिम् nom. s. हरिमा 'time or death'; भरिम् 'relation' धरिम् 'a form, figure'; सरिम् 'wind'; स्तरिम् 'a bed, couch'; धरिम् 'bearing' 'bringing forth'.

Note:—In the Daśapāḍī the affix is read as ईनच् with long ई and निच् । According to it the anuvṛitti of chhandas runs in this sūtra: so that these are Vaidic words. This view appears to be right. The Daśapāḍī sūtra is षृष्टृभ्यामीनच्, and forms are सरीनच्, स्तरीनच् &c; as found in the following mantras वातस्य सर्गे अभवत् सरीमणिः; स्तीर्णं बर्हिः सुष्टु रीमा जुषाणा &c. The words सर्वत्र also, in the sūtra after the next, indicates that these intermediate sūtras are Vaidic.

५९१ । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् । ४ । १४८ ।

जनिना जन्म । मरिमा मृत्युः ।

591. The affix इमनिच् comes after the roots जन् (to beget) and मृ (to die). 148.

Thus जन् (III. 24) + इमनिच् = जनिम् 'birth, offspring'; मृ (VI. 10) + इमनिच् = मरिम् 'death'.

५९२ । वेजः सर्वत्र । ४ । १४९ ।

वृन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेमा तन्तुवायदण्डः । अर्थर्चादिः । सामनी वेमनी इति वृत्तिः ।

592. The affix इमनिच् comes every where after the root वे 'to weave' (I. 55) i. e. both in the Vaidic and secular literature. 149.

Thus वे + इमनिच् = वेम् (a loom); this word belongs to the अर्थर्चादि class (II. 4. 31 S. 816). It is read in the Gaṇapāṭha both in the पासादय class (V. 2. 100) and संकलादय class (IV. 2. 75). See सामनी वेमनी in the Kāśikā vṛitti.

According to Vṛittikāra, this word is of the feminine gender and not masculine or neuter as required by II. 4. 31 S. 816.

Thus he says the word form वेमनी is as valid as सामनी a rope for trying cattle. For the formation of the word सामनी, see Unādi IV. 152.

५९३ । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् । ४ । १५० ।

सहानी निपात्यन्ते । ज्ञायतेऽनेनेति नाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानो । सीमानः । पशे डाप् । सीने । सीमाः । व्येजोऽन्यस्योत्वं गुणः । व्योम । रौतेः रोम । लोम । पाप्मा पापश्च । ध्याम परिमाणं तेजश्च ।

593. The seven words nāman, siman, vyoman, roman, loman, pāpman, and dhyāman, are irregularly formed with the affix ननिच् 150.

Thus 1. नामन् 'a name', from the root न्ना to repeat, 'to remember', (I. 976), the irregularity consists in the elision of the च् of the root. 2. सीमन् (a boundary) from सि 'to bind' (IX. 5), the इ of which is elongated before the affix ननिच्. Its Nom. forms are सीमा, सीमानौ, सीमानः. The word सीमन् forms its feminine with डाच् (IV. 1. 13 S. 461). Thus its Nom. forms are सीमा, सीमे, सीमाः । 3. व्योमन् (the sky) from व्ये 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by उ which undergoes guṇa. 4. रोमन् 'the hair on the body of men and animals', from the र् 'to cry'. (II. 24). 5. लोमन् 'the hair on the body of men and animals', from लृ 'to cut' (IX. 30). 6. पाप्मन् (sin) from पा 'to drink', (I. 972) with the augment पुच्. 7. ध्यामन् measure, lustre, splendour from ध्ये 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unādi sūtras, the following words are also irregularly formed under the present rule:— यक्षन् 'consumption', from यच् 'to worship' (X. 153) सोमन् 'the moon', from सु to send, (I. 987), घामन् 'a house, the body &c'. from घा 'to hold, to maintain' (III. 10).

५९४ । मिथुनै ननिः । ४ । १५१ ।

उपसर्गक्रियासंबन्धो मिथुनच् । स्वरार्थनिदच् । सुशर्मा ।

594. The affix ननि comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an upasarga with a verb is called मिथुन or coupling. Such compound roots take the affix ननि instead of ननिच् । The difference is in the accent. The word formed by ननिच् will have acute on the first syllable, as the affix is निच् (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by ननि will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): i.e. the accent will fall on the last syllable. Thus from √शृ to injure (IX. 18) we have with ननिच् (Un IV. 144), शूर्मन्; but with ननि we get शर्मन् । In compounding these words with the preposition सु, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus सुशर्मन् or सुशर्मा, one under Un IV. 144 and the last under the present sūtra.

५९५ । सातिभ्यां ननिन्मनिणौ । ४ । १५२ ।

स्यवीति वास । वासनी । आत्मा ।

595. The affixes ननिच् and ननिण् come respectively after the roots सो 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and अच् 'to go' (I. 38). 152,

Thus सो + मनिन् = सोमन् 'appeasing. the Sāmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender; its Nom. forms being साम, सामनी, सामानि. Similarly अत् + मनिन् = आत्मन् 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note :—These two affixes have indicatory न and ण, which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. I. 197 S. 3686) and by the latter (ण), vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिभ्यां सिकन् । ४ । १५३ ।

'हसिका हंसयोषिति' । मसिका ।

596 The affix सिकन् comes after the roots हृ 'to kill' (II. 2) and मृ 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus हृ + सिकन् = हसिका 'a female goose i. e. a gander; मसिका 'a fly'.

५९७ । कीररन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix अरन् comes after the root कु 'to sound' (II. 33). 154.

Thus कु + अरन् = कवरः 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and ब, the feminine of कवर is कवरी formed with डीप् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a fellet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कवरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडच् । ४ । १५५ ।

गरुडः ।

598. The affix उडच् comes after the root गृ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus गृ + उडच् = गरुडः 'a kind of bird'.

Note :—Some do not read the sūtra as given in the text, but analyse the word गरुड, as गरुता डवते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word गरुत्, enumerated in the Guṇapāṭha under ववादि class. The affix having an indicatory ड causes the elision of the final vowel of डी; and the व of गरुत् is elided by taking it to belong to the Prishodaradi class. Thus गरुत् + डी + ड = गरुडः ।

५९९ । इन्देः कनिर्नलोपश्च । ४ । १५६ ।

इदच् ।

599. The affix कनि comes after the root इन्द् 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus इन्द् + कनि = इदच् 'this'.

Note:—Ujġvaladatta has read this sūtra as इन्देः कस्मिन् with न। But we do not find the नित् accent in idam in the Vedas. Thus in इदंस् त्यत् पात्रस् इन्द्रपात्रस् (Rv. VI. 44. 16), इदंस् ते सोम्यस् नधु (Rv. VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were नित् (VI. 1. 197. S. 3686). But in Daśapādī, the sūtra is read as इणो दमक्, i. e. the affix दमक् comes after the root इण् 'to go'.

६०० । कायतेर्ङिभिः । ४ । १५७ ।

किञ् ।

600. The affix ङिभि "comes after the root कै 'to sound' (I. 964). 157.

Thus कै+ङिञ्=किञ् 'what, &c'. The affix having an indicatory ङ causes the elision of रे of the root कै.

Note:—The final इ in ङिभि is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapādī gives the affix as ङिञ् and not ङिभि ।

६०१ । सर्वधातुभ्यः घृन् । ४ । १५८ ।

वस् । अस् । शस् । 'इस्मन्-' (२८८५) इति ह्रस्वत्वम् । छादनाच्छत्रम् ।

601. The affix घृन् comes after all roots. 158.

Thus वस् 'to dwell' (I. 1054) + घृन्=वस् 'a cloth'; अस् 'to throw' (IV. 100)+घृन्=अस् 'a weapon'; शस् 'to injure' (I. 763) + घृन्=शस् 'a weapon'; छादि 'to cover' (X. 290)+घृन्=छत्रम् 'an umbrella', the long आ of the root is shortened by VI. 4. 97. S. 2985.

The words like पत्रम् 'a leaf' from पत् 'to fall' (I. 898) पात्रम् 'a vessel' from पा 'to drink' (I. 927), दंष्ट्रा 'a tooth' from दश् 'to bite' (I. 1038) &c. are formed by this rule.

६०२ । अस्जिगमिननिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

आष्ट्रः । गान्त्रं शकटम् । नान्त्रं स्तोत्रम् । हान्त्रं सरणम् । वैष्ट्रं पिष्टपम् । आष्ट्रमाकाशम् ।

602. The affix ष्ट्र comes after the roots अस्ज् 'to cook' (VI. 4), गस् 'to go' (I. 1031), नस् 'to bow down, to sound' (I. 1030), इन् 'to kill' (II. 2), विन् 'to enter' (VI. 130), and अश् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the vṛiddhi of the vowel of the root. 159.

Thus अस्ज्+ष्ट्र=आष्ट्रः 'light, ether', by VIII. 2. 23 S. 54, the स् of अस्ज् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the ज् is replaced by ष, and the त of the affix is then changed to ट ॥ गान्त्रम् 'a car'; नान्त्रम् 'a stotra'; हान्त्रं 'death'; वैष्ट्रम् 'the Heaven'; आष्ट्रम् 'the sky'.

६०३ । दिवेष्टुञ्च । ४ । १६० ।

सौत्रं ज्योतिः ।

603. The affix द् comes after the root दिव् 'to shine' (IV. 1) which is replaced by सुत् . 160.

The letter च in the sūtra indicates that the root substitute undergoes vṛiddhi by force of the last sūtra.

Thus $\text{दिव्} + \text{द्} = \text{सुत्} + \text{द्} = \text{दीप्तस्}$ 'light'.

६०४ । उषिखनिभ्यां कित् । ४ । १६१ ।

उषद् । खानं खनित्रं जलाधारश्च ।

604. The affix द् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727) and खर् 'to dig' (I. 927) and is treated as कित् . 161.

Thus $\text{उष्} + \text{द्} = \text{उषद्}$ 'a camel'; खानस् 'a spade, an oblong pond'.

६०५ । सिविमुचयोष्टेरूच् । ४ । १६२ ।

सूत्रस् । सूत्रस् ।

605. The affix द् comes after the roots सिक् 'to sew' (IV. 2) and सुच् 'to save' (VI. 136), the दि portions of which are replaced by ऊ . The affix is treated as कित् . 162.

Thus $\text{सिक्} + \text{द्} = \text{सू} + \text{द्} = \text{सूत्रस्}$ 'a thread'; सूत्रस् (urine).

Note:—These two words could have been formed from the roots सूत्र and सूत्र of the Churâdi class also (X. 360 and 361) by the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231), but the difference would be in the accent.

६०६ । अमित्रिमिदिशसिभ्यः कत्रः । ४ । १६३ ।

आन्त्रस् । चित्रस् । मित्रस् । शस्त्रस् ।

606. The affix क्त्र comes after the roots अस् 'to go' (I. 493) चि 'to collect, gather' (V. 5), मिद् 'to love' (I. 779), and शस् 'to injure' (I. 763). 163.

Thus $\text{अस्} + \text{क्त्र} = \text{आन्त्रस्}$ 'an entrail', intestine'; चित्रस् 'a picture, मित्रस् 'a friend' शस्त्रस् 'a weapon'.

Note:—The lengthening in ântram is by VI. 4. 15. S. 2666. All these words are end acute by affix accent (III. 1. 3. S. 3708) as in $\text{युन आन्त्राणि वेचे । चित्रं देवानास् । मित्रं नयनस् । शस्त्रस्य शस्त्रमसि ।$

६०७ । पुवो ह्रस्वश्च । ४ । १६४ ।

पुत्रः ।

607. The affix ktra comes after the root पू 'to purify' (IX. 12)' of which the long ऊ is shortened. 164.

Thus $\text{पू} + \text{क्त्र} = \text{पुत्रः}$ 'a son'.

Note:—Some derive the word पुत्र as $\text{पु'नामा नरकस्तस्मात् त्रायते i. e. one who saves from the hell called पुत्र}$. In this sense the word will be formed thus :— $\text{पुत्} + \text{त्रा} + \text{क्} = \text{पुत्रः}$ (III. 2. 3 S. 2915).

६०८ । स्त्यायतेर्ङ् । ४ । १६५ ।

की ।

608. The affix *draṭ* comes after the root स्तवै 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus स्तवै + ड्रट् = स्त्री 'a woman'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि (i. e. रे) portion of the root स्तवै. Then the वृ of the root is elided by VI. 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is स्त्र. The feminine is formed by adding डीप् by IV 1. 5. S. 470.

६०९ । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः । ४ । १६६ ।

'गोत्रस्यान्नासर्वंशयोः' । गोत्रा पृथिवी । धर्त्रं गृहस् । वेत्रस् । पक्त्रस् । वक्त्रस् । यन्त्रस् । सत्रस् । शत्रस् ।

609. The affix *tra* comes after the root गु to speak indistinctly (I. 997); धृ 'to hold' (I. 948); वी to go, to beget (II. 39); पच् to cook (I. 1045); वच् to speak; (II. 54); यच् 'to abstain' (I. 1033); बद् 'to go, to break' (I. 907) and बद् (it is sautra root) 166.

Thus गु + त्र = गोत्रः 'a family', its feminine is गोत्रा 'the earth'; धर्त्रस् 'the house'; वेत्रस् 'the cane'; पक्त्रस् 'the sacred fire maintained by a house holder'; वक्त्रस् 'the face'; यन्त्रस् 'an instrument'; सत्रस् 'a sacrificial session'; शत्रस् the Kshatriya caste.

६१० । हुयामाश्रुभस्त्रिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रस् । यात्रा । मात्रा । श्रोत्रस् । भस्त्रा ।

610. The affix *tran* comes after the roots हु to sacrifice, to worship' (III. 1); वा 'to go' (II. 40); मा to measure (II. 53) श्रु to hear (I. 986); and भस्त्र to censure, to shine' (III 18). 167.

Thus हु + त्रन् = होत्रस् 'a sacrifice or worship'; यात्रा 'going'; मात्रा 'a measure'; श्रोत्रस् 'hearing, the ear'; भस्त्रा 'a pair of bellows, 'a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गात्रस् ।

611. The affix *त्रस्* comes after the root गच् 'to go' (I. 1031) of which च is replaced by आ । 168.

Thus गच् + त्रस् = गात्रस् 'the body'.

६१२ । दादिभ्यश्छन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रस् । पात्रस् ।

612. In the Chhandas the affix *त्रस्* comes after the roots दा 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus दा + त्रस् = दात्रस् 'an instrument of cutting, a sickle', पात्रस् 'a vessel' from the root पा 'to drink' (I. 972); क्षेत्रस् 'a field' from the root क्षि 'to dwell' (VI. 114).

६१३ । भूवादिगृभ्यो णित्रम् । ४ । १९० ।

भावित्रस् । वादित्रस् । गारित्रसोदनस् ।

613. The affix णित्रस् comes after the roots भू 'to be' (I. 1), वद् 'to speak, to inform' (I. 1058) and गृ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus भू + णित्रस् = भावित्रस् 'the three worlds i. e. heaven, earth and lower regions'. The indicatory ण of the affix causes the vṛiddhi. वादित्रस् 'a musical instrument' गारित्रस् 'water'.

६१४ । चरेवृत्ते । ४ । १९१ ।

चारित्रस् ।

614. The affix णित्रस् comes after the root चर to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

Thus चर + णित्रस् = चारित्र 'conduct, behavior'.

Note:—The word चरित्र has been also formed by इत्र affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्र्य by अण् of Prajñādi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ । ४ । १९२ ।

अशित्रस् । वहितस् । धरित्री मही । त्रैहृ एवमादिभ्य उत्रः । ओत्रं ग्रहरणस् । वृत्र् । वस्त्रं प्रावरणस् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and √traī 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश् + इत्र = अशित्रस् 'a thief, an oblation of rice'; वहितस् 'a raft, boat'; धरित्री 'the earth'. त्रै + उत्र = तोत्रस् 'a goad, a kind of disease'; वस्त्रस् 'a cloak, mantle' from √vṛiñ (I. 8).

६१६ । अमेद् विषति चित् । ४ । १९३ ।

अमित्रः शत्रुः ।

616. The affix इत्र, treated as चित्, comes after the root अश् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अश् + इत्र = अमित्रः 'an enemy'. Q. Is it not अ + मित्र a non-friend. अ + मित्र = अमितस् which is Neuter.

६१७ । आः समिग्निकषिभ्याम् । ४ । १९४ ।

संपूर्वादिभ्यो निपूर्वात्कषेष्वा आ स्यात् । स्वरदित्वादव्ययत्वस् । समया । निकषा ।

617. The affix आ comes after the roots इण् 'to go' (II. ३६) preceded by the preposition च, and क्श् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition नि. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 37. S. 447).

Thus सच् + इल् + आ = समया 'duly, seasonably'; निक्कवा 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Unādi sūtras, दीपा (at night) is formed from the root दुष् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ; दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ, there is no guṇa of the root by the बहुल (diversely); स्ववा 'the oblation of food offered to the pitris or manes of deceased ancestors,' from the root स्वद् 'to be sweet' (I. 18) the द् being changed to च by the force of बहुल 'diversely'.

६१८ । चित्तेः कणः कश्च । ४ । १७५ ।

बाहुलकादयुगः । 'चिक्कणं नसृणं त्रिगधस्' ।

618. The affix कण comes after the root चित् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चित् + कण = चिक्कणस् 'greasy'. There is want of guṇa as a diversity. See Amarakosha II. 9. 46 for the line चिक्कणं नसृणं त्रिगधस् &c.

६१९ । सूचेः स्मन् । ४ । १७६ ।

सूक्ष्मस् ।

619. The affix स्मन् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 327). 176.

Thus सूचि + स्मन् = सूक्ष्मस् fine, subtle. The णि is elided. The च is changed to क, and the स to य ।

६२० । पातेर्दुस्सुन् । ४ । १७७ ।

पुमात् ।

620. The affix दुस्सुन् comes after the root पा 'to protect' (II 47). 177.

Thus पा + दुस्सुन् = पुस् the आ of पा is elided by the affix being डित्; च् is changed to anusvāra. By VII. 1. 89 S. 436, अच् is substituted for the final of पुस् in the strong cases. So its Nom. forms are पुमाच्, पुमांसौ, पमांसः the च् being added in the strong cases after अ by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahābhāṣya; while others read the sūtra as पूजो दुस्सुन् ।

६२१ । रुचिभुजिभ्यां किञ्चयन् । ४ । १७८ ।

रुचिञ्चयनिष्टस् । भुजिञ्चयो दासः ।

621. The affix किञ्चयस् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and रुच् 'to protect', enjoy (VII. 17), 178.

Thus रुच् + किञ्चयस् = रुचिञ्चयस् 'agreeable, pleasing'; भुजिञ्चयः 'a servant'.

६२२ । वसेस्तिः । ४ । १७९ ।

'वस्तिर्नाभिरथो द्वयोः' । 'वस्तिः स्युर्दशासूत्रे' । बाहुलकाच्छासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगमस्यतीत्यगस्तिः । शकन्च्वादिः ।

622. The affix **ति** comes after the root **वस्** 'to dwell, to cover' (I. 1054, II, 13), 179.

Thus **वस् + ति = वस्ति**: 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural **वस्तयः** means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of **बहुल** 'diversely' which governs the Unādi sūtras, the root **शास्** 'to rule' (II. 66) takes also the affix **ति** after it. Thus **शास्ति**: punishment by the king.

So also **अगस्ति**: 'the name of a sage'; this word belongs to the **शक्नन्धादि** class of the Ganapāṭha. It is formed from the root **अस्** to throw (IV. 100): with the upapada **अग** a mountain. It literally means he who humiliates (**अस्वति**) the mountain (**अगं**). Agasti humiliated or threw down the Vindhya hills.

६२३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरदिपाठादवयवत्वम् ।

623. The affix **ति** comes after the root **अस्** to be (II. 56) preceded by the preposition **सु**. 180.

Thus **सु + अस् + ति = स्वस्ति** a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of **स्वर** &c. I. 1. 37. S. 447.

६२४ । वौ तसेः । ४ । १८१ ।

वितस्तिः ।

624. The affix **ति** comes after the root **वत्** 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition **वि**. 181.

Thus **वि + वत् + ति = वितस्ति**: 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'.

Similarly **विशस्ति**: from the root **शस्** (to rule).

६२५ । पदिप्रथिभ्यां नित् । ४ । १८२ ।

पत्तिः । प्रथिभिः । * तितुत्रेवग्रहादीनाम् - * इतीट् ।

625. The affix **ति** comes after the roots **पद्** 'to go' (IV. 60) and **प्रथ्** 'to be famous' (I. 802). and is treated as **नित्**. 182.

Thus **पद् + ति = पत्ति**: 'a footman'; **प्रथ् + ति = प्रथिति**: 'celibity, fame'. The root **प्रथ्** has received the augment **इट्** by the *Vārtika* **तिब्रु** &c. given in the Siddhānta Kāumudī under III. 3. 103 S. 3280, but in Kāśikā under VII. 2. 9.

६२६ । कुणातेह्रस्वश्च । ४ । १८३ ।

द्वतिः ।

626. The affix **ति** comes after the root **हृ** to tear (IX. 23) of which the long **ऋ** is shortened. 183.

Thus **हृ + ति = द्वति**: 'a leathern bag for holding water, a fish'.

६२७ । कृत्कृपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं शिरोवेष्टनम् । तिरिटं सुवर्णम् । 'कृपीटं कुक्षिवारिणोः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कृ 'to scatter' (VI. 116) कृत् to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak' (I. 799). 184.

Thus कृ+कीटन्=किरीटम् 'a diadem, a crown', तिरिटम् 'gold'; कृपीटम् 'the belly, water, forest'.

Note:—In the Daśapādi, the sūtra is read as कृत् कृपिकपिभ्यः । Accordingly, a fourth example is given there as कम्प् (to shake)+कीटन्=कम्पीटः ।

६२८ । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् । ४ । १८५ ।

रुचितमिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

628. The affix कितच् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), वच् 'to speak' (II. 54), कुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), कुट् 'to be crooked' (VI. 73). 185.

Thus रुच्+कितच्=रुचितम् 'pleasing, agreeable'; वच्+कितच्=उचितम् 'proper', the व of the root undergoing samprasāraṇa before the affix having an indicative क by VI. 1. 15 S. 2409. कुचितम् 'small, little'; कुटितम् crooked.

६२९ । कुटिकुषिभ्यां कमलन् । ४ । १८६ ।

कुङ्मलम् । कुण्डलम् ।

629. The affix कमलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुप् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186.

Thus कुट्+कमलन्=कुङ्मलः 'an opening bud'; in the neuter, a hell. कुण्डलम् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुषेर्लश्च । ४ । १८७ ।

कुल्लम् पापम् ।

630. The affix कमलन् comes after the root कुष् the ष् of which is changed to ल्. 187.

Thus कुष्+कमलन्=कुल्लम् 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । सरः । पयः । सदः ।

631. The affix असुन् comes after all roots. 188.

Thus चित् to perceive (I. 39) + असुन्=चेतस् 'consciousness'; सरस् a pond from चृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with डीप् thus सरसी 'a large lake', पयस् 'water, milk' from पी 'to drink' (IV. 33), सदस् 'an assembly, from सद 'to injure, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as वर्चस् (light) from वर्च् 'to shine' (I. 175), रोदस् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II. 58), वयस् 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), ज्ञानस्

food, boiled rice' from अन् 'to breathe' (II. 61), तमस् darkness, from तप् 'to fade' (IV. 93), सहस् 'courage' from सह् 'to endure' (I. 905), तपस् 'austerity' from तप् 'to burn' (I. 1034), महस् 'great' from मह् 'to worship' (X. 321), नभस् 'heaven' from नम् 'to injure' (I. 788), रजस् 'dust, powder, diet' from रज् 'to color' (I. 1048), the nasal of रंज् is elided, because the affix is क्तिच् after this root, as is taught in the subsequent sūtra IV. 216.

The words नभं, तपं, सहं, तमं and रजं ending in अ are also valid forms. They are derived by the affix अच् (Pachâdi), except रज which is formed by क् (चञर्थे कविधानम्).

६३२ । रपेरत एच च । ४ । १८९ ।

रेपोऽवस्यच् ।

632. The affix असुन् comes after the root रप् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which अ is replaced by र. 189.

Thus रप् + असुन् = रेपस् 'low, vile &c'. See mantra अरेपसातन्वा where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युट् च । ४ । १९० ।

देवने स्तुतौ । यश्च ।

633. The affix असुन् comes after the root अश् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युट् augment. 190.

Thus अश् + युट् + असुन् = यश्स् 'praise'. The word देवन् means praise.

६३४ । उठ्जेर्बले बलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix असुन् comes after the root उठ्ज् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of ब् of the root also. 191.

Thus उठ्ज् + असुन् = ओजस् strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणं च । ४ । १९२ ।

श्वः । श्वसी । बलपर्यायोऽयम् ।

635. The affix असुन् comes after the root श्वि to go, to swell, the व् of which undergoes Samprasârana (i. e. व is changed to ष). 192.

Thus श्वि + असुन् = श्वैवस् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are श्वः, श्वसी, श्वैवांसि.

६३६ । अयतेः स्वाङ्गे शिरः किञ्च । ४ । १९३ ।

अयतेः शिर आदेशोऽनुक्किञ्च । शिरः । शिरसी ।

636. The affix असुन् treated as क्तिच् comes after the root श्चि 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

Thus श्रि + अमुन् = शिरस् 'the head'. Its Nom. forms are शिरः, शिरसी, शिरांसि ॥ The word शिर ending in अ is also a valid form, as पिण्डं दद्यात् गया शिरे (Vāyu Purāṇa).

६३७ । अर्तेरुच्च । ४ । १९४ ।

उरः ।

637. The affix अमुन् (treated as किर) comes after the root अच् 'to go' (III. 16) which is replaced by उ । 194.

Thus अच् + अमुन् = उरस् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधौ शुट् च । ४ । १९५ ।

अर्थो गुदव्याधिः ॥

638. The affix अमुन् comes after the root अच् 'to go' and also the augment शुट् when the derivative word means a disease. 105.

Thus अच् + शुट् + अमुन् = अर्थः 'piles'.

६३९ । उदके लुट् च । ४ । १९६ ।

अर्तेरमुन्व्याप्तस्य च लुट् । अर्थः । अर्थसी ।

639. The affix अमुन् comes after the root अच् 'to go', and also the augment लुट् when the derivative word means water. 196.

Thus अच् + लुट् + अमुन् = अर्थस् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्थः, अर्थसी, &c.

६४० । ह्य आगति । ४ । १९७ ।

एनः ।

640. The affix अमुन् comes after the root हण् 'to go' (II. 36), and also the augment लुट् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus हण् + लुट् + अमुन् = एनः 'sin'.

६४१ । रिचैर्यने चिच्च । ४ । १९८ ।

चात्प्रत्ययस्य लुट् । चित्वात्कुत्वच् । रेकणः सुवर्णस् ।

641. The affix अमुन् treated as चित् comes after the root रिच् 'to purge' (VII. 4) and also the augment लुट्, when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as चित्, the च् of the root is changed to क् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिच् + लुट् + अमुन् = रिक् + लुट् + अमुन् = रेकणः 'wealth, gold'. (The च् being changed to क् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note:—In Dasapādī vṛitti, the augment लुट् is not read into the sūtra, and the example given is रेकः, रेकसी &c. Ujjvaladatta reads the sūtra as

'richer dhane chit kichcha' and he gives the example रिञ्जस् । But they are both wrong. We find the form रेक्णस् in the Vedas, as in नित्यं रेक्णोः सत्याः, परिष दं ह्यरण्ये रेक्णः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ने ह्रस्वश्च । ४ । १९९ ।

चनो भक्तस् ।

642. The affix अञ्जस् comes after the root चाच् 'to worship, to discern' (I. 929), the long अ of which is shortened to short अ, and there is also the augment जुट् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाच् + जुट् + अञ्जस् = चञ् + जुट् + अञ्जस् = चनस्. Food, delight. The च् of the root is elided by VI. 1. 66. S. 873.

Note.—The word is चन and not चण as wrongly given by the author of Daśapādi vṛitti. In the Vedas we find चनो दधिष्व पचतः and जुते दधिष्व नञ्चनः with the dental न ।

६४३ । वृड्शीड्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । ४ । २०० ।

वर्षो रूपस् । शेषो गुडस् ।

643. The affix अञ्जस् comes after the roots वृ 'to choose' (IX. 38), and शी 'to sleep' (II. 22.) and also the augment पुट् when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृ + पुट् + अञ्जस् = वर्षस् 'form'; शी + पुट् + अञ्जस् = शेषस् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note.—See the mantra चनस्त्रिभुवनदेवाऽभिवर्षसाधुत् । The word शेषः ending in अ is also a valid form, as in the verse यस्यामुशन्तः प्रहराम शेषम् ।

६४४ । स्त्रुभिर्भ्यां तुट् च । ४ । २०१ ।

स्त्रोतः । रेतः ।

644. The affix अञ्जस् comes after the roots स्त्रु 'to go, to flow' (I. 987) and री 'to trickle' (IV. 30), and also the augment जुट्. 201.

Thus स्त्रु + जुट् + अञ्जस् = स्त्रोतस् 'current'; the senses. रेतस् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्जसे जुट् च । ४ । २०२ ।

पाजः । पाजसी ।

645. The affix अञ्जस् comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment जुट्, when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा + जुट् + अञ्जस् = पाजस् (strength). Its Nom. forms are पाजस्, पाजसी &c. Ujjvaladatta reads the augment as जुट् but it is incorrect. In the mantra पृथुपाजा अमर्त्यः (Rv. III. 27. 28) the letter is ज and not य ।

६४६ । उदक्कै युट् च । ४ । २०३ ।

पायः ।

646. The affix अयुर् comes after the root पा to protect, and the augment युट् when the derived word means 'water.' 203.

Thus पा + युट् + अयुर् = पायस् 'water'. A. K. I. 10. 4.

६४७ । अन्नै च । ४ । २०४ ।

पायो भक्तस् ।

647. The affix अयुर् and the augment युट् come after the root पा to protect when the derived word means food. 204.

Thus पा + युट् + अयुर् = पायस् 'food'.

६४८ । अदेनुन्धौ च । ४ । २०५ ।

अदेर्भक्ते बाह्येऽयुन्नुनागसो धादेशश्च । अन्धोऽन्नस् ।

648. The affix अयुर् and the augment नुच् come after the root अद् 'to eat' (II. 1), the इ of which is changed to ष; when the derived word means 'food'. 205.

Thus अद् + नुच् + अयुर् = अन्धस् 'food'. A. K. II. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः—स्कन्धसी ।

649. The affix अयुर् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the इ of which is changed to ष, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द् + अयुर् = स्कन्धस् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धस्, स्कन्धसी.

६५० । आपः कर्माख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्माख्यायां ह्रस्वो युट् च वा । आपः । अपः । बाहुलकात् । आपः । आपसी ।

650. The affix अयुर् and optionally the augment युट् come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long आ of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप् + युट् + अयुर् = अपस् or without the augment नुच्, अपस् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बाहुल (diversely) which governs all Unādi sūtras, the long आ is neither shortened nor the augment नुच् added to, the root आप्, before the affix अयुर्. Thus आपस् is formed. It is of the Neuter gender and means water, sin, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपः, आपसी &c.

६५१ । रूपे जुट् च । ४ । २०८ ।

अव्ययी रूपश्च ।

651. The affix अस्त्र and the augment उद् come after the root आप् (to pervade), the long आ of which is shortened to अ when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus आप् + उद् + अस्त्र = अस्त्रस् (shape, beauty). The प् of the root is changed to ब by VIII. 4. 53. S. 52.

६५२ । उदके नुम्भौ च । ४ । २०९ ।

अस्त्रः ।

652. The affix अस्त्र and the augment उस् come after the root आप् the प् of which is replaced by म्, and the long आ is shortened to अ, when the derived word means 'water'. 209.

Thus आप् + उस् + अस्त्र = अस्त्रम् 'water'.

६५३ । नहेर्दिवि भश्च । ४ । २१० ।

नमः ।

653. The affix अस्त्र comes after the root बह् 'to bind (IV. 57), the ह् of which is replaced by म्, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus बह् + अस्त्र = नमस् 'the sky'.

६५४ । ह्य आगोऽपराधे च । ४ । २११ ।

'आगः पापापराधयोः' ।

654. The affix अस्त्र comes after the root ह्य 'to go' (II. 36) which is replaced by आग, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus ह्य + अस्त्र = आग + अस्त्र = आगस् 'fault, offence, sin'.

६५५ । अमेहुक्च । ४ । २१२ ।

अहः ।

655. The affix अस्त्र comes after the root अस् 'to go' (I. 493), and also the augment हुक्. 212.

Thus अस् + हुक् + अस्त्र = अहस् a sin, trouble, anxiety, care &c.

६५६ । रमेश्च । ४ । २१३ ।

रहः ।

656. The affix अस्त्र and the augment हुक् come also after the root रस् 'to play' (I. 906). 213.

Thus रस् + हुक् + अस्त्र = रहस् enjoyment, speed, eagerness, violence.

६५७ । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

रसन्तेऽस्मिन् रहः ।

657. The affix अस्त्र comes after the root रस् (to play) the स् of which is changed to ह् when the derived word means a place. 214.

Thus रस् + अस्त्र = रहस् 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

६५८ । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्च । ४ । २१५ ।

सभ्योऽनुक्कवर्गश्चान्तादेशः । 'अङ्कुञ्चिह्वरीरयोः' । अङ्कः पक्षी । योगः समाधिः । भर्गस्तेजः ।

658. The affix अञ्च comes after the roots अञ् 'to go, to worship' (I. 203), अञ्ज् 'to anoint, to make clear' (VII. 21), युञ् 'to unite' (VII. 7), भृञ् 'to break' (I. 191) the last letters of each of these is replaced by क्. 215.

Thus अञ्च + अञ्चुर् = अङ्कुस् 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्कुः, अङ्कसी, अङ्कांसि. So also अङ्गस् 'a bird' its Nom. forms, being अङ्गः, अङ्गसी, अङ्गांसि । योगस् 'yoga or contemplation and meditation ; भर्गस्' 'light'. The word योगस् is declined as योगस्, d. योगसी, pl. योगांसि ।

Note:—In हरः स्मरहरो भर्गः the word bharga ends in अ formed by चञ् । Similarly we get from /ucha (IV. 114), ओकस् dwelling, temple.

६५९ । भूरञ्जिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुवः । रजः ।

659. The affix अञ्चुर् treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रञ्ज् 'to color' (I. 1048). 216.

Thus भू + अञ्चुर् = भू + उच् (VI. 4. 77. S. 271) + अञ्चुर् = भुवस् 'the atmosphere, the ether'. It is an Indeclinable. So also रजस् 'dust &c.'

६६० । वसेर्गित् । ४ । २१७ ।

वासो वस्त्रस् ।

660. The affix अञ्चुर् comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054) is treated as गित्. 217.

Thus वस् + अञ्चुर् = वासस् 'a cloth'. The vṛiddhi is caused by the affix being treated as गित्.

६६१ । चन्देरादेश्च छः । ४ । २१८ ।

छन्दः ।

661. The affix अञ्चुर् comes after the root चन्द् 'to gladden, to shine' (I. 68) the initial च of which is changed to छ. 218.

Thus चन्द् + अञ्चुर् = छन्दस् (the Veda ; a metre).

६६२ । पचिवचिभ्यां सुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ' । वक्षो हृदयस् ।

662. The affix अञ्चुर् with the augment सुट् comes after the roots पच् 'to cook' (I. 1045) and वच् 'to speak' (II. 54). 219.

Thus पच् + सुट् + अञ्चुर् = पक्षस् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षसी pl. पक्षांसि. In the Śrutis (*i. e.* Vedas), the word पक्षस् is of the neuter gender and ends in the consonant स् as in शाखायै पक्षसी and पूर्वोत्तरे द्वे पक्षसी । But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षौ &c. So also is the word वक्षस् formed meaning the chest.

६६३ । वहिहाधाज्मयश्छन्दसि । ४ । २२० ।

यथा अन्नङ्वात् । हासाञ्चन्द्रः । चासाः पर्वत इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु णिदित्यनुवर्तते न तु सुट् । तेन वहेरपचाट्टिः । इतरयोः 'आतो युक्-' (२७६९) इति युक् । 'योशा घृष्ण नृवाहसा' । 'ओता हवं गृणतः स्तीनवाहाः' । विश्वो विहायाः । 'वाजम्भरो विहायाः' । 'देवो नयः पृथिवी विश्वचायाः' । 'अचारयत्पृथिवी विश्वचायसस्' । 'घर्णसं भूरिधायसस्' इत्यादि ।

663. In the chhandas the affix अञ्जुत् comes after the roots वृ 'to carry' (I 1053) वा 'to abandon (III. 8)' and धा to hold (III. 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment सुट् comes after the roots, by the force of the last sūtra. Thus the examples given by the ancient commentators Prasâdakâra &c. are वृ + सुट् + अञ्जुत् = ववृश् 'an ox'; हासस् 'the moon'; चासस् 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic sūtra. On the contrary, the forms found there are shown below. The anuvritti of णिच् is only current in this sūtra and not that of सुट् ।

Thus वृ + अञ्जुत् = वाहस् 'Agni, a hymn'. In fact, the affix is treated as णिच्, thus causing vṛiddhi of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, योशा घृष्ण नृ वाहसा and ओता हवं गृणत स्तीनवाहाः ।

After the other two remaining roots (i. e. हा and धा), the affix अञ्जुत् being treated as णिच् causes the augment युक् to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus हा + युक् = हायस् (abandoning) and धा + युक् = धायस् supporting. As in the Rig Veda, विश्वो विहायाः (Rv. I. 128. 6) where विहायाः means महद् great. So also वाजम्भरो विहायाः । Similarly देवो नयः पृथिवी विश्वचायाः (Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c, where विश्वचायाः means सर्वस्य जगतो धर्ता । So also अचारयत् पृथिवी-विश्वचाय सस् । च र्णसंभूरिधायसस् &c.

६६४ । इण आसिः । ४ । २२१ ।

अयाः वहिः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

664. The affix आसि comes after the root इण् 'to go' (II. 36). 221.

Thus इण् + आसि = अवाः 'fire'. It is an avyaya or Indeclinable since it has been enumerated in the list of words beginning with वस्त् &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविशिष्टो धातुर्निधुनं तत्राधुनोपवादोऽसिः स्वरार्थः ।

665. The affix असि comes after all roots instead of अञ्जुत् when they are in combination with an upasarga or preposition and every thing else is like as if asun was added. 222.

The difference between अस्मि and असुन् is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam.

Thus अस्मिन् formed by असुन् Up. IV. 190, but अस्मिन् under the present sūtra. Similarly अस्मिन् । अस्मिन् &c.

६६६ । नञि हन् एह च । ४ । २२३ ।

अनेहः । अनेहसौ ।

666. The affix अस्मि comes after the root हन् 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle नञ्, and the root हन् is replaced by एह. 223.

Thus हन् + अस्मि = अह + एह + अस्मि = अनेहस् (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is अनेहः by VII. 1. 94. S. 276. Its Nom. Dual is अनेहसौ.

६६७ । विधाजो वेध च । ४ । २२४ ।

विधाजोति वेधः ।

667. The affix अस्मि comes after the root विधाज् (धा 'to hold' (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध. 224.

Thus विधा + अस्मि = वेध + अस्मि = वेधस् 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधः ।

६६८ । नुवो धुद् च । ४ । २२५ ।

नोधाः ।

668. The affix अस्मि comes after the root नू 'to praise' (II. 26), and there is also the augment धुद्. 225.

Thus नू + धुद् + अस्मि = नोधस् the panegyrist. In the Mantra सद्यो नोधन् नीर्याय नोधाः the word nodhâh is explained in the Nirukta by नोधा अस्मि भवति the Rishi is called *nodhas* or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

अस्मिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्व प्राप्ते तदपवादार्थमिदम् ।

669. The affix अस्मि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a *kâraka*; and the first member retains its original accent. 226.

This sūtra regulates accent.

Thus सु + तप् 'to burn' (I. 1034) + अस्मि = सुतपस् । Similarly जातवेदस् from √विद् (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a *Kâraka* noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes *anudâtta*. This sūtra makes an exception

to it and declares that such compounds, when अस्ति formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudatta.

६७० । चन्द्रेनो ङित् । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्नाङोऽसिः स्यात्स च ङित् । चन्द्रनाः ।

670. The affix अस्ति treated as ङित् comes after the root चा 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र + चा + अस्ति = चन्द्रस् + अस्ति = चन्द्रमस् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रनाः d. चन्द्रमसौः pl. चन्द्रमसः । Haradatta explains it by चन्द्रं रजतं अमृतं च तदिव मीयते अस्ती ।

६७१ । वयसि धाजः । ४ । २२८ ।

वयोधास्तयः ।

671. The affix अस्ति treated as ङित् comes after the root चा 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयस् as upapada. 228.

Thus वयस् + चा + अस्ति = वयोधस् (a young man); its Nom. sing. is वयोधाः

६७२ । पयसि च । ४ । २२९ ।

पयोधाः समुद्री मेघश्च ।

672. The affix अस्ति treated as ङित् comes after the root चा (to hold) preceded by the word पयस् as upapada. 229.

Thus पयस् + चा + अस्ति = पयोधस् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is पयोधाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोधाः ।

673. The affix अस्ति treated as ङित् comes after the root चा (to hold) preceded by the word पुरस् as upapada. 230.

Thus पुरस् + चा + अस्ति = पुरोधस् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोधाः ।

६७४ । पुरुरवाः । ४ । २३१ ।

पुरश्चन्दस्व दीर्घा दीर्घेऽस्ति निपात्यते ।

674. The word पुरुरवस् (the Nom. sing. of which is पुरुरवाः) is irregularly formed with the affix अस्ति. 231.

The short उ of पुर is elongated before the root र 'to sound' (II. 24) to which the affix अस्ति is added. Thus पुर + र + अस्ति = पुरुरवस् 'the son of Budha and Ilā and founder of the lunar race of kings.

६७५ । चक्षेर्बहुलं शिञ्च । ४ । २३२ ।

चक्षुषाः ।

675. The affix अस्ति which is diversely treated as ङित् comes after the root चक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

Thus नृ + वच् + अस्मि = नृवचस् 'a God, lit. seeing or guiding men'.

By the affix being treated as वित्, it gets the designation of *vadhātuka* (III. 4. 113 S. 2166), hence वच् is not changed to वया, as is the case when the affix is not treated as वित्. Thus प्र + वच् + अस्मि = प्रवचस् (a name of Prajāpati). Its N. S. is प्रवयाः।

६७६ । उषः कित् । ४ । २३३ ।

उषः ।

676. The affix अस्मि comes 'after the root उष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित्. 233.

Thus उष् + अस्मि = उषस् 'the dawn'.

Note:—In the Dasapādi, the sūtra is read as वचः कित्. i. e. the affix अस्मि treated as कित् comes after the root वच् (to dwell). Thus वच् + अस्मि = उषस्। Before व beginning affixes it is declined like अपस्; as वसुवद्विः। See Vārtika उषसश्चेत्यते under VII. 4. 48.

६७७ । दमेरुनसिः । ४ । २३४ ।

'सप्तर्षिर्दंशुनाः'।

677. The affix उनसि comes after the root दम् 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus दम् + उनसि = दमुनस् 'fire'. See A. K. I. 1. 59 for the verse सप्तर्षिर्दंशुनाः &c. Sometimes there is lengthening of the उ, as in जुष्टो दमूनाः (Rv. V. 4. 18) where damūnāḥ is explained by दानमना दान्तमनावा charitably disposed, generous, or controlled of mind. दमूनवो अपवो ये जुहस्ता (Rv. V. 42. 12).

The Dasapādi gives the sūtra as दमेरु नसिः with long ऊ. According to it, the word with short उ is a diversity.

६७८ । अङ्गतेरसिरुडागमश्च । ४ । २३५ ।

अङ्गिराः ।

678. The affix अस्मि comes after the root अङ् (to go) and also the augments इ and इट्. 235.

Thus अङ् (I. 155) + इ + इट् + अस्मि = अङ्गिरस् (the name of a celebrated sage who composed some of the vaidika hymns).

६७९ । सर्तेरप्पूर्वादसिः । ४ । २३६ ।

अप्सरसः । प्रायेणायं भूम्नि । अप्सरसः ।

679. The affix अस्मि comes after the root ष् 'to move' (III. 17) preceded by the word अप्. 236.

Thus अप् + ष् + अस्मि = अप्सरस् (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरा.

The word is said to be generally plural, as अप्सरसः। The singular is अप्सरा ending in long आ।

६८० । विदिभुजिभ्यां विश्वे । ४ । २३७ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix **अवि** comes after the roots **विद्** 'to know' (II. 55) and **भुज्** 'to feed, preserve' (VII. 17), when preceded by the word **विश्व**. 237.

Thus **विश्व + विद् + अवि = विश्व वेदस्** 'Fire', its Nom. sing. is **विश्व वेदाः** lit. he who knows all (**विश्वं वेत्ति**). So also **विश्व भोजस्** 'Indra'. lit. he who preserves all **विश्वं भुङ्क्ते**. The forms **विश्ववेदाः** and **विश्वे भोजाः** given by Ujjvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of **विश्व** is with **स्मिन्**. In the following there is no locative sign :—**पुष्टलीको भवतु विश्ववेदाः** and **प्रयाभगः प्रष्टुते विश्वभोजाः** ।

६८१ । वशेः कनसिः । ४ । २३८ ।

संसारणश्च । उद्यताः ।

681. The affix **कनसि** comes after the root **वश्** (to desire). 238.

Thus **वश् (II. 70) + कनसि = उद्यनस्** (Name of Śukra).

Its Nom. sing. is **उद्यताः** ।

इत्युक्तादिषु चतुर्थः पादः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो हुतच् । ५ । १ ।

अद्भुतश्च ।

682. The affix **हुतच्** comes after the root **हृ** (to be) preceded by **अद** (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus **अदभृ + हुतच् = अद्भृ + हुतच् = अद्भुतश्च** (curious). The affix having an indicative **ड** causes the elision of the vowel of the root **हृ**.

६८३ । गुधेरून्मः । ५ । २ ।

गोधूमः ।

683. The affix **ऊन्म** comes after the root **गुध्** 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus **गुध् + ऊन्म = गोधूमः** 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेरूर्न । ५ । ३ ।

मसूरः । प्रथमे पादे असेरच् 'मसेर' इत्यत्र व्याख्यातः ।

684. The affix **ऊरन्** comes after the root **मश्** 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

Thus $\text{मस} + \text{ऊरच्} = \text{मसूरः}$ 'a kind of pulse; a pillow'. By Unādi I. 43, it was taught that the affix ऊरच् comes after the root मस् giving the form मसूरः with short उ. Thus we have two forms.

६८५ । स्थः किञ्च । ५ । ४ ।

स्थूरो मनुष्यः ।

685. The affix ऊरच् comes after the root स्था to stand (I. 975) and is treated as किञ् . 4.

Thus $\text{स्था} + \text{ऊरच्} = \text{स्थूरः}$ 'a man'. As the affix is किञ् , it causes the elision of the long आ of the root. In the Mantra $\text{स्थूरस्व रायो दृढतो य ईजे}$ (Rv. IV. 21. 4) the word sthūra is explained by sthūla 'fat', 'big', steady.

६८६ । पातेरतिः । ५ । ५ ।

पातिः स्वामी । संपातिः परिव्राजः ।

686. The affix अति comes after the root पा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus $\text{पा} + \text{अति} = \text{पातिः}$ 'master, lord, husband', संपातिः , (the lord of birds).

६८७ । वातेर्निच् । ५ । ६ ।

'वातिरादित्यसोमयोः' ।

687 The affix अति comes after the root वा to move, to blow and is treated as निच् . 6.

Thus $\text{वा} + \text{अति} = \text{वातिः}$ 'the sun, the moon'. See Rabhasa Kosha for the line वातिरादित्यसोमयोः ।

६८८ । अर्तेश्च । ५ । ७ ।

अरतिरद्वेगः ।

688. The affix अति comes after the root अ (to go) and is treated as निच् . 7.

Thus $\text{अ} + \text{अति} = \text{अरतिः}$ 'dissatisfied, languid'.

६८९ । तृहेः क्री हलोपश्च । ५ । ८ ।

तृणम् ।

689. The affix कृन् comes after the root तृह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus $\text{तृह्} + \text{कृन्} = \text{तृणम्}$ 'grass'. No guṇa as the affix is किञ् ।

६९० । वृज्जुटितनिताडिभ्य उलृत्तण्डश्च । ५ । ९ ।

विज्यन्ते जुटयन्ते तन्यन्ते ताडयन्त इति वा तण्डुलाः ।

690. The affix उलृच् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) जुट् 'to roll' (I. 336), तृह् 'to spread' (VIII. 1), and ताडि 'to beat' (X. 43), which are replaced by तण्ड . 9.

Thus वृ or छुट or तृ or ताड् + उलच् = तण्डुल् + उलच् = तण्डुलः 'rice' lit. that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note.—Although by Unādi IV. 107 (सानचि पर्यसि &c), the word तण्डुलः was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sūtra and the one formed under the present sūtra consists in the position of the accent. The affix उलच् of the present sūtra, being चित् places the accent on the last syllable (VI. 1 '163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of तण्डुल् formed under IV. 107 by force of प्रत्ययस्वर. (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दसेष्टनी न आ च । ५ । १० ।

'दासः सेवकशुद्रयोः' ।

691. The affixes ढे and ट्व come after the root दस् (to serve), of which the च् is changed to आ. 10.

Thus दस् + ट or ट्व = दार्हः or दौहः 'a slave, a servant'. The च् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicative ढ shows that the word takes the affix ङीप् in forming its feminine. Thus दास + ङीप् = दासी.

६९२ । दशेश्व । ५ । ११ ।

दाशो धीवरः ।

692. The affixes and operations applicable to दस् by the last sūtra, also apply to दश् (to bite). 11.

Thus दश् + ट or टन = दार्हः or दौहः 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेडैसिः । ५ । १२ ।

स्वरादिपाठादव्ययत्वच् । उच्चैः ।

693. The affix डैसि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उत्. 12.

Thus उत् चि + डैसि = उत्च् 'the affix having an indicative ड causes the elision of the टि portion of the root' + डैसि = उच्चैस् 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437).

६९४ । नौ दीर्घश्च । ५ । १३ ।

नीचैः ।

694. The affix डैसि comes after the root चि (to collect) preceded by नि of which the short च् is elongated. 13.

Thus निचि + डैसि = नीचैस् 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सौ रमेः कौ दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

रमेः शुपूर्वादिने वाच्ये कः स्यात् । किरवाद्गुणाधिकलोपः । शूरत उपशान्तौ दयालुश्च ।

695. The affix क comes after the root र्त् to play (I. 906) preceded by वृ. when the word so formed refers to punishment. The short व of वृ is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (र्) of the root. Thus वृ र्त् + क = वृत्तः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूजो यण्णुकह्रस्वश्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पुण्यश्च ।

696. The affix वृ comes after the root पृ to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment वृ. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus पृ + वृ + वृ = पुण्यश्च 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्त्रसेः शि कुट् किञ्च । ५ । १६ ।

स्त्रसेः शिरादेशो यत्प्रत्ययः किञ्चस्य कुडागमश्च । शिञ्चश्च

697. The affix च treated as किर comes after the root स्त्र 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus स्त्र + कुट् + च = शि + क् + च = शिञ्चश्च 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as किर prevents guṇa taking place.

६९८ । अर्तेः क्युरुञ्च । ५ । १७ ।

उरञ्चो नेचः ।

698. The affix च्य comes after the root ऋ 'to go' (III. 16), and च replaces the ऋ of the root. 17.

Thus ऋ + च्य = उरञ्चः a sheep or ram. The च which replaces ऋ is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The च्य becomes चन by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसेरीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।

699. The affixes ईरश्च and ईरश्च come after the root हिंश् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हिंश् + ईरश्च or ईरश्च = हिंसीरः or हिंसीरः 'a tiger, a wicked man'.

Note:—The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि दृष्टातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरश्च ।

700. The affixes अश्च and अल् come after the root हृ to tear (IX. 23) preceded by the preposition उद, of which the last letter (i. e. द) is elided. 19.

Thus उद हृ + अश्च or अल् = उदरश्च or उदरश्च 'the stomach'.

Note:—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

१०१ । डित्खनेमुट् स चोदात्तः । ५ । २० ।

अजल् च डित्स्याद्वातोमुट् स चोदात्तः । सुखच् ।

701. The affixes अच् and अल् treated as डित् come after the root खच् to dig (I. 927), and also the augment उट् which is उदात्त. 20.

Thus खच् + मुट् + अच् or अल् = मुट् + ख + अ = मुट्खच् (the mouth). The affixes being treated as डित् cause the elision of the टि portion of the root; the augment being उट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

१०२ । अमेः सन् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix सच् comes after the root अच् 'to go' (I. 493). 21.

Thus अच् + सच् = अंसः 'the shoulder'.

१०३ । मुहेः खो मूर्खः । ५ । २२ ।

सूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्. 22.

Thus मुह् + ख = मूर्खः 'an ignorant man'.

१०४ । नहेर्हलोपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह् + ख = नखः 'a nail'.

१०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी + ख = शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note.—No guṇa takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

१०६ । माड ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा + ऊख = मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

७०७ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः पादग्रन्थिः ।

707. The affix फक् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat' (I. 579) and the vowel अ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल् + फक् = कुल्फः 'a disease'; गुल्फः 'the ankle'.

७०८ । स्पृशेः श्वशुनौ पृ च । ५ । २७ ।

श्वशुनौ प्रत्ययौ 'पृ' इत्यादेशः । 'पार्श्वोऽस्त्री कक्षयोरेधः' । पशुं रायुषश्च ।

708. The affixes श्वण् and शुच् come after the root स्पृश् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by पृ. 27.

Thus स्पृश् + श्वण् = पृ + श्वण् = पार्श्वः 'the part of the body below the arm-pit'. स्पृश् + शुच् = पृ + शुच् = पशुः 'an axe', a weapon'.

७०९ । रसनि अयतेर्दुन् । ५ । २८ ।

रसस्त्वदो मुखवाची । मुखमाश्रयते इति रसश्च ।

709. The affix दुच् comes after the root अि 'to serve' (I. 945) preceded by रसच् (face). 28.

Thus रसच् + अि + दुच् = रसश्च + दुच् = रसश्चः 'moustache and beard'; *literally*, that which serves the face'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root.

७१० । अश्र्वादयश्च । ५ । २९ ।

अश्रु नयनजलम् ।

710. The words अश्रु (tears) &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix चच् to the root अश् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix दुच् to the root अि preceded by the negative particle नच्.

But the opinion of Ujvaladatta as to the formation of this word from the root अश् with the augment रुट् and the affix दुच् is incorrect. Since the affix has an indicatory ड it will cause the elision of the whole root अश् in whose stead will be left a zero only.

७११ । जनेष्टन्लोपश्च । ५ । ३० ।

जटा ।

711. The affix टच् comes after the root जच् 'to beget' (IV. 41), the ट् of which is elided. 30.

Thus जच् + टच् = जटा 'matted hair'.

७१२ । अकृतस्य जङ्घच् । ५ । ३१ ।

तस्य जनेः जङ्घादेशः स्यादकच् । जङ्घा ।

712. The affix अच् comes after the root जच् (to beget) which is replaced by जङ्घ्. 31.

Thus जङ् + अच् = जङ्ग + अच् = जङ्ग. The feminine of this will be जङ्गा leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

११३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

जघनम् । 'पञ्चान्नितम्बः स्त्रीकटपाः स्त्रीवे तु जघनं पुरः' ।

713. The affix अच् comes after the reduplication of root हृ to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32

Thus हृ + हृ + अच् = जघनम् 'the hip and the loins'.

Note:—The ह is changed to च by VII. 3. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6. 74 for the verse पश्चात् नितम्बः स्त्री कटपाः स्त्रीवे तु जघनं पुरः

११४ । क्षिशेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारस्य लोपः । केशः ।

714. The affix अच् comes after the root क्षिष् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX. 50) the ल of which is elided. 33.

Thus क्षिष् + अच् = केशः 'hair'.

११५ । फलेरितजादेश्च पः । ५ । ३४ ।

पलितम् ।

715. The affix इतच् comes after the root फल् 'to succeed' (I. 563) of which the initial letter (फ) is replaced by प. 34.

Thus फल् + इतच् = पलितम् 'grey hair'.

११६ । कृजादिभ्यः संज्ञायां वुन् । ५ । ३५ ।

करकः—करका । कटकः । नरकस्—नरकः । 'नरको नारकोऽपि च' इति द्विरूपकोशः । सरकं गगनम् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix वुन् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus कृ + वुन् = कर + अक् (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of अक् for the affix वुन्) = करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाप् means hail-stone.

So also कटकः 'a bracelet of gold' from कट् 'to rain' (I. 315), ; नरकः or नरकस् 'hell' from नृ 'to carry' (I. 847), in the Dvirūpakosha, there is also the word नारकः

सरकस् 'the sky' from सृ 'to move' (III. 17); कोरकः or कोरकस् 'a bud, an unblown flower' from कुरु 'to sound' (VI. 51).

११७ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

कीचको वंशभेदः ।

717. The affix **बुन्** comes after the root **चीक्** to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 36.

Thus **चीक् + बुन् = कीचकः** (a bamboo).

७१८ । पचिमचयोरिचोपधायाः । ५ । ३७ ।

पेचकः । मेचकः ।

718. The affix **बुन्** comes after roots **पच्** 'to cook' (I. 1045) and **मच** 'to be wicked, to cheat' (I. 184), to the penultimate letters of which is added **वृत्**. 37.

Thus **पच् + बुन् = पइच् + अक् = पेचकः** 'an owl'; **मेचकः** 'a peacock, the moon'.

७१९ । जनेररष्ठ च । ५ । ३८ ।

जठरच् ।

719. The affix **अर** comes after the root **जन्** 'to beget' (I. 862), the **वृ** of which is replaced by **ठ**. 38.

Thus **जन् + अर = जठरच्** 'the womb'.

७२० । वचिमनिभ्यां चिचच् । ५ । ३९ ।

वठरो मुखैः । 'वठरो बुनिशोपडयोः' । विदादित्वान्माठरः । गगादित्वान्माठर्यः ।

720. The affix **अर** treated as **चित्** comes after the roots **वच्** 'to speak' (II. 54) and **मच्** 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by **ठ**. 39.

Thus **वच् + अर = वठरः** 'an ignorant or a cunning man'; a cook, **मठरः** a sage, intoxicated, drunk'. The form **माठर** is also correct as that is read in the Gaṇapāṭha in the **विदादय** class (IV. 1. 10+).

The form **माठर्य** is also correct as it belongs to the **गगादय** class of the Gaṇapāṭha.

७२१ । कर्जिद्रुणातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च । ५ । ४० ।

'कर्दरः शूररक्षसोः' ।

721. The affixes **अल्** and **अच्** come after the root **√dri** 'to tear' (IX. 23) preceded by **कर्ज्** the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in accent.

Thus **कर्ज् ह + अल्** or **अच् = कर्दरः** 'a brave man, or a Rākshasa'.

७२२ । कृदरादयश्च । ५ । ४१ ।

कृदरः कुसूलः । घृदरं विलसत् । सृदरः सर्पः ।

722. The words **कृदरः** (granary) &c. are irregularly formed with the affixes **अल्** and **अच्** from the root **हृ** (to tear) with the Indeclinables **kṛī**, **mṛī** and **sṛī**. 41.

Thus कृ+ट्+अल् or अल्=कृदरः 'granary'; वृ+ट्+अल् or अल्=वृदरः 'sporting'; सर्+ट्+अल् or अल्=सृदरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेयुर्नाद्यन्तयोर्धत्वतत्वे । ५ । ४२ ।

घातनो मारकः ।

723. The affix युच् comes after the root हृ (to kill), the first letter of which (*i. e.* ह) is changed to घ and the second (*i. e.* य्) to त्. 42.

Thus हृ+युच्=घत+अच् (VII. 1. 1. S. 1247)=घातनः 'a killer'.

७२४ । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । शान्तुर्जशकः ।

724. The affix तुच् comes after the roots ष् to step (I. 502), गच् (to go), क्षच् 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vṛiddhi. 43.

Thus क्रम्+तुच्=क्रान्तुः (a bird); गान्तुः 'a traveller'; शान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । हर्षतेः कन्थन्निहरच् । ५ । ४४ ।

कन्थन्प्रत्ययः । हिरण्यच् ।

725. The affix कन्थच् comes after the root हर्ष् to go, to be tired (I. 547) which is replaced by हिरच्. 44.

Thus हर्ष्+कन्थच्=हिरच्+कन्थच्=हिरण्यच् (gold).

७२६ । कृजः कार्पासः । ५ । ४५ ।

कर्पासः । विल्लादित्वात्कार्पासं वस्त्रम् ।

726. The affix कार्पास comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ+कार्पास=कर्पासः 'cotton'. The word कार्पासच् (cloth) is formed by adding the affix अल् to कर्पास by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेस्तु रश्च । ५ । ४६ ।

जतुर्हस्ती योनिश्च ।

727. The affix तुच् comes after the root जन् (to beget), the च् of which is changed to र्. 46.

Thus जन्+तुच्=जतुः 'an elephant; the female organ of generation'. The word तुच् in the sūtra is exhibited without any case affix.

७२८ । ऊर्णोतेर्ङः । ५ । ४७ ।

ऊर्णा ।

728. The affix ङच् comes after the root ऊर्ण 'to cover' (II. 30). 47.

Thus ऊर्ण्+ङच्=ऊर्ण (the ङच् causes the elision of the णि of the root). It forms its feminine by the affix टाप्.

Thus ऊर्ण्+टाप्=ऊर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows.'

७२९ । दधातेर्यन्तुट् च । ५ । ४८ ।

धान्यस् ।

729. The affix यत् and the augment उट् come after the root धा to hold (III. 10). 48.

Thus धा + उट् + यत् = धान्यस् 'wheat, barley, paddy'.

७३० । जीर्यतेः क्तिन् रश्च वः । ५ । ४९ ।

'जिविः स्यात्कलपविषोः' । बाहुलकात् 'इति च' (३५४) इति दीर्घो न ।

730. The affix क्तिन् comes after the root जृ to grow old (IX. 24), and र् replaces the र् of the root. 49.

Thus जृ + क्तिन् = जित् (VII. 1. 100. S. 2 390) + क्तिन् = जिव् + रिच् = जिविश् 'Time, bird'.

By the force of बाहुल which governs the Unâdi sūtras, the penultimate इ of जित् is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 354.

७३१ । सव्यतेर्यलोपो सञ्चापतुट् चालः । ५ । ५० ।

सव्यतेरालप्रत्ययः स्यात्सत्यापतुडागमो धातेर्यलोपो सञ्कारश्चान्त्यस्य । सञ्चापतालो विषये ।

731. The affix चाल and the augment आपतुट् comes after the root सव्य 'to bind' (I. 541), of which य् is elided and the final letter (i. e. व) is replaced by न्. 50.

Thus सव्य + आपतुट् + चाल = सन + आपत + चाल = सञ्चापतालः 'an object of sense'.

७३२ । ऋजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन् comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189). 51.

Thus ऋज् + कीकन् = ऋजीकः 'Indra; smoke'.

७३३ । ततोतेर्दुः सन्वच्च । ५ । ५२ ।

'तितुः पुंसि लुब्धे च' ।

733. The affix दाच् which is treated like the Desiderative affix सच् comes after the root तृ 'to spread' (VIII. 1). 52.

Thus तृ + दाच् = ततृ दाच् = तित (the तृ being elided by the affix having an indicative दा) + दाच् = तितुः 'a sieve, a parasol'. The अ of the reduplicate is changed to इ by Sanvadbhāva (VII. 4. 79 S. 2317). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

'ऋयु' वृद्धौ । अतो वृत् । सकारश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकसंसारणं च । पिबतेः कच् ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child) and पाकः (a child, young one) when referring to 'age,' are irregularly formed. 53.

Thus अच् 'to increase' (IV. 135) + दुश् = अर्च् + अक् = अर्चकः 'the च is replaced by र्च्'.

प्रश् 'to increase, rise' (I. 802) + कुक् = प्रश् (the र् undergoing samprasârana before the affix having an indicatory क) + कुक् = प्रशुकः. पा 'to drink' (I. 972) + कश् = पाकः a suckling child, or a grown up child.

७३५ । अवद्यावमाधस्तावरेफाः कुत्सिते । ५ । ५४ ।

वदेर्नञि यत् । अवद्याश् । अवतेरनः । वस्य पक्षे धः । अवधः । अवधनः । अर्तवर्त् । अर्वा । रिफितेस्तीदादिक्वारेफः ।

735. The words अवद्याश् (censurable), अवध (sinful, wicked), अवधनः (low, mean), अर्ध्व (mean) and रेफः (low, vile) are irregularly formed when they refer to 'censurable conduct'. 54.

Thus, with the negative particle नञ्, to the root वद् 'to speak' (I. 1058) is added the affix यत्, अवद् + यत् = अवद्याश्.

अव् 'to protect' (I. 631) + अच् = अवधः । The व of the root अव is replaced by ध, then we get the form अवधनः. अच् 'to go' (III. 16) + वच् = अर्ध्व; Nom. S. अर्वा ।

रिक् 'to boast, to sound' (VI. 23) + अत् = रेफः low, vile, contemptible. The root रिक् belongs to the Tûdâdi class.

७३६ । लीरीडोर्हस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोः । ५ । ५५ ।

तरौ प्रत्ययौ क्रमात्स्ती धातोर्हस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिङ् मिलष्टश् । रिप् कुत्सितश् ।

736. The affixes त and र come respectively after the roots ली (IV. 31) 'to stick, to melt' and री to injure, to howl' (IV. 30), the long vowel (i. e. ई) of which is shortened, and they receive the augment पुट्, when they refer to 'clinging to, adhering to,' and 'censurable conduct' respectively. 55.

Thus ली + त = लि + पुट् + त = लिप्तश् 'besmeared, adhered, joined' री + र = रि + पुट् + र = रिप्तश् 'sin, impurity'.

७३७ । क्लिशेरीचोपधायाः कन्लोपश्च लो नाश्च । ५ । ५६ ।

क्लियोः कन्स्यादुपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च । कीनाशो यमः । कित्त्वफलं विन्यस्य ।

737. The affix कश् comes after the root क्लिश् 'to be afflicted, to suffer' (IX. 50), the penultimate of which is replaced by long ई and ल् is elided, and the augment नाश्च is added. 56.

Thus क्लिश् + कश् = की + नाश् + य् + कश् = कीनाशः (a name of Yama). It is not clear why an affix having an indicatory क has been taught in this sūtra, for the gunation would have been prevented by the penultimate of the root being ordered to get the ई long.

७३८ । अश्रोतेराशुर्मणि वरट् च । ५ । ५७ ।

चकारादुपधाया ईत्वं । ईरवरः ।

738. The affix **वरट्** comes after the root **अश्** 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of **च** in the sūtra, the penultimate letter is replaced by **ई** (as in the last sūtra).

Thus **अश् + वरट् = ईश्वरः** 'God'. The feminine will be **ईश्वरी** with **ङीप्** as the affix is **टिप्**. The accent is in the middle (III. 1. 3. S. 3708) for all affixes are ādyudātta as a general rule. The word **ईश्वरी** may be the feminine of **ईश्वरः** also. The latter is formed by adding **निप्** to **ईश** and **न** is changed to **र** by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for **vanip** and **ñip** are accent less. But if **ईश्वरी** be formed by adding **ङीप्** (**पु'योग-लक्षण**) then the accent is on the final. Thus **ईश्वरी** or **ईश्वरी** or **ईश्वरी**. The word **ईश्वरः** formed by the affix **वरट्** added to the root **ईश** under III. 2. 175. S. 3155 makes its feminine **ईश्वरा** with **टाप्**. (58 a)

५८ । क । हन्ते रन् घश्च ।

हन् हिंसागत्योरस्माद्रन् प्रत्ययः स्वात् चञ्चान्ता ईशः । हन्त्यते गन्त्यतेऽतिथिभिरिति घरः गृहम् ।

58 (a). The affix **रन्** is added to the root **हन्** to go (II. 2) and the letter **च** is substituted for the final.

Thus **हन् + रन् = घरः** house lit. that which is visited by guests. It is a Daśapādi sūtra.

९३९ । चतेरुर्न । ५ । ५८ ।

चत्वारः ।

739. The affix **उरन्** comes after the root **चत्** to beg (I. 918) 58.

Thus **चत् + उरन् = चतुर्** (four) its Nom. pl. is **चत्वारः** (VII. 1. 98. S. 331).

Note:—The **अ** and **न्** in the affix **उरन्** are for the sake of accent, for the purpose of this sūtra could have been served by simply saying the affix **उर्** &c. instead of **उरन्**.

९४० । प्राततेरन् । ५ । ५९ ।

प्रातः ।

740. The affix **अरन्** comes after the root **अत्** 'to go' (I. 38) preceded by the preposition **प्र**. 59.

Thus **प्र + अत् + अरन् = प्रातरः** 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with **स्वर** &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note:—The **अन्** portion of the affix **अरन्** is used for accent, as in the last sūtra.

९४१ । अमेस्तुट् च । ५ । ६० ।

अन्तर्गम्यस् ।

741. The affix **अरस्** comes after the root **अश्** 'to go' (I. 493) and there is also the augment **वृट्**.

Thus **अश् + वृट् + अरस् = अन्तरः** (in the middle).

७४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

गप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः ।

742. The affix न comes after the root दह् 'to burn' (I. 1040), the final letter (ह्) of which is elided, and द is changed to न. 61.

Thus दह् + न = नगः 'a mountain, the sun &c'.

७४३ । सिचिः संज्ञायां हनु मौ कश्च । ५ । ६२ ।

सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो नुस् च स्यात् । सिंहः ।

743. The affix क comes after the root सिञ् 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The च of the root is replaced by ह and there is also the नुच् augment. 62.

Thus सिञ् + नुच् + क = सिंहः 'a lion'.

७४४ । व्याडि प्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।

744. The affix क comes after the root प्रा 'to smell' (I. 973) when preceded by वि and आङ् and when the word formed refers to a jāti (*i. e.* a class of animals.) 63.

Thus वि + आङ् + प्रा + क = व्याघ्रः 'a tiger'. The affix having an indicative क causes the elision of the final vowel of the root.

७४५ । हन्तेरच्चुरच् । ५ । ६४ ।

चोरच् ।

745. The affix अच् comes after the root हर् (to kill) which is replaced by चुर. 64.

Thus हर् + अच् = चुर + अच् = चोरच् 'fearful, dangerous'.

७४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

चादच् । क्षमा ।

746. The affix अच् comes after the root क्षम् 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus क्षम् + अच् = क्षम् + अच् = क्षम. It forms its feminine with the affix टाप्. So we have क्षमा kṣhmâ (the earth).

७४७ । तरतेङिः । ५ । ६६ ।

त्रयः । त्रीन् ।

747. The affix ङि comes after the root तृ 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus तृ + ङि = त्रि (VII. 1. 100. S. 2390; VII. 1. 101 S. 2571) + ङि = त्रिः three. The affix having an indicative ङ causes the elision of the टि portion of the root. Its Nom. pl. is त्रयः; Accusative pl. is त्रीन् &c.

७४८ । ग्रहेरनिः । ५ । ६९ ।

ग्रहणिः । डीप् । ग्रहणी व्याधिभेदः ।

748. The affix अनि comes after the root ग्रह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus ग्रह् + अनि = ग्रहणिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms [its feminine with the affix डीप्. Thus ग्रहणी 'diarrhoea, dysentery'.

७४९ । प्रथेरसच् । ५ । ६८ ।

प्रथनः ।

749. The affix असच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ् + असच् = प्रथनः 'the first'. Its plural is प्रथने or प्रथनाः (I. 1.33. S. 226).

७५० । चरेश्च । ५ । ६९ ।

चरनः ।

750. The affix असच् comes after the root चर् 'to go' (I. 591). 69.

Thus चर् + असच् = चरनः 'last, ultimate, final'. Plural चरने or चरनाः ।

Quere.—Why two separate sūtras: could not this be included in the last.

७५१ । सङ्गैरलच् । ५ । ६० ।

सङ्गलच् ।

751. The affix अलच् comes after the root सङ्ग to go, move' (I. 157). 70.

Thus सङ्ग + अलच् = सङ्गलच् good fortune, prosperous.

The Upādi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñānendra Swamī whose commentary we have followed in translating and explaining these sūtras.

इत्युक्तादिषु पञ्चमः पादः ।

३१६९ । उक्तादयो बहुलं । ३ । ३ । १ ।

एते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्युः । केचिद्विहिता अप्युह्याः ।

'संज्ञासु घातुरुपाणि प्रत्ययास्ततः परे ।

कार्याद्विदादन्वयमेतच्छास्त्रमुक्तादिषु' ॥

3169. The affixes 'Un' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sūtra by anuvṛitti from sūtras III. 2. 123 & 185.

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unādi* affixes is that when, in appellatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the indicatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unādi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pāṇini whose application is general; hence the word बहुल has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unādi* affixes. Thus though the affix लब् is ordained after हृष, it comes also after शक as शंकुला. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pāṇini whether these words said to be formed by *Unādi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover all the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (खेष). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sākatāyana, consider all nouns and substantives (नाम) as derivative words from simple roots (धातुज). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unādi* affixes:

बाहुलकं प्रकृतेस्तदुद्भूतः प्रायसमुच्चयनादपि तेषाम् ।

कार्यस्येषविधेस्तदुक्तं नैगमकदिभवं हि सुसाधु ॥ १ ॥

नाम च धातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च लोकम् ।

यन्न पदार्थविशेषसमुत्पत्तं प्रत्ययतः प्रकृतेस्तदुद्भूतम् ॥ २ ॥

३११० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The 'Unādi' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sūtra, it was taught that the *Unādi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be laid

down about it, but on *finding* that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus वृत् + सनिच् = वर्त्सन् 'a way, road' (that which has been established as a rule); चर् + सनिच् = चर्त्सन् 'skin' (that which is lived in); so also भस्मन् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमि see Unādi IV. 6. It is formed with इनि affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unādi* affixes, in a way, do come with the force of not only present, but past and future also, though in the latter two cases its scope is very limited. As गमि ग्रामच् 'intending to go to the village'; आगामी 'that which has to come'. So also प्रस्थायी 'departing'; प्रतिरोधी 'an opponent, (who is going to obstruct). प्रतिबोधी 'going to be awakened'. So also प्रतियोधी 'an adversary'; प्रतियोगी 'an enemy'; प्रतिवायी; आवायी; भावी, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *anadyatana* future i. e. the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future लृट्, and not of the second future लृट्. As श्वो गमि ग्रामच् 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

स्त्री संप्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

3172. The words 'dâśa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाश् 'to give' by adding the affix अच् under III. 1. 34. S. 2896. This being a कृदन्त word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sūtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given i. e. a servant'. Similarly goghna does not mean 'the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly-formed word goghna which is made applicable to the priests, guests, sons-in-law &c, and not the regularly-formed word goghna which means 'a killer of cow' or 'Chandāla.' Thus दाशः = दाशन्ति तस्मै; गोघ्नः = तस्मै दातुं गां हन्ति ॥

३१७३ । भीमादयोऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । प्ररुधः । सूर्खः । खलतिः ।

3173. The words 'bhîma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unâdi* affixes. Thus भी + मक् = भीमः (Un. I. 145, 148); भी + युक् + मक् = भीष्मः (Un. I. 148) &c. By the next sūtra, *Unâli* words do not denote ordinarily the recipient and the ablation.

The present sūtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhimâdi words:— भीमः, भीष्मः, भयानकः (Un. III. 82), वरुः, चरुः, (Un. I. 7), भूमिः (Un. IV. 45), रजः (Un. IV. 217), संक्रन्दनः, (lyut) सूर्खः (Un. V. 22) समुद्रः, सुषः, or सुवः (Un. II. 61), युक् (Un. II. 62) खलतिः (Un. III. 112.)

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

संप्रदानापादानपरामर्शार्थं ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । वृत्तं तदिति वर्त्म । चरितं तदिति चर्म ।

3174. The words formed by 'Unâdi' affixes denote other ideas than these two, *i. e.* recipient and ablation.

The *Unâli* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 4. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sūtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताभ्यां has been used in the sūtra in order to include the word *sampradāna* also. For, had the sūtra been अन्यत्रोणादयः, only the *Apādāna kāraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradāna kāraka*. Thus कृषितोऽसौ = कृषिः (Un. IV. 120) 'agriculture *i. e.* what is ploughed' (object); तन्यत इति = तन्तुः (Un. I. 69) 'a thread *i. e.* what is drawn out'; वृत्तमिति वर्त्म (Un. IV. 145) 'a way *i. e.* what is established'; चरितं = चर्म (Un. IV. 145) 'skin' (in which they live).

THE KRIT-AFFIXES.—(Continued.)

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्नुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थायां क्रियायास्तुपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । नान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णं दर्शको याति । अत्र वासरूपेण वृजादयो न । पुनर्बुलुक्तेः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'nvl' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in तुप् is an Indeclinable as it ends in च् ।

As भोक्तुश्च व्रजति 'he goes to eat'; भोजको व्रजति 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is व्रजति; it denotes an action performed for the sake of the future action (क्रियार्थ), namely, eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as भिक्षस्ये इति अस्य जटाः 'matted hair is for the purpose that he should beg.' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe धावतस्ते पतिष्यति दण्डः 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why एबुल् is taught a second time, when it was already taught generally by III. 1. 133; S. 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix लृट् would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 S. 2830 will step in and will conduce the application of एबुल् in spite of लृट्.

Ans.—The repetition of the affix एबुल् (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like वृच् &c. in denoting the above sense; that is to say, the rule of वाचरूप (III. 1. 94 S. 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say कर्तुं व्रजति 'he goes to do'; but we must say कर्तुं च instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose.

३१९६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेऽप्येककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्वात् । इच्छति भोक्तुश्च । वष्टि वाञ्छति वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus इच्छति, वष्टि or वाञ्छति भोक्तुश्च 'he desires to eat'; कामयते भोक्तुश्च 'he wishes to eat'; पिनाकपाणिं पतिश्च आप्तुश्च इच्छति 'desires to obtain for her husband the Pināka-handed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say देवदत्तं भोक्तुश्च इच्छति यज्ञदत्तः 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat'; for here the agents of भुञ् and इष् are not the same. We must say, भुञ्जानश्च instead of भोक्तुश्च ।

Why do not we use it here:—इच्छत् करोति 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in तुच् is employed when both the verbs have the same agent.

३१७७ । शक्यधृक्कारलाघटभलभक्रमतहाहस्त्यर्थेषु तुमुन् । ३।४।६५।

एषूपपदेष्वातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृक्णोतीत्यादौ । अर्थग्रहणमस्ति नैव संबध्यते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhrish' (to make bold), 'jñā' (to know), 'glai' (to be wearied), 'ghat' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note :— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175. In that sūtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III, 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोति भोक्तुम् 'In am able to eat'. Similarly जानाति—ग्लायति—घटते—आरभते—लभते—प्रक्रमते—सहते—अहति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अर्थ in the sūtra applies to the root अस् only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु । ३।४।६६।

पर्याप्तिः पूर्णता । तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुर्दृष्ट्यादि । 'पर्याप्तिवचनेषु' किम् । अलं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुङ्क्ते । प्रभूततेह गन्धते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus लिखितमपि अलाटे प्रोज्झितुम् कः समर्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. लोकार् अलं दग्धुम् हि तत्तपः (Kumāra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विभवः सर्वं परिचातुं (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुम् प्रवीणः कुशलः पटुर्वा 'skillful in eating'.

Another interpretation of the sūtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a synonym of *alam* having the sense of *pariāp'ta*." Thus पर्याप्तो भोक्तुम्, अलं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'pariāp'ti vachana—synonyms of pariāp'ti or capable'? Observe अलं भुक्त्वा ।

Why do we say “*alum* or its synonyms”? Observe पर्याप्तं भुङ्क्ते he eats fully? Here muchness is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानसर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समयो वेलानेहा वा भोक्तुम् । त्रैषादिग्रहणमिदानीमुवर्तते तेनेह न । ‘भूतानि कालः पचतीति वार्ता’ ।

3179. The affix ‘*tumun*’ comes after a root, when the words ‘*kāla*’, ‘*samaya*’, and ‘*velâ*’ (all meaning time) are in composition.

Thus कालो भोक्तुस् ‘time to eat’. समयः खलु स्नानभोजने सेवितुस् ‘it is time to bathe and take food’; वेला भोक्तुस् ‘time to eat’. In short, Infinitive in तुमुन् may be used with words meaning ‘time’; as अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुस् this is, indeed, the time to show myself.

Why do not we use the Infinitive here कालः पचति भूतानि ‘time devours all creatures’? The sense of ‘direction &c.’ is understood in the sūtra from S. 2817 so when ‘direction &c.’ is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भाववचनाश्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा वजादयः क्रियार्यायां क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as वञ्च् &c. (III. 1. 13.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As यागाय व्रजति ‘he goes to sacrifice’; भूतये व्रजति ‘he goes for the sake of success’; पुष्टये व्रजति ।

३१८१ । अणकर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्यायां क्रियायां चाणस्यात् । ण्वुलोऽपवादः । काण्डलावो व्रजति । परत्वादयं कादीन्वाधते । कम्बलदायो व्रजति ।

3181. The affix ‘*an*’ comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word ‘future’ is understood here. The force of च is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S. 2913 the affix ञ्च् comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of चाणस्वरूप not applying, the affix ण्वुल् would have debarred it as already said; hence this repetition. This rule being an apavâda rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of ण्वुल् of III. 3. 10 S. 3157; and

by the rule of परत्व I. 4. 2, S.175 it will debar the affixes like क &c. Therefore this अण् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3. S. 2915 &c. Thus by rule III. 2. 3 the अण् of III. 2. 1 could not have come after simple verbs ending in long आ, such as दा 'to give' &c. But the present अण् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो व्रजति he goes to give cows, and not गोदः। So also कन्वलदायो व्रजति 'he goes to give blanket'; अरवदायो व्रजति। दा + अण् = दायः (VII, 3. 33).

So also काखलायो व्रजति 'he goes to cut wood.' In this case अण् would have been applied even by III 2. 1.S. 2913.

३१८२। पदरुजविशस्पृशो घञ् । ३ । ३ । १६ ।

अविष्यतीति निवृत्तम् । पदतेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः । विशतीति वेशः । स्पृशतीति स्पर्शः ।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'spris' (to touch).

The anuvṛitti of 'future' does not extend to this sūtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद + घञ् = पादः, 'foot'; रुज् + घञ् = रोगः 'disease'; so वेशः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix अच्, under rule III. 1. 134; as स्पर्शो देवदत्तः। There is difference in accent between these two words.

३१८३। सृ स्थिरे । ३ । ३ । १७ ।

'सृ' इति लुप्तविभक्तिकं सत्तेः स्थिरे कर्तरि षञ्स्यात् । सरति कालान्तरमिति सारः ।
* व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यम् * । अतिसारो व्याधिः । अन्तर्भावितययर्थोऽत्र सरतिः ।
अधिरादिक्रमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो सत्स्यः । 'सारो बले दृढांशे च' ।

3183. The affix 'ghañ' comes after the verb 'sri' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaining permanent moves through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सृ + घञ् = सारः 'an essence'; as चन्दनसारः 'the essence of sandal', खदिरसारः 'the essence of catechu.'

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सर्त्ता 'moves', सारकः 'that which flows.'

Vart :—The word, so formed also applies to disease, fish and strength. As अतिसारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root √sri. That which causes the excessive flow of blood &c. is called अतिसारः। विसारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosā.

३१८४ । भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातौर्घस्यात् । पाकः । पाकौ ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पच् + घञ् = पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52); त्यागः 'abandoning'; रागः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state; so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes घञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted *as having attained to the completed state*. It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पक्तिः, पचन्स्, पाकौ, पाकाः । These affixes form, in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४९ ।

अनयोरेव आत्वं स्याद्वृद्धिः । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि-' (१०४४) इति दीर्घः । परीहारः । 'इकः काशे' (१०४५) । काशे उत्तरपदे इगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । 'इकः' कित् । प्रकाशः । 'निदातोपदेश-' (२९६३) इति न वृद्धिः । शनः । आचमादेस्तु । आचामः । कामः । वामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

3185. In the roots स्फुर् and स्फुल् 'to move', there is the substitution of the आ for the diphthong when the affix घञ् follows.

Thus विस्फारः instead of विस्फोरः, and विस्फालः instead of विस्फोलः ॥ By VIII. 3. 76, the च is optionally changed to ष after वि, as विष्फारः, and विष्फालः ॥

By VI. 3. 122 S. 1044 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As परीहारः or परिहारः

By VI. 3. 132 S. 1045, the simple vowels इ, उ, ऋ and लृ of a preposition are lengthened before the word काश and of no other vowel. As, नीकाशः, अनूकाशः । Why do we say 'इक् vowels only'? Observe प्रकाशः; no lengthening of the अ of प्र ॥

There is no वृद्धि of the penultimate of roots ending in च्, because of the prohibition of VII. 3. 34. S. 2763. As शस् + घञ् = शनः । But there is वृद्धि of the penultimate vowels of आचस्, कस् and वस् by the vārtika under S. 2763. As आचमः । कामः । वामः ।

The वृद्धि in विश्रामः is against the rules of Pāṇini: for अस् is an udātta root and is governed by VII. 3. 34 S. 2763.

३१८६ । स्यदो जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्घञि मलोपो वृद्धयभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

3186. The word स्यद is formed by घञ् in the sense of 'speed'.

The nasal of **स्वन्द** is elided, and there is absence of **vṛddhi**. As **स्वदो** **वेगः** । In other places, we have **स्वन्दः**

३१८७ । **अवोदैधौद्मप्रअथहिमअथाः** । ६ । ४ । २९ ।

अवोदोऽवहोदनस् । **एध इन्धनस्** । **ओद्घ उन्दनस्** । **अन्येर्नलोपो वृद्धयभावश्च** ।

3187. **अवोद**, **एध**, **ओद्घ**, **प्रअथ**, and **हिमअथ** are irregularly formed by the elision of **न** ॥

Thus **उन्द्**—**अव** + **उन्द्** + **घञ्** = **अवोदः**; **इन्ध्** + **घञ्** = **एधः**, the **guṇa** is irregular, for I. 1. 4 applied here, and prevented **guṇa**. **उन्द्** + **घञ्** = **ओद्घ** (**Uṇadi घञ्**). **प्र** + **अथ** + **घञ्** = **प्रअथः** (The want of **vṛddhi** is the irregularity). So also **हिमअथः** ॥

३१८८ । **अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्** । ३ । ३ । १९ ।

कर्तृभिन्ने कारके चङ्स्यात् ।

3188. And the affix '**ghañ**' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as a **kāraka**, but not as an agent **kāraka**.

Thus **रञ्ज्** + **घञ्** । Now applies the following **sūtra**.

३१८९ । **घञि च भावकराण्योः** । ६ । ४ । २७ ।

रञ्जेर्नलोपः स्यात् । **रागः** । '**अनयोः**' **किञ्** । **रज्यत्वस्मिन्** **रङ्गः** । **प्रास्यत इति प्रासः** । '**संज्ञायाम्**' इति **प्राविकञ्** । **को भवता लाभो लब्धः** । इव उत्तरं '**भावे**' '**अकर्तरि कारके**' इति '**कृत्यल्युटो बहुलस्**' (२८४९) इति **यावद्द्वयमप्यनुवर्तते** ।

3189. The penultimate nasal of **रञ्ज्** is elided before **घञ्**, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus **रगः** 'passion, color, or the coloring stuff'. Thus **आञ्चयेर्** **रागः**, **विचित्र रागः** denote **भाव**, while **रज्यतेऽनेनिति रागः** denotes instrument. The **घञ्** is added by III. 3. 121; and **च** changed to **क्** by VII. 3. 52. But **रङ्गः** = **रञ्जन्ति तस्मिन्** 'a theatre.

Similarity **प्रासः** (*i. e.* **प्रास्यन्ति तस्**) 'a dart, lit. that which men throw'; **प्रसेवः** (*i. e.* **प्रसीव्यन्ति तस्**) 'a sack, lit. that which men stitch together'; **आहारः** (*i. e.* **आहरन्ति अस्माद्भक्षस्**) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As **नधुराहारः**, **तद्यथिलाहारः** ।

Note :—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe **शेषः** 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word **शेष** is related to the verb **निषति** as agent, and the affix is consequently not **घञ्**.

Note :—Why do we say 'when denoting an appellative'? Observe **कर्तव्यः कटः** 'the mat must be made'.

The force of **च** in the **sūtra** is to indicate that **घञ्** may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as **को भवता दायो दत्तः** 'what gift was given by you'; **को भवता लाभो लब्धः** 'what gain was gained by you'.

Both the phrases, 'when denoting mere condition (भाव)' and 'a kâraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. See. II. 2. 6 S. 756 about नञ् Compound.

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्वाघनार्थनिदम् । एकस्तण्डुलनिचायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ । द्वौ कारौ । * दार-
जारौ कर्तरि णिलुक्च * । दारयन्तीति दाराः । जारयन्तीति जाराः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus नि + चि + घञ् = निचै + अ (VII. 2. 115) = निचायः (VI. 1. 78) 'a heap';
as एकस्तण्डुलनिचायः; द्वौ शूर्पनिष्पावौ । कृ 'to scatter' + घञ् = कारः । द्वौ कारौ; त्रयः
काराः ।

By using the word 'all' in the sūtra, it is indicated that the affix अप् (III. 3. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Other-
wise the affix अच् would only be prohibited by the *Paribhāṣa*:—" *Apavā-
das* that precede the rules which teach operations that have to be superseded
by the *apavāda*-operations, supersede only those rules that stand nearest
to them, not the subsequent rules". Thus अच् being taught in III. 3. 56
would be superseded, but not so अप् taught in the subsequent aphorism
III. 3. 57.

Vart.—The affix घञ् comes after the causative verbs दारि and जारि,
and there is *lul* elision of the causative affix णिच्; when the word so form-
ed is related to the verb as agent. Thus दारयन्ति भ्रातृन् = दाराः 'a wife'
(lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love); जारयन्ति
= जाराः 'a paramour'.

३१९१ । इडश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अघोऽपवादः । उपेत्यास्मादधीयते उपाध्यायः । * अपादाने स्त्रियासुपसंख्यानं
तदन्ताच्च वा डीप् * । उपाध्याया-उपाध्यायी । * शू वायुवर्णनिवृत्तेषु * । 'शू' इत्यविभक्तिको
निर्देशः । शारो वायुः । करणे घञ् । शारो वर्णः । चित्राकरणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आव्रियते-
ऽनेनेति निवृतमावरणम् । बाहुलकात्करणे क्तः । 'गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः' । अकृत-
मावरण इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'in' (to study).

This debars अच् (III. 3. 56). As अघि + इ + घञ् = अघि + रे + अ = अघ्यायः
'a lesson or lecture'; उपाध्यायः (उपेत्यास्मादधीते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इड् as an
ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix डीप्.
As उपेत्याधीयतेऽस्या = उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who
herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix घञ् comes after the root शू when the word so formed
means 'wind', 'color', or 'cover'. As शारः 'wind', 'green colour' &c.
गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः "generally lean in autumn, like a cow
without the shade over it."

The word **वृ** is shown in the *vārtika* without any case-affix. In **शारः** meaning 'wind', the affix has the force of instrument. In **शारः** 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word **निवृत्त** means by which any thing is covered. It is formed by **क्त** affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root **वृज्** वरणे । In **नीशार** the **ई** is lengthened by S. 1044. The words **अकृतनीशारः** mean **अकृतप्रावरणः** 'where no cover is made'.

३१९२ । उपसर्गे रुवः । ३ । ३ । २२ ।

घञ् । संरावः । 'उपसर्गे' किञ् । रुवः ।

3192. The affix 'ghañ' comes after the verb 'rû' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars **अप** (III. 3. 57). As **संरावः** 'clamour', **उपरावः** &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe **रुवः** 'sound'.

३१९३ । अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । ८६ ।

अस्मात्स्तनः सस्य मूर्धन्य । अभिनिष्ठानो वर्णः । 'शब्दसंज्ञायाम्' किञ् । अभिनिः स्तनति घृदङ्गः ।

3193. The **च्** of **स्तच्** is optionally changed to **प्** after the double preposition **अभि निच्** when the word so formed is the name of a particular letter (*i. e.* visarga).

As **अभिनिष्ठानो वर्णः**, **अभिनिष्ठानो विसर्जनीयः** or **अभिनिस्तानो वर्णः** or **विसर्जनीयः** ॥ The compound preposition **अभि-निच्** causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba:—**द्वयक्षरं चतुर्क्षरं वा नामपूर्वनाख्यातोत्तरं दीर्घभिनिष्ठान्तं, घोषवदादान्तरन्तस्थश्च** "a name (nâme) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pûrva), and its second portion a verb (âkhyâta), that it should end in a long vowel (dîrgha) or a visarga (abhinishtâna), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-âdi), and a semi-vowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names **द्रविणोदा**, **वरिवोदा** fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe **अभिनिः स्तनति घृदङ्गः** ॥ The anuvṛitti of **समासे** ceases from this place.

३१९४ । समि युद्दुवः । ३ । ३ । २३ ।

संयुयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः पिष्टविकारोऽप्युपविशेषः । संद्रावः । संदावः ।

3194. The affix 'ghañ' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As **संतावः** that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. **संद्रावः**, **संदावः** । But **प्रयवः** where the preposition is not *sam*.

३१९५ । अग्नीभुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २४ ।

आयः । नायः । भावः । 'अनुपसर्गे' किम् । मन्त्रयः । प्रणयः । प्रभवः । कथम् 'प्रभावो राज्ञः' इति । प्रकृष्टो भाव इति प्रादिवन्तावः । कथम् 'राज्ञो नय' इति । बाहुलकात् ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'sri' (to go to) n'ī' (to lead) and 'bhū' (to be), when not in composition with an upasarga.

This debars the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As आयः 'shelter', नायः 'a means', भावः 'a condition'.

But with *upasargas*, we have मन्त्रयः 'respect', प्रणयः 'love'; प्रभवः 'source'.

How do we explain the form प्रभाव in प्रभावो राज्ञः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाव is not made from the compound root मञ्ज् + चञ्, but by compounding प्र with भाव by the rules of Prādi samāsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form नय in नयो राज्ञः? Here the root नी has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113. S. 2841.

३१९६ । वौ क्षुन्नवः । ३ । ३ । २५ ।

विज्ञावः । विश्रावः । 'वौ' किम् । क्षवः । श्रवः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debars the affix अच् (III. 3. 57 S. 3232); as विज्ञावः 'cough'; विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition विः we have क्षवः and श्रवः ।

३१९७ । अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनायोऽधो नयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । कथम् 'उन्नयः उत्प्रेक्ष' इति । बाहुलकात् ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'nī' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut' are in composition.

As अवनायः 'throwing down'; उन्नायः 'elevation'.

How do you explain उन्नयः in उन्नयः पदार्थानाम्? Here the affix is 'ach', by the diversity of III. 3. 113. S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रस्तुस्त्वः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्त्रावः । 'प्रे' इति किम् । द्रवः । स्तवः । स्त्रवः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'sru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्त्रावः । But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

३१९९ । निरभ्योः पूत्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते शूर्पादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' क्त्वि । पवः । सवः ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pû' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root पू refers to both पूङ् and पूज्. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus निर comes before पू, and अभि before लू । As निष्पावः a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; अभिलावः 'moving'. But पवः and सवः, without these prepositions.

३२०० । उन्नयोर्गः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । 'उन्नयोः' क्त्वि । गरः ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'grî' when the upasargas 'ut' and 'ni' are in composition.

The verb गृ here refers to both the verbs गृ 'to make sound', and गृ 'to swallow'. As उद्गारः समुद्रस्य 'the roaring of the sea'; निगारो देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have गरः ।

३२०१ । कृ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कृ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्नयोर्घञ्स्यात् । उत्कारो निकारो धान्यविशेष इत्यर्थः । 'धान्ये' क्त्वि । भिक्षोत्कारः । पुष्पनिकरः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kri', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb कृ here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As उत्कारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'; निकारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have भैक्षयोत्कारः 'a heap of alms', पुष्पनिकरः 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' क्त्वि । संस्तवः परिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'stu' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As संस्तावश्छन्दोगानाम् 'the Sanstâva of the Chhandogas; संस्तावः (= समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे छन्दोगाः स देशः) means 'the place which the Brâhmanas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have संस्तवश्छात्रयोः 'the mutual praising of the two pupils', i. e. becoming acquainted with each other.

३२०३ । प्रे खीऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

‘अयज्ञे’ इति छेदः यज्ञे इति प्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । ‘अयज्ञे’ किञ् । बर्हिषः प्रस्तरो बुद्धिविशेषः ।

3203. The affix ‘ghañ’ comes after the root ‘stri’ (to cover), when preceded by the preposition ‘pra’; provided that the word so formed does not refer to sacrifice’.

The division of the sandhi is *strah+ayajñe*; and not *strah+yajñe* because there is no necessity of repeating *yajñe* in this *sūtra*, as it could have been drawn by *anuvṛitti* from the last.

As, *यंखप्रस्तारः* ‘a bed of conch’; *नखिप्रस्तारः* ‘strewing of gems’. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe *बर्हिषः प्रस्तारः* ‘a handful of straw’.

३२०४ । प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्धञ्स्यादशब्दविषये प्रथने । पठस्य विस्तारः । ‘प्रथने’ किञ् । दृशविस्तरः । ‘अशब्दे’ किञ् । ग्रन्थविस्तरः ।

3204. The affix ‘ghañ’ comes after the root ‘stri’ (to cover), where the preposition ‘vi’ is in composition with it, when the sense is that of extension, and such spreading does not refer to words.

The word *प्रथनं* means ‘extent, circuit, range’. As *पठस्य विस्तारः* ‘the extension of the garment’.

Why do we say ‘when meaning extent’? Observe, *दृशविस्तरः* ‘a collection of grass’. Why do we say ‘not referring to words’? Observe *विस्तरो वचसा* ‘prolixity of words’: or *ग्रथविस्तरः* ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

‘सः’ इत्यनुवर्तते । विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तीर्यन्तस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणे चञ् । ततः कर्मधारयः ।

3205. The affix ‘ghañ’ comes after ‘stri’ with the upasarga ‘vi’, when the word so formed is the name of a metre.

The word *छन्द* here means prosodial metre such as *Gâyatri* &c; and not the *Vedas*; otherwise the word *नाम्नि* would not have been used. Thus *वि+स्तृ+चञ्=वि+ष्टृ+चञ्* (VIII. 3. 94) = *विष्टारः* ‘the name of a metre called *Vishtâra-Pañkti*’.

The whole word *विष्टारपङ्क्ति* is the name of a metre, and is not a word *ending* with the affix *ghañ*; only a member of this word, *i. e.* the first part ends with *ghañ*. The seventh case-affix in the word *छन्दोनाम्नि* has the force of location *i. e.* when the word so formed occurs in a portion of a name of a meter; it is not the *full*, name, but it is *in* the name *i. e.* forms a portion of the name. It is a *Karmadhâraya* compound.

३२०६ । छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ९४ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्धञ्जन्तस्य सस्य पठत्वं स्याच्छन्दोनाम्नि । इति पठवच् ।

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विष्टार is used.

By sūtra III. 3. 34 the word विष्टार is formed denoting a sort of metre called विष्टारपङ्क्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe षट्स्य विस्तारः ॥

In fact this sūtra makes unnecessary the sūtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sūtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि, so that we can form प्रस्तारपङ्क्तिः । संसारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्राहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition.

This debarb the affix अप्. As उद्ग्राहः 'lifting up'.

३२०८ । समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' किम् । द्रव्यस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist .

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, अहो मल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; अहो मुष्टिकस्य संग्राहः 'O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say, 'referring to fist'? Observe संग्रहो धान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिण्योर्नीलोद्युताभ्रेषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वार्त्तनयनेर्निपूर्वादिशब्द चत्स्यात्क्रमेण द्यूतेऽभ्रेषे च विषये । परिणयेन शारान् हन्ति । ससन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । 'द्यूताभ्रेषयोः' किम् । परिणयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'nī' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of I. 3. 10 in interpreting this sūtra. The verbs परि + नी and नि + इ, take षञ् when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिणयेन शारान् हन्ति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिणयः = ससन्तान्नयन means 'the moving of chess-pieces from every side, and so winning the game.' So also नि + इ + षञ् = नि + ऐ + ञ् = नि + आय = न्यायः 'justice', 'propriety', 'logic'.

But when not having these senses, we have परिणयः 'marriage', and न्ययः 'decay'; as न्ययङ्गतः पापः 'the sin has been destroyed'. The word अञ्जेव means पादार्थानामनपचारी यथाप्राप्तकरणम् ।

३२१० । परावनुपात्यय इत्यः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । 'अनुपात्यये' क्तिच् । कालस्य पर्यायः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession'; तव पर्यायः 'thy turn'; मम पर्यायः 'my turn.'

Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्यायः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः = क्रमप्राप्तस्यानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः शेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

तव विशयः । तव राजोपशयः । 'पर्याये' क्तिच् । विशयः संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śi' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, तव विशयः 'thy turn of sleeping' (i.e. the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch); मम विशयः 'may turn of rest'; तव राजोपशयः = तव राजानमु पशयितुस्पर्यायः 'thy turn of sleeping the king'.

Why do we say 'regular succession'? Observe उपशयः 'lying by the side of or ambush'; विशयः 'doubt'.

३२१२ । हस्तादाने चिरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । 'हस्तादाने' क्तिच् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यदृषा ग्रचयं करोति । 'अस्तेये' क्तिच् । पुष्पग्रचयश्चौर्येण ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पप्रचायः 'gathering flowers by hand'; फलप्रचायः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानां फलानां यदृषा ग्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पग्रचयश्चौर्येण 'the gathering of flowers by theft'.

Prohibition must be stated in the case of the word उच्चयः 'gathering'; as पुष्पोच्चयः 'gathering of flowers by hand'.

३२१३ । निवासवितिशरीरोपसमाधानैव्यादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनातेर्व्यादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्यापाविभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्निं चिन्वीत । शरीरे । चीयते-
ऽस्मिन्नस्थयादिकमिति कायः । सन्तुहे । गोमयनिकायः । 'एषु' किस् । चयः । 'चः कः' इति वक्तव्ये
आदेरित्युक्तैर्यङ्लुक्कादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः । पुनः पुनः राशीकरणमित्यर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in these senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection.'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चिति or 'funeral pile'. शरीर means the body of all living beings; and उपसमाधानः means making a heap: it refers to the meaning of the root: while the others refer to the meaning of the affix and of the Kāraka. Thus निकायः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kāsi-dwelling'; आकायमग्निं चिन्वीत 'let him arrange the âkâya fire i. e. the funeral fire'; कायः 'body', as अनित्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". महान् गोमयनिकायः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in महान् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sūtra uses आदेः, indicating that in the yañluk, where there are two च's, the first only should be changed to क and not the second. As गोमयानां निकेचायः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तरार्धे । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्व्यादेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां सन्तुहः संघः । 'अनौत्तरार्धे' किस् । सूकरनिचयः ।
संघे किस् । ज्ञानकर्मसमुच्चयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudasa* negation the other is taken. This भिक्षुनिकायः 'the assembly of Bhikshus'; ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brāhmanas'; वैयाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'.

But सूकरनिचयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also कृताकृतसमुच्चयः 'the collection of what is done and not done'; प्रमाणसमुच्चयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म समुच्चयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no संघ in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णच्छियाम् ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

3215. The affix *nach*' comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word कर्म means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (भाव) also. The anubandha च in णच् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि+अव+क्रुन्+णच्+अञ्+ङीप्=व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहासी, व्यावलेखी. The affix णच् forms only an imaginary stem; for this stem must take the अञ् by V. 4 14 which even does not form the complete word until the affix ङीप् of the feminine is added

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिपाको वर्त्तते ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216. The affix णच् (ञ) comes without changing the sense, after a word ending in the affix *nach* (+/—ञ), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix अञ् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix अञ् comes after such a word without changing the sense, when the thing denoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी, व्यावहासी वर्त्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत्र रेज्ज स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3. 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावलेखी, व्याववर्त्ती, व्यावहासी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

3218. The affix 'inun' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अभिविधि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus साराविणस् 'a general or tumultuous uproar'; सं+कूट्+इत्+अण (V. 4. 15 and VI. 4. 164)=संकूटिनस् 'a general confusion'; so संस्त्राविणस् 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe संकोटः, संरावः, संद्रावः ।

३२१९ । अणिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

'इनण्यनपत्वे' (१२४५) । साराविणं वर्तते ।

3219. The affix an (+—अ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inun (इनुण्)

By III. 3. 44, the affix इनुण् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by इनुण् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix अण् to make it a complete word. In fact all svârtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus साराविणस् वर्तते, संकूटिनस् ॥ The टि portion is not elided because of VI. 4. 164. S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अव' 'नि' सतयोर्ग्रहेर्वज्ज्यात् शाये । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' क्त्वि । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चोरस्य ।

3220. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant.

Though इनुण् is immediately near, we take the anuvṛitti of चञ् (III. 3. 16), because we see that its anuvṛitti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्राहो हन्त ते वृषलभूयात् 'cursed be thou, O! sinner'. So also निग्राहस्ते भूयात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्राहः पदस्य; निग्रहश्चोरस्य ।

३२२१ । प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रमग्राहेण चरति भिक्षुः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquisition.

As पात्रमग्राहेण चरति भिक्षुः पिण्डार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; स्तुवमग्राहेण चरति द्विजो दक्षिणार्थी 'carrying

a sacrificial ladle, the Brāhmaṇa walks about for his fæ'. The word लिप्ता means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe प्रग्रहे देवदत्तस्य ।

३२२२ । परौ यज्ञे । ३ । ३ । ४७ ।

उत्तरः परियाहः । स्फ्येन वेदेः स्वीकरणम् ।

3222. The affix 'ghañ', comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As उत्तरः प रियाहः 'the northern fencing of the sacrificial altar', अक्षरपरियाहः 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe परियाहः देवदत्तस्य 'the fencing of Devadatta'.

३२२३ । नौ वृ धान्ये । ३ । ३ । ४८ ।

'वृ' इति लुप्तपञ्चमीकम् । नीवाराः । 'धान्ये' क्त्वि । निवरा क्त्वा । क्तिन्विषयेऽपि बाहुलकादपु । प्रवरा सेतिवत् ।

3223. The affix 'ghañ', comes after the verb 'vri', preceded by 'ni'; when the sense is that of grain.

The वृ here means both वृङ् and वृज् and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix अप्. As नीवाराः 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe निवरा क्त्वा 'a virgin girl'. The proper affix is ktiñ, but अप् is added diversely as प्रवरा (See III. 3. 58. S. 3234).

३२२४ । उदि अयतियौतिपूद्वः । ३ । ३ । ४९ ।

उच्छ्रायः । उदावः । उत्पावः । उद्गावः । कथं 'पतनान्ताः सञ्चुद्धयाः' इति । बाहुलकात् ।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pû' and 'dru', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix ach (III. 3. 56). Thus उच्छ्रायः 'rising of a planet'; उदावः 'mixing', उत्पावः 'purifying ghee'; and उद्गावः 'flight'.

How do you explain the form सञ्चुद्धयः in पतनान्ताः सञ्चुद्धयाः? The word विभाषा 'optionally' in the next sūtra, exerts a retrospective effect on this sūtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called सिंहावलोकनन्यायः 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५ । विभाषाडि रुमु वोः । ३ । ३ । ५० ।

आरावः-आरवः । आम्नावः-आम्नवः ।

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'plu' (to float), when the preposition 'ân' is in composition.

As आरावः or आरवः 'noise'; आस्नावः or आस्रवः 'bathing'.

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः—अवग्रहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' क्तिन् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being withholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived; as अवग्रहः or अवग्रहो देवस्य 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । मे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

मे ग्रहेर्वच्चा वणिजां संबन्धी चेत्प्रत्ययार्थः । तुलासूत्रमिति यावत् । तुलामग्रहेण चरति । तुलामग्रहेण ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhāṣhā* are understood here. By 'relation to commence' is meant here the string of the balance; and not commerce in general. That string by which a balance is held is called तुलामग्रहः or तुलामग्रहाः, as तुलामग्रहेण चरति or तुलामग्रहेण चरति; and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe मग्रहो देवदत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मी च । ३ । ३ । ५३ ।

मग्रहः—मग्रहः ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein'.

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control; as मग्रहः or मग्रहाः 'a rein'.

३२२९ । वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः—प्रवरः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vri' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

As प्रावारः or प्रवरः 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe प्रवर गौ ।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः—परिभवः । 'अवज्ञाने' किम् । सर्वतो भवनं परिभवः ।

3230 The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard'.

The word अवज्ञान means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As परिभावः or परिभवः 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word परिभवः may be then construed to mean सर्वतोभवनं = परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः । जयः । * भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् * । भयम् । वर्षम् ।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'ī' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sūtras 18 and 19 : and these words are to be supplied in every subsequent sūtra as far as sūtra III. 3. 113. This debars चञ्. The च् in एरच् is qualitative, in sūtras like VI. 2. 144.

Thus, चयः 'collection'; अयः 'going'; जयः 'victory'; श्वयः 'wasting'.

Vart.—In this connection the words चय &c. should also be enumerated. As भी + अच् = भयच् 'fear'; वर्षच् 'rain'. These being neuter words, otherwise would have taken the affix क्त &c. but for this Vārtika.

३२३२ । ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

अववर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ।

3232 After a root ending in long 'rī', short 'u', or long 'û', there is the affix 'ap'.

This debars चञ्. The प् is indicative for the sake of accent (III. 1. 3); as कृ + अप् = करः 'scattering'; गृ + गरः 'beverage, poison'; शू + शरः 'arrow'; उ + यवः 'barley'; लू + लवः 'reaping'; पू + पवः 'winnowing corn'.

The ङ् in ऋङ् is merely for the sake of euphony : it is not ङ् changed into ङ्; for then by the rule 'that which follows ङ् is also called तपर' short ङ only would have been taken and not long ङ (I. 1. 70).

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्विष्टरस्य छः पठ्यं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनं च । 'वृक्ष-' इति किम् । आसयस्य विष्टरः ।

3233. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of "tree" and "seat."

This word is formed by adding the affix अप् 'to the root स्तृ preceded by the preposition वि ॥ Thus विष्टरो वृक्षः ॥ विष्टरमासनम् ॥

Why do we say when meaning a 'tree' or a 'seat'? Observe औलपिवाक्यस्य विस्तरः ॥ See sūtra III. 3. 57. S. 3232 by which अप् is added here instead of घञ् ॥

३२३४ । ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अपस्यात् । घञचोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । * वशिरणयोः प-
संख्यानम् * । वशः । रणः । * घञर्थे कविधानम् * । प्रस्थः । विघ्नः । * द्वित्वप्रकरणे के कृजादी-
नामिति वक्तव्यम् * । वक्रस् । चिह्निदस् । चकनसः ।

3234. The affix 'ap' comes after the verbs 'grah', 'vri', 'dri', 'niśchi' and 'gam'.

This debars घञ्; and in the case of निश्चि the affix अच् is debarred. As ग्रहः 'a planet'; वरः 'a boon'; दरः 'tearing, a cave'; निश्चयः 'certainty'; गमः 'march'.

The verb निश्चि would have taken अच्, but takes अप् which causes difference of accent.

Vart.—The roots वश् and रण् should also be included in this; as वशः 'obedient'; रणः 'battle'.

Vart.—When the sense is that of घञ्, the affix क is directed to be employed; after the following verbs:—स्या, स्ना, पा, उषष्, हन् and युष् । As प्रस्थः 'a table-land' (on which they move); प्रस्नः 'a vessel for bathing' (in which they bathe); प्रपाः 'a place where water is distributed to travellers' (that out of which they drink); आविधः (VI. 1. 16) 'an awl, a drill' (that by which they pierce); विघ्नः 'an obstacle' (in which they are obstructed); आयुधः 'battle' (where they fight).

Vart:—The roots कृ &c. are reduplicated before the affix क । This vârtika comes under VI. 1. 12, relating to reduplications. Thus चक्रच्, चिह्निदस् and चकनसः

३२३५ । उपसर्गोदः । ३ । ३ । ५९ ।

अपस्यात् ।

3235. The affix 'ap' comes after the verb 'ad' (to eat) when an upasarga is in composition.

Thus प्र+अद्+अप् । Now applies the following sūtra by which अद् is replaced by घस ।

३२३६ । घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घस्लृ स्याद्धञ्यपि च । प्रघसः । विघसः । 'उपसर्गे' किम् । घासः ।

3236. And when the affix घञ् and अप् follow, घस्लृ is the substitute of अद्.

As विषसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; प्रघसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe घासः 'grass' अद् + घञ् = घस् + अ (II. 4. 38) = घासः ।

३२३७ । नौ ण च । ३ । ३ । ६० ।

नौ उपपदे अदेर्णः स्यादाच । न्यादः । निघसः ।

3237. And the affix 'na' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि + अद् + ण = नि + आद् + अ = न्यादः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि + अद् + अप् = नि + घस् + अ (II. 4. 38) = निघसः 'eating, food'.

३२३८ । व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

अपस्याच् । व्यधः । जपः । उपसर्गे तु । आव्याधः । उपजापः ।

3238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars घञ्. As व्यधः 'wound'; जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आव्याधः उपजापः ।

३२३९ । स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अप् । पश्चे घञ् । स्वनः-स्वानः । हसः-हासः । अनुपसर्गे इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

3239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वानः 'sound'; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from; प्रस्वानः 'a loud noise'; प्रहासः 'a loud laughter'.

३२४० । यमः समुपनिविषु च । ३ । ३ । ६३ ।

यश्चनुपसर्गे च यनेरब्वा । संयमः-संयानः । उपयमः-उपयानः । नियमः-नियानः । विषमः-वियानः । यमः-यानः ।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasarga 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars घञ्. As संयमः or संयानः 'restraint'; उपयमः or उपयानः 'marriage'; नियमः or नियानः 'restrictive rule'; विषमः or वियानः 'check, distress'; यमः or यानः ।

३२४१ । नौ गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

अब्वा स्यात् । निगदः-निगादः । निनदः-निनादः । निपठः-निपाठः । निस्वनः-निस्वानः ।

3241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'path' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars घञ्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise'; निपठः or निपाठः 'reading'; निस्वनः or निस्वानः 'a noise'.

३२४२ । क्वणो वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

नावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च क्वणतेरन्वा स्यात् । वीणाग्रहणं प्रादुर्भास्य । निक्वणः-
निक्वणः । क्वणः-क्वणः । वीणायां तु । प्रक्वणः-प्रक्वणः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvan' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix चञ्. Thus निक्वणः or निक्वाणः 'a musical tone'. क्वणः or क्वाणः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि; as कल्याणप्रक्वणा वीणा.

But not so here, अतिक्वाणो वर्तते, where the upasarga being अति and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix अप्. To sum up, क्वण् takes अप् optionally under three conditions:—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पाणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अप्यस्यात् । मूलकपाणः । शाकपाणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य
विषयः । 'परिमाणे' किम् । पाणः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'pan' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvṛitti of the word optionally. Thus मूलकपाणः 'a handful of radishes'; शाकपाणः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाणः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

घनमदः । उपसर्गे तु । उन्मादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars चञ्. As विद्वान्मदः 'pride of knowledge'; घनमदः 'pride of wealth'; कुलमदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उन्मादः 'mad', प्रमादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंसदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' किम् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

As कल्याणं प्रसदः 'the joy of girls'; कोकिलानां संसदः 'the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning delight'? Observe प्रसादः 'carelessness'; संसादः 'frenzy'.

३२४६ । समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

संयुर्वोऽजिः समुदाय उत्पूर्वश्च प्रेरणे तस्मात्पशुविषयकादप्युदात् । 'अचञपोः' इत्युक्तेर्विभावो न । समजः पशूनां संघः । उदजः पशूनां प्रेरणश्च । 'पशुषु' किम् । समाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition, and the word so formed refers to beasts.

This debars चञ्. The root अज 'means to go, to throw'. When preceded by सञ्, it means 'a collection'; and preceded by उच्च it means 'driving'. As समजः पशूनां 'a herd of cattle'; उदजः पशूनां 'driving forth of cattle'. The अज is not changed to वी, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes चञ् and अप् ।

Why do we say 'when applying to cattle? Observe समाजो ब्राह्मणानां, उदाजः क्षत्रियाणां ।

३२४७ । अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षशब्देन देवतां लक्ष्यते तत्र यत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । 'व्यात्युक्षीमभिरणग्लहामदीव्यम्' । 'अक्षेषु' किम् । पादस्य ग्रहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root ग्रह्. The verb ग्रह takes the affix अप् and thus forms ग्रह; and then irregularly र is changed into ल; as अक्षस्य ग्लहः 'cast of the dice'; the bet to be delivered on the fall of the dice.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्रहः पादस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus debarring चञ्. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लहः । The counter-example which they would give is ग्लाहः 'receiving', formed by adding the affix चञ् ।

Thus व्यात्युक्षीमभिरणग्लहामदीव्यम् (Māgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजने सर्ते । ३ । ३ । ७१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवामुपसरः । कथम् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति । अधिकरणे पुंलि, संज्ञायाच्- (३२८६) इति चः ।

3248. The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This debars चञ्. The word प्रजनं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गवामुपसरः 'impregnation of cows'; पशूनामुपसरः 'impregnation of cattle.'

How do you explain avasara and prasara? They are formed by ghañ with the force of location denoting a name. under III. 3. 118. S. 3296.

३२४९ । हूः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । १२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'एषु' क्त्वि । प्रहायः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semivowel is changed into the corresponding vowel.

This debars घञ्. As नि+ह्वे+अप्=नि+हु+अ (VI. 1. 108)=नि+हो+अ (VII. 3. 84)=निहवः (VI. 1. 78) 'invocation'; अभिहवः 'invocation'; उपहवः 'invitation'; विहवः 'calling'. But प्रहायः 'a summons'.

३२५० । आह्वि युद्धे । ३ । ३ । १३ ।

आह्वयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । 'युद्धे' क्त्वि । आहायः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'âñ', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आहवः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आहायः 'calling'.

३२५१ । निपानमाहावः । ३ । ३ । १४ ।

आह्वपूर्वस्य ह्यतेः संप्रसारणमवृद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः । 'आहावस्तु निपानं' स्यादुपकृष-जलाशये ।

3251. The word 'âhâva' is irregularly formed when meaning 'a trough'.

The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then samprasârana, and the vṛiddhi of the vowel. Thus आ+ह्वे+अप्=आहु+अ=आहो+अ=आहावः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आहायः 'calling'. Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आहावस्तु निपानं स्यादुपकृषजलाशये (Amarakosâ I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । १५ ।

अनुपसर्गस्य ह्यतेः संप्रसारणमवृद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः । हवः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its corresponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे सुहवं घृणमिन्द्रम् ।

Why do we say 'when no upasarga is in composition with it? Observe आह्वयः । Though the anuvṛitti of the word चाव was understood in this aphorism from sūtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛitti of sūtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kāraka also.

३२५३ । हनश्च वधः । ३ । ३ । १६ ।

अनुपसर्गाद्वन्तेभवि अस्स्यात् । वधादेशश्चान्तोदात्तः । 'वधेन दस्सुच्' । चाहुच् । चातः ।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadha' is the substitute of 'han' before this affix.

This वध has udātta accent on its final. The affix अप् which is anudātta generally (III. 1. 4) thus becomes udātta.

As वधश्चोदात्ताच् 'the killing of thieves; वधोदस्सुनाम 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix च्च् applies; as चातः 'a blow.

So also when an upasarga is in composition with it; as प्रचातः, चातः ।

The word च in the aphorism does not connect हन्, with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix च्च् also; as चातः 'killing'.

३२५४ । सूतौ घन । ३ । ३ । ११ ।

सूतिः कठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्स्यात् । घनश्चादेशः । अभ्रघनः । कथच् 'सैन्धवघनमानय' इति । घर्जश्चदेन घर्मी लक्ष्यते ।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word सूति means 'hardness', 'solidity'. Thus अभ्रघनः 'a mass of cloud'; दधिघनः 'solid curd'. How do we say घनं दधि or सैन्धवघनमानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५ । अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । १८ ।

वाहीकयानविशेषस्य संज्ञेयच् । 'अन्तर्घनः' इति पाठान्तरच् ।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर् + हन् + अप् = अन्तर् + च्च् + अ = अन्तर्घनः 'name of a country of Bāhika'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house). Some write the word with a य as अन्तर्घयः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घातो 'striking in the middle'.

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिनदौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् । प्रविश-
द्विर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः—प्रघाणः । कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

3256. The words 'praghana' and 'praghâna' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus प्रघणः or प्रघाणः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vṛiddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghâna or praghana. Because persons entering *strike* that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from ह् with म, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe प्रघातः ।

३२५७ । उद्घनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तद्वन्ते तदुद्धनः । अधिकरणेऽप् ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from उत् + ह् irregularly. Thus उद्घनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उद्घातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्वः किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ।

3258. The word 'apaghana' is irregularly formed meaning 'a member of the body'.

This is formed irregularly from अप + ह्. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्गम् means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

यु हन्तेः करणेऽस्याङ्गनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । 'द्रुघणः' इत्येके । 'द्रुवपदात्संज्ञायाम्' (८५७) इति णत्वम् । संज्ञेया कुटारस्त्व । द्रुवृषः ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोघनः 'a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विघनः 'a mallet'; द्रुघनः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुघणः, the न being changed into ण either by rule VIII. 4, 3. S. 857 or by

including this word in the class of **आरोहणादि** (IV. 2. 80). 'Dru' means 'tree'.

३२६० । स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्ब उपपदे हन्तेः करणे कः स्वादच्च । पठे घनादेशश्च । स्तम्बघ्नः—स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ।

3260. The affix 'ka' also comes after the verb 'han', when 'stamba' (a clump) is the word in composition, and the relation of the word so formed to the verb is that of an instrument.

The word **च** in the sūtra draws in **अप्** from the last aphorism and in that case **च्** replaces **ह्**. Thus **स्तम्बघ्न** or **स्तम्बघनः** 'a small hoe for weeding clumps of grass'. In the feminine gender, the forms are **स्वस्तघ्ना** as well as **स्तम्बघना** । When **क** is added we have **स्तम्बघ्नः** । Thus **ह् + क = ह् + अ** (VI. 4. 98) = **घ्न** (VII. 3. 54). When **अप्** is added, **ह्** is totally replaced by **च्** । When instrument is not meant, we have **स्तम्बघातः** ।

३२६१ । परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप्स्यात्करणे चशब्दश्चादेशः । परिहृयतेऽनेनेति परिघः ।

3261. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the upasarga 'pari' is in composition, and the relation between the word so formed, and the verb, is that of an instrument, and 'gha' replaces 'han'.

Thus **परिघः** 'an iron beam used for locking or shutting the gate, an iron club'. By the next sūtra, we get another form of this word.

३२६२ । परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रेफस्य लो वा स्याद्घञ्देऽङ्कशब्दे च । पलिघः—परिघः । पर्यङ्कः—पल्यङ्कः । इह 'तरपसपी घः' (२००३) इति कृत्रिमस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ।

2262. The **र्** of **परि** is changed to **ल्** before **gha** and **anka**.

As **परिघः** or **पलिघः**, **पर्यङ्कः** or **पल्यङ्कः** ॥ The word **च** here means the word-form **च**, and not the technical **च** of **तरप्** and **तसप्** ॥ See I. 1. 22. S. 2003.

३२६३ । उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपसृर्वाङ्गान्तेरप्स्यादुपघालोपश्च । आ अयशब्देन सासीप्यं लक्ष्यते । पर्वतेनोपहृयते सासीप्येन गम्यत इति पर्वतोपघ्नः ।

3263. The word 'upaghna' is irregularly formed meaning 'an inclined place for leaning or support'.

It is formed by adding **अप्** (III. 3. 76) to the verb **हृ** preceded by the upasarga **उप**, then eliding the penultimate **अ** of **हृ**; this is the irregularity. Then by sandhi rules **हृ** is changed into **घ्नः** । This form would have been given by the affix **क** also, without any irregularity.

The word आश्रय refers to proximity, contiguity. Thus पर्वतोपचनः 'the declivity of the mountain'; so also ग्रामोपचनः 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe पर्वतोपघातः ।

३२६४ । संघोद्घौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

सङ्घननं संघः । भावेऽपु । उद्घन्यते उत्कृष्टो ज्ञायत इत्युद्घः । कर्मण्यपु । गत्यर्थानां बुद्धयर्थ-
त्वाद्भन्तिवनि ।

3264. The words 'sangha' and 'udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, सङ् + इत् + अप् = सं + इत् + अप् = सं + घ् + अप् = संघः । Thus संघः पशूनाम् 'a herd of cattle'; so also उद्घो मनुष्यः 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively' is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have संचातः 'union'. In sangha, the ap has the force of 'condition', and in udgha of 'object', as all roots meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in udgha.

३२६५ । निघो निमित्तम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्तान्मितं निमित्तम् । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघाः वृक्षाः । समारोहपरिणादा
इत्यर्थः ।

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word निमित्त means 'measured all round' i. e. 'as high as broad' literally that which is known (hanyante=jñāyante) fully. As निघा वृक्षाः 'trees as high as broad'. निघा शालयः square or cubic or circular halls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have निघातः 'a blow'. The word निमित्तं = समन्तान्मितं, समारोहपरिणादम् । It may be derived from ना or from नि । In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma*. I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६ । ङितः क्तः । ३ । १ । ८८ ।

अयं भाव एव स्वभावात् । 'कृत्रेर्नङ्गित्यप्' । नित्यग्रहणात्किञ्चनविषयः । अत एव कृत्यन्तेन
न विग्रहः । डुपचप् । पाकेन निवृत्तं पक्वित्रम् । डुवप् । उत्रिन्नम् ।

3266. The affix 'ktri' comes after the verb which has an indicative 'du', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Then by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix कृत्रि, नप् is always the augment) we must add न, for we can not use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिन्म् । Thus डुपचप् 'to cook'—

पक्त्रिमस् 'what is ripe'; डुवप्—उप्त्रिमस् 'sown' (VI. 1. 15); डुकृञ्—कृत्रिमस् 'artificial'.

३२६७ । द्वितोऽथुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्वाव एव । दुवेष्ट । वेपयुः । श्वययुः ।

3267. After that verb which has an indicatory 'tu', the affix athuch, comes with the force of denoting mere action &c.

As दुवेष्ट—वेपयुः 'a trembling'; दुओश्चि—श्वययुः 'swelling'; दुष्टु—श्वययुः 'sneezing'; दुदु—दवयुः 'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ९० ।

यज्ञः । याचना । यत्नः । विरनः । प्रश्नः । 'प्रश्ने चाचन्न-' (२९९९) इति ज्ञापकान्ति संप्रसारणम् । क्तिन्व तु विरन इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्षणः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yāch' (to ask for), 'yat' (to strive), 'vichch' (to shine), 'prachch' (to ask) and 'raksh' (to preserve), comes the affix 'nan' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The ङ् of नङ् is for the sake of prohibiting guṇa or vṛiddhi (I. 1. 5 S. 2217); as यज्ञः 'sacrifice'; याचना 'solicitation'; यत्नः 'effort'; विरनः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no guṇa, because of ङ् । प्रश्नः 'a question'; रक्षणः protection.

The root प्रच्छ, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its र into ऋ the क्ति affix नङ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before countenanced by Pāṇini, as we know from the fact that Pāṇini himself uses the form प्रश्नः in III. 2. 117. S. 2777.

३२६९ । स्वप्नो नन् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final ण is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3686); as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे धोः किः । ३ । १ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्धिः । उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 20 S. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The क् is indicatory, by force of which the final आ is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus प्र+दा+कि=प्रधिः 'a present'; प्रधिः 'the periphery of a wheel'; उपधिः 'fraud'; अन्तर्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे धोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः ।

3271. The affix 'ki' comes after a 'ghu' verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of 'location'.

As जलधिः 'the ocean (in which water is held)'; शरधिः 'a quiver (that in which arrows are put)'.

The word 'location' in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word च in the aphorism draws in the affix कि from the last sūtra.

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

खोलिङ्गेभावादौ क्तिन्स्याद्वचनोऽपवादः । अजपौ तु परत्वाद्वाधेते । कृतिः । चितिः । स्तुतिः । स्फायी-स्फाति 'स्फीतिकामः' इति तु प्रमादिकम् । क्तान्ताद्वावर्त्ये णिचि 'अच इः' इति वा । समाधेयम् । * श्रूयजीपिस्तुभ्यः करणे * श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजेरिषेच्च इष्टिः । स्तुतिः । * श्रुत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः * । तेन नत्वम् । कीर्षिः । गीर्षिः । लूनिः । धूनिः । युनिः । ह्लादः- (३०७३) इति योगविभागात्किञ्चन द्वस्वः । प्रहन्निः । 'ति च' (३०३७) । घृतिः । कुत्तिः । * चायतेः क्तिन्नि चिभावो वाच्यः * । अपचितिः । * संपदादिभ्यः क्विप् * । संपत् । विपत् । 'क्तिन्नपीष्यते' । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix 'ktin' is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes चञ्, अच् and अप् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः 'action', चितिः 'a gathering'; मतिः 'understanding'; स्तुतिः 'praise'; स्फातिः 'swelling'. The form स्फोति is erroneous, for स्फा is changed to स्फी only in the Nishthâ (S. 3044). Or it is derived from the root स्फोति formed from the Past Part. स्फोत with णिच् and adding इ । Thus स्फोति + इ (अचः इः) = स्फोतिः (VI. 1. 22. S. 3044). The णिच् is added to p. p. स्फोत to make it a root by the gana-sūtra given under the Churâdi कञ् (No. 368).

Note.—The affix *ktin* should be declared to come after the verbs आप् 'to get' &c. Thus आपतिः 'getting'; राद्धिः 'accomplishment'; दीप्तिः 'shining'; स्रस्तिः 'a slip'; ध्वस्तिः 'destruction'; लब्धिः 'gain'.

Vart.—So also after the verbs श्रु 'to hear', यज् 'to worship' इष 'to wish' and स्तु 'to praise', when instrument is meant; as श्रुतिः 'ear' (that by which we hear); so इष्टिः, 'a sacrifice' or 'a wish' from yaj and ish: स्तुतिः 'a praise'.

Note.—The affix नि comes after the verbs 'स्तै to be exhausted', स्तै 'to fade', 'ज्या to grow old' and हा 'to leave'; as ग्लानिः 'exhaustion'; ग्लानिः 'fading', ज्यानिः 'old age'; हानिः 'loss'.

Vart.—The affix क्तिन् coming after verbs ending in long ऋ and the verbs लृ &c. is like a Nishthâ. Thus कीर्षिः 'scattering'; This form is thus evolved: कृ + क्तिन् = कि + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = किर + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, त is changed into न by the

affix being treated as a Nishṭhā (VIII. 2. 42 S. 3018), and this च is changed into ञ by the ordinary rules of sandhi; so also नीर्णिः 'praise'; जीर्णिः 'old age'; यीर्णि 'drying' लूनिः (VIII. 2. 44) 'cutting'; यूनिः 'joining'; घूनिः 'agitation'; घूनिः 'destruction' The अ of hlād is shortened to ञ by the analogy of Nishṭhā (VI. 4. 95 S. 3073) by dividing it into two). As मङ्गनिः ॥ Similarly वूर्तिः । कुर्वति । The अ of चर् and कल् is changed to ञ by S. 3037.

Vart.—Before क्तिर् affix चाय् is always changed to चि, as अपचितिः 'Loss, destruction, showing reverence'. The affix क्तिर् is added to चाय् by considering it as belonging to the class of आप् &c. See above *Vart.* Otherwise it would take the affix अ by III. 3. 103.

Vart.—The affix क्विप् comes after the verbs संपत् &c, as संपत् 'prosperity'; विपत् 'a calamity'; प्रतिपत् 'access'. The affix क्तिर् is also employed after these verbs:—as संपत्तिः, विपत्तिः । The verbs लू &c. are 21 verbs of kryādi class.

३२७३ । स्यागापापयो भावे । ३ । ३ । ९५ ।

क्तिर्यादङोऽपवादः । प्रस्थितिः । उपस्थितिः । संगीतिः । संपीतिः । पक्तिः । कयश्च 'अवस्था' 'संस्था' इति । 'व्यवस्थायाश्च' इति चापकात् ।

3273. After the roots 'sthā' (to stand), 'gā' (to sing) pā, (to drink) and 'pach' (to cook), the affix 'ktin' is employed, when a word in the feminine gender denoting a 'mere action' is to be expressed.

This debars the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283) which generally supersedes क्तिर् in cases of compound verbs ending in long आ. Thus प्रस्थितिः 'a journey' (VII. 4. 40 S. 3074.); उद्गीतिः 'a singing aloud'; गै + क्ति = गा + ति (VI. 1. 45 S. 2370) = गी + ति (VI. 4. 66 S. 2462); संगीतिः 'a concert', प्रपीतिः 'a cistern'; संपीतिः 'drinking together'; पक्तिः 'cooking'.

The repetition of the word भाव in this aphorism, in spite of its anuvṛitti being understood from S. 3184 is to exclude every other significance.

How do we get forms like अवस्था and संस्था? Pāṇini himself, in his sūtras, has used forms like व्यवस्था &c. See I. 1. 34. S. 218 This is enough justification for us to derive forms like अवस्था, संस्था &c. by applying the affix अङ् under S. 3283 in spite of the present sūtra, which requires us to apply क्तिर् only.

३२७४ । जलियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३ । ३ । ९७ ।

अवतेः 'ज्वरत्वर-' (२६५४) इत्यङ् । जतिः । स्वरार्थं वचनम् । उदात्त इति हि वर्तते । यूतिः । जूतिः । अनयोर्दोर्वत्त्वं च निपात्यते । स्यतेः सातिः । 'दातिस्यतिनास्था-' (३०७४) इतीत्वे माह इत्वाभावो निपात्यते । सनोतेर्वा 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हि नोतेर्वा हेतिः । कीर्तिः ।

3274. And these words viz. 'ūti' (preserving, sport), 'yūti' (joining), 'jūti' (velocity), 'sāti', (destruction), 'heti'

(a weapon) and 'kīrti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛitti of the word संज्ञे does not exist in this; but the word उदात्त of the last Ashtādhyāyī sūtra S. 3420 is understood here. The word कृति is thus formed:—अव 'to protect' + कृत् = ऊ + ति: (VI. 4. 20. S. 2654) = कृतिः । This form is regular and could be evolved from III. 3. 94 also; but not so the accent. The irregularity in कृति: and कृति: consists in the lengthening of उ into ऊ; in कृति: the आ of the root कृ which becomes कृ by VI. 1. 45 S. 2370 is not changed into ऊ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required, and this is the irregularity. This form may also be derived from the root कृ with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sūtra: thus कृ + कृत् = कृ + कृत् (VI. 4. 42 S. 2504) = कृति. The form कृति may be derived either from कृ or कृति.

इन्द्रवाजेषुनोऽव सुहृत्प्रधनेषु च । वृष्टुग्राभिः कृतिभिः ॥ (Rig. I. 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कृतिः ।

३२७५ । व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ३८ ।

वृज्या । वृज्या ।

3275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes कृत्. Thus वृज्या 'wandering about'; वृज्या (VI. 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The प् of क्यप् is indicatory, and though it serves no purpose in this sūtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of क्यप् having प्, that we add अत by VI. 1. 71 S. 2858, in the words formed in the next aphorism

१२७६ । संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदुञ्जशीङ्भृजिणः । ३ । ३ । ९९ ।

समजादिभ्यः स्त्रियां भावाद्वा क्यपस्यात्स नोदात्तः संज्ञायाम् । * अजेः क्यपि बीभावो नेति वाक्यम् * । समजन्यस्यामिति समज्या सभा । निषीदन्त्यस्यामिति निषदा । आपणः । निपतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वश्चिरा । विदन्त्यनया विद्या । सुत्याभिषवः । शय्या । भृत्वा । ईयतेऽनया इत्या श्रिबिका ।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented viz:—'sam-aj', 'nishad' 'ni-pat', 'man', 'vid', 'suñ', 'śiñ', 'bhriñ' and 'in'.

Thus समज्या 'an assembly' Part:—The अज्, is not changed to जी before the affix kyap in spite of II. 4. 56. S. 2292 निषदा 'a small bed or couch'; निपत्या 'slippery ground'; मन्या 'the nape or the back of the neck', by which one understands when a man is an anger'; विद्या 'knowledge'; सुत्या (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; शय्या 'bed'; भृत्वा 'wages' service; इत्या 'a litter' palanquin'.

३२९९ । कृजः श च । ३ । ३ । १०० ।

‘कृजः’ इति योगविभागः । कृजः क्यप्स्यात् । कृत्या । ‘श च’ । चात्किञ्च । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root ‘kri’ comes the affix ‘śa’ in forming a feminine, as well as the affix ‘kyap’.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sūtra, and by the process called योगविभाग we can split up this aphorism into two :—

(1) कृजः ‘after the root कृ there is the affix kyap’. As कृत्या ।

(2) श च ‘and the affix श as well as kṭin. Thus क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिच by III. 1. 67 S. 2756.

३२९८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे शो वगभावश्च निपात्यते । इच्छा । ‘*परिचर्यापरिसर्वाष्टगयाटाटयानामुपसंख्यानम्*’ । शो यक्च निपात्यते । परिचर्या पूजा । परिचर्या परिसरणम् । अत्र गुणोऽपि । ष्टग अन्वेषणे चुरादावदन्तः । अतो लोपाभावोऽपि । शे यकि णिलोपः । ष्टगया । अटतेः शे यकि टयश्चदस्य द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दिर्घश्च । अटाटया । ‘*जागर्तृकारो वा*’ । पठे शः । जागरा-जागर्ता ।

3278. The form ‘ichchhâ’ (desire) is irregular.

The word is thus formed : इप् + श = इच्छ + अ = इच्छा. The यक् ordained by III. 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The following words are also irregularly formed :—परिचर्या ‘perambulation’; the guṇa is also an anomaly; परिचर्या attendance, service; ष्टगया ‘hunting’ from the churâdi root mriga (No. 137) ‘to search’: it ends in अ. This अ is not elided, the णि is elided before श and यक्. अटाटया ‘the habit of roaming about as a religious mendicant’. The affixes श and यक् are irregularly added, and the syllable ट is reduplicated, but no च in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root जागृ we have either जागरा or जागर्ता ‘waking’. The first is formed by the affix अ, the latter by श which brings in यक् (III. 1. 67 S. 2756).

३२९९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो घातुभ्यः स्त्रियासकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाभ्या ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix ‘a’, the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots, such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called घातु (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix अ is used in forming the feminine noun.

Thus कृ + सृ = चिकीर्ष ‘to wish to do’; this is a Derivative root; after this root चिकीर्ष, we add अ. Thus चिकीर्ष + अ (VI. 4. 43 S. 2308) = चिकीर्षा. Then we add टाप् by IV. 1. 4. S. 454 and get चिकीर्षा ‘the desire to do’; so also जिहीषा ‘the desire to take’; पुत्रीया ‘the desire to be like a son’; पुत्रकाभ्या

'desire of a son'; लोलूया 'much cutting'; कण्डूया 'itch'. The sūtra is also found as अः प्रत्ययात् ।

३२८० । गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुनतो हलन्तात्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । 'गुरोः' क्त्वि । भक्तिः । 'हलः' क्त्वि । नीतिः । * निष्ठार्या सेट इति वक्तव्यम् * । नेह । आसिः । 'तिबुज्-' (३१६३) इति नेट् । दीप्तिः । * तिवुज्ज्वयहादीनामिति वाच्यम् * निष्ठीतिः । निपठितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

This debars क्त्वि । Thus कुपडा 'an adulteress'; दुपडा 'a tigress'; ईहा 'effort'; ऊहा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix क्त्वि comes after roots which take an indicatory इ in the Niṣṭhā. Not here as आसिः । The क्त्वि does not take इट् by VII. 2. 9. S. 3163. So we get दीप्तिः ।

Vart.—The affix ति, तु and त्रि take इट् augment after ग्रह् and words of similar formation:— as विग्रहीतिः, उपस्निहतिः, निकुचतिः । निपठितिः ॥

३२८१ । बिद्धिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

पिद्धयो बिद्धादिभ्यश्च त्रियामङ् । जृष् । अट्ठशोऽङि गुणः (२४०६) । जरा । त्रपुष् । त्रपा । भिदा । विदारण एवायम् । भित्तिरण्या । छिदा । घृजा । क्रपेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'an' comes after those verbs that have an indicatory 'sh', and after 'bhid' &c, when the word to be formed is feminine.

Thus जृष् has an indicatory ष, the real root being जृ । From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes guṇa); त्रपुष्—त्रपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhiddādi* class we have भिदा 'breaking'; in the alternative we have भित्तिः । So also छिदा 'cutting'; छित्तिः 'cutting', आरा 'a knife, an iron instrument'; आर्तिः 'distress'; धारा a stream'; धृतिः । The list of *Bhiddādi* verbs will not be found given in one place in the *Dhatupāṭha*. They have been collected from different *Ganas*, and are the following:—

भिदा, छिदा, विदा, क्षिपा, गुहा (गिर्योषध्योः), अडा, मेधा, गोधा, आरा, हारा, कारा, क्षिवा, भारा, धारा, लेखा, रेखा, झडा, पीडा, वपा, वसा घृजा, सृजा, कृपा । (क्रपेः संप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of krap. As कप् + अङ् + आ = कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । चुचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।

3282. The affix 'añ' as well as the affix 'yuch' comes after the following verbs, forming feminine words:—'chint' (to think), 'pūj' (to worship) 'kath' (to narrate), 'kumb' (to cover) and 'charch' (to learn).

The force of च is to include the affix युच् into this sūtra (see III. 3. 107 S. 3284). All these verbs belong to the *Churādi* or 10th class, and would have exclusively taken युच् by III. 3. 107 S. 3284.

Thus चिन्ता 'thought'; पूजा 'worship'; कथा 'narration'; कुम्भा 'a covering', 'a thick petticoat'; चर्चा 'recitation'.

When the affix is युच्, the forms are चिन्तना &c. (VII. 1. 1. S. 1247).

३२८३ । आतश्चोपसर्गे । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्तिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । * अदन्तरोपसर्गवृद्धिः । अद्वा । अन्तर्धा । 'उपसर्गे षोः ङ्कः' (३२९०) इत्यनेन किः । अन्तर्धिः ।

3283. The affix 'añ' comes after those verbs which end in long ā when an upasarga is in composition, and when the word to be formed is feminine.

This supersedes क्तिन्. Thus प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा &c.

Vart.—For the purposes of this rule the particles अत् and अन्तर् should be treated like upasargas. Thus अद्वा 'faith' अन्तर्धा (I. 4. 59). So also कि is added by S. 3270. As अन्तर्धिः ।

३२८४ । ग्यासअन्थो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । अन्थना । * चट्टिचन्दिचिदिच्यक्षेति वाच्यम् * । चट्टना । चन्दना । वेदना । * हवेरनिष्कार्यस्य * । अन्वेषणा । * परीक्षा * । पर्य-वणा । परीष्टिः ।

3284. After verbs ending in 'ñi', and after 'ās' (to sit) and 'śranth' (to loose), there is the affix 'yuch' when the word to be formed is feminine

This excludes the affix अ (III. 1. 102 S. 3279). Thus कृ + णिच् = कारि; कारि + युच् = कारणा (the इ is elided by VI. 4. 51) 'the causing to do'; हारणा 'the causing to take'; आसना 'the sitting'; अन्थना 'the loosening'.

The root अन्थ taken here belongs to the *Kryādi* class, meaning 'to loosen' and is not the अन्थ of *Churādi* class, for the latter would be included, as a matter of course by belonging to the *Churādi* class, which class of verbs take the affix णिच् ।

Vart.—The verb चट्ट 'to move', चन्द 'to praise', and चिद 'to feel', should also be enumerated, as taking युच्. Thus चट्टना 'shaking', चन्दना 'praising', वेदना 'knowledge, feeling, pain'. The verb चट्ट here belongs to the *Tudādi* class, and means 'to move' and not the चट्ट of the *Churādi* class, for that is already included by being णिजन्तः ।

Vart.—The affix *nvul* comes after *इष्* when it does not mean 'to desire'. Thus *अध्येषणा* 'solicitation'; *अन्वेषणा* 'the searching after'.

Vart.—So also optionally when *इष्* takes the upasarga *परि*; as, *पर्येषणा* or *परीहिः* 'investigation by reasoning'.

३२५ । रोगाख्यायां ण्वुल्वहुलम् । ३ । ३ । १०८ ।

प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । क्वचिन्न । शिरोऽर्त्तिः । * घात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः * । आसिका । शायिका । * इच्छितपौ धातुनिर्देशे * । पचिः—पचतिः । * वण्टिकारः * । निर्देश इत्येव । अकारः । ककारः । * रादिकः * । रेफः । * सत्वर्थीयः * । बहुलवचनादकारलोपः । सत्वर्थीयः । * इणजादिभ्यः * आशिः । आतिः । * इण्य-
प्रादिभ्यः * । वापिः । वाशिः । स्वरैः सेदः । * इकृष्यादिभ्यः * । कृषिः । * गिरिः * ।

3285. The affix '*nvul*' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars *क्ति* and all the rest. By using the word *आख्या* in the sūtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus *प्रच्छर्दिका* (VII. 1. 1 S. 1247) 'vomiting'; *प्रवाहिका* 'diarrhoea'; *विचर्चिका* 'itch', 'scab'. Sometimes this affix does not apply; as *शिरोऽर्त्तिः* 'head-ache'.

Vart.—The affix *nvul* is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, *आशिका* 'to enjoy', *शायिका* to 'lie down' &c.

Vart.—The affixes *इक्* and *रित्* are also employed in merely pointing out the roots; as *भिदिः*, *छिदिः*, *पचतिः*, *पठतिः* &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sūtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways; thus in S 3224 we have the root *श्रि* and *यु* exhibited as *अवतिः* and *यौतिः*. These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285; VI. 4. 49. S. 2631

Vart.—The affix *कार* is employed in merely pointing out letters; as *ककारः* means 'the letter क'; so also *अकारः* 'the letter अ'; *इकारः* 'the letter इ'.

Vart.—The affix *इक्* is employed in pointing out the letter र; as *रेफः*.

Vart.—The affix *ञ* comes after the word *सत्वर्थ* in merely pointing it out, and there is elision of the final *अ* diversely; as *सत्वर्थीयः*.

Vart.—The affix *इण्* comes after the verbs *अञ्* &c; as *आर्जिः*, *आर्तिः*, *आदिः*.

Vart.—The affix *इञ्* comes after *वप्* &c. As *वौपिः*, *वौशिः*. The difference is in accent. See S. 3686.

Vart.—The affix *इक्* comes after the verbs *कृष्* &c; as, *कृषिः*, *किरिः*, &c.

३२८६ । संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०९ ।

अत्र धातो एतुल् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका ।

3286. The affix 'nvul' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालकपुष्पभञ्जिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddālaka flowers are broken or crushed'. वरणपुष्पप्रवाहिका 'a sort of game'; आम्बूपखादिका; आचोषखादिका; शालभञ्जिका; तालभञ्जिका ।

३२८७ । विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च । ३ । ३ । ११० ।

परिप्रश्न आख्याने च गम्य इत्येवात् । चाण्डुत् । विभाषोक्तैर्यथाप्राप्तमन्येऽपि । कां त्वं कारि-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं वाकार्षीः । सर्वं कारि-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं-वाकार्षस् । एवं गणिं-गणिकां-गणनाम् । पाचिं-पाचिकां-पचं-पक्तिम् ।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'nvul' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आ ख्यान means 'answer' in the sūtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence *ākhyāna* is put first.

The force of च is to draw the anuvṛitti of the word ण्डुत् from the last sūtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the subsequent rules, should also be applied; thus: Q.—कां त्वं कारिन्कार्षीः 'What work did you do?' A.—सर्वं कारिन्कार्षस् 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारि the following also. Q.—कां कारिकां, कृत्यां, कृतिं, क्रियां, अकार्षीः A.—सर्वं कारिकां or कृत्यां or कृतिं or क्रियां अकार्षस् । Similarly, Q.—कां गणिं (गणनां, गणिकां &c.) अजीगणः A.—सर्वं गणिं &c. अजीगणस्. So also कां याजिन् or याजिकाश्च; कां याचिन् or याचिकां &c.

Why do we say 'in question and answer? Observe कृतिः and इतिः ।

३२८८ । पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच् । ३ । ३ । १११ ।

पर्यायः परिपाटीक्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्यायादिषु ण्वोत्पत्तेषु ण्वुच्चा स्यात् । भवत आसिका । शायिका । अग्रगणिका । भवानिष्टुभक्षिकामर्हति । ऋणे । इष्टुभक्षिकां मे धारयति । उत्पत्तौ । इष्टुभक्षिका उदपादि ।

3288. The affix 'nvuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word पर्याय means turn or order of succession; अर्ह means worthy of respect; ऋण means debt owed to another; and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes क्तिन् and other affixes. Thus: (1) भवतः शायिका 'your turn of sleeping'; भवतोऽग्रगणिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हति भवानिष्टुभक्षिकाश्च 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इष्टुभक्षिकां मे धारयसि 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; ओदनभोजिकां 'a meal of rice'; पयः पायिकां 'a drink of milk'. (4) इष्टुभक्षिका ये उदपादि ।

The word 'optionally' is understood in this sūtra also; as चिकीर्षोत्पद्यते।

The forms given by एवुल and एवुच् are the same, the difference is only in the accent. (VI. 1. 193, S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710).

३२८९ । आक्रोशे नञ्यनिः । ३ । ३ । ११२ ।

विभाषेति निवृत्तम् । नञ्युपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४९) । भावेऽकर्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तम् । राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः । 'नपुंसके भावे कः' (३०८०) ।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'nañ' is in composition with it, and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आक्रोशे means to curse. This supersedes the affixes क्तिन् &c. Thus अकरणिस्ते वृषत् भूयात् 'may failure be to thee, O sinner'! तस्याकरणिरेवास्तु 'may he be disappointed'. So also अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः ।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe अकृतिस्तस्य कटस्य 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in composition'? Observe वृतिस्ते वृषत् भूयात् 'may death be to thee, O sinner'!

३२८९ । क । कृत्यल्युटो बहुलम् ॥ ११३ ॥

वृत्तिः ॥ कृत्यसंज्ञकाः प्रत्यया ल्युट् च बहुलमर्थेषु भवन्ति ॥

3289A. The affixes called 'kritya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action' and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sūtras III. 3. 18 and 19, does not extend to this sūtra or further. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the *kritya* affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the *kāraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brāhmaṇa' to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brāhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for the eating of kings'; राजाच्छादनाणि वासंसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्याम् द्विवृत्ते = पादहारकः । गले चोच्यते = गलेचोचकः । For accent see VI. 2. 150.

३२८९ । ख । नपुंसके भावे क्तः ॥ ११४ ॥

वृत्तिः ॥ नपुंसकलिङ्गे भावे घातोः क्तः प्रत्ययो भवति ॥

3289B. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns : thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितम् 'speech'; शयितम् 'sleeping'. So also गतम्, चरितम् &c.

३२९० । ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितम् । हसनम् । योगविभाग उत्तरार्धः ।

3290. The affix 'lyuṭ' is added to the root, when the name of an action is expressed, in the neuter gender.

Thus हसनं छात्रस्य 'the laughter of the student'; शीघ्रम् 'beauty'; जल्पनम् 'speech'; शयनम् 'sleep'; आसनम् 'seat'. So also हसितम् ।

The separation of this sūtra from the last, in which it might well have been included, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛitti of *lyuṭ* only runs, and not that of क्त ।

३२९१ । कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् । ३ । ३ । ११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्तव्यपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेषु सिद्धे नित्यसमासार्थं वचनम् । पयः पानं सुखम् । 'कर्तरि' इति किम् । गुरोः स्नापनं सुखम् । नेह गुरुः कर्ता किं तु कर्म ।

3291. The affix 'lyuṭ' is added to a root, when the name of an action is expressed in the neuter gender; provided that the verb has in construction with it, such a word in the accusative case, as indicates the thing, from the contact with which, there arises a pleasant sensation corporally to the agent.

This sūtra is thus translated by Bohtlingk :—"The affix ल्युट् comes in connection with an object, when through the contact with that, the agent of the action feels a lively pleasure". Though the affix *lyuṭ* would have presented itself by the last aphorism, under the circumstances mentioned in this sūtra, the framing of this sūtra, is really for the purpose of teaching, that the compound so formed is a नित्य or invariable compound i. e. a compound which cannot be analysed into its component members:—for every उपपद compound is a नित्य compound, (II. 2. 19). Thus पयः पानं सुखं 'the pleasure of drinking milk'; ओदनभोजनं सुखं 'the pleasure of eating rice'.

Why do we say 'when the word in construction is in the accusative case'? Observe दृष्टिकाया उत्थानं सुखं 'rising from a bed of dawn is pleasant'.

Here there is no compounding as the upapada हलिका is in the ablative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुण्डस्योपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bathe'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति ।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिष्वजनं सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we say 'a pleasant sensation'? Observe कंटकानां सर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sūtras.

३२९२ । वा यौ । २ । ४ । ५९ ।

अजेर्दी वा स्यादौ । प्रवयणम् । प्राजनम् ।

3292. वी is optionally the substitute of अञ् when the affix यु (III. 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix ल्युट्, the word यु in the sūtra refers to this affix; as, प्रवयणः or प्राजनो दण्डः 'driving stick or whip'.

३२९३ । करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ । ११९ ।

ल्युट् स्यात् । इधमप्रवृत्तनः कुटारः । गोदोहनी स्याली । खलः प्राकरणाधिकरणयोरित्यधिकारः

3293. The affix 'lyut' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus इधमप्रवृत्तनः 'an axe' (lit. an instrument for cutting wood); पलाशशतनः 'palāsa-cutter'; गोदोहनी 'a milk-pail' (a vessel into which milk is milked); so also सक्तुधानी । In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anuvṛitti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive.

३२९४ । अन्तरदेशे । ८ । ४ । २४ ।

अन्तः शब्दादन्तेर्नस्य णः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु अन्तर्हणनो देशः । अतपूर्वस्येत्येव । अन्तर्हणन्ति । 'तपरः' किम् । अन्तरधानि ।

3294. The न preceded by short अ of the root हृ is changed into ण, when the root follows the upasarga अन्तर्, and the word does not mean a country.

Thus अन्तर्हणयते and अन्तर्हणनम् ॥

Why do we say “when not meaning a country अदेशे?” Observe अन्तरिनो देशः ॥

The phrase अतुल्यस्य “preceded by short अ” of sūtra VIII. 4. 22 S. 359 is to be read into this sūtra also. Observe, अन्तर्नन्ति ॥

Why do we say “short अ?” See अन्तर्यानि ॥ The word antar is an upasarga for the purposes of ण change, by the vārtika under I. 4. 65 ; S. 766 therefore, it would have caused the ण change by VIII. 4. 22. The present sūtra is made, to show that the change takes place only then, when it does not mean a country.

३२९५ । अयनं च । ८ । ४ । २५ ।

अयनस्य णोऽन्तः शब्दात्परस्य । अन्तरयणश्च । अदेश इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

3295. The न of अयन is changed to ण, when preceded by the word अन्तर, and the word does not denote a country.

Thus अन्तरयणं शोभनम् ॥ Why do we say “not denoting a country”? Observe अन्तरयनो देशः ॥ This ण change would have taken place by VIII. 4. 29, this special sūtra is for अदेश purposes. The word अयन is formed by रुट् added to अय् or इय् ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix ‘gha’ generally comes in the sense of an instrument or location, after a root, when the word to be formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण ‘generally’ is to show that this rule is not a universal rule. Thus दन्तच्छदः ‘the lip’. छादि ‘to cover’ + च (VI. 4. 96 S. 3297. See below) = छदः lit. ‘that by which the teeth are covered’; so also उरच्छदः ‘a breast plate’; घटः । These denote instruments.

So also in denoting ‘location’. Thus आ + कृ + च = आकरः ‘a mine’, so named because men work (akurvanti) in it, आलयः ‘house’ that in which men settle down.

Why do we say ‘in the masculine gender’? Observe प्रसाधनम् ‘a comb’; (lit. that by which men decorate). Here the affix is *lyut*.

Why do we say ‘when the complete word so formed is merely an appellative’? Observe महरणो दण्डः ‘the beating stick’.

The indicatory च् is merely qualifying for the application of sūtra VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative छादि, when च is added, the long आ is shortened.

३२९७ । छादेर्घेऽह्वयुपसर्गस्य । ६ । ४ । ९६ ।

द्विमृत्तुपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्याद्वे परे । दन्ताश्छादान्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्यस्मिन्नाकरः ।

3297. The penultimate of the Churādi च् is shortened

before the affix च (III. 3. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As उररुद्धः, प्रच्छदः, दन्तच्छदः ॥ But समुपच्छादः with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as समुपातिच्छादः ॥ The elision of णि of छादि &c., by VI. 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183) or sthānivat (I. 1. 57 S. 50), otherwise there would be no *penultimate* to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९ ।

चान्ता निपात्यन्ते । 'हलश्च' (३३००) इति वक्ष्यमाणस्य चञोऽपवादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः । संचरन्त्येनेन संचरो मार्गः । वहन्त्येनेन वहः स्कन्धः । व्रजः । व्यजस्तालवृन्तश्च । निपातनाद्वीभावो न । आपणः पयस्थानश्च । निगच्छन्त्येनेन निगमश्छन्दः । चात्कषः । निकषः ।

3298. And the words 'gochara', 'sañchara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'āpana' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix च with the same force as in the last aphorism. This is an *apavāda* or exception to rule III. 3. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix चञ् is added. Thus गोचरः 'pasturage', (lit. that in which the cows graze); संचरः 'a passage', (lit. through which they move); वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried); व्रजः 'a cow-pen, (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air); the anomaly in this consists in not replacing the अञ् of व्यञ् (चि + अञ्) by the substitute वी as required by sūtra II. 4. 56 S. 2292; आपण 'a market' (lit. that in which men come and *traffic*); निगमः 'the Veda', 'a market' (that into which they *enter*)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus कषः, निकषः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवतृक्षोर्घञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कूपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

3299. The affix 'ghañi' comes after the roots 'tri' (to cross) and 'stri' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appellative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes च. The ञ् is indicative and causes the *vṛiddhi* of अ (VII 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678, 3686). The indicative च् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवस्तारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो नदाः 'the descent of rivers', for here the word *avatāra* is not an appellative? This use is

also allowed, because the anuvṛitti of the word प्राव is understood here also; so that these words *avatāra* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्ताद्घञ्स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादि-
स्त्वपामार्गः । विमार्गः समूहनी ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sūtra from III. 3. 118 S. 3296. This excludes घ. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed); वेदः 'the Veda' (that by which all is known); वेषः 'dress' (that which is *entered into*); वन्धः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अपामार्गः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away); रामः 'Rāma' (i. e. in which the devout delight); विमार्गः

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः । नियन्त्युदा वन्ति संहरन्त्यनेनेति विग्रहः । * अवहाराधारावादानामुपसंख्यानम् *

3301. And the words 'adhyâya', 'nyâya', 'udyâva', and 'samhâra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix घञ् to the exclusion of च which would have come by III. 3. 118 S. 3296. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि + द + घञ् = अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read); नी — न्यायः 'logic, justice', (lit. नियन्ति अनेन that by which men are *led*); उत् + यु — उद्यावः 'mixture' (lit. उद्द्युवन्ति अनेन that in which they *blend*); सम् + ह — संहारः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed). *Wart*:—avahâra, âdhâra and âvâya should be enumerated. आ + धृ — आधारः 'support' (lit. in which anything is held); आ + वि — आवायः = आवयन्ति अस्मिन् । So also अवहारः ।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वादङ्गतेर्घञ्स्यात् न ह्रदके । घृतमुदच्यते उद्विज्यतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्गश्चर्मनयं भाषणम् । 'अनुदके' किम् । उदकोदङ्गनः ।

3302. The word 'udanka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed : उत् + अं च + घञ् = उदङ्गः 'a vessel'.

Would not the affix घञ् have come by sūtra III. 3. 121, S 3300 why then this aphorism? This is made a separate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water'.

Thus तैलोदकः 'a leathern vessel for oil'. So also घृतोदकः ।

Why do we say 'when not referring to 'water'? Observe उदकोदचनः 'a bucket for drawing water' (उ + अञ्च + लुट्).

३३०३ । जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । 'जालच्' इति क्तिप् । आनयः ।

3303. The word 'ânâya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. अ + नी + घञ् = आनायः 'a net (by which they are caught); as आनायो मत्स्यानां 'a net for fish'; आनायो वृगाणां 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'not'? Observe आनयः ॥

३३०४ । खनो घ च । १ । ३ । १२५ ।

चादघञ् । आखनः—आखानः । चित्करणसन्त्यतोऽप्ययमिति ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । 'खनेर्ङङरेकेऽवका वाच्यः *' । आखः—आखरः—आखनिकः—आखनिकवकः । एते खनिजवचनाः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix घञ् has been read into the sūtra by force of the word च ।

Thus आखानः or आखनः 'a spade, a hoe.' The indicatory घ serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'घ' we infer that it applies to roots other than खन् also. As भगः । पदम् । (neut.)

Vart.—The affix ङ also comes in this sense after the verb खन्. Thus आखन् + ङ = आखः 'a spade'. The indicatory ङ shows that the final portion called टि should be elided.

Vart.—The affix डर also comes in the same sense : as आखरः a spade.

Vart.—So also the affix इक; as आखनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix इकवक as आखनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात् । 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे । दुष्करः कटो भवता । अकृच्छ्रे । ईषत्करः । सुकरः । '* निमिनीलिषां खलचोरात्स्व' नेति वाच्यम् *' । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुविलयः । निमयः । मयः । लयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'ishad', and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadas.

The anuvṛtiti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृच्छ्र means heavy, and दुर् has the force of conveying that sense. The word अकृच्छ्र means 'light, easy'; and the words ईषद् and सु convey that sense. The affix comes with the force

of bhâva. and karma (S. 2833). Thus ईषत्करो भवता कटः 'a mat is made easily by you'; so also दुष्करः 'made with difficulty'; सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः eating pleasantly'; दुर्भोजः and सुभोजः ।

Why do we say 'after ईषत् &c. ? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light'? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix खल्, the letter ख and ल् are indicatory ; ख causing the insertion of a nasal (technically called वृत् augment, VI.3. 67 S. 2942); and ल् regulates the accent (VI. 1. 193S. 3676). The augment वृत् will be added in the subsequent sūtra, the ख thus has no work in this sūtra.

Vart:—The आ substitution does not take place when the affix अच् (III. 3. 56, III. 1. 134) and खल् III. 3. 126) come after नि, मि नी and लोः as, ईषन्निमयः, निमयो वर्तते । ईषत्प्रमयः, प्रमयो वर्तते । ईषद् विलयः, विलयो वर्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्खल्चजोः । ७ । १ । ६७ ।

उपसर्गादेव लभेनुस्त्वात् । ईषत्प्रलम्भः । दुष्प्रलम्भः । सुप्रलम्भः । उपालम्भः ॥ 'उपसर्गात्' किम् । ईषत्लम्भः । लाभः ।

3306. The augment वृत् is added to लभ् preceded by a Preposition, before the affixes खल् (III. 3 126) and चञ् ॥

Thus ईषत्प्रलम्भः, सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः, प्रलम्भः, विप्रलम्भः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1. 64 S. 2582. Before the vowel affixes खल् and चञ्, the root लभ् gets the augment वृत् only then when it is preceded by a Preposition, and not other wise, as ईषत्लम्भः, लाभो वर्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाम्भ्याम् । ७ । १ । ६८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां सु दुर्भ्यां लभेनुस्त्वात् खल्चजोः । सुलभम् । दुर्लभम् । केवलाम्भ्याम् किम् । सुप्रलम्भः । अतिदुर्लम्भः । कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति । यदा स्वती कर्मप्रवचनीयी तदा भविष्यति ।

3307. The augment वृत् is not added to लभ् before खल् and चञ् when सु or दुः alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus सुलभम्, दुर्लभम्, सुलाभः, दुर्लाभः ॥ But सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः ॥ The word केवल is used in the sūtra because सुदुर्भ्यां is in the Instrumental case and not in the Ablative. Had it been in the Ablative, there would have been no necessity of using the word केवलं, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. In अतिसुलभम्, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachaniya ; when अति is used as an Upasarga, we have अतिसुलम्भः ॥ If the words सुदुर्भ्याम् be construed as Ablative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः । ३ । ३ । १२९ ।

कर्तृकर्मणोरीपदादिषु चोपपदेषु भूकृजोः खलस्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । कर्तृकर्मणी च चातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । '* कर्तृकर्मणोश्चोऽयर्थेयोरिति वाच्यम् *' खिलवान्मुष् । अनादयेन दुःखेन भूयते दुरादयम्भवत् । ईषदादयम्भवत् । स्वादयम्भवत् । ईषदादयङ्करः । दुरादयङ्करः । स्वादयङ्करः । 'चवर्थयोः' किम् आदयेन सुभूयते ।

3308. The affix 'khal' comes after the verbs 'bhū' and 'kri', when the upapadas in composition with them are 'agent' or 'object' preceded by the words 'ishad' &c. in combination with them, meaning 'hard or light'.

Ishṭi :—The rule of respective allocation does not apply. The agent or the object stand immediately near the root, the words ईषत् &c. are placed before them.

Thus ईषदादय भवं 'being enriched easily' ; दुरादयं भवत् 'to be enriched with difficulty' ; स्वादयं करो देवदत्तो भवता 'Devadutta can be made rich by you easily'.

Vart.—It should be stated that the agent and object in composition should be, as if they ended in the affix चिन् (V. 4. 50 S. 2117). Compare III. 2. 56 and III. 2. 57. S. 2973, 2974. Therefore we do not have it here : स्वादयेन भूयते or आदयेन सुभूयते ॥

३३०९ । आतो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः । '* भाषायां शासियुधिदृशिषृषिष्टिभ्योः युञ्वाच्यः *' । दुःशासनः । दुर्योधन इत्यादि ।

3309. The affix 'yuch' comes after roots ending in long 'ā', (when 'ishad', 'dur' and 'su' are combined as upapadas, in the sense of easily or with difficulty).

The word ईषद् &c. are to be read into this sūtra, not so the words कर्तृकर्मणोः &c. This supersedes the affix खल. Thus ईषत्पानः सोमो भवता 'the soma juice can be lightly drunk by you' ; दुष्पानः 'difficult to be drunk' ; सुपानः 'easy to be drunk' ईषद्दाने गौर्भवता 'the cow can be given with ease by you' ; दुर्दानः, सुदानः &c.

Vart.—In the classical Sanskrit, the affix 'yuch' comes after the verbs शास्, युष्, दृष्, पृष्, and षृष् ; as दुःशासनः 'Duhśāsana' दुर्योधनः 'Duryodhana' ; दुर्दर्शनः, दुर्दर्पणः, दुर्दर्पणः ।

३३१० । घात्पदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णी न । निष्पानम् । सर्पिष्पानम् । 'पात्' किम् । निर्वयः । 'पदान्तात्' किम् । युष्णाति । पदेऽन्तः पदान्तोऽयमिति सप्तमीसमासोऽयम् । तेनेह न । सुसर्पिष्पानम् ।

3310. After a final in a Pada, the ण is not changed to य ॥

Thus निष्पानम्, दुष्पानम् ; 'the visarga is changed to य here by VIII. 3. 41. S. 155 and VIII. 4. 29 S. 2635 is debarred. सर्पिष्पानम् (is a genitive com-

pound contra II. 2. 14 S. 708). So also यजुष्पानच् (II. 1. 32 S. 694). The ष is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say “षात् after a ष् ?” Observe निर्णयः ॥

Why do we say पदान्तात् ‘final in a Pada’? Observe कुष्णाति, पुष्णाति ॥ The word पदान्त is equivalent to पदे अन्तः or a Locative Tatpurusha; and does not mean final of a Pada. Therefore the rule does not apply here. सुसर्पिष्केण (ins. sg.) सुयजुष्केण ॥ Here the क is added by V. 4. 154. S. 891 शोभनं सर्पिर्द्वय=सुसर्पिष्क (a Bahuvrihi). The ष is by VIII. 3. 39. S. 153 Before the affix क, the word सुसर्पिस् is a Pada (I. 4. 17 S. 230), and thus स् (ष्) is final of a Pada: but it is final of a preceding member followed by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the ष् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकामर्ययोरिनिः । ३ । ३ । १९० ।

अवर्यकारी । शतं दायी ।

3311. The affix ‘nini’ is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus अवश्यं कारी ‘must be done’. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754 So also शतं दायी ‘ought to be given a hundred’.

३३१२ । कृत्याश्च । ३ । ३ । १९१ ।

आवर्यकामर्ययोरित्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । शतं देयम् ।

3312. The affixes called ‘kṛitya’ also come after a root when the sense to be indicated is that of ‘necessity or obligation’.

Thus अवश्यं हरिः सेव्यः ‘Hari must be served necessarily’. भवता खलु अवश्यं कटः कर्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः ‘you ought to make the mat’; भवता शतं दातव्यं, देयं, &c, ‘you ought to pay a hundred’.

३३१३ । क्तिक्कौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । ३९४ ।

धातोः क्तिक्कश्च स्यादाशिषि संज्ञायाम् । ‘तितुञ्-’ (३१६३) इति नेट् । भवताद्भूतिः ।

3313. The affixes ‘ktich’ and ‘kta’ are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus तन्तिः=तनुतात् ‘a weaver’ (lit. may he weave); सतिः or सतिः=सनुतात् (VI. 4. 45) ‘wealth or gift’; भूतिः=भवतात् ‘success’; सन्निः=सनुतात् ‘respect’. These are examples of words formed by the affix क्तिक् । Of words formed by क्त in this sense, we have देवदत्तः=देवा रत्नं देयातुः ‘Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त has already once

been generally ordained, its repetition here is to prevent its being superseded by क्त्विच् । The च् of क्त्विच् is qualifying only, distinguishing it from क्त्विच् &c. and is useful in sūtra VI. 4. 39 below. The affixes do not take इद् augment (See S. 3163).

३३१४ । न क्त्विचि दीर्घश्च । ६ । ४ । ३९ ।

अनिटां वनतितनोत्यादीनां च दीर्घानुनासिकलोपी न स्तः क्त्विचि परे । यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

3314. Before the affix क्त्विच्, the above roots neither drop their nasal nor lengthen their root-vowel

The above roots *i. e.* anudāttopadeśa, ending in a nasal, and वन and तनादि, do not lose their nasal before क्त्विच्. Thus यन्तिः, तन्तिः, वन्तिः ॥ The lengthening would have taken place by VI. 4 15, S. 2666 when the nasal was not elided : that also is prohibited.

३३१५ । सनः क्त्विचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४५ ।

सनेतिः क्त्विच्यात्वं वा स्यात्लोपश्च वा । सनुतात् । सातिः । सतिः । सन्तिः । देवा यन् देयानुदैवदत्तः ।

3315. The long आ is optionally substituted for the final of सच् before the affix क्त्विच्; and there is also elision optionally of the Nasal.

Thus we have three forms सातिः, सन्तिः and सतिः ॥ So also देवदत्तः ।

३३१६ । अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा । ३ । ४ । १८ ।

प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचां ग्रहणं पुनार्थश्च । 'अनैवाव्ययेन' (१८३) इति नियमान्नोपपदसमासः । 'दा दहो' (३०९९) । अलं दत्वा । 'पुनास्या-' (२४६२) । पीत्व खलु । 'अलंखल्वोः' क्त्वा । सा कार्षीत् । 'प्रतिषेधयोः' क्त्वा । अलंकारः ।

3316. According to the opinion of the Eastern Grammarians, the affix 'ktvā' comes after a verb, when there are in combination with it, the words 'alam' and 'khalu', expressing the sense of prohibition.

The anuvṛitti of the words 'in the Vedas &c' does not extend further.

Thus अलं कृत्वा 'do not make'; खलु पीत्वा 'do not drink'. पा changed to पी by S. 2462, अलं बाले इदित्वा do not weep, O girl? So also अलं दत्वा (S. 3077) by which दा changed to दद् ।

Why do we say 'when there are अलं and खलु'? Witness साकार्षीः 'do not make'. Why do we say 'when expressing prohibition'? Observe अलङ्कारः 'decoration'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern Grammarians' shows that it is an optional rule. Therefore we have अलंरोदनेन 'do not weep'. Or if rule III 1. 94 be applied, then the use of the word प्राचां is for the sake of merely showing respect (pūjārtha); the rule could have well stood without it. There is no upapada compounding because of the restriction of S. 783.

३३१७ । उदीचां माङो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽयं माङः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvā' is added to the root 'men' (to exchange), when the sense is that of interchange, (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । १० ।

नेङ् इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ह्यपि । अपमित्य याचते । अपनाय । उदीचांग्रहणाद-
याप्राप्तमपि । याचित्वा अपमयते ।

3318. इ may optionally be substituted for the आ of मा, (मयति) before ह्यप् ॥

Thus अपमित्य अपनाय ॥

Thus अपमित्य याचते 'having offered an exchange, he asks' अप+ने+क्त्वा=अप+मा+ह्यप्=अप+मि+तुक्+य (VI. 1. 45 and 71)=अप+मित्य (VII. 4. 40). This is an optional rule, as the phrase 'according to the northern' indicates. So we have in the alternative, याचित्वाऽपमयते 'having asked he exchanges'; and this is the more general use of *ktvā*; namely, it comes after that verb which is concerned about a time *anterior* to that of the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sūtra III. 4. 19. S. 3317 is an exception to III. 4. 21.

The root नेङ् has been exhibited in the sūtra S. 3317 as माङ्, with the vowel आ instead of ए. This indicates the existence of the following Paribhāṣhā:—

“A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either ए, ओ or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either ए, ओ, or ऐ, when an anubandha has been attached to it.” By this Paribhāṣhā दैप् must be regarded as ending in ऐ, and as therefore आ may be substituted for the vowel ऐ (VI. 1. 45), even while प् remains, दैप् does assume the form दाप् and is consequently, by the prohibition अदाप् in sūtra I. 1. 20 S. 2373, forbidden to be termed डु ।

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेश पुत्रस्यावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगे-
ऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

3319. The affix 'ktvā' is added to a root, to denote what is situate on that (para) side or on this (avarā) side of something.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side, is called परावरयोगः । Thus अप्राप्य नदीं पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without

having reached the river *i. e.* on this side of the river, the river being on the other side. Here the word **पर्वत** is qualified by the word **नदी** which is the point from which the situation is taken; and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly **अतिक्रम्य तु पर्वतं नदी स्थिता** 'the river is situate on the other side of the mountain'. Here the relation between the 'mountain' and the 'river' is of **अवर** and **पर**।

३३२० । समानकर्तृ कयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृ कयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्वातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्वा व्रजति । द्वित्वस-
तन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । 'अनुदात्त-' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णुं नत्वा
स्तौति । स्वरत्यादेः 'अयुक्तः किति' (२३८९) इति नित्यमिडभावः पूर्वाविप्रतिषेधेन । स्मृत्वा ।
श्रुत्वा । घृत्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'ktvā' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (*i. e.* the Absolutive in 'tvā' refers to that action which precedes in time).

Thus **भुक्त्वा व्रजति** 'having eaten he goes'; **पीत्वा व्रजति** 'having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of *two* verbs: thus, **स्नात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्वा व्रजति** 'having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from **नम्** । **विष्णुं नत्वा स्तौति** 'He praises Viṣṇu, bowing down'. The nasal is elided by S. 2423. In the case of **स्वर्** &c, there is always the absence of the **इट्** augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As **स्मृत्वा, श्रुत्वा** and **घृत्वा** ।

Why do we say 'having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus **भुक्त्विति देवदत्तः** the Brāhmaṇa having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say 'which denotes *prior* action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus **व्रजति च अल्पति च** 'he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वि स्कन्दिस्सन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नलोपो न स्यात्क्त्वि परे । स्कन्त्वा । ऊदित्वादिङ्वा । स्यान्त्वा-स्यन्दित्वा ।

3321. स्कन्द and स्यन्द retain their nasal before the affix ktvā

Thus स्कन्त्वा, and स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा, the **इट्** being added when स्यन्द is considered as having an indicatory ऊ in the dhātupāṭha. When **इट्** is added, ktvā is no longer क्त्वि by virtue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा किन्न स्यात् । शयित्वा । 'सेट्' क्त्वि । कृत्वा ।

3322. The affix *ktvā* when it takes the augment इट् (*i. e.* when it is set) is not *kit*.

Thus शयित्वा । So also स्वेदित्वा, देवित्वा, वर्चित्वा, from स्विद्, दिद् and षृत् (‘to sweat’, ‘to shine’, ‘to be’, Why do we say सेट्? Observe कृत्वा, no guṇa.

३३२३ । मृदमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । १ ।

अभ्यः सेट् क्त्वा कित् । वृद्धित्वा । ‘क्लिशः क्त्वा-’ (३०४८) इति वेट् । क्लिशित्वा-क्लिष्ट्वा । उदित्वा । उषित्वा । ‘वदविद-’ (२६०८) इति कित् । रुदित्वा । विदित्वा । सुषित्वा । वृहीत्वा ।

3323. The सेट् *ktvā* is however, *kit* after mṛid ‘to be gracious’, mṛid ‘to squeeze’, gudh ‘to warp up’, kush ‘to tear’, kliš ‘to suffer’, vad ‘to speak’ and vas ‘to dwell’.

All the seven verbs mentioned in this sūtra are सेट् verbs, and take an intermediate इ. The क्त्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sūtra; therefore arose the necessity of this sūtra, to provide in anticipation an exception to that sūtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvā* is necessarily *kit*. Thus वृद्धित्वा ‘being gracious’ वृद्धित्वा ‘having squeezed’ गुषित्वा ‘having wrapped’ कुषित्वा ‘having torn’, क्लिशित्वा ‘having suffered’ or क्लिष्ट्वा by S. 3049, उदित्वा ‘having spoken’ उषित्वा ‘having dwelt’. The व of वद् and वस् is changed into उ by the rule of Samprasāraṇa (VI. 1. 15 S. 2409). It is कित् after रुद्, विद्, सुष, वृद् by S. 2609. As रुदित्वा, विदित्वा, सुषित्वा and वृद्धित्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs गुष्, कुष् and क्लिष्, S. 2617 would have made *ktvā* optionally *kit*; the present sūtra makes it necessarily so.

३३२४ । नोपधात्थकान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

सेट् क्त्वा कित्स्याद्वा । अयित्वा-अन्यित्वा । गुफित्वा-गुन्फित्वा । ‘नोपधात्’ कित् । कोयित्वा । रेफित्वा ।

3324. The सेट् *ktvā* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate र् and ending in य् and क्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped. In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from ग्रंय् we have ग्रयित्वा or ग्रन्यित्वा ‘having twisted’, गुफित्वा or गुन्फित्वा ‘having tied round’ अयित्वा or अन्यित्वा.

The word “Nishthā” does not govern this sūtra, and comes to an end with the last Ashtādhyāyī sūtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate र् though they may end in य् or क्. As कोयित्वा and रेफित्वा ‘having reviled’ गोफित्वा ‘having tied’. Here by S. 3322 the त्वा *trā* being not-*kit*, the vowels of the root रिक्, and गुक् have been gunated.

A verb may have a penultimate र्, but if it has not final य् or क्, the rule does not apply. As खस्+इत्वा+खसित्वा ‘having dropped’ ध्वसित्वा ‘having killed’. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

३३२५ । वञ्चिलुञ्चयुतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्धा । वञ्चित्वा-वञ्चित्वा । लुञ्चित्वा-लुञ्चित्वा । अतित्वा-अतित्वा ।

3325. The set *ktvā* is optionally *kit* after the verbs *vanch*, 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and *rit* 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvā* affix being *set* may or may not be *kit*. As वञ्चित्वा or वञ्चित्वा 'having cheated'. So also लुञ्चित्वा or लुञ्चित्वा 'having plucked' अतित्वा or अतित्वा 'having dared'.

When the verb अतृ *rit* takes the affix ईयङ् it is not governed by this sūtra. See sūtra III. 1. 29.

When the *ktvā* is not *set* but *anit*, then there is no option allowed.

As वच + त्वा = वक्तृत्वा.

३३२६ । तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

सभ्यः सेट् क्त्वा किद्धा । तृषित्वा-तृषित्वा । मृषित्वा-मृषित्वा । कृषित्वा-कृषित्वा । 'रलो व्युपधात्-' (२६१७) इति वा कित्त्वश्च । द्यु तित्वा-द्योतित्वा । लिखित्वा-लेखित्वा । 'रलः' किच् । सेवित्वा । 'व्युपधात्' किच् । वर्तित्वा । 'हलादेः' किच् । ष्वित्वा । 'सेट्' किच् । भुक्त्वा । 'वसतिबुधोरिट्' (३०४६) । उषित्वा । लुषित्वा-लोषित्वा । 'अङ्घ्रेः पूजायाश्च' (३०४७) इति नित्यमिट् । अञ्चित्वा । गतौ तु । अक्त्वेत्यपि । लुषित्वा-लोषित्वा । 'लुषो विमोहने' (३०४८) इतीट् । विमोहने तु लुञ्चत्वा ।

3326. The set *ktvā* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kāśyapa, after the verbs *trish* 'to be thirsty,' *mṛish* 'to sprinkle,' and *kṛish* to become lean.

As तृषित्वा or तृषित्वा 'having thirsted,' मृषित्वा or मृषित्वा 'having sprinkled,' कृषित्वा or कृषित्वा 'having become lean.' By sūtra 3322 the *set* *ktvā* is never *kit*. This sūtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kāśyapa is for the sake of showing respect. The व is already understood in this sūtra by Anuvṛitti from sūtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद् धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root ending in a letter of रल् pratyāhāra (every consonant except च and व), and beginning with a consonant, and having a penultimate उ or इ optionally gunates its vowel before the सेट् *ktvā* and *san*.

Thus द्यु तित्वा or द्योतित्वा । लिखित्वा or लेखित्वा । Why 'ending in a consonant other than च or व'? Observe सेवित्वा where सिच् ends in च ।

Why 'having इ or उ as penultimate'? Observe वर्तित्वा from वृत् where the penultimate is अ ।

Why 'beginning with a consonant'? Observe ष्वित्वा from इष् ।

Why do we say 'सेट् *ktvā*'? Observe भुक्त्वा ।

३३२६ । ख । वसति बुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

3326B. The affixes *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* always get the augment इद् after the roots *vas* and *kṣhudh*.

Thus उषित्वा । लुषित्वा or क्षेषित्वा ।

३३२६ । ग । अञ्जेः पूजायाम् । १ । २ । ५३ ।

3326C. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* affixes get इद् after the root añchu 'to honor'.

Thus अञ्जित्वा । But when añch means to go there is the optional form अकृत्वा also.

३३२६ । घ । लुभो विमोहनेः । १ । २ । ५४ ।

3326D. The *ktvâ* and the *Niṣṭhâ* take इद् after √lubbh when not meaning to be greedy.

Thus लुभित्वा or क्षेपित्वा । But लुब्ध्वा 'being greedy'.

३३२७ । जृज्रश्चयोः क्त्वि । १ । २ । ५५ ।

आभ्यां परस्य क्त्व इद् स्यात् । जरीत्वा-जरीत्वा । वृश्चित्वा ।

3327. The affix *ktvâ* takes the augment इद्, after जृ and वरञ्ज् ॥

As जरीत्वा or जरीत्वा, and वृश्चित्वा ॥ जृ was prohibited by VII. 2 11, S. 2381 and वृञ् would have been optionally वेद्, as it has an indicatory long ऊ, by VII. 2. 44. S. 2279 Hence this rule. The special mention of *ktvâ*, stops the anuvṛitti of *kta* and *ktavatu*.

३३२८ । उदितो वा । १ । २ । ५६ ।

उदितः परस्य क्त्वा इद्वा । शमित्वा । 'अनुनासिकस्य क्वि-' (३६६६) इति दीर्घः । शान्तत्वा । द्यूत्वा-दयित्वा ।

3328. The इद् is optionally the augment of *ktvâ*, after a root which has an indicatory shortः ॥

As शसु-शमित्वा or शान्तत्वा the lengthening is by VI 4. 15 S. 2666 तसु-तमित्वा or तान्तत्वा; दसु-दमित्वा or दान्तत्वा ॥ So also द्यूत्वा or दयित्वा ।

३३२९ । क्रमश्च क्त्वि । ६ । ४ । १८ ।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् । कलादौ क्त्वि परे । क्रान्तत्वा-क्रान्तत्वा । 'कलि' क्त्वि । क्रमित्वा । 'प्लुङ्श्च' (३०५०) इति वेद् । पवित्वा-पूत्वा ।

3329. The penultimate of क्रम् is optionally lengthened, before the affix *ktvâ* when it is jhalâdi, that is, without the augment इद् ॥

Thus क्रन्त्वा or क्रान्तत्वा; but क्रमित्वा only, with इद् augment. The word कलोः is understood here from VI. 4. 15. S. 2666. But when क्त्वा is replaced by ल्यप्, the rule does not apply: as प्रक्रम्य, उपक्रम्य ॥ This is on the maxim अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गोऽप्यप्य बाधते 'a bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule.'

३३२९ । क । पूङ्गश्च । ७ । २ । ५१ ।

3329A. The ktvā and the Nishthā optionally take इट् after पू ।

Thus पवित्वा (I 2. 22. S. 3051 causes guṇa), or पूत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानां नशेच्च नलोपो वा स्यात्कृत्व परे । भक्त्वा-भङ्क्त्वा । रक्त्वा-रङ्क्त्वा । 'नश्चि-
नशेः-' (२५१७) इति तुम् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा-नष्ट्वा । 'रधादिभ्यश्च' (२५१५) इतीट्पक्षे ।
नश्चित्वा । '* भलादाविति चाच्यस् *' । नेह । अञ्जित्वा । ऊदित्वाङ्गे । पक्षे । अक्त्वा-
अङ्क्त्वा । 'जनसन-' (२५०४) इत्याच्यस् । खात्वा-खमित्वा । 'दयतिस्वति-' (३०७४) इतीच्यस् ।
दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । हित्वा ।

3330. The nasal may be optionally elided before ktvā in a root ending in ज् and in नश्च ॥

Thus रङ्क्त्वा or रक्त्वा, भङ्क्त्वा or भक्त्वा, नष्ट्वा or नष्ट्वा ॥ See VII. 1. 60 S. 2517 for the augment तुम् in नश्च ॥ When इट् comes, we have नश्चित्वा ॥ It takes इट् by S. 2515.

Vart.—The elision of च् takes place before the jhalādi ktvā and not when it takes the augment इट् । Therefore not in अञ्जित्वा, which forms its gerund as अञ्जित्वा । The root being ऊदित्, the इट् is optional. Therefore before the jhalādi ktvā, the forms are अक्त्वा, or अङ्क्त्वा । The final of जश्च &c. are replaced by खा before ktvā (S. 2504). Thus खात्वा or खमित्वा । The roots दयति, स्वयति get ह् by S. 3074. Thus दित्वा, सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ।, The हि replaces घा before ktvā (S. 3076). As हित्वा ।

३३३१ । जहातेश्च कित्वा । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङ्स्तु । हात्वा । अदो जग्धिः-' (३०८०) । जग्ध्वा ।

3331. हि is substituted for हा (जहाति) before क्त्वा ॥

As हित्वा राज्यं वनं गतः, हित्वा गच्छति । The rule does not apply to हा जिहीते ॥ There we have हात्वा गतः ॥

The अद् is replaced by जग्ध before ktvā. As जग्ध्वा ॥ See S. 3080.

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अवयवपूर्वपदेऽनञ्प्रत्ययस्ये क्त्वो ल्यप्प्रत्ययः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । 'अनञ्' कित् । अकृत्वा ।
पर्युदासाच्चवृत्तान्नेह । परमकृत्वा ।

3332. In a compound, the first member of which is an Indeclinable but not नञ्; ल्यप् is substituted for क्त्वा ।

Thus प्रकृत्य, प्रहृत्य ॥ The tvā is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and तुक् by VI. 1. 71. पार्श्वतः कृत्य. The tvā is added by III. 4. 61. and compounding is by II. 2. 22. नानाकृत्य; द्विधाकृत्य. The tvā is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound'? Observe कृत्वा कृत्वा. Here the counter example is हृत्वा, which is preceded by an Indeclinable कृत्वा, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we

say 'not preceded by नञ्'? Observe अकृत्वा, अहृत्वा । By explaining anañ as a paryudāsa prohibition, we get परमकृत्वा, उत्तमकृत्वा ॥ But if it were a prasajya pratishedha then the forms would be परमकृत्य. The word अनञ् means other than नञ्, and words of the same class as नञ्, *i. e.* Indeclinables: and does not mean words which are not Indeclinables. The compounds like स्नात्वाकालक contained in the class of सङ्ख्यव्यसक &c. (II. 1. 72.), do not take ह्यप् anomalously. Or the word सनासे is in the Locative with the force of specification: and means those compounds which are specifically formed with ktvâ and not any compound in general.

Now by I. 1. 72, ktvâ would denote a form ending with ktvâ; and would include the case of a compound ending in ktvâ. But the general rule is modified by the maxim प्रत्यय ग्रहणे यस्मात् स विहित स्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् "an affix denotes, whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added and ends with the affix itself." But the affix ktvâ is never ordained after a compound. Therefore, the case of compounds ending in ktvâ, would not be covered by the mere employment of ktvâ. Then comes the maxim कृद् ग्रहणे गति कारक पूर्वस्यापि ग्रहणं 'a kṛit affix denotes whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that kṛit affix has been added and which ends with the kṛit affix, but moreover should a gati, or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the kṛit affix must denote the same word-form together with the gati or the noun which may have been prefixed to it." By this a compound also may end in ktvâ. This maxim will cover cases like प्रकृत्य, पार्श्वतः कृत्य but not उच्चैः कृत्य &c. because उच्चैः is neither a gati nor a kâraka. Hence the employment of the word सनासे in the sūtra, and also of the word अनञ्पूर्व, for नञ् is neither a Gati nor a Kâraka.

३३३३ । षत्वसुकीरसिद्धः । ६ । १ । ८६ । ।

षत्वे तु किं च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत् । इह षत्वं न । अधीत्य । प्रेत्य । 'ह्रस्वस्य-' (२८५८) इति तुक् ।

3333. The substitution of a single âdeśa is to be considered as to have not taken effect, when otherwise च would have to be changed to ष, or when the augment त् (तुक्) is to be added.

The word असिद्ध means not-accomplished *i. e.* the operation caused by its having taken effect is not produced. The word asiddha always debars operations dependent upon the âdeśa, and gives scope to the operations dependent upon the general rule (असिद्धवचननादेशलक्षणप्रतिषेधोऽनुत्सर्गलक्षणभावाय च ॥)

Thus कोऽसिचत् here च is not changed to ष ॥ The equation is thus exhibited : कच् + असिचत् = कच् + असिचत् (the च changed to र by VIII.

2. 66) = कउ + अशिचत् (उ being substituted for र by VI 1. 113) = को + अशिचत् (अ-उ = ओ VI. 1. 87) = कोऽशिचत् (ओ-अ = ओ VI. 1. 109). Now applies our sūtra. By VIII. 3. 59, च coming after ओ required to be changed into ष, but here the single-substitute ओ is considered to be non-effective for this purpose. Similarly कोऽस्य, योऽस्य, कोऽस्मै योऽस्मै ॥

Similarity in अधीत्य there is the addition of त् by VI. 1. 71 S. 2858 though actually preceded by a *long* vowel. That vowel had resulted from the ekâdeśa of ई for इ-अ, and this ekâdeśa is considered as if non-effective for the purposes of तुक् augment. Similarly in अ-इ-अ-तुक्-अ-य = म्रैत्य. Here also (अ-अ-इ = य) is considered asiddha. The तुक् is added by S. 2858.

३३३४ । वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनेत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि । व्ययस्थितविभाषयश्च । तेन मान्तानिटां वा नान्तानिटां वनादीनां च नित्यश्च । आगत्य-आगम्य । प्रगत्य-प्रगम्य । प्रहत्य । प्रमत्तव । प्रवत्य । वितत्य । 'अदो जग्धिः-' (३०८०) । 'X अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यप्बाधते X' । जग्धिबिधौ ल्यप्यग्रहात् । तेन हित्वदत्वात्वेत्वदीर्घत्वश्रुतिटो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाप । प्रक्रम्य । आपृष्य । प्रदीव्य ।

3334. The nasal of the roots mentioned in VI. 4. 37 S. 2428 (*i. e.* anudātta ending in a nasal, and वनादि and तनादि) is optionally elided before the affix ल्यप् ॥

This is a vyavasthita-vibhâṣhâ. The option applies to roots ending in च्. In the case of roots ending in other nasals, the elision is compulsory. Thus प्रवत्य or प्रवम्य, प्रस्य or प्रसम्य, प्रगत्य or प्रगम्य, आगत्य, आगम्य but no option in आहत्य, प्रमत्त, प्रवत्य, वितत्य ॥

By S. 3080, अद् is replaced by जग्ध before ल्यप् । From this we infer the existence of the maxim 'a bahiranga substitution of lyap supersedes, even the antaranga rules'. Because if this maxim did not exist, the substitution of jagdh for अद् before lyap would follow already from the word किति in S. 3080.

In the case of प्रधाय and प्रस्थाप this maxim applies :—अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते "a Bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule". What are these antaranga rules superseded by the substitute ल्यप् ? (1) हित्व—the substitution of हि for धा (VII. 4. 42). Thus हित्वा but प्रधाय and not प्रहित्वा ॥ (2) दत्त्वं—the substitution of दद् for दो (VII. 4. 46)—as दत्वा, but प्रदाय and not प्रदत्वा ॥ (3) आत्त्वं as required by VI. 4. 42 : as खात्वा, प्रखाय and प्रखन्य ॥ (4) स्थात्त्वं—as स्थित्वा but प्रस्थाप ॥ (5) ईत्त्वं by VI. 4. 66, as पीत्वा but प्रपाय ॥ (6) दीर्घत्व by VI. 4. 15, as शान्त्वा but प्रमम्य ॥ (7) श्रुट् by VI. 4. 19, as वृष्ट्वा but अष्टृष्यत् ॥ (8) ऊट्—as कूट्वा ॥ (9) इट् (VII. 2. 56)—देवित्वा but प्रदीव्य ॥

३३३५ । न ल्यपि । ६ । ४ । ६९ ।

ह्यपि परे धुसास्थादेरीत्वं न । घट् । प्रधाय । प्रनाय । प्रगाय । प्रषाय । प्रहाय । प्रसाय । 'भीनातिभिनाति-' (३५०८) इत्यात्वस् । प्रसाय । निसाय । उपदाय । 'विभाषा लीयते' (३५०९) । विलाय-विलीय । णिलोपः । उत्तार्य । विचार्य ।

3335. The ई substitution for आ under VI. 4. 66, S. 2462 does not apply when the absolutive affix ल्यप् follows धु ना, स्था, गा, षा, हा and सा ॥

Thus प्रदाय, प्रधाय, प्रनाय, प्रस्थाय, प्रगाय, प्रषाय, प्रहाय and प्रसाय ॥ The affix ल्यप् as the substitute of क्त्वा, is a क्त्वा affix by I. 1. 56. The आ replaces the vowels of भिनो and भीनाति by S. 2508. Thus प्रनाय, निनाय and उपदाय । In the case of ली there is option by S. 2508. As विलाय or विलीय । The णि is elided before lyap. As उत्तार्य, विचार्य ।

३३३६ । ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ ।

लघुपूर्वात्परस्य षोरयादेशः स्याल्ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रवेभिदय्य । 'लघुपूर्वात्' क्त्वा । संप्रधार्य ।

3336. अच् is substituted for the इ of णि, before the Absolutive affix ल्यप्, when the vowel preceding the इ is light.

Thus प्रणमय्य गतः, संदमय्य गतः, प्रवेभिदय्य, विगणय्य ॥ Why do we say preceded by the short इ? Observe प्रपाय्य गतः the vowel preceding the इ is long. Here VI. 4. 51 applies. The shortening, the elision of च and the elision of अ should not be considered as asiddha, as their place of operation is not the same. Thus गच् + छिच् = गच्छि; this आ is shortened by VI. 4. 92, and we have गच्छि ॥ This shortening is not to be considered as asiddha, for if asiddha, there being no laghu pûrva, the present rule would not apply. Similarly वेभिद्य is the Intensive root, its च is elided by VI. 4. 49, this elision is not considered as asiddha, if it were asiddha, the इ of भि would not be laghu. Similarly the elision of अ in गच्छ which is a root which ends in अ, (see Dhâtupâṭha Churadi 309), is not considered as asiddha for similar reasons.

३३३७ । विभाषायः । ६ । ४ । ५७ ।

आप्तेर्णोरयादेशो वा स्याल्ल्यपि । प्रापय्य-प्राप्य ।

3337. अच् is optionally substituted for the इ of णि before the affix ल्यप्, after the verb आप् ॥

Thus प्रापय्य or प्राप्य गतः ॥ This however does not apply to the आप् substitute for इङ्, as अच्प्राप्य गतः (VI. 1. 43, VII. 3. 86). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८ । क्षियः । ६ । ४ । ५९ ।

क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

3338. A long is substituted for the इ of वि before ल्यप् ॥

As प्रवीय, उपवीय ॥

३३३८ । ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेजो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् । प्रवाय ।

3339. The semivowel of वे is not vocalised when the Participial affix ल्यप् follows.

Thus प्रवाय, उपवाय ॥

३३४० । ज्यश्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

3340. The semivowel of ज्वा 'to grow old' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

Thus प्रज्वाय, उपज्वाय ॥

३३४१ । व्यश्च । ६ । १ । ४३ ।

उपव्याय ।

3341. The semivowel of व्या (व्ये) 'to cover' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

As प्रव्याय, उपव्याय ॥ The separation of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtra, in which the anuvṛtti of व्ये runs.

३३४२ । विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परैर्वेजो वा संप्रसारणं स्याद्ल्यपि । तुक्तं बाधित्वा परत्वात् 'हलः' (२५५८) इति दीर्घः । परिवीय-परिव्याय । फथस् सुखं व्यादाय स्वपिति 'नेत्रे निमील्य इत्यति' इति । व्यादानसं-नीलनोत्तरकालेऽपि स्वापहासयोरनुवृत्तेस्तदंशविवक्षया भविष्यति ।

3342. The vocalisation may optionally take place when च्चे preceded by परि takes the affix ल्यप् ॥

Thus परिवीय झपस् or परिव्याय ॥ The augment तुक् presented by VI. 1. 71 is debarred by VI. 4. 2. S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI. 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—The phrase सुखम् व्यादाय स्वपिति नेत्रे निमील्य इत्यति 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is void, though the affix क्त्वा is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no ktvā can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent action. There being no ktvā, *a fortiori* there can be no lyap also. The vartika makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

३३४३ । आभीक्ष्यं णमुल्च । ३ । ४ । २२ ।

पौनः पुन्ये द्वीत्ये पूर्वविषये णमुल्ह्यात् क्त्वा च । द्वित्वम् । स्मरंस्मरं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । आर्वंआर्वम् । 'चिरणमुलोः' (२७६२) इति णमुल्परं शौ वा दीर्घः । गानंगानम्-गसंगम् । 'विभाषा चिरणमुलोः' (२७६५) इति नुस्वा । लम्भंलम्भम्-लाभंलाभम् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं नुस् । प्रलम्भंप्रलम्भम् । 'जाग्रोऽविचिरण-' (२४८०) इति गुणः । जागरंजागरम् । ययन्तस्याप्येवम् ।

3343. The affixes 'namul' and 'ktvâ' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sūtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix क्त्वा into this sūtra. The affixes *ktvâ* and *namul* express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII. i. 4. S 2140. Thus स्मरं स्मरं नमति शिवम् "Constantly remembering he bows to Shiva." So also we may have स्मृत्वा स्मृत्वा नमति शिवम् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or आर्वं आर्वं &c.

By VI. 4. 93 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before *namul*, as गानं गानं or गसं गसं । This is of course confined to the causative णिद् roots.

In the case of the root labh, there is optionally the augment नुस् inserted, as लम्भम् लम्भम् or लाभं लाभम् by VII. 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sūtra that the option taught therein is a restricted one (vyavasthita vibhâsâ) and the नुस् is compulsory and not optional after pra &c. Thus प्रलम्भम् प्रलम्भम् only one form. In the case of √jâgri there is guṇa by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरम् जागरम्. The same is the case when the root takes the causative णि also.

३३४४ । नयद्यानाकाङ्क्षये । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न यत् पूर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह क्त्वाणमुली न । 'अनाकाङ्क्षे' किम् । यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोऽधीते ।

2344. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense.

The word आकाङ्क्षा means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, *ktvâ* and *namul* are not used, when the word *yad* is in composition. This sūtra prohibits the affix *ktvâ* also, though the affix *namul* is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते ततः पचति, यदयमधीते ततः श्येते, having eaten, he cooks; having read, he sleeps'.

But when there is inter-dependence or आकांक्षा, we have यद्यं भुक्त्वा व्रजति, अधीत एव ततः परम् । Professor Bothlingk translates it thus : “ In connection with यद् the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement.”

३३४५ । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ ।

आभीक्ष्य इति नानुवर्तते । यद्व्यपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले कृत्वाणुलो वा स्तः । अग्रेभोजं व्रजति । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमंभोजम्-प्रथमंभुक्त्वा । पूर्वभोजम्-पूर्वभुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आभीक्ष्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोजभोजं व्रजति । भुक्त्वाभुक्त्वा ।

3345. The affixes ‘ktvá’ and ‘namul’ come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—‘agre’, ‘prathama’ and ‘pûrva’.

This is an *Aprâpta-vibhâshâ*. The word ‘re-iteration’ is not understood here. Thus अग्रे, भोजं व्रजति ‘having first eaten he goes’. In the same sense we may use also अग्रे भुक्त्वा व्रजति । Similarly प्रथमं भोजं व्रजति or प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । Similarly पूर्वं भोजं व्रजति or पूर्वं भुक्त्वा व्रजति ।

By using the word ‘optionally’ it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c, may be employed also. Thus अग्रे भुङ्क्ते ततः व्रजति ‘he eats first and then goes’. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for then that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As अग्रे भोजं भोजं व्रजति or भुक्त्वा भुक्त्वा ।

३३४६ । कर्मण्याक्रोशे कृजः खमुञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्मण्युपपद आक्रोशे गर्भे । चौरकारमाक्रोशति । करोतिस्वकारणे । चौरशब्दमुच्चार्यत्यर्थः ।

3346- The affix ‘khamuñ’ is added to the verb ‘kri’ (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies ‘abuse’.

Of the affix खमुञ्, the efficient portion is अच्; the indicatory ख introduces the augment शुप् (VI. 3. 67 S. 2942). Thus चौरं कारमाक्रोशति ‘he reviles him as thief, i. e. calls out in abuse ‘thou art a thief, thou art a robber, &c.’ The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one’s indignation. The verb कृ here means ‘to utter’.

३३४७ । स्वादुनि यमुल् । ३ । ४ । २६ ।

स्वादुर्येषु कृजो यमुल्स्यादेककर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्व नान्वत्वं निपात्यते । अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते । संपन्नकारम् । लवणकारम् । संपन्नलवणशब्दो स्वादुर्मयी । वासरूपेण कृत्वापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

3347. (When the actions, signified by the verbs 'kṛi' and another, have the same agent), the affix 'ṇamul' is added to the verb 'kṛi' (which is concerned about a time anterior to that of the other), provided that a word signifying 'sweet' is in composition.

The words within brackets are to be read into the sūtra by anuvṛitti from III. 4. 21 S. 3320. Thus खादुङ्कारं or लवणंकारं भुङ्क्ते 'he eats, having made his food sweet or seasoned. So also संपन्नंकारं। The words संपन्नं and लवणं are synonyms of स्वादु।

In the sūtra, the word स्वादुच् is used ending with a च्. It is an anomalous form, and indicates that a च् must be added to the upapadas in these cases; the object served by this form being that rule IV. 1. 44 S. 502, by which feminine of words like स्वादु ending in उ is formed by long ई, does not apply here. Thus स्वाद्वीच् कृत्वा यवागूस् भुङ्क्ते = स्वादुङ्कारं यवागूस् भुङ्क्ते। Here though यवागू is feminine, the attribute is still स्वादु and not स्वाद्वी।

By applying III. 1. 94 S. 2830 we have the affix च्वा in the alternative. Thus स्वादु कृत्वा भुङ्क्ते। All these affixes form abstract nouns (भाव) as they have the sense of the affix तोषुन् (III. 4. 16 S. 3443). In connection with णञुल्, the Instrumental case can not, however, be used, i. e. we cannot use the Passive construction; e. g. स्वादुंकारं यवागून् ज्यते देवदत्तेन will be wrong.

३३४८ । अन्यथैवकथमित्यंशु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४ । २९ ।

एषु कृजो णञुल्स्यात् । सिद्धोऽप्रयोगोऽस्यैवंभूतश्चेत्कृज् । व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारस् । एवंकारस् । कथंकारस् । इत्थंकारं भुङ्क्ते । इत्थं भुङ्क्ते इत्यर्थः । 'सिद्ध-' इति क्तिप् । शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते ।

3348. When the words 'anyathâ' (otherwise), 'evam' (so), 'katham' (how) and 'ittham' (thus) are compounded with the verb, then 'ṇamul' comes after 'kṛi' (to make), if it be such that its omission would be unobjectionable.

When is the non-employment of कृज् valid? When the same sentence will remain correct by omitting कृ, i. e. when without employing it, the same idea will be expressed. Thus अन्यथाकारं, एवंकारं, कथंकारं or इत्थंकारं भुङ्क्ते 'he eats otherwise, he eats so, how does he eat, or he eats thus'. In fact, the sentence अन्यथाकारं भुङ्क्ते is equivalent to अन्यथा भुङ्क्ते ।

Why do we say 'if the non-employment would be valid? Witness अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते 'he eats, having turned his head aside'. Here कृज् could not be spared.

३३४९ । यथातथयोरसूयाप्रतिवचने । ३ । ४ । २८ ।

कृजः सिद्धाप्रयोग इत्येव । असूयया प्रतिवचने । यथाकारमर्हं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवानेन ।

3349. The affix 'ṇamul' is added to the root 'kṛi' (to make), when the words 'yathâ' and 'tathâ' are compounded with

it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'kriñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, then is this construction valid. Thus तयाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन 'I will eat in that way; what is that to you'? Similarly यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन ।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तया त्वं द्रक्ष्यसि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness यथाकृत्वाऽहं शिरो भोक्ष्ये किं तवानेन 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'?

३३५० । कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे णमुत्स्यात् । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'driś' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'namul', to denote the total number of such objects.

Thus कन्यादर्शं वरयति 'he woos every girl that he sees i. e. all the girls seen'. ब्राह्मणवेदं भोजयति 'he feeds as many Brāhmaṇas as he knows, i. e. all whom he knows, finds or thinks of'.

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्वेदं भुङ्क्ते । यावल्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

3351 The affix 'namul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jiv', (to live), when the word yâvat, is combined with them.

As यावद्वेदं भुङ्क्ते 'he eats all that he gets'. यावज्जीवमधीते 'he studies as long as he lives, i. e. throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः । ३ । ४ । ३१ ।

कर्मणीत्येव । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

3352. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं भुङ्क्ते 'he eats so as to fill his belly' ? चर्मपूरं स्तृणाति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाणं कुलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे पूरेणमुत्स्वाद्कारलोपश्च वा रुमुदायेन वर्षप्रमाणे गम्ये । गोचपदपूरं वृष्टो देवः । गोचपदप्रं वृष्टो देवः । 'अस्य' इति किम् । उपपदस्य साभूत् । सूषिकाविलम्बः ।

3353. The affix 'namul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rain-fall; and optionally the long 'û' of this 'pûr' is elided.

Thus गोचपदपूर् or गोचपदं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)'. सीतापूर् or सीतामं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word अस्य 'of this pūr' in the sūtra? The long ऊ of पूर is to be elided, and not the long ऊ, if there be any, of the upapada. Thus मूषिकाविलपूर् or मूषिकाविलमं वृष्टो देवः । Here the long ऊ of मू is not shortened.

३३५४ । चेले क्त्नोपेः । ३ । ४ । ३३ ।

चेलार्थेषु कर्तृसूयपदेषु क्त्नोपेर्णमुत्स्याद्वर्षप्रमाणे । चेलक्त्नोपं वृष्टो देवः । वस्त्रक्त्नोपम् । वसनक्त्नोपम् ।

3354. The affix 'namul' comes after the causative of the root 'knûy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb क्त्नोपि is the causative root formed from the simple root क्न्यु 'to wet'. Thus चेलक्त्नोपं वृष्टो देवः or वस्त्रक्त्नोपं or वसनक्त्नोपं &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५ । निमूलसमूलयोः कषः । ३ । ४ । ३४ ।

कर्तृणीत्येव । कषादिष्वनुप्रयोगं वक्ष्यति । अत्र प्रकरणे पूर्वकाले इति न संबध्यते । निमूलकार्ष कषति । समूलकार्ष कषति । निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः । एकस्यापि धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसंबन्धाद्धेदः । तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः ।

3355. The affix 'namul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimûla' and 'samûla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकार्ष कषति he scrapes down to the scraping up of the roots; समूलकार्ष कषति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing; the whole sentence निमूलकार्षकषति &c. is equal to निमूलं कषति and समूलं कषति. From this sūtra up to III. 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning: the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III. 4. 46. S. 3367. The word pūrva kâla does not govern this and the subsequent sūtras.

३३५६ । शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः । ३ । ४ । ३५ ।

एषु कर्मसु पिषेर्णमुल् । शुष्कपेषं पिनष्टि । शुष्कं पिनहीत्यर्थः । चूर्णपेषम् । रूक्षपेषम् ।

3356. The affix 'namul' comes after the verb 'pish' (to

grind), when the words 'śushka' (dry), 'chūrna' (powder), and 'rūksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कयेषं पिनष्टि = शुष्कं पिनष्टि 'he grinds it dry grinding i. e. grinds it dry'; चूर्णयेषं पिनष्टि 'he grinds to powder grinding i. e. grinds till it becomes a powder'; रूक्षयेषं पिनष्टि 'he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root पिष् must be used to govern the gerund.

३३५७ । समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः । इगुपधलक्षेणः कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'namul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samûla', 'akṛita' and 'jīva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus समूलघातं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) 'he destroys so as to tear up by the roots i. e. he totally extirpates'; अकृतकारं करोति 'he does a thing which was not done before'; तं जीवग्राहं गृह्णाति 'captures him so as to preserve his life, i. e. captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same roots are used to govern the gerund. The affix क is added to जीष् because it has a penultimate इक् vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति ।

३३५८ । करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । श्वाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासार्थोऽयं योगः । भिन्नधातुसंबन्धे तु हिंसार्थानां च- (३३६६) इति वक्ष्यते ।

3358. The affix 'namul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पाणिघातं वेदिं हन्ति (VII. 3. 32 and 54) = पाणिना वेदिं हन्ति, he strikes the *Vedi* with the hand; पादघातं भूमिं हन्ति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sūtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sūtra a cognate verb from the same root (S. 3367) must be used, as the gerund; not so in sūtra III. 4. 48 because III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and an appropriate verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sūtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pātanjali, this affix comes after हन् under this aphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enunciated in rule I. 4. 2. Thus अस्त्रिघातं हन्ति 'he kills with the sword'; शरघातं हन्ति, 'he kills with arrows'.

३३५९ । स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्षमुत् । उदपेर्षं पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix *namul*, comes after the verb 'piṣh' (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदपेर्षं पिनष्टि = उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 996.) 'he grinds with water'; तैलपेर्षं पिनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तस् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहस् । पाणिग्राहस् ।

3360. The affix '*namul*' comes after the verbs '*varti*' (causative of *vṛit*) and '*grah*' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्तं, करवर्तं or पाणिवर्तं वर्तयति = हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand'. So also, तस् हस्तग्राहस् गृह्णाति 'he takes him by the hand': so पाणिग्राहस्, करग्राहस् &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and *appropriate* verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करण इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणस् । तेन स्वकपे पर्याय विशेषे च यमुत् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषस् । गोपोषस् ।

3361. The affix '*namul*' comes after the verb 'puṣh' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word स्व means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपोषं पुष्णाति 'he feeds himself'; आत्मपोषं, गोपोषं, पितृपोषं, मातृपोषं, धनपोषं, रैपोषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix '*namul*' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh*. Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel'; कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare'; उष्ट्रिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. चोरकबन्धं बध्नाति = चोरके बध्नाति ।

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

बध्नातेर्णपुनसंज्ञायाम् । कौञ्चबन्धं बद्धः । सयूरिकाबन्धश्च । अट्टालिकाबन्धश्च । बन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

3363. The affix 'namul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when the word so formed denotes an appellative.

Thus कौञ्चबन्धं बध्नाति 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron-knot', सयूरिकाबन्धं बध्नाति or बद्धः 'he binds or is bound in a 'peacock-knot'. अट्टालिकाबन्धं बद्धः 'bound in a knot called *attālikā-bandhana*'.

All the above, *krauncha-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III. 4. 46. S. 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'namul' comes after the roots 'naś' (to perish) and 'vah' (to carry), when the words 'jīva' (life) and 'puruṣa' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाशं नश्यति = जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes i. e. dies away'; पुरुषवाहं वहति 'the man carries, i. e. the man becoming a servant, carries another on him = पुरुषः प्रेक्ष्यो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वं कर्तरि । ऊर्ध्वशीषं शुष्यति । वृक्षादिऊर्ध्वं एव तिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षादकादिना पूर्यो भवतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'namul' comes after the roots 'śuśh' (to dry), and 'pâr' (to fill), when the word 'ûrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वशीषं शुष्यति वृक्षः = ऊर्ध्वं शुष्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare वद्वोर्ध्वशीषवृणवद्विशुष्कः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatti, III. 14) ; ऊर्ध्वपूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c, the mouth of the pitcher &c being upwards. Rule III. 4. 46 S. 3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चात्कर्तरि । घृतनिधायं निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशं नष्टः । अजक इव नष्ट इत्यर्थः ।

3366. The affix 'namul' comes after a root, when an object or an agent, denoting similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sūtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपमान or 'object of comparison or similitude'. As घृतनिधायं निहितं जलम् 'water was kept as as carefully ghee is kept'. सुरक्षनिधायं निहितः 'was kept as gold'. The force is

that of हव; thus घृतनिधायस् निहितः = घृतनिव निहितः। So also when the object of comparison is as agent: thus, अजनाय नष्टः 'he perished like a goat'. So also ब्रूकनायस्, दन्तनायस्, &c.

३३६७ । कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ ।

यस्मादयानुक्तः स एवानुप्रयोग्य इत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c; as the verb from which the gerund is derived.

From sūtra III. 4. 34 up to sūtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *namul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः)। See III. 4. 1: so a gerund in *namul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga*; the present sūtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८ । उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते । 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' (७८४) इति वा सनासः । मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । मूलकोनोपदंशम् । दशमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया । यदाप्युपदंशिना सह न शाब्दः संबन्धस्तथाप्यर्थोऽस्त्येव कर्मत्वात् । एतावतैव सानर्थ्येन प्रत्ययः सनासश्च । तृतीयायामिति वचनसामर्थ्यात् ।

3368. The affix 'namul' comes after the root 'danś' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samāsa* is optional in this case (II. 2. 21 S. 784). Thus मूलकोपदंशं भुङ्क्ते or मूलकोनोपदंशं भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish'. Similarly आर्द्रकोपदंशम् or आर्द्रकोनोपदंशम् 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज् । Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance: and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word tritīyāyām indicates this.

Note:—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat i. e. what does he bite when eating? The word "मूलक" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । The

whole sentence thus is मूलकेन = मूलकमुपदश्य = भुङ्क्ते । Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a *verbal* concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sūtra ought to have been उपदंशः करणे just like हनः करणे (S. 3358). But it is not so. Pāṇini uses the words तृतीयायाश्च, a bigger word than करणे, implying thereby that the instrumentality of मूलकेन is with relation to another verb than उपदंश । The word मूलक is not related to उपदंश as an instrument kāraka, but rather as an object kāraka and it is instrumental kāraka, by mediation, to the verb भुङ्क्ते ।

By the rule of वाऽनुरूप (III. 1. 94) the affix सवा (or its substitute ल्यप्) may be optionally used, wherever we may use the affix णमुल् । Thus मूलकेनोपदश्य भुङ्क्ते ।

३३६९ । हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् । ३ । ४ । ४८ ।

तृतीयान्त उपपदेऽनुप्रयोगधातुनां । समानकर्मकादिहिंसार्थायां णमुल्स्यात् । दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातम् । दण्डताडम् । 'समानकर्मकाणाम्' इति किम् ? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति ।

3369. The affix 'namul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus दण्डोपघातम् गाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club'. The compounding is optional (II. 2. 21.) Thus, we have also दण्डेनोपघातम् । Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, दण्डताडम् or दण्डेन ताडम् ।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, णमुल् will not be employed. Thus चोरम् दण्डेनोपहत्य, गोपालश्चो गाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७० । समन्थां चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४९ ।

उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः समन्थान्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल्स्यात् । पाश्चैपपीडं श्वेते-पाश्चैयोपपीडम्-पाश्चैभ्यामुपपीडम् । वृजोपरोधं गाः स्थापयति । वृजेन-वृजे उपरोधं वा । पाश्चोपकर्षं घानाः संयुह्णाति । पाशावुपकर्षम्-पाणिनोपकर्षम् ।

3370. The affix 'namul' comes after the roots 'pīd' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'krish' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

The phrase 'the 3rd case-affix' must be read into the sūtra by virtue of the word च । Thus पार्श्वोपपीडं येते 'he sleeps pressing on his sides'. The compounding is optional (II. 2. 21); so we have in the alternative, पार्श्वयोःपपीडस् or पार्श्वभ्यामुपपीडस् ।

So also वृजोपरोधस् (or वृजे उपरोधस् or वृजेनोपरोधस्) गाः स्थापयति 'he stations the cows so that they are all in the fold'. पारयुपकर्षं (or पाणायुपकर्षस् or पाणिनोपकर्षस्) घाताः संगृह्णाति । It is Bhvādi कृष् here, and not Tudādi.

३३७१ । समासत्तो । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयासप्तम्योर्धातोर्धगुहस्यात्संनिकर्षे गम्यमाने । केशग्राहं युध्यन्ते । केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहस् । हस्तेन गृहीत्वा ।

3371. (The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Locative or Instrumental case is in composition with it), and when immediate contiguity is intended i. e. 'to fall together by the ears'.

The word समासत्तिः means 'immediate contiguity'. Thus केशग्राहस् (or केशेषु ग्राहस् or केशैर्ग्राहस्) युध्यन्ते 'having closely caught each other, by the hair, they fight'. Similarly हस्तग्राहस् or हस्तेषु ग्राहस् or हस्तैर्ग्राहस्; so also यष्टिग्राहस् 'taking a stick'; लोष्ट्रग्राहं &c. See II. 2. 21.

३३७२ । प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयासप्तम्योरित्येव । द्व्यङ्गुलौत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति । द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुले वीरुत्कर्षस् ।

3372. The affix 'namul' comes after a root, when a noun in the Instrumental or Locative case is in composition with it, and when a measure of length is intended.

The word प्रमाणस् means 'length or extension'. Thus द्व्यङ्गुलौत्कर्षं (द्व्यङ्गुले उत्कर्षस् or द्व्यङ्गुलेनोत्कर्षस्) खण्डिकां छिनत्ति 'he cuts pieces of the length of two fingers'. See II. 2. 21.

३३७३ । अपादाने परीप्सायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्सा स्वरा । शय्योत्थायं धावति ।

3373. The affix 'namul' is added to the root, when a noun in the Ablative case is in composition, and when 'haste' is intended.

The word परीप्सा means 'haste, hurry'. Thus शय्योत्थायं (or शय्याया उत्थाय) धावति 'having risen from bed, he runs away'. That is to say, he runs with such a haste that he does not perform even the necessary ablutions &c, but as soon as he rises from the bed, he runs off. Similarly रन्ध्रापकर्षस् पयः पिबति 'he drinks milk from a hole in the vessel', he being in such a haste, that he does not care to drink from the proper aperture. भ्राष्ट्रापकर्षन्नुपाद् भक्षयति 'he eats cakes hot from the frying pan', not waiting till they are placed on a dish.

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, आसनादुत्थाय गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix क्त्वा (ल्यप्) is employed. See II. 2. 21.

३३७४ । द्वितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

परिणसायामित्येव । यद्धि ग्राहं युध्यन्ते । लोष्ट्रग्राहम् ।

3374. The affix 'namul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus यद्धिग्राहम् (or यद्धिं ग्राहम्) युध्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly लोष्ट्रग्रहम् or लोष्ट्रग्रहम् ।

३३७५ । अपगुरो णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरो उदासने' इत्यस्यैवो वात्स्यायणमुलि । अस्यपगोरं युध्यन्ते । अस्यपगारम् ।

3375. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root गुर 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix णमुल् ॥

The affix णमुल् forming the Absolutive Participle is added by III. 4. 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगारमपगारम् or अपगोरमपगारम् ॥ So also this affix is added by III. 4. 53: as, अस्यपगारं युध्यन्ते or, अस्यपगोरं युध्यन्ते "they are fighting with raised swords'.

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् । भ्रूविशेषं कथयति । भ्रुवं विशेषम् । 'अध्रुवे' क्त्वा । शिर उत्तिष्ठत्य । येन विना न जीवनं तदध्रुवम् ॥

3376. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus भ्रूविशेषं कथयति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अक्षिन्निकाणाम् जरूपति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

The word अशुभ्र means 'non-vital organ', or a limb which even being cut off, does not necessarily destroy life. Therefore, we cannot use the affix णमुल् in the following, as *head* is not an अशुभ्र limb:—उत्तिष्ठप्य शिरः कथयति 'he narrates, having thrown the head on one side'. Compare VI. 2. 177.

३३७७ । परिक्लिश्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विवाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात् । उरःप्रतिपेयं युध्यन्ते । कृत्स्नसुरः पीडयन्त इत्यर्थः । 'उरो-दि-दारं प्रतिचत्करे नखैः' । ध्रुवार्थनिदम् ।

3377. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case denoting a limb of one's own body, which is completely afflicted by the action, is in composition.

The word परिक्लिश्यमान means 'completely hurt or affected'. Thus उरःप्रतिपेयं or उरःपेयं युध्यन्ते = कृत्स्नसुरः पीडयन्तः 'they fight so as to afflict their whole bosom'. So also शिरःपेयं or शिरःप्रतिपेयं ।

The difference between this and the last sūtra consists in this, that this sūtra applies even to vital organs, such as 'breast', 'head' &c; while the last aphorism applies to 'non-vital organs' only.

३३७८ । विशिष्यतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः । ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयान्त उपपदे विशयादिभ्यो णमुल्स्याद्व्याप्यमान आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां विशयादिक्रियाभिः साकल्येन संबन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः पौनः पुन्यमासेवा । 'नित्यवीप्सयोः' (२१४०) इति द्वित्वं तु न भवति । समासेनैव स्वभावतस्तयोः कृत्तत्वात् । यद्यप्याभीक्षणे णमुलुक्त एव तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायानिह पुर्वविधिः । गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रवेशम् । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् । एव गेहानुप्रपातम् । गेहानुप्रपादम् । गेहानुस्कन्दम् । आसमासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च प. र्तिषेण द्वित्वम् ।

3378. The affix 'namul' comes after the verbs 'vis' (to enter), 'pat' (to fall), 'pad' (to go) and 'skand' (to leap) when a word in the Accusative case is in composition, and when the sense denoted is that of complete pervasion and total absorption.

The word व्याप्ति (or व्याप्यमान) means the full and complete pervasion of the substances with the actions (denoted by the verbs विश्, &c). The word आसेवा means assiduous performance of any action, or absorption into it. In other words, 'frequency' of an action is आसेवा । The word व्याप्ति therefore refers to the noun (in the accusative case) and आसेवा to the verb (such as *vis* &c). These two words have the same significance here as the words नित्य and वीप्सा in sūtra VIII. 1. 4. S. 2140 and by the application of that rule, both the noun and the verb require to be repeated. That rule, however, will not apply here, when there is compounding by II. 2. 21. But when there is no compounding, (for rule II. 2. 21, makes composition only optional) then there is repetition of the noun if व्याप्ति 'all' is meant; and of the verb, if आसेवा 'frequency or assiduous performance' is meant. Thus

गेहानुप्रवेशनास्ते, (or गेहंगेहमनुप्रवेशनास्ते or गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशनास्ते) 'having entered the house, he sits down', meaning either, 'having entered every house in succession, he sits down', or 'having repeatedly entered the house, he sits down'.

Similarly with the roots पत्, we may have three examples as in the last, and so also with the roots पद् and स्कन्द । Thus गेहानुप्रपातनास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपातनास्ते or गेहमनुप्रपातमनुप्रपातनास्ते); गेहानुप्रपादनास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपादं or गेहमनुप्रपादमनुप्रपादस्); गेहावस्कन्दनास्ते (or गेहंगेहमवस्कन्दं or गेहमवस्कन्दमवस्कन्दस्) ।

Why do we say 'when the sense is that of *all* or *frequency*? Observe गेहमनुप्रविश्व भुङ्क्ते 'having entered the house, he eats'.

Q.—By sūtra III. 4. 22, *namul* would have been valid, when *abhikshna* was meant; and *abhikshna* and *asevā* mean the same thing *i. e.* 'frequency'. Why then ordain *namul* again, by the present sūtra, in the sense of *asevā*? If you say, "we repeat it, in order to prevent the coming of the affix क्त्वा", that is not so. For क्त्वा would come by वाऽसरूप rule; (see III. 1. 94 and III. 4. 47).

A.—The repetition is for the sake of *Upapada-samāsa* with a word in the accusative case. Under III 4. 22, S. 3343 there was no *upapada*, while in the present case there is an *upapada*.

Professor Bohtlingk translates this sūtra thus:—"विष्, पत्, पद्, and स्कन्द in composition with an accusative, form the absolutive gerund in अस् (namul), when one wishes to express that every object of that name is completely affected by the action, or that the action is constantly repeated in that object."

३३७९ । अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ । ५१ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः । तस्मिन्कालवर्त्ये वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेष्वपपदेषु णलुत्स्यात् । द्व्यहात्यासं गाः पाययति । द्व्यहमत्यासम् । द्व्यहत्तर्षम् । द्व्यहन्तर्षम् । अत्यसनेन तर्षणेन च गवां पानक्रिया व्यवधीयते । अदा पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

3379. The affix 'namul' comes after the verbs 'as' (to throw) and 'trish' (to thirst), when it is intended to express an intermission of the action denoted by the root, provided that a word in the accusative case denoting time, is in composition.

The word क्रियान्तर means 'the interval between two actions'. Thus द्व्यहात्यासं or द्व्यहमत्यासम् गाः पाययति 'he gives drink to the cows, after an interval of two days, *i. e.* every third day'. So also द्व्यहत्तर्षं or द्व्यहं तर्षं गाः पाययति 'having kept the cows thirsty for two days, he makes them drink'. That is to say, 'having given them a drink today, he gives them another drink after an interval of two days'; &c.

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायाभित्येव । नामादेशमाचष्टे । नामग्राहनाह्वयति ।

3380. The affix 'namul' comes after the roots 'ādis' and 'grah', when the word 'nāman' (name) in the Accusative, is in composition.

Thus नामादेशमाचष्टे 'he mentions it, telling his name'. नामग्राहं नामाह्वयति 'he calls me by taking my name (*i. e.* by my name)'.

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृजः क्त्वाणमुलौ । ३ । ४ । ५९ ।

अवयवाभिप्रेताख्यानं नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्यच नीचैः कथयन् । उच्चैःकृत्य-उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारणप्रियमाचष्टे । नीचैःकृत्य-नीचैःकृत्वा-नीचैःकारं ब्रूते ।

3381. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri' (to make), when an Indeclinable word is in composition with it, and the meaning is the communication of anything in a disagreeable or undesired way.

The word अवयवाभिप्रेताख्यान means literally 'to denote the expression of that which is not really intended' *i. e.* a manner not suited to the proper communication of that news, such as communicating a bad news in a loud voice and good news in a low voice. The compounding being optional, the affix क्त्वा may be replaced by खप् . Thus we have three forms नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा, or नीचैःकारं. Thus if one had communicated an agreeable news like the birth of a son in a low voice, the other may retort "किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैः कृत्य or नीचैःकारमाचष्टे"; and so, if one had communicated an unpleasant news as ब्राह्मण कथयति गर्भिणी in a loud voice, the other may reply "किं तर्हि वृषलोच्चैःकृत्वा, उच्चैः कृत्य, or उच्चैःकारमाचष्टे". (See II. 2. 22 for compounding)

३३८२ । तिर्यक्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तिर्यक्छन्द उपपदे कृजः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्यायाच् । तिर्यक्कृत्य गतः । तिर्यक्कारच् । समाप्य गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' किम् । तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

3382. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kri', when the word 'tiryak' is in composition, in the sense of 'carrying to the end'.

The word अपवर्ग means 'completing or finishing'. Thus तिर्यक् कृत्य तिर्यक् कृत्वा or तिर्यक्कारं गतः = समाप्य गतः 'having completed, he went away'.

Why do we say 'when meaning completion'? Observe तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः 'having placed the word *obliquely*, he went away'.

३३८३ । स्वाङ्गे तस्मत्प्रत्यये कृन्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

सुखतःकृत्य गतः । सुखतःकृत्वा । सुखतःकारच् । सुखतोभूय । सुखतोभूत्वा । सुखतोभावच् ।

3383. The affixes 'ktvâ and 'namul' are added to the roots 'kri' (to make) and 'bhû' (to become), in composition

with a word denoting a member of one's own body; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus सुखतः कृत्य गतः or सुखतः कृत्वा गतः or सुखतः कारं गतः । Similarly पृथुतः भूय तिष्ठति or पृथुतः भूत्वा तिष्ठति or पृथुतः भावं तिष्ठति ।

३३८४ । नाधार्यप्रत्यये च्वयर्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्यप्रत्ययान्ते च्वयर्थे विषय उपपदे कृभुवोः कृत्वाणमुलौ स्तः । अनाना नाना कृत्वा नानाकृत्य नाना कृत्वा-नानाकारम् । विनाकृत्य-विना कृत्वा-विनाकारम् । नानाभूय-नाना भूत्वा-नानाभावम् । अनेकं व्रठवनेकं भूत्वा एकधाभूय-एकधा भूत्वा-एकधाभावम् । एकधाकृत्य-एकधा कृत्वा-एकधाकारम् । 'प्रत्ययग्रहण' किम् । हिक्कृत्वा । पृथक्भूत्वा ।

3384. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are added to the roots 'kri' and 'bhû', when a word ending in the affix 'nâ' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhâ' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4. 50), is in composition.

The two words, नाना 'various' and विना 'without' are formed by the affix ना (V. 2. 27); affixes having the force of चा are चा, च्यस्, चस् and चरा (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of chvi has already been explained.

Thus अनाना नाना कृत्वा गतः = नाना कृत्य गतः । Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं गतः । So also विना कृत्य, विना कृत्वा or विना कारं गतः । So also नाना or विना भूय-भूत्वा or भावं गतः । With words formed by चा and cognate affixes, we have:—द्विधा or द्वैधं कृत्य-कृत्वा-कारं-भूय-भूत्वा or भावं गतः । But not so in हिक् कृत्वा, पृथक् कृत्वा ।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sūtra? Without it, the sūtra would have run thus: नाधार्ये च्वयर्थे, and then any word, having the sense of ना, which has the force of 'except, various' or the sense of चा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix णमुल् and कृत्वा. But that is not so. Thus the words हिक् 'except' and पृथक् 'separately' have the sense of ना and चा respectively; as हिक्कृत्वा, or पृथक् कृत्वा ।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix chvi'? Observe, नाना कृत्वा काष्ठानि गतः ।

The word अर्थे in नाधार्य qualifies only the term चा, and not ना, for there is no other affix having the sense of ना, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of चा । The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५ । तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णीमिदे भुवः कृत्वाणमुलौ स्तः । तूष्णीं भूय-तूष्णीं भूत्वा-तूष्णींभावम् ।

3385. The affixes 'ktvā' and 'namul' are added to the root 'bhû', when the word 'tûshñim' (silently) is in composition.

Thus हृष्णीभूय, हृष्णी भूत्वा, or हृष्णीभावस् 'having become silent'. The repetition of हृ in this sūtra shows that the anuvṛitti of कृ does not run into it and altogether ceases.

३३८६ । अन्वचयानुलोम्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वचकृद् उपपदे भुवः कृत्वाणुलौ स्त आनुकल्ये गम्यमाने । अन्वग्भूय आस्ते । अन्वग्भूत्वा-
अन्वग्भावस् । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वाणुकूलौ भूत्वा आस्त इत्यर्थः । 'आनुलोम्ये' किम् ।
अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

3386. The affixes 'ktvā' and 'namul' come after the root 'bhû', when the word 'anvak', in the sense of being favourably disposed, is in composition.

The word आनुलोम्य means 'agreeable, friendly or favourably disposed, or doing according to the wish of another.' Thus अन्वग्भूय—अन्वग्भूत्वा or अन्वग् भावनास्ते 'he is favourably disposed', i. e. he stands in front, or on the flanks or in the rear, ready to help.

Why do we say 'when meaning friendly'? Observe अन्वग् भूत्वा तिष्ठति 'he remains behind'.

इति कृदन्तप्रकरणम् ।

Epilogue

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रविह दर्शितम् ।

विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितः शब्दकौस्तुभे ॥

भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।

ग्रीत्यै भूयाद्गणवतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धे समाप्तम् ।

Thus a little guidance to the use and formation of the classical words has been shown (in these two volumes). Their full exposition is given, according to proper authorities and text, in the Śabda Kaustubha.

May this Siddhānta-Kaumudī the work of Bhaṭṭoji Dikshita be acceptable to the two great Lords——Bhavānī and Viśvanātha.

Here ends the uttarardha.

OF

THE SIDDHANTA KAUMUDĪ.

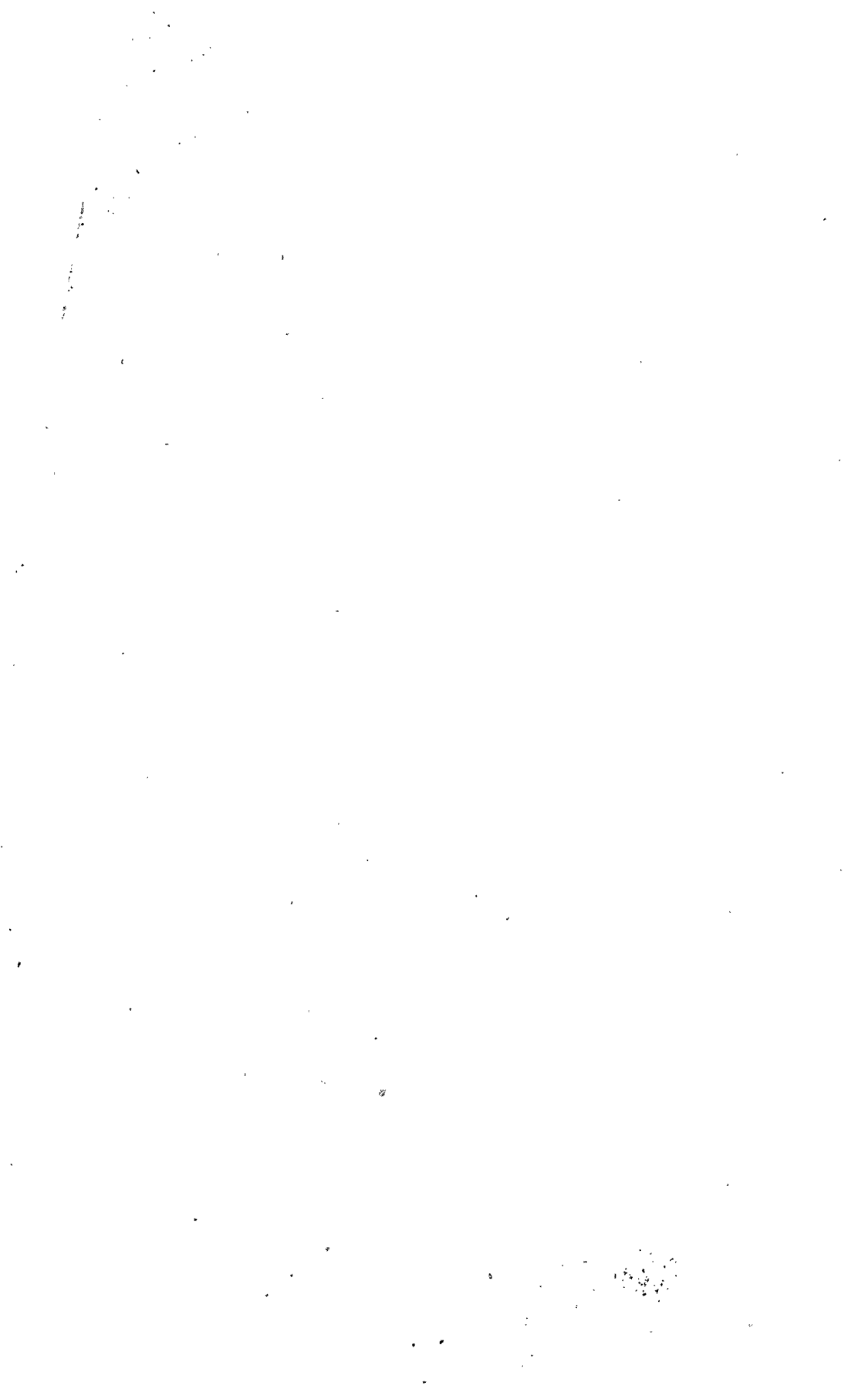
OF

BHATTOJI DIKSHITA

1-1-07.

Cal
2/2/77

20/1/77

14.2

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

Call No. *D2 945*

Author— *27195*

Title— *Siddhanta
Karmudi. W. D. H. Q*

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.